

AYNA YAPI: 8 1/2 ve Tango Dansı

Prof. Dr. Seçil BÜKER*

ÖZET

8 1/2 ve Tango Dansı'nı "ayna yapı" açısından irdeleyen yazı, filmler arasındaki ayrımı ortaya çıkartmayı amaçlıyor. 8 1/2 izlediğimiz filmin çekimi üzerine, Tango Dansı ise izlediğimiz filmin yaratım süreci üzerine. Yönetmenin aracını ve kendini sorguladığı bu filmleri, film dilinin üst dili olarak nitelendirebiliriz. Üst dili yaratan kadın yönetmen, yönetmen olarak kendisini filmine bir aracı (oyuncu) kullanmadan yansıtıyor. Kendi filminde oyuncu olarak yer alıyor. Sally Potter sıradan bir oyuncu değil kuşkusuz. Filmde çekeceği filmi tasarlayan bir yönetmeni oynuyor. Bu durum filmin ayna yapısını, 8 1/2'dan değişik bir biçimde yorumlamamıza yol açıyor.

Yönetmen konu olarak film çekim sürecini aldığı anda filmlere bir bakıma ayna tutuyor. Bu ayna yönetmenin kendi filminin çekimine tutulduğunda hem sinema hem yaratım sürecindeki yönetmen aynaya yansıyor. Film bir dil ise bu filmler de film dilinin üst dili. Yönetmenin anlatım aracına ve kendine döndüğü bu filmlerde "self reflexion" kavramının gündeme geldiğini söyleyebiliriz. "Reflexion" düşünmek eylemi anlamına gelir. Sözcük *Kendine dönme* anlamına gelen Latince *reflexio* kökünden türemiştir, bir anlamı da *yansıma*'dır (Büker, 1985:109). Yönetmen kendini sorgularken aracına da dönüyor kuşkusuz. Metz (1974:228) bu filmleri içinde bir tablo barındıran tablolara ya da içinde roman barındıran romanlara benzetir. Onun kullandığı "*construction en abyme*" terimini, anlam yitimini göze alarak "ayna yapı" olarak Türkçeye aktarıyoruz. Böylece terimi İngilizceye "ayna yapı" olarak çeviren Michael Taylor'ı izliyoruz. Okuyucunun kalkanın tam ortasına yerleştirilmiş, kalkanın tüm özelliklerini taşıyan, ama içinde barındığı kalkandan çok küçük olan kalkanı anımsamasında yarar var. Çünkü *abyme* büyük bir kalkanın küçük örneği anlamına gelir. Ayna yapı bir bakıma içinde kendi küçük benzerini taşıyan film, açıkçası film üzerine film.

Metz, 8 1/2'u (1963) film çekimini anlatan öbür filmlerden ayırır, filmin izlediğimiz *filmin çekimi üzerine* olduğunu vurgular. 8 1/2'un yalnızca yönetmen üzerine değil, izlediğimiz filme kendini yansıtan yönetmen üzerine olduğunu söyler. Film ayna yapının ilginç bir örneği olarak nitelendirilmeyi hak ediyor. 8 1/2

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

başladığında Guido (Marcello Mastroianni) kapana sıkışmış gibidir, tünelde sıkışmış trafiğin içindeki otomobilinde oldukça huzursuzdur. Yönetmen Fellini, yaratım sürecindeki yönetmeni (kendisini) Guido aracılığıyla filme yansıtır. Otomobilin camı yok olur, Guido yüzer gibi otomobilden çıkar, tünelden çıkar, parlak bir güneşe doğru uçar. Deniz kıyısındaki bir adam onu kementle ayağından yakalar, kıyıda bir atlı gelir, ipi tutana onu yere indirmesini söyler, atlı adam senaryo yazarı Daumier'dir. Metz'e göre (1974:229) Guido, Fellini'nin ikizi, seçim yapmakta zorlanıyor, filmine her şeyi koymaya kalkıyor, tıpkı Fellini gibi. Fellini kendisi de dahil olmak üzere filmine bir çok şey koyuyor. Guido'nun eşlikçisi de var, Daumier onu izliyor, gerekirse ayaklarının yere basmasını sağlıyor, Guido'nun uçmasını engelliyor. Guido Fellini'nin başka benisi ise, Daumier de onun üst-benidir (Büker, 1985:115). **8 1/2** yalnızca film ve yönetmen üzerine değil, kendisini filme yansıtan yönetmen üzerine, bu açıdan Metz'in de vurguladığı gibi yansıma tek değil, **çift** (vurgulama benim, 1974:330). Yalnız Fellini'nin filminde kalkanın üzerinde Guido, Sally Potter'ın filminde ise Sally Potter var.

Tango Dersi (1997) yaratma sürecindeki yönetmenin kendi görüntüsü ile başlar. Önce beyaz başattır. Masa başında esini bulamayan yönetmen, aradığı esini bir tango gösterisinde bulur. Ünlü tango yıldızı Pablo Veron'u görür, genç erkekten etkilenir. Gösteri sonrası Potter, Veron'a "Siz film oyuncusuna benziyorsunuz" der. Böylece onu film yıldızı olmaya özendirir. Veron da ona işinin sinema olup olmadığını sorar. Potter "Evet" der. Bu kez Potter tango dersi verip vermediğini genç erkeğe sorar. Yanıt: "Evet"dir. Potter tango dersleri almaya başlar. Bu arada yazmakta olduğu senaryodan kimi bölümleri izleriz. Potter yazdıklarını çok da sevmez. Veron ise durmaksızın Potter'a senaryoyu bitirip bitirmediğini sorar. Ona kendini beğendirmek için önünde dans eder, kendini seyirlik nesne olarak kadın yönetmene sunar. O bir filmde oynamak için boyun eğmeye hazırdır. Tıpkı gerçek yaşamdaki kadın yıldız adayları gibi. Hollywood yapımcıları ile konuşan Potter senaryoyu yazmaktan vazgeçer. "Belki tango üzerine bir film yapabilirim" dediğinde Veron yönetmenine, çevredeki nesnelere (peçete, çöp tenekesi, tencere, vb.) kullanarak bir step gösterisi sunar. Tıpkı **Singin'in the Rain**'de, "Good Morning" şarkısını söyleyen Kathy, Donne ve Cosmos gibi. Böylece yönetmen müziklere gönderme yapar. "Müziklerde dans ve nesnel dünyanın dönüşmesi çok doğal bir biçimde gerçekleşir. Oyuncular el altındaki nesnelere kullanırlar" (Büker, 1989:57). Duvardaki *ayna*'nın önünde dansını sürdüren Veron, dansı keser, Potter'a Paris'de bir gösteride birlikte dans etmeyi önerir. Böylece ona tango yıldızı olma şansı verir. **Tango Dersi** film çekimi üzerine değil, *izlediğimiz filmin yaratım süreci üzerine*. Ayna yapıyı kullanma açısından iki yönetmeni karşılaştırdığımızda neler bulacağız, görelim.

Potter'ın senaryo yazarı yoktur, o bağımlı değildir, kendi öyküsünü kendisi oluşturur. Bundan dolayı da senaryoda yer almak isteyen Veron, Potter'a umutla

bakar. Kement kadın yönetmenin elindedir. Ayrıca kadın yönetmen filmine bir başka oyuncu aracılığıyla yansımaz. O ayna yapıyı yeğlediği filmde kendisi oynar. Oynamakla kalmaz, dans etmeyi öğrenir, öğrendiği dansa denge çok önemlidir. Öğreneceği çok şey vardır, Potter yılmaz, durmaksızın ders alır, çalışır, hem oynar, hem yönetir, hem de dans eder. Genç tango yıldızı da onun filminde oynamak için can atar.

O Guido gibi esin perisini beklemez, büyücü Maurice'e de gereksinimi yoktur. O esini kendi yaşamında bulur. "Guido ona büyülü esini getirecek olan esin perisini bekler, tıpkı Cocteau'nun şairi gibi, **Le sang d'un poete**'de kahraman masanın üzerinde bomboş duran kağıtlarla başbaşadır, çıkmazdadır, kapıları açmayı dener, ama kapılar kilitlidir, bir aynanın önünden geçer, kendi görüntüsünden büyülenir, aynayı delip geçer ve kendine döner. Guido onu aynadan geçirecek büyücüyü arar, aradığı büyücü Maurice'dir. Maurice'in büyülü sözleri ise *Asa Nisa Masa*'dır. Bu sözcüklerdeki "s"lerle onları izleyen ünlüler atıldığında *anima* sözcüğü ortaya çıkar" (Büker, 1985:111). Yönetmenin kendisini yansıttığı Guido'nun önünde iki seçenek var: bunalımı benimsemek ya da cepheyi delip geçmek. "8 1/2'da kahraman cepheyi delip geçer ama bu onun bir eylemiyle değil, bir mucize ile gerçekleşir" (Büker, 1985:115).

Potter ise eylem içindedir, karar veren konumundadır, tango öğretmenine ilk öpücüğü de, yürüyen merdivenlerde önüne onu öpsün diye uzandığında o kondurur. Potter etkin özne konumundadır. Paris'deki gösteride yönetimi ele geçirir. Gösteri bittikten sonra Veron ona şunları söyler: Sadece beni izle, hiçbir şey yapma, yoksa özgürlüğümü yok ediyorsun". Sally Potter film yönetmenidir ve güçlüdür. Bakmayı ve görmeyi bilir. Veron'a "Gözlerini kullanmayı bilmiyorsun, bakmayı bilmiyorsun" der. Veron "Sen de dans etmeyi bilmiyorsun" der. Bunları söylerken onun tangoyu öğrendiğini unuttur. Potter tangoyu öğrenir, Paris'de sahnede dans eder. Filmde Veron'nun oyuncu olabileceğine tanık olduk, ama bakmayı öğrendiğine tanık olmadık. Öyleyse Veron yönetmen olamaz, Sally Potter'ın oyuncusu olur.

Sally Potter maskesini atabilen bir kadın. Feminist film eleştirisinin öncülerinden Joan Riviere maskesi "Altan alta var olan erkekliği örtmek için kadınsı olma varsayımını geliştirme" olarak tanımlıyor (Aktaran Doane, 1982:235). Altan alta var olan erkeklik özne konumunda olmaya duyulan istek. Kadın Baba'nın yasasından hak ettiği cezayı almamak için maske takıyor. Özne konumuna özenmediğini göstermek için maske takıyor. Maskeyi attığında özne konumunda olabileceğini gösteriyor. Sally Potter, Pablo Veron'la sahnede gerçekleştirdiği büyük gösteride gösterinin yıldızı olamıyor (gösteriden sonra izleyiciler Veron'la ilgileniyor), ama tangoda yönetimi ele geçirebileceğini kanıtıyor. Kadının tuzağı maskesi. Veron özgürlüğünü yitirdiği için yakırmak

Potter kadının maskesini attığında özgürlüğüne kavuştuğunu kanıtıyor. Tango gösterisinde Veron'a kendisini bırakmadığını unutarak "Ben seni tangoda izledim, sen de beni film çekilirken izle" diyor ve "Yağmurda Tango"nun yaratıcısı oluyor: Veron artık filmde oynayacağı için mutludur. Potter ile Veron yağmurda otomobilden inerler, izleyiciye bir tango gösterisi daha sunarlar. Onları hiç kimse engellemez. Oysa yağmurda dans ederken Gene Kelly engellenmişti. "İnsan sahnede, sokakta, parkta şarkı söyleyebilir. Ama polis siyah yağmurluğu, siyah şapkası ile Donne'nın karşısına çıkar (Gene Kelly). Su birikintilerinin içinde, yağmur altında dans etmek çılgınlıktır. Donne uzaklaşmak zorunda kalır, engellenen kişisel özgürlüktür" (Büker, 1989:58).

Engelleri aşmayı bilen kadın yönetmen, Veron'u yönetmekle kalmaz, filmine iki tango ustası daha katar, onlarla birlikte filmi için mekân arar. Onlara dans etmelerini söyler, koltuğunda oturur, onları seyrederek. Filmin sonunda iki tango ustası dans ederken Pablo Veron aynaya bakar. Sally Potter, Veron'un yanına gelir, İkisi de aynanın önündedir. Veron: "Bana mı bakıyorsun, baktığında ne görüyorsun?" diye sorar. Potter: "Seni perdede görüyorum" der. Veron kızar: "Öyleyse sen benimle birlikte değilsin, sen kamera olmuştun, yalnızca işini düşünüyorsun" diyerek yakınıp. Çekeceği filmin öyküsünü kuran Potter mutludur. Filmin içindeki filmin deneme filmlerini çekmeden filmi bitirebilir, çünkü yaratım süreci bitmiştir. Pablo Veron ile Sally Potter nehir boyunca, sokakta, dans ederken film biter. Dansı kimin yönettiği belli değildir.

8 1/2'da Guido Maurice'in Asa Nisi Masa tekerlemesi ile çocukluğuna döner. Guido'nun yaşamına girmiş tüm insanlar bir yapı iskeletinin merdivenlerinden inerler, Guido eline megafonu alır ve onlardan el ele tutuşup dans etmelerini ister. Guido'nun yaşamına giren tüm insanlar bir daire oluştururlar, bu daireye Guido da katılır ve toplu dansı yönetir. Yönetir, ama o da dairenin içindedir artık. Fellini'nin dokuzuncu filmi biter. William Carlos Williams'ın dediği gibi:

Dans var yalnızca
Sen de katıl.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Büker, S. (1985). "Yönetmen Kendini Sorguluyor: 8 1/2". **Sinema Dili Üzerine Yazılar**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

----- (1989). "Müzikal Kendisine Bakıyor: Singin' in the Rain". **Film ve Gerçek**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı Bilimsel Yayınlar Dizisi.

Doane, M. A. (1982). "Film and the Masquerade: Theorizing the Female Spectator". **The Sexual Subject: A Screen Reader in Sexuality**. London: Routledge.

Metz, C. (1974). **Film Language: A Semiotics of Cinema**. Çev: M. Taylor. New York: Oxford University Press.

BELGESELDE GÖZLEM YÖNTEMİNİN ANATOMİSİ

Prof. Dr. Zahur MÜKERREM*

ÖZET

Herhangi bir sanat dalının incelenip, öğrenilmesinde en önemli öge, sanatsal düşünme sisteminde söz konusu sanatın diğer sanatlardan ayrımını sağlayan estetik niteliklerin özgünlüğünü, eşsizliğidir. Bu bakımdan Belgesel Estetiği çerçevesinde Gözlem Yönteminin önemi tartışılmaz. Aslında, Gözlem kavramını bütünlükle belgesel yaratıcılığına uygulamak mümkündür. Bunun yanısıra, Gözlem Yöntemi, belgeselde bir çekim usulü gibi ayrıca yer işgal etmektedir. Her bir yöntemin de doğru anlaşılıp uygulaması söz konusu. Bilindiği gibi Gözlem kavramının kullanılacağı anlamı kenardan izleme ve gözcü gibi sözcüklerle özdeşleştirilmektedir. Yazının amacı gözlem için bir biyolojik eylem ya da ayna gibi edilgen betimleme yaklaşımının yetersiz kalmasını bir daha vurgulamaktır.

Belgeselci, kamera aracılığıyla gerçeklikten parçalar seçer. Doğaldır ki, bu parçaların seçimi sanatçıya bağlıdır. Söz konusu koşulların altında bizler de gerçeği, sanki kamerayı kullanan kişinin gözüyle görürüz. Bu bağlamda çerçevenin varoluşu tek başına bir yorum sayılabilir.

Aslında gerçeği yorumlamakla kamera, gerçeği kaydetmekten çok onun keşfini yapar.

Çekim sadece gerçeğin belli bir durumunu kare içine alır. Onu, çevresinde bulunan bir çok şeyden soyutlar ve ona yakın çekim niteliğini verir. Perdedeki çerçeve de söz konusu olayı bir gözlem objesine dönüştürür. Perdeye yansıyan bu gerçeklik estetik açıdan ister istemez belli bir oranda düzenlenmiş olarak görülür.

Kamera keşfeder...

Çerçeve yaşamı, olguları gözlem objesi haline getirir...

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi
Pr. Devlet Sanatçısı

Kuşkusuz bu ifadelerle aslında kameranın niteliği ve çerçevenin (perdenin) özellikleri anlatılmıyor. Acaba bu ifadelerin arkasında hangi değerler durmaktadır?

Yaşamın yorumlanması öncelikle onun kavranmasıyla başlar. Yeni doğmuş bir çocuk, dünyayı devrilmiş olarak görmektedir. Gelişim sürecinde edinilen deneyimler, bu yeteneği düzenler. İnsanoğlu üç boyutlu dünyayı sadece 9-10 yaşına vardığında keşfedebilir. Bu nedenle 9-10 yaşından küçük olan çocukların çizdiği resimlerde perspektif hissi bulunmamaktadır. Oysa doğduğumuz andan bu yana perspektif gözümüzün önünde durmaktadır. Fakat çocuk gördüğünü değil, şimdiki durumda bildiğini, tanıdığını çizer. Sadece, şimdilik perspektif kavramını bilinç düzeyinde algılamamış durumdadır.

Bilindiği gibi “kendi-kendine anlaşılır” üç boyutluluk kavramı. Rönesans öncesi sanatında yoktu.

Ne mutlu ki perspektif kavramının bulunuşu fotoğrafın icadın dan önceye rastlamıştır. Aksi taktirde, fotoğrafları gerçeğin betimlemesi gibi değerlendirirken onları anlamakta (kavramakta) zorluk çekebilir, gerçeğin tahrifi gibi kabul edebilirdik.

İnsanoğluna özgü olan gerçeği apaçık görüp benimseme yeteneği bilinç ve kavramın tarihi gelişmesinin bir sonucudur. Bunun yanı sıra, insanın gerçeği olduğu gibi edilgen bir durumda zihnine kazınması düşüncesi de tamamiyle yanlıştır.

Gerçeğin çok değerli olguları kulaklarımızın yanından, gözümüzün önünden geçebilir; eğer kulaklarımız, gözlerimiz söz konusu olguları benimsemek (kavramak) yeteneğinden uzaksa...

Konuşmayı öğrendiğimiz gibi, görmeyi de öğrenmek düşüncesi ilk bakışta bizlere garip gelebilir. Görme engelli doğmuş, ama ameliyat sonucu 10-14 yaşında ilk defa görme kabiliyetine erişmiş gençler için dünya (varlık) anlamsız gibi görülür. Onlar nesnelere sadece elleriyle dokunarak tanıyabilirler ve uzun süre içinde görsel tanımlama yeteneğinden yoksun kalırlar; horozu at ile karıştırabilirler; çünkü her ikisi de kuyrukludur, balığı deve diye tanımlayabilirler, çünkü her ikisinin de sırtında hurcu vardır.

Av yataklarını bulmada Afrika'nın ilkel kabilelerinin yeni yetmeleri Avrupa'daki kardeşlerine nispeten üstün bir yeteneğe sahiptirler. Buna karşılık çoğu zaman en sade geometrik figürleri tanımazlar. Bu varsayımların fizyolojik açıdan delillerini çağdaş psikolojide bulabiliriz.

Görme eylemimize başka duyguların yanı sıra düşünme faaliyetimiz de etkin bir şekilde katılır.

İnsan bakışı bir nesne üzerinde dolaşarak, modelin şeklini ağ tabakaya düşürür. Ama bu betimlemeyi tek taraflı bilgi akışı gibi değerlendirmek yanlış olur. Aslında görsel algılama seyrini iki taraflı (karşılıklı) trafik gibi değerlendirmek doğru olur. Burada hafızadan modele doğru gönderilen bilgi de önemli bir kavram gibi değerlendirilmelidir.

Bu karşılıklı bilgi akışı içinde insan hafızasında çok sayıda birikmiş olan suretler, örnekler, bir başka ifadeyle evrenin öznel modelleri yer almaktadır.

Saptanmakta olan suretlerin hafızadaki örneklerle karşılaştırması (kıyaslaması) sayesinde tanıma gerçekleştirilir. Bu karşılaştırma sonucu da görsel ifadeler ortaya çıkar.

Gerçekliğin görsel sureti, nesnel olduğu gibi, aynı zamanda öznelidir. Bu ilişki (orantı) insan hafızasında yerleşmiş olan örneklere, modellere ve öncelikle de kişinin deneyimlerine bağlıdır. Ancak benimseme seyrinde, algı mekanizmamız faal olmadığı durumda hafızamız bize zalim bir şaka yapabilir. Göz konunun üzerinde sonuna kadar dolaşmadan, onu yeterince tespit etmeden hafızamız hazır örnekleri, modelleri sokuşturabilir.

Yeter ki sunulan örneklerin bildiklerimize, tanıdıklarımıza benzerlikleri olsun. Ve bu durumda karşımızda gerçekliğin sureti değil, **suretin hayali oluşabilir.**

Başka deyişle, **görsel sistemin oluşturulması-hayallere karşı verilen ve bitmeyecek gibi görülen bir mücadeledir.**

Bunun farkına varmamızın nedeni bu mücadelenin bilinçaltı alanda cereyan etmesidir.

Dolayısıyla bu kavrayış körükörüne kopyalama değil, sanatsal (yaratıcı) bir ebidir. Tüm yaratıcılıklarda olduğu gibi burada da fantazi ve bilinçaltı öğelerinin varlığı açıktır. Bu irdelemelerin en önemli sonucu görsel kavrayışın ikili ve ihtilaflı doğasının ortaya çıkmasıdır. **Bu çelişkili doğanın özünde hem üretim hem de yeniden üretim niteliği görülebilir.**

Gözlem kavramının kullanılagelen anlamı, çoğu zaman kenardan izleme ve gözcü gibi sözcüklerle özdeşleştirilmektedir.

Bu bağlamda, gözlem için biyolojik bir eylem yada ayna gibi edilgen betimleme yaklaşımları yetersiz kalmaktadır.

Hem yapıcı hem de çelişkili olan gözlem yöntemi (seyri) ilk aşamalarından itibaren ayrı ayrı psikofiziksel fonksiyonlardan daha çok kişilik özellikleri sayesinde gerçekleşir.

Gerçekliği görmek, görebilmek kamera veya gözün özelliklerine bağlı bir olgu değil, düşüncenin doğrudan katkısıyla oluşan bir eylemdir. Görmemizde evrene bağlı olan bilgilerimiz, mizacımız, akıl yapımız, dünya görüşümüz saklıdır. Sahipsiz duyguların, düşüncelerin varoluşu imkansızdır. Her hangi bir kavrayış (algı), belli bir insana özgü olan kavrayıştır.

İşte sıralanan bu öğeler (değerler) sayesinde bir selüoit parçası sanat eserinin ayrılmaz kırıntısına dönüşür adeta.

Belgeselde, gündelik yaşam içerisinde, sokağın her bir köşesi sayısız şekilde gösterilebilir. Birisi burada tebessüm doğuran bir şeyler görecektir, diğeri üzücü olayları fark edecek, üçüncüsü acıma duygularını uyandıran olgular görecektir.

Birisinin ilgisini kaleydoskop gibi değişen bir akışta saptanmış olan sokak sahneleri çekecek, diğersini kaleydoskopun kendi şiirselliği hayran edecek.

Şüphesiz ki burada ilgisini çekecek hiç bir şey görmeyen birisi de olacak ve kötümser tahminlerde bulunacak. O, “kameramanı bırakın sokağa, senaryo olmadan, kim bilir, ne gibi çekimler yapacak” diyecek. Aslında bu ümitsiz varsayımın arkasında başlıca iki neden bulunabilir. Birincisi, gözlemin kendisinde bir yaratıcılık olduğunu kabul etmemek; ikincisi, ve daha önemlisi, savunucularına rağmen gerçeğin olduğu gibi perdede sergilenmesinin imkansızlığının farkına varılmamasıdır.

Usta-Sanatçı belgeselde gerçeği gördüğü gibi, kavradığı gibi veya belli bir tarzda kavramak istediği gibi göstermek gücündedir, çünkü o gözlemlerine kendisini koyar. Ve eğer onun gösterdiği yaşam manzarasına boşluk hakimse, burada yaşamın niteliği değil gözlemcinin yeteneği yada yeteneksizliği söz konusu olur.

Yapmak istediğiniz bir çekimin (gözlem esnasında seçim) doğru olup-olmadığından emin değilseniz ve bunun yanısıra çekimleri çoğunlukla kararsızlık altında sürdürüyorsanız-çekimleri belgeselcinin kamerayı yönlendirilmesiyle değil de, kamerayı yalnız bir kayıt aracı olarak kullanarak gerçekleştiriyorsunuz demektir.

Bilindiği gibi belgeselde konu edilen her olay yüzlerce açıdan çekilebilir. Zaman itibariyle de çekimlerin (sinema cümlelerinin, sahnelerinin, bütünlükle eserin) uzunluğu da çeşitli olabilir. Ama ünlü Fransız belgeselci Roje Lui' ye göre çekimler esnasında görülen, izlenilen olayın maksimum %10'u filme aktarılabilir. Kurgu esnasında %10 oranı daha da azalacak ve olasılıkla bu çekimlerin projeksiyon zamanı perdeye %10 olarak ulaşabilecek. Böylelikle sonuçta perdede olayın bütününe değil, onun sanatçıya ilgi çekici gelen parçalarını göreceğiz. Bundan dolayıdır ki belgeselde bilimsel nesnellik garanti altına alınamaz. Bu garanti sanatçının tutumuna ve algılama kabiliyetine bağlıdır.

“Seyirciye gösterdiklerim nesnellikten uzaktır” diyor. Roje Lui ve fikrini şöyle tamamlıyor: “Bunlar olay üzerine benim kişisel yorumumdur, bana önemli görülen şeylerdir”.

Kuşkusuz her hangi bir sanatçının yapıtı salt nesnellikten uzak olacak, çünkü burada olayların üzerine bir kişinin yorumu söz konusu.

Gerçek yaşam biçimleri ve sanatçının amacı, bunlardır gizil güçlerin kutupları. İşte bu iki kuvvet alanında (biçimler ve amaç) belgesel mucizesi vücuda gelir.

Perdede görülenin içinde sanatçı (eser sahibi, author) her zaman varlığını hissettirir. Bundan dolayıdır ki perde gerçekliği “esas kaynaktaki” orjinallikten farklı olur.

Evrenin sanatsal kavranma seyrinde bu faktör büyük önem taşır. Sanatın konu edildiği bu yaşam biçimi sadece maddi gerçekliğin öğelerinden oluşmuş değildir (ormanlar, ırmaklar, insan faaliyeti). Aynı zamanda bu kavram, manevi yaşam bilinç ile yaşam arasında zaman zaman meydana gelen ve sonradan ortadan kaldırılan çatışmaları, insan ve çevre ilişkilerini, ideal ile gerçeklik arasındaki çelişkileri, insanın toplumsal ve biyolojik eğilimlerini de içermektedir.

Gerçeği sanatçının eğilimini, fikrini, kavramını içeren sentez dışında kaydeden kamera, olayların canlı betimlemesini değil, onların harfi harfine saptanmasını sağlayacaktır.

Belgeselde üç öğenin bozulmaz bağlantısını görmekteyiz. **Bunlar, kamera karşısında cereyan eden gerçekliğin tespit edilme olanakları (nesnel), sanatçının kişisel yorumu (öznel) ve bu ikisinin teması ile oluşan gerçeğin betimlemesidir.**

Bu ihtilafli ilişkilere, yani nesnel-öznel ve perde betimlemesine önem verilmemesi durumunda, yaratıcı süreçle birlikte gerçeğin kavranışı ile ilgili

düşünceler basite indirgenmiş olur. Bu nedenle bazen belgeselciler gözlem yöntemini kullanırken, olgunlaşmış görüşlere, estetik kavrayışlara dayanmadan, safyüreklilikle sadece gelişmiş çekim teknolojisinin sağladığı imkanların katkısıyla gerçeğin ilgi çekici ayrıntılarını elde edebileceklerine inanırlar.

Gizli kamera, unutulmuş kamera ve kışkırtma (provoke) tekniği, sinemacılar arasında yaygınlaşarak, büyüleyici bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda, ideolojik ve estetik amaçları gözden kaçırdığımızda, çekime başladığımız zamanki görüş açısını kaybetmiş oluruz.

Belgeselin içindekilerini gerçek vakalar oluştururken, içerik anlamını sanatçı ruhu, kavrayışı oluşturmalıdır. Sanatçı tutumu ise, onun amacına uygun olarak elde edilen çekimlerde hissedilebilir yada saklı kalabilir.

Betimlemede obje ile konu anlamları birbirini bütünselde aralarında ayrımlar vardır. Konu anlamı sanatçının obje üzerine yorumunu ve ona önemli görülen şeyleri içine almaktadır.

Farzedelimki her hangi bir çekim yönteminin kullanılışı sanatçı tutumundan bağımsız olarak, belli bir sonuç verebilir, yani sanatçının görüşü değil, kameranın gördüğü perdeye aktarılabilir. Bu durumda ister-istemez perdedeki gerçeklik ile perde dışındaki gerçeklik arasında eşitliği kabul etmiş olacağız, ve böylelikle konuyla obje, içerikle içindekileri özdeşleştirmiş olacağız. Bununla belgeselin (çekimin) vücuda getirilme seyri çağdaş teknik malzemelerin katkısıyla bizi çeviren gerçekliğin basit şekilde tekrarlanması işlemine dönüşecektir. Bu durumda sanatçının yaşamı olduğu gibi göstermek isteği, kendi kavrayışına göre gerçeğin ne olduğunu sergilemekte çaba bile göstermemesi gibi değerlendirilebilir.

Bu yaklaşımlarla yapılmış belgeselleri inceleyen eleştirmen-yurttaşlık duyguları, yaratıcı tutum ve teknolojik araçların organik birliği çerçevesinde değerlendirme yapmaktan vazgeçmeye mecbur olur. Halbuki, 1920 de D. Vertovun ileri sürdüğü “Hayat olduğu gibi” sloganının arkasında devrimle hareketlenmiş bir toplum yaşamının öykünmecî taklidi değil, yaşanılanı göstermek amacı yatmakta idi. Bu bir devrimci tutumun ifadesiydi. Ne yazık ki bu görüşü ilke olarak harfi-harfine yorumlayan bazı sanatçı ve eleştirmenler, onu yanlış bir düşünceye çevirmişlerdir. Burada istemeyerek de olsa bir aldatma söz konusudur.

“Hayat olduğu gibi”, başka bir ifadeyle, “ansızın yakalanan yaşam” tezini meydana getirenler için bu tez, zamanın koşullarına bağlı olan yaratıcı tutumu ifade etme yolunda bir araç idi.

Sonraları bu slogan soyutlamaya uğrayacak ve, ne yazık ki sadece bir teknolojik düstüra dönüştürülecektir.

1934 de D. Vertov yazdı: “Sinema göz uğruna hiç bir sinema gözü yok”, ansızın yakalanan yaşam uğruna da rasgele bir yakalama olayı yok, ‘gizli kamera’ uğruna da hiç bir kameranın saklanması söz konusu değil. ‘Sinema göz’ bir program değil. Bu sadece bir araçtır. Kabul edilmiş, kullanılagelmiş ‘sinema gerçek’-‘sinema göz’ metodu ile gerçekleşir”.

“Canlı Sinema”, “Doğru (Direkt) Sinema”, “Özgür Sinema”, “Canlı Kamera”, “Doğru Göz”. Bunlar aynı olayın takma adlarıdır.

Önemli filmlerini D. Vertovun yaratıcılığı etkisi altında yapmış olan ünlü Fransız yönetmeni J. Rouche, yaratıcı (author) tutumunu açığa çıkartma yolunda “Sinema gerçeğin” bir araç değil, “ansızın yakalama” çekim usulünün bir taklidi olduğunu savunmakta idi. O, D. Vertov hakkındaki fikrini şöyle ifade eder;

“Sinemanın Jüles Vernes’yi olan bu zat yaşadığı zamanın teknik koşullarının yoksunluğundan ötürü uygulaması mümkün olmayan yöntemler icat etmiştir”.

Evet, D. Vertov yaşadığı zamanın sinema tekniğiyle biçilmiş sınırları aşılıp geçmekle beraber-önemlisi de budur- belgeselin doğası, görevi ve imkanlarıyla bağlı tasavvurları değiştirdi, alt-üst etti.

Ve.. Belgesel tarihinde ilk olarak D. Vertov filmlerinin jeneriklerinde “talimatçı” sözcüğünün yerini “yönetmen” yani, “gözlemci” değil, “yaratıcı” kavramı aldı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Drobaşenko, S.V. (1967). **Pravda kino i “kinopravda”**. Moskova: Po stranitsam zarubejnoj pressı.

----- (1972). **Fenomen Dostovernosti**. Moskova: İzdatelstvo Nauka.

----- (1986). **Prosranstvo ekrannogo dokumenta**. Moskova: İskusstvo.

Martinenko, Yu.Ya. (1979). **Dokumentalnoye kinoiskusstvo**. Moskova: İzdatelstvo Znaniye.

Muratov, S. (1976). **Priustrastnaya kamera.** Moskova: Īskusstvo.

TELEVİZYON GÖSTERGEBİLİMİ

Prof. Dr. Seyide PARSA*

ÖZET

Çalışmada, iletişimi “Anlamların Üretimi ve Değişimi”, iletişim araştırmasını da “Metin ve Kültür Araştırması” olarak gören yaklaşım temel alınarak, önce göstergebilim kavramı tarihsel bir süreç içinde değişik düşünürlerin görüşleri doğrultusunda incelenmiş, göstergebilim ve yapısalcılık ilişkisine değinilmiş ve sonunda da televizyon göstergebilimi kavramı Daniel Chandler’in göstergebilimsel çözümleme yöntemi temel alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

İletişim herkesin bildiği, ancak çok az kişinin doyurucu bir biçimde tanımlayabildiği bir insan etkinliğidir. İletişim yüz yüze konuşmadır., televizyondur, enformasyon yaymadır, saç biçimidir, edebi bir eleştiridir. Listeye sonsuz sayıda ekleme yapılabilir.

İletişim çalışmalarının doğası hakkında bir anlaşma eksikliği bulunmaktadır. Fiske (1996:16)'e göre "Her tür iletişim göstergeler, kodlar içermektedir. Göstergeler kendilerinden başka bir şeye gönderme yapan eylemler ya da yapılarıdır., yani anlamlandırma yapılarıdır. Kodlar içinde göstergelerin düzenlendiği ve göstergelerin birbirleri ile nasıl ilişkilendirileceğini belirleyen sistemlerdir". Göstergeleri/ kodları/iletişimi aktarma veya alma, bir toplumsal ilişkiler pratiğidir. İletişim, kültürümüzün, kültürel yaşamımızın merkezindedir. İletişim olmaksızın herhangi bir kültür ölmek zorundadır. Bütün bunların sonunda, **iletişim iletiler aracılığıyla yapılan bir toplumsal etkileşimdir.**

İletişim araştırmalarında iki temel okul bulunmaktadır. Birinci okul iletişimi **iletilerin aktarılması** olarak görür. Gönderici ve alıcıların nasıl kodlama yaptığı ve kod açtığı, aktarıcılarının iletişim kanallarını nasıl kullandığı ile ilgilenir. **Etki ve doğruluk** gibi konularla ilgilenir. Bu, **süreç okuludur.**

İkinci okul iletişimi **anlamların üretimi ve değişimi** olarak görür. Anlamların üretilmesinde iletilerin, ya da metinlerin insanlarla nasıl etkileştiği ile ilgilenir. Yani metinlerin kültürümüz içindeki rolü üzerinde durur. Bu okul için iletişim

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi

araştırması **metin ve kültür** araştırmasıdır. Temel araştırma yöntemi göstergebilimdir. Bu okul göstergebilim okuludur.

Göstergelere (işaretlere) ve onların anlam iletme biçimlerine ilgi göstermenin uzun bir tarihi vardır. Bu tür çalışmaları Ortaçağ düşünürlerine, John Locke'a kadar indirmek mümkündür. İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) ve Amerikalı mantık-bilimci Charles Saunders Peirce (1839-1914) göstergebilimin kurucularıdır. Saussure'ün ölümünden sonra öğrencileri tarafından kitap haline getirilen "Genel Dilbilim Dersleri" (1916) adlı ders notlarında yazar, genel bir göstergebilimin varlığından söz etmektedir (Barthes, ?).

"Dil fikirleri anlatan bir göstergeler (işaretler) sistemidir. bundan dolayı yazı sistemiyle, sağır dilsiz alfabeti ile, simgesel ritüellerle, nezaket kuralları ile, askeri işaretlerle karşılaştırılabilir. Fakat dil bu sistemlerin hepsinden de önemlidir. Toplum içindeki göstergelerin hayatı ve canlılığı üzerinde duran bir bilim dalı düşünülebilir; bu bilim dalı sosyal psikolojinin, dolayısıyla da genel psikolojinin bir kısmı olacaktır. Ben buna (Yunanca SEMEION-gösterge sözcüğünden kaynaklanarak semiyoloji adını vereceğim. Semiyoloji, göstergelerin nelerin karşılığı olduğunu, onlara hangi yasaların hakim olduğunu gösterecektir. Bilim henüz mevcut olmadığından semiyolojinin ne olabileceği hakkında hiçbirşey söyleyemez, ama ortaya çıkmaya hakkı vardır, belli bir yeri şimdiden sınırlamıştır".

Dilbilimin kurucusu Saussure'e göre göstergebilim, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilimdir. Dili inceleyen dilbilim, Saussure için göstergebilimin sadece bir dalıdır.

Peirce' a göre gösterge, herhangi bir kimse için, herhangi bir ölçüde ve herhangi bir şeyin yerini tutan herhangi bir şeydir. Göstergenin yerini tuttuğu şey göstergenin nesnesidir. Peirce'e göre el-kol hareketleri (gestures), elbise kodları, trafik işaretleri, reklam resimleri, gazeteler, TV programları vb. görsel göstergeleri (visual signs) kullanan medya türleridir (Aktaran Bignell, 1997:14). Dilbilimsel göstergede gösterenle/gösterilen arasındaki ilişki kendiliğindedir, kediye k-e-d-i denmesi nedensizdir oysa filmsel, fotoğrafik göstergelerde gösteren/gösterilene benzemektedir, kedi göstergesi kediyi göstermektedir.

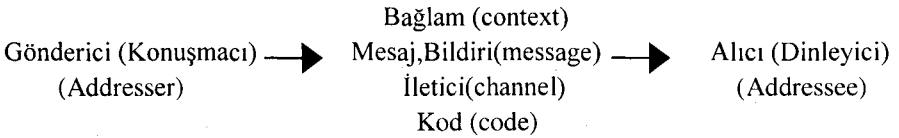
Saussure ve Peirce'ı eleştiren Eco (Aktaran Bükler, 1991:32-33)'ya göre gösterge tanımı daha değişiktir. Eco'nun gösterge ve göstergebilim tanımına göre:

"Başka bir şeyin yerini anlamlı olarak tuttuğu varsayılabilen her şey göstergedir. Gösterge başka bir şeyin yerini tuttuğunda o şeyin var olması ya da o anda gerçekten bir yerde olması gerekli değildir. Bundan dolayı ilke

olarak göstergebilim yalan söylemek için kullanılabilen her şeyi inceleyen bir bilim dalıdır”

Peirce’in mantığa dayalı göstergebilim kuramını izleyen C. Morris, Saussure ‘ü izleyen ise “Rus biçimcileri” olarak isimlendirilen Moskova Dilbilim Çevresi oldu. Biçimciler edebiyat alanında şiirsel dil araştırmaları üzerinde göstergebilimsel çözümlenmeleri denediler. Rus biçimcilerinden Jakobson, 1920 yılında Çekoslovakya’ya yerleşerek yapısalcılık ile biçimcilik arasında köprü oluşturdu. Jakobson, kuramsal açıklamalar ve uygulamalarına yer verdiği “Linguistic and Poetics” adlı kitabında sözlü iletişim kuramına yer vermektedir. Çalışmalarını şiir, destan, halk masalı gibi daha çok sözlü sanatın ses ve anlam özellikleri üzerinde yoğunlaştıran Jakobson konuşmanın anlamını belirleyen tek etkenini iletini kendisi olmadığını, bunun yanında bazı etmenlerin de etkili olduğunu iddia etmektedir. Söze dayalı iletişimde başka bir deyişle sanatsal iletişimde mesajın kendisi kadar anlamı yaratmaya etki eden altı etmeni aşağıdaki şemada göstermektedir.

Sanatsal iletişim bağlamında Jakobson ‘un sanat ve kültür üzerindeki çalışmalarından da bahsetmek gerekmektedir. Jakobson kitle iletişimi kuramlarına özgü model ve terimleri sanat ve kültür alanına aktarmayı başarmıştır. Onun geliştirdiği modelde (Şekil:1) dilin, sanatın ve daha genel olarak da kültürün incelenmesi mümkündür.

Şekil-1 Jakobson’un sözlü dilsel iletişim modeli

Jakobson’a göre dil, işlevlerinin çeşitliliği içinde ele alınmalıdır. Dilin sanatsal işlevlerinden biri olan yazının dilin diğer işlevleri arasındaki yerini belirlemek ve söz konusu işlevler hakkında bir fikir verebilmek için her dilsel oluşu, her dilsel iletişimi oluşturan etkenleri gözden geçirmek gerekir. Konuşmacı ya da gönderici (addresser) alıcı ya da dinleyiciye (addressee) bir bildiri, mesaj gönderir. Bu mesajın etkili olabilmesi için mesaja önce gönderme yapacağı bir konu, bağlam (context) gerekir. Alıcı tarafından algılanabilen bu bağlam için gönderici ve alıcının ortak paylaştıkları bir kodun da bulunması gereklidir. Son olarak da iletişimi gerçekleştiren bu ikilinin arasında iletişimin sürekliliğini sağlayacak bir iletici, bağlantı kanalının bulunması şartı bulunmaktadır. Bu altı etkenin her biri ayrı bir

dilsel işlevin doğmasına yol açmaktadır. Bunlar aynı şemaya göre yerleştirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır (Aktaran, Rıfat, 1996:85).

Yazma olayı yazarın iki eylemi ile gerçekleşmektedir. Yazar geniş bir sözcükler topluluğundan ya da dizisinden sözcüklerini seçer, daha sonrada bu sözcükleri yanyana getirerek birleştirmektedir. Sözcük seçimi dilin **dizisel**, sözcüklerin birleştirilmesi ise dilin **dizimsel** eksenidir. Ayrıca yazar metafor ve metonimi gibi “anlam olayları” ndan da yararlanabilmektedir. Jakobson ve Propp Biçimcilik ve Yapısalcılık arasında köprü kurmaktadır.

GÖSTERGEBİLİM YAPISALCILIK İLİŞKİSİ

Yapısalcılık, İsviçreli dilbilimci Saussure'ün **genel dilbilim dersleri** (1916) adlı yapıtının üzerine temellendirilmektedir. 1928 yılında La Haye'de yapılan Dil Kurultayı'nda “Yapısalcı Dilbilim”, Saussure'ün dilbilimini çalışmalarını temel almaktadır. Yapısalcı dilbilim tarihsel gelişimi boyunca iki ana ekolde gelişir; ilki Amerikan yapısalcılığı adı verilen Bloomfield'in geliştirdiği “Dağılımsal Dilbilim”, diğeri ise Saussure'den yola çıkan Avrupa'daki “Yapısalcı Dilbilim”dir. “Rus Biçimciliği”, “Prag Dilbilim Çevresi” ve “Kopenhag Dilbilim Çevresi” bunların içerisinde girmektedir.

Yapısalcılığın ne olduğu sorusuna bazı bilim adamları “yöntem”, bazıları ise çözümlene yönelimi tanımlamasını getirdiler. İkisinin ortak paydası ise yapısalcılığın bilimsel bir yöntem, çözümlene işlevini yüklenen bir yöntem olduğudur. Piaget 'e göre, “yapısalcılık temel özellikleriyle belirli bir öğretiy ya da felsefe değil, yalnızca bir yöntemdir” (Aktaran Birkiye, 1984:11).

Saussure öncelikle dil olgusunun ne olduğunun saptanması ve tanımlanması gereğini ortaya atmaktadır. Bu amaçla dilin öğelerinin belirlenmesini sağlayacak bir yöntem geliştirir. Dilin yalnızca tarihsel boyutunun olmadığını bunun yanında bir de dizgesel boyuta sahip olduğunu belirtir. Başka bir deyişle dilin kendi başına alınıp incelenecek bir NESNE durumuna gelebildiğini belirler. Bu belirleme yapısal dilbilimin temelini oluşturur. Sausure her sözcüğün, bir gösterge (işaret)

olduğunu ve "gösteren" (sözün ağızdan çıkan ses birimleri olarak fiziksel gerçekliği) ve "gösterilen" den (sözcüğün zihinde uyandırdığı kavram) meydana geldiğini savunur. **Gösterge:gösteren/gösterilen** kategorisi oldukça önemlidir. Toplumsal bir dizge olan dil, içinde gösteren/gösterilen diye adlandırılan iki özelliğin kaynaşmasından oluşan göstergelerin kendi aralarındaki ilişkiden doğmaktadır. Yapısalcı dilbiliminde bunlardan başka **dil/sözcük, biçim/ töz, eş süremlilik/art süremlilik** vb. gibi kavramlar da yer alır ve dili bir yapı gibi ele alır. Bu yapı içindeki olguları da "yapı"nın olguları olarak inceler.

Saussure'ün yapısalcı dilbiliminden yola çıkan yapısalcılık, kırklı yıllardan sonra dilbilim dışındaki alanlarda da uygulanmaya başlar. Genel olarak özetlenirse; yapısalcılık gerçekliğin yapısını kavramada dili örnek alır ve bunu diğer insan faaliyetlerine uygular. Yapısalcılığı dilbilimin dışına ilk kez taşıyan antropolog Lévi-Strauss'tur ve dilsel yapıdaki çözümlenmeleri toplumsal yapıya taşıyarak antropolojik çözümlenmelere geçmektedir. Lévi-Strauss insanın günlük yaşamında farkında olmadan yaptığı hareket ya da yerleşmiş yaklaşımları anlamlandırmada kullanarak, en basit yemek pişirme, evlenme inanışları ya da mitler (masallar) gibi tüm kültürel süreçleri içine alan yapısalcı bir yaklaşımla hareket etmektedir. Sonuçta farklı kültürlerin dünyayı anlamlandırması kendilerine göre olsa da anlamlandırma yolları evrenselidir, "yani anlamlar ürettikleri kültüre özgüdür, ancak bunları üretme biçimleri tüm insanlar için evrenselidir" (Akataran Fiske, 1996:152).

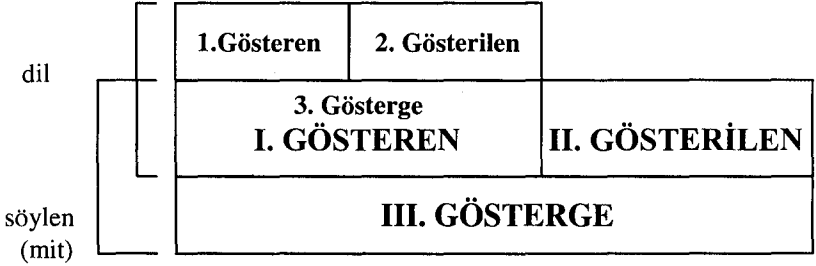
Yapısalcılığın ilkelerini ilk kez dilin dışına çıkaran Strauss'tan sonra, Dumézil ve Braudel tarihe, Foucault felsefeye, Lacan psikanalize, Barthes edebiyat eleştirisine, Althusser toplumbilime, Metz sinema göstergebilimine, Eco, Fiske, Berger televizyon göstergebilimine uygulamaktadırlar. Son yıllarda yapısalcılık post yapısalcılık aşamasına geçilmektedir. Klasik yapısalcılar metnin (textin) öte tarafına, yani "gerçek" okuyuculara, izleyicilere, dinleyicilere başkalarının bulduğu aynı anlamı doğrulayıp doğrulamadığına bakmamaktadırlar.

Saussure'ün modelinde gösterge, gösteren (anlam veren) ve gösterilenden (anlam verilenden) meydana gelir. Gösteren göstergenin algıladığımız fiziksel varlığı, gösterilen ise göstergenin düşünsel kavramıdır. Bu ikisi dış gerçekliği ya da anlamı oluşturur. Bu iki öge ortak kültürel deneye bağlıdır, evrensel değildir. Anlam bu ögelerin yapısal ilişkilerinde aranır.

Fransız bilim adamı Barthes, göstergebilimin bağımsız bir bilim niteliği kazanmasında önemli çalışmalar yapmaktadır. Barthes göstergelerin anlamı nasıl ürettikleri konusunda çalışmalar yapmakta, Saussure'ün dilbilimsel bağlamdaki gösterge çözümlenme şemasını otomobilden modaya kadar uzanan bir yelpaze

içindeki tüm göstergelere uygulamaktadır. Göstergebilimde anlamlama kavramını irdelemektedir.

Söylenleri göstergebilimsel bir dizge olarak kabul eden Barthes söylen (mit) çözümlemelerinde göstergebilimsel yöntemi kullanmakta ve söylenlerin (mitosların) birebir açıkladıkları anlamlarının yanında çağrışımsal olarak alınan yan anlamları da olduğunu açıklamaktadır. Herhangi bir göstergenin düz anlamı ile yan anlamının iç içe olduğunu ve aradaki kaymaların çözümlemelerde açığa çıkacağını savunmaktadır. Bilimsel dilde kavramla (gösterilen) bunun anlatım biçimi olan (gösteren) arasındaki kaymalar en aza indirgenmek zorundadır. Başka bir deyişle her bilimsel gösterenin tek ve belirli bir düzenlam olmalıdır. Düz anlamda gösterenle gösterilen arasında birebir ilişki bulunmaktadır. Bilimsel dilden sanata ya da günlük konuşma diline geçildiğinde düz anlamla göstereni arasındaki örtüşme yavaş yavaş keskinliğini kaybetmekte, gösterene bağlı yan anlamlar diyebileceğimiz değişik anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bu artışın en fazla olduğu alan sanattır. Sanat dalları bu anlam bolluğu nedeniyle yoruma açıktır. Roland Barthes göstergelerin bir dizgeden diğerine kaymalarını aşağıdaki biçimde (Şekil:2) göstermektedir:

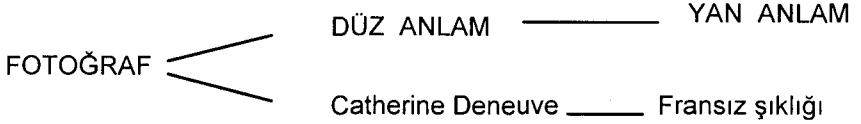
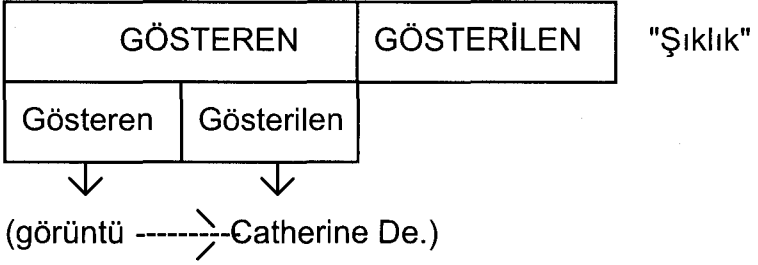

Şekil :2 Göstergelerin düz anlam yan anlam dizgeleri

Her göstergebilim türünde iki terim; gösteren ve gösterilen arasında ilişki olduğu varsayılmaktadır. Genel dilbilimde gösterenin, gösterileni belirttiği söylenmektedir. Ancak Barthes her türlü göstergesel dizgede iki değil, üç farklı terim karşısında bulunduğumuzu savunmaktadır. Kavranan şey art arda gelen birer terim değil, kendilerini birleştiren ilişkidir. Buna göre gösteren, gösterilen, bir de bu iki terimin çağrışımsal toplamı olan gösterge bulunmaktadır. Barthes şu örnekle savını açıklamaktadır; “Bir gül demetini alalım; ona tutkumu anlatıyorum. Burada bir gösteren, bir gösterilen, bir de güller ve tutkum yok mudur? Bu bile değil; doğrusunu söylemek gerekirse, yalnızca “**tutkulaştırılmış**” güller vardır burada. Ama çözümleme düzleminde üç terim yer alır, çünkü tutkuyla yüklenmiş güller kusursuz ve doğru olarak güllere ve tutkuya ayrılabilir. Güller ve tutku

birbiriyle birleşerek gösterge dediğimiz bu üçüncü terimi oluşturmadan önce de vardır” (Barthes, 1998:184).

Günlük yaşamda güller, nasıl taşıdıkları bildiriden ayrılmazsa, çözümleme düzleminde de gösteren olarak güllerle, gösterge olarak güller de birbirine karıştırılmaz. Gösteren boştur, gösterge ise doludur, bir anlamdır.

Şekil:3-4 Reklam fotoğrafının şeması (Williamson, 1978:90)

Yan anlamın gösterenleri göstergelerden (yani gösteren ve gösterilen bütünü) meydana gelmektedir. Yan anlamın "gösterenleri" düz anlam düzleminin göstergelerinden meydana gelmektedir. Yan anlamın "gösterilen" ine gelince, onun karakteri her şeyden önce global ve yaygındır, bir ideolojinin parçasıdır. Bu gösterilenler kültür, bilgi ve tarihle yakın iletişime sahiptir.

Çağdaş televizyon eleştirisi kullandığı sözcüklerin çoğunu göstergebilim ve yapısalcılıktan almaktadır. Whannel sık sık dile getirdiği şakaya göre: "Semiyoji bize zaten bildiğimiz şeyleri asla anlamadığımız bir dilde söyler" (Aktaran Seiter, 1992). Televizyonun ikonik bir yapısı bulunmaktadır. Televizyon iletişimde bulunurken büyük ölçüde göstergeler sistemine dayanmaktadır. Gösterebilim

iletişim için kullanılan herşeyin sözcükler, görüntüler, trafik işaretleri, çiçekler, müzik, tıbbi septomlar ve diğer pek çok şeyin incelenmesidir. Göstergebilim göstergelerin iletişimde bulunma yolları ve onların kullanımlarına egemen olan kurallar üzerinde durmaktadır. Kültürün üzerinde durma aracı olarak göstergebilim geleneksel eleştiriden kökten ayrılmaktadır. Bilindiği gibi geleneksel TV eleştirisinde ilk iş estetik objeyi ya da metni kendine özgü anlamlarına göre yorumlamaktır. **Göstergebilimin ilk sorguladığı şey anlamın NE olduğundan çok, NASIL yaratıldığıdır.**

Anlamın çözümlenmesinde üç öge önde gelmektedir. 1) gösterge, 2)göstergenin işaret ettiği şey, 3) göstergeyi kullananlar. Gösterge duygularla algılanabilen, kendisinden başka bir şeyi işaret eden, kullanıcılar tarafından işaret olduğu kabul edilen, tanınan fiziksel bir şeydir. Örneğin bir orkestra şefi orkestraya doğru döner elinle bir işaret yapar ve tüm orkestra üyeleri çalmaya başlar. Bu el işareti tüm üyeler "okuyucular" tarafından anlaşılmış, tanınmıştır. Anlam orkestra şefinden yayılarak iletilmiştir.

Anlam, metinle okuyucu arasındaki ilişkiden ortaya çıkmaktadır. Bu görüşü savunan kuramlar:

- Nesnel (objectivist) Kuramlar
Metinle okuyucu arasındaki ilişki nesnelidir. Mesajın birebir, doğru ve hatasız iletilmesi ve anlaşılması önemlidir.
- Anlam Kurma (constructivist) Kuramları
Metinle okuyucu arasında karşılıklı etkilenme sonucu anlam ortaya çıkar.
- Öznel (subjectivist) Kuramlar

Anlam tamamen okuyucunun yorumlamasına bağlıdır. Anlam yeniden üretilmektedir.

Medya metinlerinin içeriklerini açıklamak için kullanılan çözümlene yöntemleri Chandler'in şemasında aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

	METİNÇÖZÜMLEMESİ	
İçerik Çözümlemesi	Söylem Çözümlemesi	Tür Kuramı
Göstergebilimsel çözümleme	Anlatıbilimsel Çözümleme	Metinlerarası İlişkilerin Çöz.
	Retorik Çözümlemesi	

TV metinlerinin çözümlenmesinde yukarıdaki yöntemlerden yalnızca göstergebilimsel yöneme yer verilmektedir. Göstergebilimsel çözümlerler 3 temel alanda yapılmaktadır:

- Göstergelerin, işaretlerin bizzat kendilerinin incelenmesi. Burada işaretlerin çeşitlerini anlamı iletmekteki farklı yolları ve işaretlerin ilişki yollarını içermektedir.
- Göstergelerin, işaretlerin örgütlendikleri sistemlerin ya da kodların (şifrelerin) incelenmesi, toplumun ya da kültürün gereksinimlerini karşılamak için çeşitli kodların gelişme yollarını inceler.
- Göstergelerin ve kodların içinde işlediği kültürün incelenmesi.

TELEVİZYON GÖSTERGEBİLİMİ

Televizyon çağdaş dünyanın masalcısı (story-teller) olarak kabul edilmektedir. Burada sorulması gereken soru televizyonun ne tür öykü anlattığıdır. Televizyonda göstergebilimsel açıdan çözümlenen fenomene, materyale metin (text) denilmektedir. Metnin (text) kapsamına bundan başka fotoğraf, reklam afişi, film, duvar resmi vb. de girmektedir.

Televizyonun anlatı metinleri (textleri) durum komedileri (sitcom), çizgi filmler, polisiye diziler, soap-operalar, reklam filmleri, TV filmleri ve TV dizileri gibi televizyonun "eğlendirme" işlevini yerine getiren programlardır. Göstergeler ve ilişkiler göstergebilimsel çözümlenmenin iki anahtar kavramıdır. TV göstergebiliminde dikkatin odaklandığı her hangi bir metnin biçim ve içeriğinin nedensiz geçici bir ayırımı yapmakta ve o metni oluşturan göstergeler sistemi üzerinde durulmaktadır. Böylece televizyonda bir an için görünen bir sofa, biftek, patates kızartması, elmalı pay olarak değil, sosyal durum, zevk, incelik, milliyet vb. türünde kavramlar olarak anlam yaratmaktadır.

Anlatı kuramından öğrendiğimize göre hangi kitle iletişim aracı kanalıyla olursa olsun her anlatı türü ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri **ÖYKÜDÜR** yani kısaca "ne oluyor ? kime oluyor ? sorularının cevabına karşılıktır. İkincisi ise **SÖYLEMDİR** yani "öykü nasıl anlatılıyor" sorusuna karşılıktır. Metin, film mesajlarını dizisel ve dizimsel olmak üzere iki eksen üzerinde düzenlemektedir. Metnin tam anlamı düzenleme ve seçmenin iki ekseninin karmaşık bir dokusudur. Kısaca metin, bütün olarak okunması gereken söylemdir, mesajlar bütünüdür. Dizimsel eksen, söylemin metnin zinciri içinde birbirine bağlanan yatay mesajlar akışı, başka bir deyişle **BİRLEŞTİRMEYİ**. Dizimsel eksen anlamlandırmada **NEYİN NEYİ İZLEDİĞİ** seviyesine bakmaktadır. Her metinde yatay eksenle beraber dikey eksen dizisellik de bulunmaktadır. Dikey eksen **SEÇİCİLİK** ön plandadır ve **NE İLE NEYİN GİTTİĞİ** önemlidir. Oyunculuk, jestler, diyaloglar,

müzik, kamera hareketleri, açıları, çekim ölçekleri, aydınlatma, renklerin seçimi vb. gibi anlamın dizisel boyutu filmin anlatılması aşamasında ortaya çıkmasına rağmen anlatıma tabi değildir.

Televizyon ikonik bir dile sahiptir. Ekrandaki hangi tür program içerisinde olursa olsun bize bir şeyler anlatan ikonlar yer almaktadır. Peirce gösterge tanımlamalarında ikon göstergelerin nesnelere bire bir benzetmekte olduğunu belirtmekte ve örnek olarak da fotoğrafı vermektedir. Eco'ya göre, "ikonik gösterge, bize gönderim nesnesini çağrıştırmak için, benzerlik alanında yeterli ipuçları taşıyan göstergedir" (Aktaran Erkman, 1986:31).

TV ekranında görüntü de ikonik göstergedir. Bir çok kültürde özellikli, zengin anlamlar kazanmış ve buna bağlı olarak çok güçlü durağan anlamlar taşıyan bir çok gösterge bulunmaktadır. Bu tür göstergeler için Hıristiyan Ortodoksluğuna ait dinsel resimleri **İKON'** lara gönderme yapıldı. Bilindiği gibi ikonlar gösterdikleri şeyin gücünü iyi taşıyan ve çok popüler göstergelerdir.

Her araç, hangi popüler sanat formunu, türünü taşırsa taşırsın doğası gereği bazı sınırlamaları onlara yüklemektedir. Televizyonun doğası ve küçük ekranı nedeniyle örneğin büyük savaş sahneleri yapmak güçtür. Televizyon bir "yakın-çekim" aracıdır, bir aksiyonu yakalamaktan ziyade bir karakterin dışı vurulmasına daha uygun düşmektedir.

Öyleyse göstergebilimi televizyona uygularken aracın "göstergeler" olarak işlevi olan görüntüleri üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Bu bakış açısından ele alındığında televizyon hakkında en ilginç olan şey aracın kullandığı kamera ölçekleridir. Aşağıdaki liste "gösteren" olarak görev yapan daha önemli olan çekim türleri, tanımları ve gösterdikleri anlamlar gösterilmektedir (Berger, 1981:110).

"Gösteren(çekim türü)	Tanımı	Gösterilen (anlam)
Yakın-çekim	Yalnızca yüz	İçtenlik
Boy çekim	Vücudun çoğu	Kişisel ilişki
Uzak çekim	Dekor ve Oyuncular	Ortam,ölçek,halka uzaklık
Genel çekim	İnsan vücudunun hepsi	Sosyal ilişkiler

Aynı şeyi kamera açıları ve kurgu tekniklerine de uygulayabiliriz.

Gösteren	Tanım	Gösterilen (anlam)
Alt açı	Kamera aşağıdan bakar	Güç, otorite
Üst açı	Kamera yukardan bakar	Küçüklük, zayıflık
Zoom-içeri	Kamera içeri doğru girer	Gözlem, odaklama
Açılma	Perdede görüntü açılır	Başlama
Kararma	Perdede görüntü kararır	Son
Kesme	Bir görüntüden diğerine geçme	Aynı andalık, heyecan
Silme	Görüntü ekrandan silinir	Sonun empoze edilmesi

Kamera ölçekleri, kamera açıları, kamera hareketleri, kurgu teknikleri gibi yukarıda belirtilen malzeme bir tür televizyon grameri anlamına gelmektedir. Televizyon izledikçe bu fenomenlerin anlamlarını öğreniriz. Bunlar bizim sunulan programda neler olduğunu anlamamıza katkıda bulunurlar.

Aydınlatma teknikleri, renk kullanımı, ses efektleri, müzik vb. gibi üzerinde düşünülmesi gereken öğeler de vardır. Bunların hepsi televizyonda gördüklerimizi (hatta duyduklarımızı) yorumlamamıza hizmet eden "**gösteren**"lerdir. Televizyon konuşma dilini, görsel imgeleri ve sesi insanların içinde fikirler ve izlenimler yaratmak için kullanan çok karmaşık bir araçtır. Televizyon göstergebilimcilerinin ilk görevi önce bunun nasıl mümkün olduğunu ikinci olarak da nasıl başarılı olduğunu belirlemektir. Aşağıdaki göstergebilimsel çözümleme yöntemi İngiliz iletişim bilimcisi Chandler'in modelidir.

CHANDLER'İN MODELİ

Göstergebilim bir şeyi temsil edebilen her şeye uygulanabilir. Kitle iletişim ortamı içerisinde televizyon, radyo programları, filmler, çizgi filmler, gazeteler, dergi yazıları, posterler ve diğer reklamlar da dahil her hangi bir medya metnine göstergebilimsel çözümleme uygulanabilmektedir. Birbirine karşıt olan iki medya metni ele alınıp ayrıntılı çözümlemelerin yapılması uygun olacaktır. Bu tek bir metni çözümlmekten daha kolaydır. Fiske (1982:103-107) değerli bir göstergebilimsel çözümleme yöntemi ve uygulaması önermektedir. Berger de medya metinlerinin çözümlenmesi için bazı temel kılavuz ilkeleri önermektedir. Bu ilkeler tamamen kabul edilerek ve bazı eklemelerle aşağıda sunulmaktadır:

- **Önemli göstergeler nedir ? Neyi göstermektedir?**
 - İçerisinde göstergelerin anlam ürettikleri sistem nedir ?
 - Hangi çağrışımlar için içine karışmaktadır ?

- **Metnin dizimsel yapısı nedir ?**
 - Bir birim (örneğin tek bir film çekimi) diğeriyle nasıl ilişkilendirilir ?
 - Ögelerin sekans düzenlemesi anlamı nasıl etkilemektedir ?
 - Metni biçimlendiren bilinen formüller var mıdır ?
- **Dizisel çözümleme**
 - Metnin tamamı (araç, tür, tema olarak) hangi dizi sınıfına girmektedir ?
 - Araçta yapılan her hangi bir değişiklik üretilen anlamı nasıl etkileyecektir ?
 - Metin farklı bir tür içinde oluşturulsaydı neye benzerdi ?
 - Hangi diziler gözle görünür biçimde yoktur ?
 - Metinde (doğa/kültür gibi) hangi karşıt çiftler bulunmaktadır ?
 - Metinde merkezi bir karşıtlık var mıdır ?
 - Bu karşıtlıklar hangi türden psikolojik, sosyal ve politik anlamlar yüklenmiştir?
- Fiske'in "İletişim Testini- **DEĞİŞİM TESTİNİ**" uygulayarak metnin farklı görünümelerini ve bunların anlamlarını belirleyiniz. Bu temel bir analiz biriminin (ya da göstergenin) kendinize ait bir başkasıyla yer değiştirmesi ve etkinin ölçülmesini düşlemekle ilgilidir. Bel çekimi yerine omuz çekiminin kullanılması, yaş, cinsiyet, sınıf ya da etnik grubun değiştirilmesi, nesnelere değiştirilmesi, fotoğrafın belli noktalardan alınması gibi değişiklikleri içermektedir. Metni anlamamızda dizi ve dizimin tanımlanması ne denli katkıda bulunmaktadır.
- **Hangi semiyolojik kodlar kullanılmaktadır ?**
 - Kodlar geniş alan yayıncılığı (broadcast) mı yoksa dar alan yayıncılığı (narrowcast) kodları mıdır ?
 - Metinde türünün hangi uzlaşımları (saymacaları) daha belirgindir?
 - Hangi kodlar aracın kendisine özgü kodlardır ?
 - Hangi kodlar diğer medyayla ortaktır ?
 - Hangi kültürel varsayımlar çağrıştırılmaktadır ?
 - Tercih edilen okuma nedir ?
 - Bu baskın kültürel değerleri ne ölçüde yansıtmakta ya da onlardan ne ölçüde ayrılmaktadır ?
 - Hangi alternatif okumalar mümkün görünmektedir ?

- **Metinlerarasılık**

- Bu metin diğer türleri andırmakta mıdır ?
- Tür içerisindeki diğer metinlerle karşılaştırılabilir mi ya da onları andırabilir mi?
- Diğer türlerin içerisinde bulunan benzer tema uygulamaları ile nasıl karşılaştırılabilir ?

- **Göstergebilimcilerin metne uygulanabilecek başka katkıları var mıdır?**

- **Tekstin yalnızca yapısalcı bir çözümlemesi yetersiz mi yoksa yeterli midir ?**

Televizyon metinlerinde yukarıdaki seçeneklerden yalnızca biri uygulanabilir. Örneğin metne gösterge çözümlemesi, dizisel, dizimsel çözümlemelerden biri seçilip uygulanabilir.

Televizyon mesajlarının çözümlenmesi, özellikle de yapısal çözümlenmeler son zamanlarda gelişti. Televizyon programlarının ve haberlerinin içerikleri, söylemi ve alınılması üzerine post-yapısalcı göstergebilimsel çözümlenmeler, kültür çalışmaları alana getirilen yeni yaklaşımlar olarak iletişim bilimcilerin dikkatini çekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Barthes, R. (1998). **Çağdaş Söylenceler**. İstanbul: Metis Yayınları.

----- (?). "Elements of Semiology". <http://www.werpe.net.au/affcam/ph/>

Birkiye, A. (1984). **Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru**. İstanbul: Varlık Yayınları.

Bignell, J. (1997). **Media Semiotics: An Introduction**. Manchester: Manchester University Press.

Büker, S. (1991). **Sinemada Anlam Yaratma**. Ankara: İmge Yayınları.

Chandler, D. (?). "Semiotics for Beginners". <http://www.aber.ac.uk/7Edgc/sem12.html>.

Chandler, D. (?). <http://www.aber.ac.uk/dgc/textan.html>.

Erkman, F. (1986). **Göstergebilime Giriş**. İstanbul: İ.T.Ü. Yayınları.

Fiske, J. (1996). **İletişim araştırmalarına Giriş**. Çev: S. İrvan. İstanbul: Ark Yayınları.

Rifat, M. (1996). **XX yy.Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Williamson,J. (1978). **Decoding Advertising: Ideology and Meaning in Advertising**. London: Marion Boyars.

Alman Sinemasının Büyük İsmi REINER WERNER FASSBINDER 1945-1982

Doç. Dr. Nadi KAFALI*

ÖZET

Bu makalenin yazılış amacı, Reiner Werner Fassbinder'in sinema kişiliğinin ortaya çıkarılması için bir ön çalışma olmasının yanı sıra, içinde yaşadığı Alman toplumunun da yabancılara uyguladığı ayrımcı politikaları, yabancı düşmanlığının kaynaklarının neler olduğunu ve ırkçı düşüncelerin kaynaklandığı insana ilişkin değerlerin nasıl değişime uğradığını önceden sezmesi ve değerlendirmesi yönünden yazılmaya değer görüldü. Yazdığı senaryolarda melodrama dayanan bir yapı olmasından ötürü yoğun olarak Douglas Sirk'ten etkilenmiştir. Eşcinselliğinin yanı sıra uyuşturucuya olan bağımlılığı, bu tür sorunların ardı olarak kaldığı toplum düzeyinde onu ilerici olmaktan yoksun bırakmaz. Ancak, Fassbinder bu bağlamda herhangi bir politik düşünceye angaje olmuş bir yönetmen de değildir. Fassbinder, büyük bir olasılıkla tiyatrodan gelme bir alışkanlıkla filmlerinde gökyüzünü göstermekten özenle kaçınır. Makalenin kalan bölümünde Fassbinder'in kadınlara ilişkin olarak yaptığı filmler açıklanmakta "Maria Braun'un Evliliği, Lili Marlen ve Lola" filmleri anlatılmaktadır. Bu makalenin sonunda yazar için Fassbinder'in en önemli filmi olan ve yabancı düşmanlığıyla ırkçılığı çok kritik anlamda tartışan "Korku Ruhu Kemirir" filmi açıklanmaya çalışılmaktadır.

Almanya'da II. Dünya Savaşı'ndan önce Nazi'lerin iktidara gelişi ve savaşın bitiminden 1960'ların sonuna kadar Alman Sineması büyük bir suskunluk içine girdi. Bilindiği gibi film dünyasında düzenli olarak etkili sinema örneklerinin verildiği ve güçlü bir sinemanın olduğu Almanya'da bu uzun suskunluğun nedeni, uygulanan ırkçılık politikası ve seçkin Alman yönetmenlerinin savaş öncesi ya da sırasında Almanya dışına kaçmaları, özellikle de Hollywood'a yerleşmeleri ve oralarda film yapmaya devam etmeleriydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu büyük sansür ortamının bitmediği ve onun yerini alacak güçlü bir ulusal sinema kalmadığı için Alman sineması kendi sahip olduğu yeri ezeli rakibine, Hollywood sinemasına kaptırdı. 1960'tan sonra ani bir uyanış gösterip birbiri ardına sinema tarihine geçecek kadar güçlü filmler ortaya koyan Alman sinemasının önemli isimlerinden birisi de hiç kuşkusuz *Reiner Werner Fassbinder'dir*.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Öldüğü zaman 36 yaşında olan Fassbinder, tiyatro yazarlığından geliyordu; yazardı, oyuncuydu, yönetmendi. Ölümüne dek sürdürdüğü bu uğraşlarının yanı sıra otuzu aşkın sinema ve TV filmi ve birçok radyo oyununu yazıp yönetecek kadar da verimli olabilmiş bir sanatçıydı. Bugün filmleri sinematik açıdan beğenilse de beğenilme de bu denli üretken ve verimli bir sinemacının bu kadar genç yaşta ölümüne üzülmek elde değildir.

Fassbinder ilk bakışta izleyiciyi film izlemekten iten, şaşırtan sinema filmleri yapmıyordu. Kendi ulusundan ve çağdaşları olan Syberberg, Herzog ve Schrotter gibi irkiltici filmler de yapmıyordu. Fassbinder'in asıl ilgilendiği, melodram yönü ağır basan öyküleri ele alıp incelemektir. Senaryolarını kendisinin yazdığı filmleri görüntülemeyi de severdi. 1970'lerde üstünde uzun bir inceleme yapıp yayınladığı vatandaşı Douglas Sirk'e karşı da açık bir tutkusu vardı ve ona hayrandı. Sirk'in Amerika'da yaptığı filmlerde, sıradan melodram görüntünün altında birşeyler söylediği inancındaydı. Douglas Sirk zamanında küçümsenen melodramların ("Aşk Rüzgarları", "Şafak Devriyesi", "Zehirli Hayat" veya "Sevmek Zamanı- Ölmek Zamanı" gibi) anlattığı öyküler, bu öykülere yönetmenin duyduğu inanç, bu öykülerin sinema dünyasını yaratmadaki ustalığı Fassbinder'i Sirk'e hayran bırakmıştır. Bu büyük alman sanatçının hayranlık duyduğu bir başka nokta da Amerikan sinemasının anlatım özellikleri ve geniş yığınları etkileme gücüdür. Fassbinder ya klasik roman ve tiyatro yapıtlarını ele alıp doğrudan uyarlıyor ya da tek başına veya bir arkadaş grubuyla (ki, bu arkadaş grubu hep tiyatro geleneğinden gelme arkadaşlarından oluşmaktadır) oluşturduğu özgün öykülere ya da senaryolara dayanarak film yapıyordu. Ama yapıtlarında gerek biçim, gerek öz olarak bir devamlılık, sağlam bir bütünlük bulunmaktadır.

Fassbinder'in sinemasının yalnızca yukarıda anlattığımız bu referanslarla belirlenemeyeceği açıktır. Kabare çalışmalarından ve tiyatro deneyimlerinden mekan ustaca kullanma, anlattığı temalara en fazla uygunluğu sağlayacak renkleri, dekoru, kostüm ve aydınlatmayı kullanma alışkanlığı Fassbinder'e daha ilk bakışta önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Fassbinder'in uyuşturucu kullanma alışkanlığının yanında bir diğer özelliği de eşcinselliğidir. Hoşgörülü bir toplum içinde yaşamının doruklarına ulaşmış gibi görünen, cinselliğin artık sorun olmaktan çıktığı, faşingleriyle ünlenmiş bir toplum içinde yaşamaktadır Fassbinder. Ama bu ülkede hiçbir zaman ölmemiş ve bu sıralarda da sık sık patlayan faşizmin, cinsel azınlıklar dahil her türlü azınlığı ilk fırsatta nasıl ezmeye kalkacağını, faşistlerin yahudiler, komünistler ve eşcinselleri aynı torbaya koyup nasıl yok etmeye kalkacaklarını çok iyi özümsemiştir. Bütün bunların ötesinde Batı Alman demokrasisindeki devlet baskısını, cezaevlerinde yok edilen anarşistleri (Badern Mainhoff gibi), çok iyi güvenlik önlemleri olan hücrelerde "intihar eden" isyancı çetelerin üyelerini (!) ve politik fikirleri nedeniyle devlet kuruluşlarındaki görevlerinden uzaklaştıran memurları bilmektedir. Batı Alman demokrasisinin

çatısı altında yaşarken, bu topluma mensup olmanın acılarının ve sorumluluklarının neler olduğunu kavramıştır.

Fassbinder'deki tiyatro etkileri ve tiyatronun ağır bastığı biçimselcilik Münich'te erken yaşlarda başladığı tiyatro yaşamı nedeniyle derin izler taşır. Dekor, giysi ve ışık anlayışında tiyatrodan gelme açık etkiler vardır ve abartıdan kaçınmadan anlatmak istediğine hizmet edecekse bunu kolayca benimsemekte ve kullanmaktan kaçınmamaktadır. Aydınlanmanın yönlendirilmesinde ve renk seçiminde dramatikleştirmeye uygun öykülerde bile sadeleştirme ya da dramdan arındırma yöntemini kullanarak, heyecan ve duygusallığın en yoğun olduğu yan öğeleri kırmaktadır. Dramatik yapıya Brecht'yen öğeleri de ekleyerek bunu kendisine özgü bir alایشım haline getirir. Ancak ortaya çıkan bu alایشımın nasıl yorumlanması gerektiği konusunda izleyici ortada kalabilmektedir. Örneğin "Lili Marleen" filminin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda izleyiciler ve film eleştirmenleri hep ayrı ayrı yorumlara ulaşmışlardır. Acaba filmde şarkıcının umutsuz aşkı mı ele alınmalıdır yoksa film Nazizm/sanatçı ilişkilerine mi bir bakıştır? Bu Nazizmin yeniden yargılanması mıdır, yoksa çeşitli kirli ilişkilerle uğraşan yahudileri ve örgütlerini filminde eleştirmekte midir? Bu durum ilk bakışta kolayca izlenen, seyirlik niteliklerini hiçbir zaman yitirmeyen filmlerin (ki bu Fassbinder'in Amerikan sinemasından ve Douglas Sirk'ten aldığı bir derstir) daha dikkatli bir bakış ve incelemenin sonucunda karmaşık yapıda olduklarını açığa vurmaktadır.

Fassbinder klasik anlamda hiç kuşkusuzdur ki ilericiydi. Kendi çağdaşı olan diğer Alman aydınları gibi, Batı Alman demokrasisinin içerdiği baskı ve zulüm mekanizmasının neleri içerdiğini bilmemesi olanaksızdı. Aynı zamanda Fassbinder'in önemli bir avantajı daha bulunuyordu ki bu avantaj savaşı bilmeyen bir kuşaktan olmasıydı. 1970'li yılların sonunda Alman demokrasisinin durumunu irdeleyen, çok bölümlü olan ve bölümlerini çeşitli yönetmenlerin çektiği bir film olan *Sonbaharda Almanya* adlı filmde bir bölümün sahibi olan Fassbinder bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ne var ki, Fassbinder açıkça politik filmler yapan ve herhangi politik bir düşünceye angaje olmuş bir yönetmen değildir. "Custers Ana Cennete gidiyor" isimli ünlü filminde, Alman iş çevrelerine olduğu kadar Marksist çevrelere de eleştiri getirdiği gözlenmektedir. Emekçi kocası intihar eden bayan Custers, gerçeği arayışı sırasında patronlar tarafından da, radikal örgütler tarafından da aynı biçimde sömürülmektedir. Sömürü zaten Fassbinder'in en gözde temalarından birisidir. Eşcinselliğini ve eşcinsel ilişkileri sık sık beyaz perdeye taşımaktan çok hoşlanan sanatçı, bu ilişkilerin olanaksızlığını ve bu yoldaki umutsuzluğunu gösterdiği filmlerinde, bu olanaksızlığı cinselliğe değil toplumsallığa dönük biçimde açıklamaktadır .

"Güçlünün Yasası" filminde zengin arkadaşı tarafından tam anlamıyla sömürülen emekçi (ki, bu rolü Fassbinder kendisi oynamıştır) sonunda

kurtuluşu intihar etmekte bulur. Bu intihar ekonomik yapısı sömüren/ sömürülen ikilemine dayanan bir toplumda eşcinsel olsun ya da olmasın her türlü ilişkinin olanaksızlığını vurgulayan çarpıcı bir sondu” (Dorsay, 1986:147).

“Maria Braun'un Evliliği” (Ehe der Maria Braun) filmiyle Hollywood’da adını duyuran Fassbinder, Amerika’da geniş ilgi bir görünce, onun dış dünyaya açılması kolaylaştı ve kısa zamanda da geniş yapım olanaklarına kavuştu.

“Fassbinder elbetteki tüm Genç Alman Sinemacıları gibi bir yandan sinemanın anlatım kalıplarının bu güne oranla başka neler olabileceğini araştıran, sinemanın o güne kadar sahip olduğu kalıpları sarsan, yeni anlatım biçimleri geliştirmeye yönelik filmler yapıyor, diğer yandan da, toplumuyla ülkesiyle ve çağıyla olan göbek bağıını kesmiyordu. Yaşamın cinselliğe doğru uzanan her anından, her ögesinden kaynak alan, destek alan bir sinemaydı bu... Ama ne biçimi öz lehine ön plana çıkarıyor, ne de tümüyle politik/toplumcu bir sinemaya yöneltiyordu. Aynı biçimde cinselliğin büyük yer tuttuğu filmleri sonuç olarak cinsel filmler ya da cinsellik üzerine filmler değildi” (Dorsay, 1986:150).

Fassbinder "Maria Braun'un Evliliği" nde (Ehe der Maria Braun) yaklaşık olarak tüm filmlerinde görülecek olan gökyüzünü göstermeme özelliğini sürdürür. Sanatçı bir çok eleştirmenin de yazdığı gibi ama hep ayrı ayrı sonuçlara varılan yorumlarda kapalı mekanların ustası olarak tanınmaktadır. Bir anlamda bu söylenenler çok doğrudur. Fassbinder belki de tiyatrodan gelen bir alışkanlıkla ya da yabancılaşmanın verdiği bir dışavurumla filmlerinde hiçbir zaman gökyüzünü göstermez. “Maria Braun'un Evliliği” filminden bir örnek verilecek olursa; doksan dakikayı aşan gösterim süresinde izleyici hiçbir zaman gökyüzünü göremez. Bu durum o denli abartıya ulaştırılmıştır ki savaşın bitimiyle birlikte sevgilisi olan Amerikalı Bill'in evin bir bireyi, hatta neredeyse ekme kapısı olmasıyla gelişen bir yaşantının içindeki piknik sahnesinde bile, kamera hep alt açıda kalmış, sonbahar yapraklarını görüntülemiş, ama bir kez dahi gökyüzünü göstermemiştir. Yine aynı filmde Maria'nın savaşta kaybolan kocasını savaş esirlerinin dönüşünü gösteren çekimlerde elinde kocasının adı soyadı ve fotoğrafı olan bir tabelayla tren istasyonunda savaştan dönen esirlere sorarken görürüz. Bu sahnelerden bir tanesinde bile yine gökyüzü görünmemekte, gökyüzünün görünmesi yerine Fassbinder buharlı trenden çıktığını varsayabileceğimiz buharları araya sokarak gökyüzünü perdelemektedir. Yine aynı biçimde savaştan sonra kız kardeşiyle bombalarla yıkılmış olan evlerini gezmeleri sırasında, bu kez arka fonda görünen koskocaman bir mahallenin yıkıntılarıdır ve yine gökyüzü yoktur ortalıkta. Yine aynı yöntem sürdürülüp onun başka bir filmine daha geçtiğimizde Fassbinder

bizlere yine gösterilmesi zor olanı göstermez. Bu kez film, sokak aralarında dolaşarak arabasındaki meyve ve sebzeleri bağırarak satan bir seyyar satıcıyı konu alan "Dört Mevsim Satıcısı"dır... Tüm film boyunca satıcı sokaklarda dolaşmasına karşın arka fonda görünen hep pastel renklere sahip sokak duvarları ya da başka renklerle perdelenmiş olan kapalı mekanlardır. "Korku Ruhü Kemirir " filminde de her zaman olduğu gibi yönetmen yine gökyüzünü göstermekten olabildiğince kaçır ve film boyunca insana özgürleşme duygumunu veren gökyüzünü hiç göstermez.

Genç Faslı bir işçi olan Ali ile Emmi'nin aşkını konu alan filmde Fassbinder izleyiciye bir şifre gönderir bu kez. Artık beraber yaşamaya karar veren Emmi ile Ali her ikisinin de çalışmaya devam edeceklerini açıklayınca, Emmi "böyle olunca zengin oluruz" diye karşılık verir. Ali'nin "zengin olunca ne yaparız" sorusunun yanıtı ise Emmi için "kocaman bir gökyüzü satın alırız" dır.

"Custers Ana Cennete Gidiyor "filminde bilinmeyen bir nedenle intihar eden bir işçinin karısının, kocasının adını temize çıkarmak için verdiği uğraş anlatılmaktadır. Bilinçsiz ve az okumuş bir kimse olan bayan Custers bu arada Alman toplumundaki ekonomik eşitsizliklerin, ve gizli bir sömürünün varlığını hisseder. Ama bu olaydan kendi düşünceleri için yararlanmak isteyen marksist çevreler ve diğer örgütler, kadını bir araç olarak kullanıp bırakırlar. Fassbinder bu filminde topluma soğuk, yansız bir gözlemci olarak yaklaşır, kesin bir angajmanı yoktur, kesin bir yan tutmaz.

"Güçlünün Yasası"ndaki eşcinsel ilişki ise, trajik bir biçimde biten olanaksız bir ilişkidir. Ama olanaksız olması, klasik ahlak/cinsellik anlayışı nedeniyle değildir, yani iki erkeğin birlikte yaşayamayacakları genel/ ahlaksal sonucuna ulaşmaz... İlişkinin olanaksız olması farklı toplumsal sınıflardan 2 birey bu film arasında gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Bir "iyi aile çocuğu " ile bir proleterin film boyunca emekçinin yüksek kesimden arkadaşı tarafından cinselliğiyle, kişiliğiyle, parasıyla (evet, parasıyla, çünkü zengin genç sonunda emekçi dostunun lotodan kazandığı paraya da el koyar) nasıl sömürüldüğünü gösterir. Ezen/ezilen, sömüren/ sömürülen diyalektiği Fassbinder'in bu çizgi dışı ilişkiyi anlattığı filminde asıl temadır. Alman toplumunun (Çağdaş sanayi toplumunun) ekonomik yapısını irdeler, bu yapının dayandığı sömürü temelini ortaya koyar" (Dorsay, 1986:147).

Fassbinder'in filmlerinin en etkileyicilerinden birisi olan "Sonbaharda Almanya" filmi tek yönetmenli bir film değildir. Bu film önemli sayılan ve *Genç Alman Sineması* geleneğinden gelen genç yönetmenler tarafından çekilmiştir. Ama yine de bu filmde izleyicileri en çok etkileyen bölüm Fassbinder tarafından çekilen

bölümdür. 1979 sonbaharında , Alman toplumunun çeşitli toplum olayları nedeniyle bir bunalım geçirdiği, varolan sistemin sorgulandığı bu dönemde, o dönemin bir siyasal yansımaları vermesi açısından önemli bir film. Filmde erkek sevgilisiyle birlikte oturan bir eşcinsel vardır (ki, Fassbinder bu eşcinsel rolünü kendisi oynamaktadır) film bir yandan bu iki adamın, diğer yandan ise, Fassbinder ile annesinin ilişkilerinin bir dökümü niteliğindedir. Bu filmde kendi sorunları ve cinsel yaşamının sorunlarını çözümü için olan çağdaş bir Alman aydınının gündelik öyküsü anlatılmaktadır. Diğer yandan ise Fassbinder, bambaşka bir kuşağı temsil eden annesiyle şu anki alman politikası üzerinde tartışır, ona bu kuşağın algıladığı ama annesinin kuşağının algılayamadığı olup biten politik yaşamın gerçek yüzünün neler olduğunu anlatmayı dener. Sonuçta ortaya çıkan çok ilginç bir sinemasal deneydir ve bu film son derecede etkileyici ve inandırıcı bir film olmuştur.

FASSBINDER'İN KADINLAR DÖNEMİ VE "MARIA BRAUN'UN EVLİLİĞİ"

Son dört filminde kadın kahramanları ve onların toplum içinde buldukları yerlerin neresi olduğunu odak noktası olarak kabul eden Fassbinder'in bu filmleri Fassbinder'in "Kadınlar Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Fassbinder, kadının etkileme, etkilenme gücü ve duyarlılığı nedeniyle toplumu ve çağı yansıtmada önemli bir araç, daha iyi bir ayna olacağını söyleyerek, çok çeşitli öğelerden yola çıkıp yepyeni bir bileşime ulaşan sinemasıyla Alman Sineması içinde önemli bir yere hakıyla oturmuştur. "Kadınlar Dönemi" nin önemli sayılan filmlerinin arasında Maria Braun'un Evliliği (Ehe der Maria Braun), "Lola", "Lili Marleen", "Veronika Voss'un Arayışı" bulunmaktadır.

Maria Braun'un Evliliği filmi savaşın son yıllarında bombardımandan çıkmış bir ev ya da evlerin harabeleri önünde Hermann Braun ile evlenmesi ile başlar ve Hermann evlendikten hemen sonra cepheye gider. Savaşın amansız koşulları altında, açlık ve sefalet içinde, anası ve büyük babasıyla yaşam savaşı veren Maria, bir gün cepheden Hermann'ın ölüm haberini alır ama kocasının öldüğüne inanmaz. Daha sonraları Maria Berlin'de Amerikalı asker ve subayların gittikleri bir barda Bill adında amerikalı zenci bir subayla tanışır ve bu çift birlikte yaşamaya başlarlar. Bu aşkın en zorlu anında Maria Bill ile sevişirken Hermann döner ve çıkan tartışma sonunda Maria Bill'i şişeyi kafasına vurarak öldürür. Maria'nın suçunu üzerine alan Hermann uzun sürecek hapis yıllarını çekmeye başlar. Bu sırada bir yolculuk sırasında sanayici Oswald'la tanışan Maria bu kez Oswald'ın metresi olur. Oswald'ın ölmesiyle büyük bir mirasın sahibi olan Maria yıllar sonra Hermann'ın özgürlüğüne kavuşmasıyla tam mutlu olacaklarken Fassbinder'in melodrama yönelik olan anlatım biçimiyle kader ağlarını örmeye başlar ve filmin finali dramatik bir havagazi patlamasıyla sona erer.

Bu sinema klasiğinden arta kalan özellikle bir kadın portresidir, Maria Braun'dur. Konuyu tüm vahşeti, yıkımı ve duygusuzluğuyla savaştan sonra “Alman mucizesi” adı altına saklanmış olan binbir gizli dolabın neler olduğunu sezdirecek şekilde belirten Fassbinder, Maria'nın olağanüstü direnci, uyum yeteneği ve yaşama isteğiyle her güçlüğü aşan hep daha iyiye ve daha refaha doğru yürümesini anlatmaktadır. Tek erkeğe ait olan ama soyut bir biçime dönüşmüş aşkı, diğer erkeklerle yatmasına ya da diğer erkeklerle beraber olmasına engel olmaz. Hanna Schygulla'nın parlak bir oyun sergilediği bu filmde Maria, Almanya'nın sefaletten yükselişine ilişkin bir simge olarak beyinlere yerleşir.

Tam olarak kapalı mekanların büyük bir ustası olarak bildiğimiz Fassbinder'in filmlerinde Werner Herzog ya da Wim Wenders'in filmlerinde rastlayabileceğimiz açık doğa görünümüleri yoktur. Egemen mekan şifresi dardır ve bu mekanlar sıkıntılı iç mekanlardır. Fiziksel açıdan sınırlandırılmış iç mekanlardır. (Fassbinder'de dış mekanlar sinematografik yollardan iç mekan planlarına dönüştürülürler: çerçeve düzenlemesi, perspektif düzenlemesi ve kamera açısının özellikle seçimi gibi yollarla).

“Fiziksel açıdan sınırlandırılmış yani perspektif, kamera yüksekliği, görüntü düzenlemesinde bilinçli olarak seçici davranmak yoluyla elde edilen sinematografik iç mekanlar aynı zamanda bu mekanlarda devinen kişilerin iç yansımalarıdır. Toplumsal-kültürel kurallar bütününe yabancı olanlar, bu kurallara uyumsuzluk gösterenler için ise bu boyutlar dışlanma anlamına gelmektedir. Fassbinder'in yarattığı bu mekanlar bireylerin özgürleşebilecekleri, kendilerini bulabileceklerine geliştirebilecekleri yerler değildir. Bu nedenle, Fassbinder'in filmlerindeki kahramanların kimlik arayışlarının hemen hemen her zaman başarısızlıkla sonuçlanması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu sonuç Fassbinder'in filmlerinde genellikle ölüm olarak karşımıza çıkar; bir çok kez de şiddete dayalı ölüm olarak: cinayet ve intihar gibi...” (Bechtold, 1992:6).

Yine aynı şekilde yazarın belirttiği makalede Fassbinder'in kişisel görüşleri açık olarak belirlemektedir. Bu yönüyle Fassbinder, filmlerinin kültürel ve insanbilimsel açıdan çok derinlere inen boyutlarına değinirken, can alıcı ipuçlarını da kendisi vermiştir .

“Bence dışarıdan bakıldığında, toplum içinde sürececek bir yaşam zaten son derecede ölçülü bir yaşam olabilir. İnsanın ulaşmasına izin verilmeyen o kadar çok çizgi ve nokta vardır ki – yalnızca yasakları kastetmiyorum- bu çizgilere yeterince yaklaşmak bile tehlikelidir.

Yani, her şey aslında bir sistemdir, sınırlamalardan oluşan bir sistem. İnsan böyle sınırlandırılmış olunca, inatla ve ısrarla yapabileceği tek şey kalır; hayal gücünü kullanarak bu kısıtlamalardan oluşan sistemi saçmalığa vardırarak bunu başarmayı sağlayacak tek aracı da hayalgücüdür” (Bechtold, 1992:7).

Daha yakından baktığımız zaman, Fassbinder'i asıl ilgilendiren şeyin bu dar ve kapalı mekanlar olmadığı görülecektir. Bu mekanlara başka bir şeyi somutlaştırıp kavranabilir kılmak için gereksinim duyar; mekanları belirleyen boyutlar, sınır çizgileri, dış dünya/ öteki ve yabancı olanla, iç dünya/ kendilik arasındaki kesişme noktasını oluşturmaktadır. Fassbinder'in kullandığı bu kesişme noktalarından birisi de tendir: duyuyla algılanan dokunma; bireyin iç dünyasını dış dünyadan ve öteki bireylerden ayıran sınırdır. Fassbinder aşk ve cinsellik üzerine yaptığı sinematografik deneylerde kentsoylu toplumun kurallar listesini ve toplumsal-kültürel şifreleri çözümlenmektedir. Bu deneylerde "şifrelere aykırı "düşen kişilerin görevleri, "kimyasal tepkimeyi sağlayan" araçlar olmaktır. Katzelmacher'deki Yunanlı, Querelle'deki eşcinsel, Angst Seele auf Essen'deki Faslı Ali ve yaşlı Emmi, Onüç Aylık Bir Yılda'ki transseksüel ve Sonbahardaki Almanya'da Entellektüel eşcinsel yani Fassbinder'dir.

Fassbinder'in filmlerindeki tüm bu kahramanlar, bu toplumsal sistem içinde bireysel özelliklerine ve kendi haklarındaki tasarımlarına uyacak bir yer ve mekan bulma peşindedirler. Kendi buldukları toplumsal çevreleri içinde kendilerine bir yer arayıp dururlar. Bu durumdan doğan çelişki, kahramanların kendi beden ve mekan tasarımlarıyla (eşcinsel ilişki, genç bir arapla yaşlı alman kadın arasındaki ilişki, cinsiyet değiştirme) içinde yaşadıkları çevrenin toplumsal şifreleri arasındaki örtüşmezlikten; hristiyan kültür tarihinin damgasını taşıyan bu sistemin izin verdikleriyle yasakladıkları arasındaki örtüşmezlikten kaynaklanan çelişkilere kadar uzanır.

"Normal olanlar", "sağlıklı düşünenler", yani varolan sistem, bu kimlik arayışını toplumda yerleşmiş olan davranış şifrelerine "normal" cinsel tutuma yöneltilmiş bir tehlike, bir tehdit olarak algılar. Fassbinder bu arayışı en sert biçimde sınır dışına atar, bu sınır dışına atılmanın en kesin biçimi de ölümdür” (Bechtold, 1993:7-8).

KORKU RUHU KEMİRİR (ANGST SEELE AUF ESSEN)

“Korku Ruhunu Kemirir” filminde yukarıda açıklamaya çalıştığımız sınır dışına atma ve şifreleri zedeleme mekanizması son derecede çarpıcı biçimde dışa vurulmaktadır. Neredeyse filmin tümü, bu bozulan ya da zedelenen şifreler üzerine kurulmuştur.

Kocasını kaybettiğinden bu yana temizlikçilik yapan ve yalnız yaşayan yaşlı Alman Kadını Emmi, yabancı işçilerle fahişelerin devam ettikleri bir bara gider ve kendisine bir bira ısmarlar. O sırada orada bulunan genç, koyu derili ve Faslı bir işçi olan Ali , bir otomata para atarak çalan müzikle Emmi'yi dansa kaldırmak ister, Emmi buna hayır demez. Dans ve sonrasında hayli uzun süren sohbetten sonra, Emmi ve Ali ile birlikte bardan çıkarlar ve Ali, Emmi'yi evine kadar götürür. Aynı gece Ali Emmi'nin evinde kalır ve bir türlü uyku tutmaz. Daha sonra Emmi'nin odasına girer ve sabaha kadar sevişirler. Ertesi sabah uyandıklarında Emmi büyük bir dehşete kapılır. Birdenbire Ali ile yaptıklarının şifreleri delip geçmek olduğunun bilincine varır. O günden sonra Ali, Emmi'nin evinde kalmaya başlar. Bu şifrenin dışına çıkma örnekleri artık bundan sonra verilebilecektir... Örneğin Ali daha önce yıllarca Emmi'nin alış-veriş ettiği bir bakkaldan alış-veriş etmek isteyince şifre alanının dışında kalmış olduğunun bilincine varır, düğün töreninde Emmi ile birlikte koca şenliğin ortasında yalnız kalmaları, hep kendilerine içinde yaşadıkları mekana ait olmadıklarını ve bu mekanlarda bir "yabancı" olduklarını anımsatacaktır. Tek başlarına, yalnız, birbirleriyle ilişkileri, birbirlerini sevmeye tarzları ve cinsellikleri ile ilgili olarak şifrelerini kendileri tanımlamış ve koymuşlardır ama bu özgün şifre içinde yakalayabildikleri mutluluk anları hep geçicidir.

Gerhard Bechtold'un *Beden ve Mekan* adlı makalesinden de yararlanarak, "*Korku Ruhunu Kemirir*" Filminde beden ve mekanın kullanımına ait şifreleri Fassbinder'in nasıl kullandığını açıklamaya çalışalım. Filmde, Emmi'nin temizlikçi kadınlarla birlikte çalıştığı üç önemli sahne vardır ki bu sahneler aynı zamanda Fassbinder'in görsel düzenleme alanındaki yetkinliğini de belirleyecek bir önem taşır. İş arasında, tüm temizlikçi kadınlar merdiven basmaklarında oturmaktadırlar. Bu arada da bir şeyler yiyerek ahabalık etmektedirler. Emmi'nin Ali ile karşılaşmasından hemen sonra Emmi, metroda bir yabancı işçinin kendisiyle konuştuğunu anlatır. Öteki kadınlar ise yabancı işçiyi sözel yönden hemen dışlarlar. Başlıca itirazları yabancıların "başka türlü" olan bedensel şifrelerine yöneliktir. Kendi kentsoylu bakış açıları açısından "Pis kirli domuzlar (**Temizlik**), "Altı kişi bir odada yaşıyorlar" (**bedensel uzaklık koyabilme**), "Kadınlara, tecavüzdən başka bir şey düşünmezler" (**cinsel tutum**), bu yabancı işçilerle ilişki kuran kadınlar da aynı düzeye düşerler. Bu düşünce gelişiminden sonra diyaloga ilişkin ikinci şok, yani şifreyi delmenin çevre tarafından nasıl değerlendirileceğini anlatan diyalog şöyle gelişir. Kadınlardan biri "ben olsaydım utanırdım, utanırdım ben olsaydım" der sonunda. "Utanma" terimi Latince de cinsel organı örtme sözcüğünden türemiş olan "schaemen" sözcüğünden türetilmiştir.

İkinci sahnede, Emmi, Ali ile evlendikten sonra, yani Emmi'nin o yabancı işçilerle ilişki kuran kadınlardan biri olduğu ortaya çıktıktan sonra, iş arkadaşları

artık Emmi'ye hiç yüz vermezler, Emmi'yi yok sayarlar, çünkü Emmi onların kentsoylu şifre sistemlerine karşı gelmiştir ve artık onların dünyalarına ait değildir.

Bu dışlanma Fassbinder tarafından çok klasik bir biçimde yapılan bir görsel düzenlemeyle görüntülenir. Bu ikinci sahnede, Emmi görüntü çerçevesinin en sağında, tirabzanın dibinde oturmaktadır. Öteki temizlikçi kadınlar ise görüntü çerçevesinin en solunda, pencere içinde oturmaktadırlar, bakışları dışarıya yani dış dünyaya doğru dönüktür. Emmi ile diğer kadınların arasında enlemesine uzanan bir boşluk vardır ki, bu boşluk, bu düzenlemede merdiven basamaklarıdır. Merdiven, toplumsal açıdan araya konan uzaklığı simgelemektedir. Emmi, hep bu uzaklığı aşmaya çalışır, önce bir şeyler söyler, başaramayınca bedensel olarak ortaya çıkan bu boşluğu ortadan kaldırmak için bir şeyler almak için kadınlara doğru gider. Bu aksiyon üzerine temizlikçi kadınlar hemen ayağa kalkarak, birkaç basamak daha aşağıya inerler ve bir alttaki pencerenin içine otururlar. Kamera kadınların bu hareketlerini hep izler. Kamera yeniden Emmi'ye döndüğünde Emmi'yi eski yerinde otururken görürüz, ama bu kez tirabzanın hapisane demirlerine benzeyen form yapısının arkasında oturmaktadır. Bu kez tirabzan yeni bir toplumsal sınıra dönüşmüştür. Bu hapisane görüntüsüne benzeyen yapıyla tirabzan Emmi'nin kadınlarla yaşam çevresinin dışında tutulduğunu çok iyi betimlemektedir.

Üçüncü sahne, Ali'nin ortak şifrelerini, ilişkilerini yıkmasından hemen sonra geçer. Bu kez, Ali başka bir kadınla yatmıştır. Temel olarak bu sahnenin yapısı da bir sahne önceki görsel düzenleme yapısına çok benzemektedir, ancak bu kez kişiler biraz farklılaşmıştır. Emmi sahanlıkta durmaktadır ve merdivenden çıkmakta olan arkadaşlarını beklemektedir. Kadınlardan ikisi, yani eski arkadaşları, yine pencerenin içinde oturmaktadır. Üçüncü kadın ise, yani yeni gelen, Emmi'nin bir önceki sahnede bulunduğu yerde en sağda ve tirabzanın dibinde oturmaktadır. Daha önceden tanıdığımız bu iki kadın, üçüncü arkadaşlarının artık gelmeyeceğini anlatırlar - çünkü eski arkadaşları bir şey çalmış, yakalanmış ve işten atılmıştır, ortak şifre bozulmuştur. Emmi sağa doğru kayar ve tirabzanın yanında durur. Yine ikinci sahnedeki eski dağılım ortaya çıkar. Bir yanda, en solda pencere tarafında oturan kadınlar, öteki yanda Emmi ve yeni gelen Jolanda. (Kadınların dilini konuşamayan, şifrelerini bozmadan nasıl davranılması gerektiğini bilmeyen genç yabancı.) Aralarındaki boşluk yine merdivenin yarattığı, hatta bir bakıma insanın kendi kendisine yabancılaşmasıyla ilgili olarak yarattığı boşluktur. İzleyici bu boşluğun gerçekten başıboş bir şekilde ya da tesadüfen yaratılmış bir boşluk olmadığını bilir. Bu boşluğun varlığı bu ikinci sahnede Emmi'nin dışlanmasını simgelemektedir. Böylelikle de diğer Alman kadınlar için Emmi'nin yeri yeni gelen genç yabancı kadının bulunduğu toplumsal yerdir.

Kadınlar Emmi'yle uzun bir süreden beri kendilerine söz verilmiş olan ücret artışı konusunda konuşurlar. Ancak henüz kendilerinin toplumsal sistemlerine

katılmamış olan hatta daha çok uzun bir zaman da katılamayacak olan "yeni kişinin", Jolanda'nın bu konuşulanları bilmesi gerekmez. Kadınlar ayağa kalkarlar, Emmi'ye doğru giderler, böylelikle de bir süredir Emmi'ye karşı koymuş oldukları tavrı -uzaklığı- ortadan kaldırır. Emmi'yi bir kenara pencere içine doğru çekerler. Öteki "yabancı"nın duymaması için de son derecede alçak sesle konuşurlar. Bu kez daha önce anlatıldığı gibi, yeni gelen yabancıyı *işitsel* olarak dışlarlar. Kamera yeniden Jolanda'ya döner, tirabzanın parmaklıkları daha önce bir hapisane gölgesi gibi Emmi'nin üzerine düşerken bu kez yabancı'nın üzerindedir. Kadınlar için Jolanda başka bir ücret grubuna aittir ve dışlanmalıdır. Öte yanda, yeni bir çıkar dayanışması için bir araya gelmiş olan Emmi ve kadınlar vardır. Bu dayanışmanın sonunda da Emmi kadınları evine kahve içmeye davet eder. Bu yeni kurulan toplumsal dayanışma sayesinde mekansal simge pekiştirilmiş olur.

“Fassbinder açısından, farklı olan şifre sistemlerinin yani "ötekinin" bu toplumsal yapıda olan kişilere katılabilmesi olanaksızdır. Tam tersine, dışlanma süreçlerini filmlerinde o kadar uç noktalara kadar götürür ki, sonuçta sistem saçmalık noktasına varır” (Bechtold, 1993:11).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Iden , P. E. (1983). **Reiner Werner Fassbinder**. München: Carl Hanser Verlag.

Pflaum, G. & H. Prinzler (1993). **Film in der Bundes Republik Deutschland**. München: Carl Hanzer Verlag.

Bechtold, G. (1993). “Beden ve Mekan”. **Fassbinder Sinemasında Cinsellik ve Politika**. İstanbul: Kültür Bakanlığı İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı.

Dorsay, A. (1986). **Sinemayı Sanat Yapanlar**. İstanbul: Varlık Yayınları.

TÜRK FİLMLERİNDE KAHRAMANLAR KONUŞUYOR

Yrd. Doç. Dr. Canan ULUYAĞCI*

ÖZET

İletişimin gerçekleşebilmesinin en önemli koşullarından biri kuşkusuz “dil” dir. İletişim eyleminde kim neyi, nasıl, kime aktarıyor, aktarılan nasıl algılanıyor, nasıl yorumlanıyor sorularına yanıt aranır. Kuşkusuz bu yanıt aranırken iletişim eylemini gerçekleştiren kişilerin içinde buldukları ortam da önem kazanmaktadır. Öte yandan dil, toplumun yaşantısıyla, davranış biçimiyle kısacası toplumun yaşamının her boyutuyla yakından ilgilidir. Toplumdaki cinsel rollerin dağılımında bile dil önemli bir olgudur. Kadınlar moda, giyim, ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgili sözcüklere daha çok yer verirken, erkekler politika, içki, araba, oyun, genel dünya sorunları üzerine sözcükler üretmeyi yeğlemektedirler. Bunların tümü toplum-dil ilişkisinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türk filmlerinde yer alan kahramanların birbirlerine nasıl seslendikleri kısacası nasıl bir söylem gerçekleştirdikleri yapılan çalışmanın ana sorununu oluşturmuştur. Böylece toplum - dil - sinema ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Bireyin dili toplumsal, siyasal ya da etnik grubuna, eğitim durumuna, içinde bulunduğu iletişim ortamına, yaşına ve cinsine bağlı olarak değişkenlik gösterir (Konig, 1992:25). Dünya dillerinin bir çoğunda kadın ve erkeklerin kullandıkları sözcükler, kurdukları tümceler ayrılık göstermektedir. Örneğin, Türkçe’de erkekler “lan”, ”kahpe”, ”kaltak” gibi sözcükler kullanırken, kadınlar bu sözcüklerin pek çoğunu kullanmazlar. Erkeklerden ya da kadınlardan söz ederken kullanılan sözcükler ve deyimler kadın ve erkeğin toplumdaki yerlerini ve durumlarını yansıtmaktadır.

Filmlerde yer alan kadın ve erkeğe ilişkin dilin nasıl oluştuğunu ve bu iki cinsin birbiriyle nasıl iletişim kurduğunu çözümlmeden önce söylem çözümlemesinin ne olduğunu açıklamak gerekmektedir.

Kimi kez ard arda sözcükler sıralayarak tümceler oluşturur, kimi kez de el, yüz, göz ile yaptığımız eylemleri ya da kimi durumları sergileriz. Böylece yaptıklarımızı başka bireylere açıklarız. Bunun sonucunda, evrenin bir bölümü ya

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

da tümü üzerine birşeyler söylemek durumuna geliriz. Bu kullandığımız sözcük, tümce ya da başka davranışlarda ne demek istediğimizi yansıtır. Başkaları bu davranışlarımızı anlar ve onları yaparken taşıdığımız amaçları yerine getirmiş olurlar. İşte böylece iletişim başarılı olur (Denkel, 1984:11). Ancak iletişim gerçekleşebilmesi için bir üretimin, ardından da bir yorumun olması gerekmektedir. Bu üretim ve yorum sırasında iletişimde yer alan kişilerin “varsayılan bilgileri” üretici/tüketici arasında gider gelir. Üreticiye verici, karşısındaki kişiye yani tüketiciye alıcı dediğimizde, alıcının yalnız bir alıcı olmadığını görürüz. Çünkü alıcı söylem koşullarına göre bir yoruma gider, vericinin yönelimiyle ilgili bir yorumda bulunur (Güz, 1998:49). Başka bir deyişle verici ile alıcının ortak bir anlaşma çerçevesinin olması gerekmektedir.

Öte yandan iletişim eyleminde kim neyi, nasıl, kime aktarıyor sorusunun yanısıra aktarılan nasıl algılanıyor, nasıl yorumlanıyor sorusuna da yanıt aramak gerekmektedir. Kuşkusuz bu yanıt aranırken üretici ve tüketicinin içinde bulunduğu ortamın da gözardı edilmemesi gerekmektedir. Örneğin, aile ortamında (evde), babanın çocukları sorması, eğitim ortamında, öğretmenin öğrencilere problemlerini sorması gibi (Fishman, 1971 :15–22). Bunun yanısıra dil ile yapılan iletişim, iletişim olayının gerçekleşmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Vardar (1982 :41) “toplumsal nitelikli dilin birincil işlevi, insana özgü eklemli seslerle bir dilsel toplulukta bildirişim ya da iletişim sağlamaktır” diyerek dilin önemini belirtmektedir. Dil bildirişim aracıken bile, hem erek hem de salt betimleme, sav ileri sürme değil aynı zamanda yorumlama aracıdır. Dil ortak bir deneyimin (insan deneyimi) aktarıcısıdır (Güz, 1988 :47). Toplumca benimsenmiş ve uzlaşım sal bir düzen olan dil , insanlar konuştuğu sürece varlığını sürdürür. Dilin değişmesi, konuşan toplumun kültürel, düşünsel, ruhsal ve toplumsal alandaki değişim ve gelişmelerine bağlıdır. Bu durumda dil , toplumun yaşantısıyla, davranış biçimiyle, inancıyla, çevreyi algılama biçimi ile düşünce alanındaki gelişmeleriyle, kısacası toplumun yaşamının her boyutu ile yakından ilgilidir. Örneğin, “kabadayılık” bir davranış biçimidir. Ama kabadayılık etmek için ilkin kabadayılara özgü dili bilmek gerekmektedir. Eş deyişle kişinin toplumsal konumunu davranışından önce dili ile göstermesi gerekmektedir (Günay, 1991:71). Ayrıca kişinin ve grubun dil yardımı ile dünyaya bakış açısı da öğrenilebilir. Toplumdaki cinsel rollerin dağılımında bile dil önemli bir olgudur. Kadınlar genellikle moda, giyim, ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgili sözcüklere daha çok yer verirken, erkekler politika, içki, oyun, araba, genel dünya sorunları üzerine sözcükler üretmeyi yeğlemektedirler. Bunların tümü toplum – dil ilişkisinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi insan, iletişim konusunda dünya görüşünü, deneyimini dil aracılığıyla betimler, yorumlar. Bildirinin yani metnin ne söylediğini saptamaya ise dilbilim yardım eder (Güz, 1985 :51). Dilbilim, genel bir bölgeye, bir döneme ya da bir sanatçıya özgü, özel anlatım biçimlerini dikkate

almadan, dilin genel işleyişiyle ilgilenmektedir. Dilin iç yapısını inceleyen kuramları tamamlayıcı olarak, dilin dış yapısıyla ilgilenen, metinsel bağlam ve dil dışı çevreyi dikate alarak inceleyen dilbilim alanları sözcelem (enonciation) ve edimbilim (pragmateque) dir. Böylece, dil- dışı çevrenin dikkate alınması sonucu, yalnızca tümceleri değil, söylemi de inceleyen yeni bir kuram ortaya çıkmıştır. Bu iki kuramın araştırma alanları hemen hemen aynı olmasına karşın, sözcelem kuramları genellikle “söylemsel öğeler “ (deictiques) “kiplikler” (modalites), “aktarılan söylem” ya da “başkasının söylemi” (discours rapporte) ile ilgilenmektedir (Kıran , 1986 :148).

Amerika’da Z.S Harris, Avrupa’da R. Jakobson ve E. Benveniste’in çalışmalarından kaynaklanan iki ayrı söylem çözümlemesi vardır. Fransa ‘da geniş bir uygulama alanı bulan söylem çözümlemesi (discourse analysis), dilbilimden esinlenen yöntemlerle edebiyat ve edebiyat dışı söylem türlerinin incelenmesine ağırlık vermiştir. Yapısalcılar söyleme Saussure’ün “söz” kavramı gibi son derece sınırlı bir anlam yükleyerek onu “söz” ile eşdeğer kabul etmektedirler. Bazıları ise söylemi tümceden daha büyük dilbilimsel bir birim bir sözce olarak kabul eder. Bazı dilbilimciler de söylemi “sözce” ve “metin” (texte) kavramıyla eşanlımlı görmektedirler (Kıran , 1986 :148-149). Söylem çözümlemesindeki son gelişmeler üzerine M.H.Short “Discourse Analysis and Analysis of Drama” adlı makalesinde söylem çözümlemesinin oyun metinlerinde de kullanılabileceğini önermiştir. Böylece anlam yalnızca sahnede yapılmayan bir çözümlemeye kavuşmuştur. Short, sözü geçen çalışmasında oyun metninin yorumlanması için dört çözümleme çeşidi önermiştir. Sözeylem (Speech Acts), Önsayıtlar (Presuppositions), Karşılıklı Konuşmada İş Birliği İlkesi (The Cooperative Principle in Conversation) ve Genel Söylem İlişkileri (General Discourse Relations) (Aktaran Maviş, 1991:113-119). Yapılan çalışmada Türk filmlerinde kadın ve erkeğin birbirlerine sesleniş biçimlerini incelemeye başlamadan önce kısaca bu dört yönteme değinmek gerekmektedir. Buna göre:

a. Sözeylem: Dilde kullanımsal çözümleme, sözcük ve yapıların biçimsel özelliklerinden çıkarılan anlamla değil, fakat kullanıldıkları bağlama göre kazandıkları anlamla yapılır. Kısaca, sözce anlamının metin içinde yorumlanması “Sözeylem Kavramı” olarak nitelenir. Bu kavrama göre, insanlar her konuştuğunda bir takım eylemlerde bulunurlar: Söz verme, açıklama, rica etme gibi. Örneğin:

Bir adım daha yaklaşma (**ihhtar**)

Niçin uyumaya çalışmıyorsun ? (**öneri**)

Öte yandan her bir edimsel amaç uygunluk koşullarında değerlendirilmelidir. Kuşkusuz, tümcelerde yan anlamların önemi de gözardı edilemez, bu nedenle,

Sözeylem Kuramı'nın anlama katkısı yadsınamaz. Ama bir takım eksiklikleri olmadığı da söylenemez.

b. Önsayıtlılar: Bir konuşma sırasında bağlam çeşitli biçimlerde değişir: konuşmacılar tümcelerini belirtirler, söylediklerini geri ahırlar ya da inkar ederler. Kısacası, bağlama öneriler ilave edilir ya da çıkarılır. İlave edilen her önerme kendisini izleyecek diğerlerine bir önsayıltı olarak kabul edilir. Çünkü önerme ile sunulan bilgi bir sonraki bağlam içinde yerlerini alırlar.

Bunun yanısıra, mantık kuramlarına karşıt kabul edilen “Kullanımsal Önsayıltı” (Pragmatic Presupposition) iletişimsel söylem sürecine bir temel oluşturur. Bu görüşte, önsayıtlılar doğruluk koşullu olmayıp içinde bulunulan durumun ön safhasından ya da konuşanın/dinleyeninin olaya bakış açısından kaynaklanır. Kullanılan söz eylemde bu koşullara göre etki yaratır. Kullanımsal Önsayıtlılara **Keşanlı Ali Destanı'** ndan şu örnekler verilebilir:

-Hey koca aslan... (Ali'nin bir aslan gibi yapılı ve kuvvetli olduğunu belirtiyor)

-Er kişi ensesinden belli olur. Şu enseye bak maşallah... (Ali'nin özü sözü doğru cesur bir adam olduğunu belirtiyor)

Bu örnekler kişilik, sosyal ilişkiler ve düşünce yapılarına ilişkin önsayıtlılardır.

c. Karşılıklı Konuşmada İşbirliği İlkesi: Van der Sant'ın yorumuyla tümcede “iletilen”den “söylenen” çıkarılırsa geriye kalan “sezdiri” lerdir. Konuşan ya da dinleyen kişinin düşünce ve inançları ve çıkarımlardan edindiğimiz ek bilgiler açıkca söylenenlerden öğrendiklerimizin daha çoğunu ortaya koyarlar .

d. Genel Söylem İlişkileri: M. H. Short bir oyun çözümlemesinde tartışılması gereken bir başka bölüm daha saptamıştı: kişilerin toplumsal durumu (status) ve seslenme terimleri (addressing terms).

Oyun karakterlerinin çözümlenmesi sırasında sosyal ilişkileri belirleyen bu özellikler sanatçı ile yapıtını izleyenleri ilgilendiren söylem düzeyinde (level of discourse) okuyucuyu metne yaklaştıran, ona sanat yapıtı ile belli bir görüş sağlayan iletiler sunmaktadır.

Bu bağlamda Türk sinemasında erkek ve kadın kahramanların birbirlerine sesleniş biçimleri incelediğinde şu sonuçlarla karşılaşmak olanaklıdır.

TÜRK FİMLERİNDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Bireyin dili toplumsal, siyasal ya da etnik grubuna, eğitim düzeyine, içinde bulunduğu iletişim ortamına, yaşına ve cinsine bağlı olarak değişkenlik gösterir (Konig , 1992:25). Dünya dillerinin pek çoğunda kadın ve erkeklerin kullandıkları sözcükler, kurdukları tümceler ayrılık göstermektedir. Örneğin; Türkçe’de erkekler “lan”, “kahpe”, “kaltak” gibi sözcükler kullanırken, kadınlar bu sözcükleri genellikle kullanmazlar. Erkeklerden söz ederken kullanılan sözcükler ve deyimler erkeklerin toplumdaki yerlerini ve durumlarını yansıtmaktadır. Kuşkusuz aynı ilkeler kadınlar içinde geçerlidir. Bu sözcükler erkeğin aktifliğini ve gücünü simgelerken kadının pasifliğini ve güçsüzlüğünü simgelemektedir. Filmlerde kahramanların birbirlerine nasıl seslendiklerine M. H. Short’un oyun metni için kullandığı çözümleme biçimi ışığında baktığımızda şunlarla karşılaşmak olanaklıdır.

a. Sözeylem: Dilde kullanımsal çözümleme, sözcük ve yapıların anlamla değil, kullanıldıkları bağlama göre kazandıkları anlamla yapılır.

Kanun Namına’da Nazım eve sarhoş gelir. Halil’e “konuşsana lan” der. Ve Halil ile kavga eder. Burada **emir** oluşur.

Nazım, Ayten’e “yanımda dır dır etme” der. Tekrar **emir** oluşur.

Ayten, Nazım’a “yuvamızı yıkma” der. Yani **rica** eder.

Pisi Pisi’de Aysin, Sinan’a “bana karınmışım gibi davranma” der. **Emreder**.

Kalbimdeki Düşman’da Demet, Cemil’e “eşya gibi paylaşılacak biri değilim” der. **Meydan** okur.

Cemil, Demet’e “ben işimin başına, sen evine, artık sekreterim değil, sevdiğimsin” der ve **emir** verir.

Hızlı Yaşayanlar’da Kriko hızlı gitmediği için patrone azar işitir.”Sen ancak öksüz çocuklara analık edersin” der, patron. Erkekliğine laf söyler. Yani **alay** eder.

Aşk Yarışı adlı filmde ise futbolculardan biri kitap okur. “Tam yüz sayfa okudum herif hala kızı tavluyamadı” der. **Aşağılama** içerir.

Fıstık Gibi Maşallah’da, Naci telefonda kadın gibi konuşunca, Fikri “Sen karımısın be” der. **Aşağılar**.

Orkestra şefi “Dişi köpek kuyruğunu sallamazsa, erkek köpek gelmez” der. Bu kez kadın kadını **aşağılar**.

Rıza “Terbiyesizler, bayağı kadınlar gibi sigara içiyorsunuz” der. Kadınlar tekrar **aşağılanır**.

Horoz Nuri “Ne erkek avrat be” der. Bu kez kadın, erkek gibi davrandığı için **övme** eylemi gerçekleşir.

Aynı şekilde **Sultan**’da Kemal, Sultan için “Ne kadın be cengaver gibi” der. Gene kadın erkek gibi davrandığı için **övülür**.

Kemal’in dolmuşunda “Fırtına, varlığım yeter” diye yazar. Bu kez Kemal kendisini **över**.

Gelin Çiçeği adlı filmde ise, Arzu’ya ağabeyleri “Kime kuyruk sallıyorsun” diyerek **aşağılarlar**.

Kuşkusuz bu örnekleri çoğaltmak olanaklıdır. Görüldüğü gibi genellikle erkekler “emir” verir, kadınlar ise “rica” eder. Ayrıca erkek gibi davranan kadın erkekler tarafından övülür. Ama erkek gibi davranmayan erkekler, hem kadınlar hem de erkekler tarafından aşağılanır. Kadınca davranmayan kadınlar da her iki cins tarafından aşağılanır.

b. Önsayıtlar: Mantık kuramlarına karşıt kabul edilen önsayıtlar iletişimsel söylem sürecine bir temel oluşturur. Bu görüşte, önsayıtlar doğruluk koşullu olmayıp içinde bulunulan durumun ön safhasından ya da konuşanın /dinleyeninin olaya bakış açısından kaynaklanır. Filmlerde önsayıtları şöyle sıralayabiliriz :

Dönüş’de Şıh, Yusuf’a “Evimizin erkeği sensin, kanı yerde mi kalsın?” der. Artık Yusuf’un **erkek** olduğunu vurgular.

Kanun Namına’da Halil, Nazım’a “Karınızı iyi muhafaza ediyorsunuz, biraz da ben dans edeyim” der. Nazım’ın kocalık görevini yerine getirdiği, karısını **koruduğu** vurgulanır .

Kahrır’da Hülya “Kimse yok mu beni koruyacak”

Orhan “Ben varım, sonsuza kadar”

Hülya “Benim doktorum herşeyim sensin”

Kadının **korunmaya muhtaç** olduğu, erkeğin ise **koruyucu** olduğu vurgulanır .

Devlet Kuşu'n da, Mustafa, Aynur'a "Parayla saadet olmaz, bende para yok iş yok" der. Mustafa'nın parasız olduğu, ama **mutluluklarının engellenemeyeceği** belirtilir .

Mutafa'nın kayınpederi "Tahsilli olmayan adam inşaatta amelelik yapar, burada işi ne" der. Okumayanın iş **bulamayacağı** vurgulanır.

Namusum İçin adlı filmde Murat, Hıdır Ağa'ya "Yiğitlikte arkadan adam vurma yoktur" der. Hıdır Ağa'nın **erkeklik koşullarına uymadığı** belirtilir.

Kahr'da Hayri Bey, "Hayri Bey'in oğlu hiçbir şeyden korkmaz" der. Hayri Bey'in oğlunun **cesur** birisi olduğu belirtilir.

Kafkas Şeytanı adlı filmde ise "Türk hiçbir zaman mağlup olmaz" denir. Türk'ün her zaman **cesur, yiğit** olduğu vurgulanır.

Aşk Yarışı'n da futbolcular kampta kağıt oynarlar. "Çelik gibiyiz" derler. Futbolcuların **yenilmez** olduğu vurgulanır.

Yine **Aşk Yarışı'n** da halk Fikret'i sever. "Aslan Fikret" pankartları dolaşır. Fikret'in aslan gibi **kuvvetli ve yapılı** olduğu belirtilir.

Sultan'da, kadınlar Kemal için "Horoz gibi adam" derler. Kemal'in kadınların peşinden koşması ve **çapkınlığı** vurgulanır.

Kemal içip, içip Sultan'ın kapısında bağırır "Sen ne anlarsın erkeğin hasından". Sultan'ın **erkekleri tanımadığı** vurgulanır.

Gelin Çiçeği'n de Arzu, Kemal'in sevgilisine "Erkeğini küçük görmek şehirlilere mahsustur, biz erkeğimizi sayarız" der. Kentli kadınların **geleneksel kadın imgesine uymadığı** belirtilir.

Meyhanecinin Kızı'n da Süleyman, Zehra'ya, "Yiğit kızsın ama tüvey anana söz geçiremiyorsun" der. Zehra'nın erkeklere özgü bir niteliğe sahip olduğu ama kadın olduğu için bu niteliğini iyi kullanamadığı belirtilir .

Pehlivan'da Senem'in yengesi, Tefik için "Babayiğit adam" der. Tefik'in **erkeğe özgü tüm özellikleri kişiliğinde barındırdığı** vurgulanır.

Ayrılık adlı filmde Murat “Kadın milletine güvenim, inancım kalmadı” der. Kadınlara **güvenilmeyeceğini** belirtir.

Bu örnekler erkeklerin, kişilik, sosyal ilişkiler ve düşünce yapılarına ilişkin önsayıltıları oluşturmaktadır. Buna göre erkekler cesurdur, çapkındır, güçlüdür, yığittir, para önemli değildir, kadınlara güvenilmez, kadınlar erkekleri tanımamaktadırlar gibi iletiler sunulur .

c. Karşılıklı Konuşmada İşbirliği İlkesi: Bu bölüm daha çok yazılı metinlerdeki dilbilgisi kurallarına bağlı olarak incelendiği için yapılan araştırma açısından önem taşımamaktadır . Bu yüzden kullanılmamıştır .

d. Genel Söylem İlişkileri: M. H. Short, söylem çözümlemesinde kişilerin toplumsal durumu ve seslenme terimlerinin de gözardı edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Filmler üzerinde yapılacak bu tür bir çalışmanın aydınlatıcı olacağı, bir görüş açısı kazandıracığı düşünülmektedir.

Aşk Yarışı adlı filmde Fikret futbolcudur. İyi bir eğitim görmemiştir. Ancak parası vardır. Eğitimsiz olduğu için karşısındaki insanlarla informal bir iletişim kurar. Zeynep’e “Deli fişek halin var ama helalin parçasın” der.

Gene aynı filmde kadınlar fal bakarlar. “Koca olsun da çamurdan olsun” derler.

Fıstık Gibi Maşallah’da Fikri ve Naci müzisyendirler. Onların da eğitimi yoktur. Fikri, Gülten’i görünce “Şuna bak ya!...Bizden de kadın olur mu” der.

Film boyunca “karı” ve “avrat” sözcükleri çok sık kullanılır.

Sultan gecekonduya yaşamaktadır. Kişilerin tümü altgelir grubundan ve eğitimsizdir. Charlie kahvede kağıt oynarken “İskambilde bile karıya tahammülüm yok, atarım” der.

Kemal’in babası, Kemal için “Bir karının koynuna girmeyi aklına koydu mu yandı o karı” der.

Sultan, Kemal’den peşini bırakmasını ister. Kemal hemen “Peki be bacım” der. Daha önce cinsel bir nesne olarak gördüğü kadından yüz bulamayınca kardeşi gibi bir söylem gerçekleştirir.

Kemal kadınlardan sürekli “karı” diye söz eder.

Cevriyem’de “kahpe” sözcüğü çok sık kullanılır.

Bodrum Hakimi adlı filmde Ömer'in dedesi, Nevin'e "Hakime Hanım" Çünkü Nevin eğitim görmüş bir kadındır. Toplumda saygınlığı olan bir me grubunun içinde yer almaktadır.

Meyhanecinin Kızı'n da Süleyman, Zehra'ya "Koynumda yatmış gibi n surat" der. Zehra'yı namuslu bir kadın olarak görmez. Çünkü o erkek dünya içindedir. Diğer kadınların yanında olduğu gibi onun yanında "ince" olm anlamı yoktur.

Canım Kardeşim'de ağabey babaya "Moruk" diye seslenir. Sürekli küfür eder

Dilan'da, Dilan'ın annesi "Sen erkek misin ki senin sevdalıların olacak" Ardından "Senin ardında dolaşanlar yiğit de benim ardımda dolananlar kılıklıymıydı" tümcesini ekler.

Pehlivan'da kızlar, oğlanlara "hayta" diye seslenir.

Ayrılık'da Vural "hayvan", "pislik" gibi sözcükleri ağzından düşürmez.

Az eğitim almış erkekler kadınlara duygularını "karı" ya da "kahpe" olarak getirirken, eğitilmiş şu sözlerle kadınlara seslenmekten kaçınırlar:

Kalbimdeki Düşman'da Faruk, Demet'e "Sekreter halinle bir erkeği delirt ama televizyondaki halinle çıldırırsın" der.

Bebek adlı filmde Ayhan, Leyla ile evlenmeye karar verdikten sonra yerine bir sekreter bulur. Leyla "Ben ne olacağım" dediğinde anlamlı anlamlı bakar. evinin kadını der gibidir.

Erkek eğitilmiş olsun ya da olmasın kadına bakış açısı, kadına sesleniş bi pek farklılık göstermemektedir. Aynı şekilde kadınların da erkeğe bakış a birbirine benzemektedir.

Öte yandan pek çok filmde erkeklerin bir lakabı vardır. Kuşkusuz laka erkeklerin toplumsal konumlarının belirlenmesinde bir gösterge olarak k edilmektedir (Konig, 1992 :25). Erkeklerden söz ederken kullanılan bu laka erkeklerin toplumdaki konumlarını ve durumlarını bir ölçüde yansıtmaktadır. lakaplar genellikle erkeğin yakın çevresinde kendine ya da sülalesine ilişkin g özellikleri yansıtmaktadır. Örneğin, **Devlerin Öfkesi** adlı filmde Nuri, "K Nuri" lakabını taşır. Böylelikle onun kemik gibi sert olduğu anlatı istenmektedir. Yine aynı filmde, kötü bir karakter çizen İhsan ise "Kara M İhsan" olarak anılmaktadır. **Şafak Bekçileri**'n de ise Kerim, "Kovboy Ke

olarak anılır. Böylece onun şiddete karşı olan eğilimi alaycı bir tavırla dile getirilmektedir. **Hızlı Yaşayanlar**'da tüm erkek kahramanların bir lakabı vardır. Salih, "İnce" diye çağrılır. Ceketinin yakasında bir karanfil vardır. Sinema ve tiyatro düşkünüdür. Duygusaldır. Cemil "Kara" ya da "Bıçkın Delikanlı" lakabı ile anılır. Bilindiği gibi "bıçkın" külhanbeyi dilinde deli dolu, gözüpek, atak bir anlam içermektedir. Cemil'de geriye taranmış briyantınli saçları, kulağının arkasında sürekli taşıdığı sigara ve meşin ceketli görünümü ile "bıçkınlık" kavramını pekiştirir. "Kriko" ise yaşı geçmiş bir kamyon şofördür. Kamyon şoförleri için kriko önemli bir araçtır. Ancak diğer aletler içerisinde en ucuzlarından, en sıradan ama en önemlilerinden biridir. Onsuz şoförün bir kolu yok gibidir. Film de de "Kriko" diğer şoförlerin manevî açıdan büyük yardımcılarından biridir. Ancak yaşlı olduğu için bir işin üstesinden gelemez. **Fıstık Gibi Maşallah**'da ise yaşlı, çapkın Nuri, "Horoz Nuri" lakabı ile tanınır. Bilindiği gibi horoz cinsel gücün simgesidir. Filmde biraz da alaycı bir tavırla bu güç Nuri'ye atfedilmiştir. **Baraj** filminde yakışıklı, şık ve güzel bir Türkçe ile konuşan Orhan "İstanbul" olarak çağrılır. Yine İstanbullu olmak Osmanlı'dan bu yana efendiliği, nezaketi ve nezihliği simgelemektedir. Türkçe açısından da İstanbul Türkçesi her dönemde güzel konuşmanın bir göstergesi olmuştur. Filmde de bu özellikleri taşıyan tek kişi Orhan'dır. **Devlet Kuşu** adlı filmde ise Mustafa'nın belirgin bir lakabı olmamasına karşın, Cüneyt Arkın olarak tanımlanır. Çünkü, Türk sinemasında vurdulu-kırdılı filmlerle birlikte, Cüneyt Arkın güçlü erkek imgesini oluşturmuştur. Aslında Mustafa bu imgenin tam tersi bir görünüm içerisinde. Ancak Mustafa kendisini öyle görmekte ve öyle görülmesini istemektedir. **Mine** adlı filmde ise kasaba halkı İlhan'ı kınamak ve küçük düşürmek için alaycı bir tavırla ona "Sakallı" diye seslenirler. Sakallı kavramı (İlhan'ın filmdeki hali çağdaş bir görünüm sunmaktadır) entellektüelliği, şehrili olmayı anlatır. Şehrili, kırsal yaşamın gerçeklerinden biraz uzak olduğu için İlhan'ın bu yaşam üzerindeki deneyimsizliği film kahramanlarınca alay konusu edilerek "Sakallı" olarak çağrılmasına neden olur. **İmparator** adlı filmde ise Kadir "İmparator" olarak anılır. Böylece onun gücü dile getirilir.

Erkeklerle atfedilen bu lakapların tümü erkeklerin toplumsal konumları ve kişilik yapıları ile yakından ilişkilidir. Böylece erkeklerin gücü, çapkınlıkları, kadınlara bakışları, toplumda nasıl görüldükleri ve nasıl görünmek istedikleri bu lakaplar aracılığıyla yansır.

SONUÇ

Erkeğin her zaman güçlü, başarılı, sert, korkusuz, duygusuz olma ve duygularını dışa vuramama gibi özellikleri taşıdığı yapılan araştırmalarla desteklenmektedir. Kuşkusuz erkeğe ilişkin bu özellikler kültürel ve toplumsal değerlerle bütünleşip erkeğe ilişkin bir tanım oluşmuştur. Buna göre erkek önce

cinsel iktidara sahip olmalı, sonra çevresindeki kadınların cinselliği üzerine denetim kurmalı, otoritesini kullanmalı ve tüm bu özellikleri diğer toplum üyeleriyle paylaşarak “erkekliliğini” pekiştirmelidir. Kuşkusuz erkekliliği pekiştirirken bedensel söylemin yanısıra kadınlara, diğer erkeklere ve kendisine sesleniş biçimi yani “dil” ile oluşturduğu söylem de önem kazanmaktadır. Özellikle Türkiye’de kadın ve erkeğin iletişim kuramadığı, birbirlerinden çok ayrı varlıkları gibi yetiştirildikleri bilinmektedir. Böylesi bir iletişim çıkmazı içinde yaşayan her iki cinsin birbirlerine nasıl seslendikleri Türk filmleri örnek alınarak bu çalışmada irdelenmiştir. Bunun sonucunda erkeklerin genellikle “emir” veren kadınların ise “rica” eden bir söylem oluşturdukları, kadınların erkekler ve erkekler tarafından aşağılandıkları, erkeklerin cesur, çapkın, güçlü, yiğit oldukları, kadınların güvenilmez oldukları, erkeklerin kendilerini nasıl görmek istedikleri ve ilişkilerde hangi lakapları geliştirdikleri görülmüştür. Sonuç olarak erkek eğitilmiş olsun ya da olmasın kadına bakış açısının geleneksel erkek tanımı ile örtüştüğü, aynı şekli kadınların da erkeğe bakış açısının bu tanımı desteklediği görülmüştür. Buna göre filmlerde oluşturulan söylem de toplumun kadına ve erkeğe verdiği rollerin yansıması olarak izleyiciye sunulmaktadır.

ARAŞTIRMADA YARARLANILAN FİLMLER

-Aşk Yarışı (1960)

Yön : Mehmet Dinler

Oyn : Türkan Şoray, Fikret Hakan

-Ayrılık (1972)

Yön : Türker İnanoğlu

Oyn : Filiz Akın, Ediz Hun

-Bebek (1987)

Yön : Orhan Elmas

Oyn : Sibel Turnagöl, Tarık Tarcan

-Bodrum Hakimi (1977)

Yön : Türkan Şoray

Oyn : Türkan Şoray, Kadir İnanır

-Canım Kardeşim (1973)

Yön : Ertem Eğilmez

Oyn : Tarık Akan, Halit Akçatepe

-Cevriyem (1978)

Yön : Memduh Ün

Oyn : Türkan Şoray, Kadir İnanır

-Devlet Kuşu (1980)

Yön : Memduh Ün

Oyn : Kemal Sunal, Serpil Çakmaklı

-Dilan (1986)

Yön : Erden Kıral

Oyn : Derya Arbaş, Hakan Balamir

-Fıstık Gibi Maşallah (1964)

Yön : Hulki Saner

Oyn : Türkan Şoray, İzzet Günay

-Gelin Çiçeği (1971)

Yön : Nejat Saydam

Oyn : Türkan Şoray, Kartal Tibet

-Hızlı Yaşayanlar (1964)

Yön : Nevzat Pesen

Oyn : Ayhan Işık, Pervin Par

-İmparator (1984)

Yön : Melih Güngen

Oyn : Kadir İnanır, Seda Sayan

-Kafkas Şeytanı Aslan Bey (1968)

Yön : Yavuz Yalınkılıç

Oyn : Yılmaz Güney, Seyyal Taner

-Kahr (1983)

Yön : Osman F. Seden

Oyn : Orhan Gencebay, Hülya Avşar

-Kalbimdeki Düşman (1987)

Yön : Ümit Efekan

Oyn : Cihan Ünal, Harika Avcı

-Kanun Namına (1952)

Yön : Ömer Lütfi Akad

Oyn : Ayhan Işık, Gülistan Deniz

-Meyhanecinin Kızı (1956)

Yön : Ömer Lütfi Akad

Oyn : Sezer Sezin, Turan Seyfioğlu

-Pehlivan (1984)

Yön : Zeki Ökten

Oyn : Tarık Akan, Meral Orhonsoy

-Pisi Pisi (1975)

Yön : Zeki Ökten

Oyn : Müjde Ar, Kadir İnanır

-Sultan (1978)

Yön : Kartal Tibet

Oyn : Türkan Şoray, Bulut Aras

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Denkel, A. (1984). **Anlamın Kökenleri**. İstanbul: Metis Yay.
- Fishman, J. A. (1972). "The Realitionsip Between Micro –and Macro – Sociolinguistics in the Study of Speaks What Language to Whom and When". Ed: J. B.Pride & J. Holmes. **Sociolinguistics**. Great Britain: Hazell Watson and Viney Ltd .
- Günay, D. V. (1991). "Dil Konuşanın Özelliğini Ne Oranda Yansıtır ?". **Dilbilim Araştırmaları**. İstanbul: Hitit Yay.
- Güz, N. (1988). "Dil Edimi ve Bildirişimi". **İst. Ün . B.Y .Y . O. Yıllığı 1**.
- Kıran, Z. (1986). **Dilbilim Akımları**. Ankara: Türk Sos. Bil. Der. Yay.
- Konig, G. (1992). "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı". **Dilbilim Araştırmaları**. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Maviş, İ. (1991). "Oyun Çözümlemesi: Bir Uygulama". **Dilbilim Araştırmaları**. İstanbul: Hitit Yay.
- Vardar, B. (1982). **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**. Ankara: S. B. F. Yay.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON YAYINCILIĞININ GELİŞİMİ: GELECEĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

Yrd. Doç. Dr. A. Oğuz ÜNLÜER*

ÖZET

Etkili bir toplumsal iletişim aracı olma özelliği taşıyan televizyon günümüzde ilgi sınırlarını toplumsalın ötesine genişleterek “küreselleşme” olgusunun uluslararası taşıyıcısı / yayıcısı konumuna ulaşmıştır. Tecimsel yayıncılığın ağırlıklı olduğu bu gelişim, ulusal düzeyde yayın yapan televizyonların yayın amaç ve içeriklerini de büyük ölçüde etkilemektedir. Tecimsel yayıncılık karşısında kamu yayıncılığı giderek gerilerken televizyon izleyicisinin müşteri mi, toplumsal yaşama katılmak için televizyondan talepleri olan birey mi olduğu yönündeki tartışma giderek keskinleşmektedir. Bu çalışmada, yukarıda dile getirilmeye çalışılan düşünceler ekseninde televizyon yayıncılığının - tarihine de göndermeler yapılarak - eleştirel bir analizinin yapılması amaçlanmış, olası gelişmeler göz önüne alınarak, ulusal düzeyde ileriye yönelik bir televizyon örgütlenmesinin nasıl bir çatı altında düzenlenebileceğine ilişkin görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İnsanların neden iletişimde buldukları sorusuna verilen bir yanıtta “iletişim olgusunun oluşmasını sağlayan kaynaktaki ilk önce bilmek isteme merakı vardır. Bu bilmek isteme merakı, insan varlığının doğal ve ussal yapısında kendiliğinden öncel olarak varolan bir yetidir. Bir başka deyişle bu yeti, doğuş ile birlikte inne / öncel olarak ortaya çıkar” denilmektedir (Yenişehirlioğlu, 1981:12). Ancak bu yaklaşım daha çok insanın neden iletişime açık olduğu sorusunu yanıtlar gibidir. Bir başka yazar konuya ilişkin düşüncesini “amaçlı olarak etkilemek, değiştirmek için iletişim kurarız” sözleriyle açıklamaktadır (Berlo, 1960:12). Kuşkusuz bu soruya verilebilecek pek çok farklı yanıt vardır. Ancak bu çalışmada amacımız sorunun herkesi tatmin etmeye yönelik bir yanıtını bulmak değil, soruyu iletişimin bir alt alanına, kitle iletişiminde taşıyarak bir kitle iletişim aracı olan televizyonu sorgulamaya araç yapmaktır.

* Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi

Alıntıladığımız birinci yanıtta dile getirilen “bilmek isteme merakı” iletişimde alıcı konumda bulunanı açıklamaya daha eğilimliyken ikinci alıntıda dile getirilen “amaçlı olarak etkileme, değiştirme” ifadeleri kaynağın yapı ve özelliklerine uymaktadır. Kitle iletişiminin, (konumuz özelinde televizyon yayıncılığının) yapı ve işleyişine bakıldığında, aracın ağırlıklı olarak kaynak (1) özelliklerini taşıdığını; teknik olarak yansıma sürecinin işleminin mümkün olmasına karşılık uygulamada bu sürecin gecikmeli işlediğini, hatta neredeyse işlemediğini ileri sürmek olanaklıdır. Yazının ilerleyen bölümlerinde bu düşünceyi destekleyecek değerlendirmelerin yer alacağını belirterek konuyu tartışmaya açmadan televizyonun izleyicilere neden ileti gönderme gereksinimi duyduğu üzerinde durmak istiyoruz. Daha kısa ve bir soru biçiminde formüle edilecek olursa; televizyon izler kitleye birtakım iletiler göndermeye neden isteklidir ?

YAPI, İÇERİK VE ÖZGÜRLÜKLER SORUNU

Bu sorunun yanıtı kitle iletişim araçlarının toplumda örgütlenme biçimi ve sahiplik konularıyla yakından ilişkilidir. Kapitalist toplumsal örgütlenme biçimlerinde televizyonun iki türde örgütlendiği ve işletildiği görülmektedir. Birincisi, özel mülkiyet elinde tecimsel amaçlı televizyon yayıncılığı iken diğeri kamu yayıncılığı olarak tanımlanan televizyon yayıncılığıdır (2). Kısaca tecimsel yayın olarak bilinen televizyon yayıncılığının birincil ve belki de tek amacı kazanç sağlamaktır denilebilir (3). Bu yayıncılık türünde televizyon kuruluşu reklamlarla ürünleri izleyiciye empoze ederken, ulaştığı izleyici kitlesini de reklam verenlere pazarlayarak kazanç elde eder. Kamu yayıncılığı ise halkın bilgilendirme, haber alma, eğlenme gibi gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak oluşturulmuş tarafsız(!) kamusal kuruluşlar eliyle gerçekleştirilir. Söz konusu ikili yapı başlangıcından günümüze süregelen bir tartışmanın da temelini oluşturmaktadır. Özel sektör mülkiyetindeki televizyon kuruluşları özgürlükçü yayıncılığın temsilcisi sayılırken, kamu yayıncılığı yapan televizyonlar siyasi iktidarın borazanı olarak nitelenmekte, izleyicilerin siyasi iktidarların istek ve beklentileri yönünde manipülasyonu için kullanılan araçlar biçiminde suçlanmaktadır. Bu ikili yaklaşım özel televizyonlar adına “ halka istediğini verme” şeklinde tanımlanırken kamu yayıncılığının halka “ihtiyacı olduğu sanılanı ” verme söylemiyle dile getirilmektedir (Erdoğan, 1997: 289).

Gerçekte bu değerlendirmelerin yapaylığını birkaç noktadan ileri sürmek mümkündür. Özel mülkiyet elindeki televizyon kuruluşlarının mülkiyet sahiplerinin değil de toplumun bütününe içerecek çıkar ve özgürlükleri savunduğu görüşü kuşkuludur. Mülkiyet nedeniyle özel teşebbüsün ekonomik ve siyasal çıkarlarını koruma yönünde bir sorumluluk taşıyan televizyon kuruluşları bu sorumluluğu izleyici kitlelere karşı duymazlar. İzleyicilerin bu kuruluşlara karşı yaptırım gücü yoktur. Eğer bu anlamda bir güçten söz edilebilirse bu ancak izlememe özgürlüğü

olabilir. Üstelik yukarıda da belirtildiği gibi bu kuruluşlar “ halkın istediklerini ” verdiklerini savunarak bu sorumluluktan kurtulurlar ve ortada bir sorun varsa istemekten dolayı bu sorunun yaratıcısı da izleyiciler olurlar (Erdoğan, 1997:287). Öte yandan “halkın isteği” söylemi de kulağa hoş gelmekle birlikte kuşkulu bir söylemdir. Bilindiği gibi halkın ne istediğinin yapılan araştırmalarla belirlendiği ileri sürülür. Ancak yapılan araştırmaların gerçekten halkın isteklerini belirlemeye mi, yayımlanan programların başarı düzeyini ölçerek reklamların hangi kanal ve programlara yönleneceğine karar verilmesinde yardımcı olmaya mı yönelik olduğu tartışmalıdır.

Tecimsel televizyon yayıncılığının üzerinde durulması gereken bir başka iddiası ise izleyicilere seçenekler sunması ve böylece kamu televizyon yayıncılığına oranla daha geniş özgürlükler tanınmasıdır. Kuşkusuz çok sayıda kanal ve nicelik olarak çok fazla program sunumu bu iddiayı destekler niteliktedir. Ancak, kuruluşlar arası rekabet- uygulamada -farklılaşmadan çok benzeşmeyi getirmektedir. Kuruluşların televizyon diliyle rating alan programları kopya etmeleri ya da benzerlerini üretmeleri ile gözlenebilen bu durumun Türk özel televizyonlarında talk show'lar, spor magazin programları gibi pek çok örneği bulunmaktadır. Benzer durumun, tematik olarak nitelenebilecek müzik yayını yapan kanallarda da yaşandığı ileri sürülebilir.

Tecimsel yayıncılığın karşısında bir seçenek olarak görülen kamu yayıncılığının gerçekten bir seçenek olup olmadığı - en azından kuramsal düzeyde - tartışmaya açık olmakla birlikte yapı ve işleyiş açısından özel televizyon yayıncılığından önemli farklılıklarının olduğu bir gerçektir. Öncelikle kamu yayıncılığının birincil amacı kazanç elde etmek değildir. Dolayısıyla medya işlevleri olarak bilinen “ haber sağlama, bilgilendirme, toplumun çevreyle ve birbiriyle ilişkilerini düzenleme, kültürün iletimi, eğlendirme ” gibi çeşitli işlevleri özel girişime oranla daha dengeli biçimde yerine getirebilmektedir (Severin ve Tankard, 1994:511-514). Ancak asıl farklılık kamu yayıncılığının mülkiyetinin bu amaçla oluşturulmuş kuruluşlar elinde bulunmasıdır. Gerçekte içerik ve işleyişle ilgili farklılıkları yaratan temel faktör de budur. Başlangıcından bu yana özel ve kamu yayıncılığı arasındaki çekişme bu durumdan kaynaklanır. İki sistem arasındaki yayın anlayışı farklılığı ve egemenlik mücadelesi başlangıçta kamu yayıncılığı yönünde önemli destekler bulmuştur. Köklü bir devlet geleneği bulunan Avrupa ülkelerinde televizyon yayıncılığı bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiş ve televizyon örgütlenmesi de bu anlayış paralelinde gerçekleşmiştir. Bu örgütlenme biçiminin gerekçesi Alman anayasa mahkemesince (1971) şöyle açıklanmaktadır (Noam, 1991:80):

“Televizyon teknolojisindeki gelişmenin bir sonucu olarak, geniş etkileri ve olanakları ile kitle iletişim alanının en güçlüsü olan

televizyon yayıncılığı, tek yönlü propaganda gibi bir kötüye kullanma tehlikesi nedeniyle, özgürlük adına Pazar güçlerinin eline bırakılamaz”.

Bu düşüncenin yalnızca Almanya’ya özgü olmadığını ve çok daha gerilere gittiğini göstermek bakımından benzer bir değerlendirmenin (SKYES Komisyonu Raporu) yirmili yıllarda İngiltere’de radyo yayıncılığıyla ilgili olarak yapıldığını belirtmek yararlı olacaktır (Mutlu, 1987:201).

Avrupa’da yukarıda dile getirilmeye çalışılan yaklaşım çerçevesinde yapılan kamu yayıncılığı örgütlenmesi, televizyondan “eğitim ve kalkınma” amaçlarına yönelik olarak yararlanmayı hedefleyen gelişmekte olan ülkelere de benzer biçimde geçmiştir. Ancak, demokrasi anlayışının henüz yerleşmediği bu ülkelerde kamu televizyon yayıncılığı öncelikle statükoyu meşrulaştırıcı ve iktidarın gücünü pekiştirici bir işlev üstlenmiştir. Bu bağlamda kamu televizyon yayıncılığının “ iktidarların borazanı” olduğu yönündeki iddialar savunularına önemli dayanaklar sağlamışlardır. Elbette kamu yayıncılığının başlangıçtaki egemenliğini yalnızca Avrupa’da örgütlenme biçiminin örnek alınmasına dayandırmak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Bu konuda bir başka önemli faktör, yayın frekanslarının özel girişimin sınırsız kullanımına sunulamayacak kadar kısıtlı oluşu ve frekansların uluslararası dağıtımının devletler arasında yapılmasıdır. Böylece kamusal nitelik kazanan ülkeye ait frekansların devleti temsilen siyasal iktidarlar tarafından kullanımı son derece kolay ve tartışmadan uzak bir biçimde gerçekleşebilmiştir. Gerçekten de televizyon yayıncılığının içerik ve politikalarına ilişkin ilk tartışmalar toplum içinde bu aracın kullanım biçiminden çok alana ilişkin teknoloji transferi ve uluslararası program akışı ile bunların gelişmekte olan ülkelerdeki olumsuz etkileri gibi konularda olmuştur (4).

TÜRKİYE’DE DURUM

Yukarıda genel çizgileriyle verilmeye çalışılan televizyon yayıncılığının başlangıç dönemine ilişkin yapı ve işleyiş zaman içinde gelişimini sürdürmüş, yapı aynı kalmakla birlikte, teknolojik olanakların da yardımıyla tecimsel televizyon yayıncılığı büyük atılımlar gerçekleştirerek kamu yayıncılığının önüne geçmeyi başarmıştır denilebilir. Özellikle uydu yayıncılığının kullanılabilir duruma gelmesiyle ulusal sınırların televizyon yayıncılığı açısından anlam taşımadığı bir döneme girilmiştir.

Türkiye açısından duruma bakıldığında, TRT eliyle kamu yayıncılığın tekelinin hüküm sürdüğü dönemin yukarıda açıklanmaya çalışılan başlangıç yıllarına ilişkin şablona uyduğu ileri sürülebilir (5). 1990 yılına kadar süren bu tekel, Magic Box / Star 1 adlı özel televizyonun uydu aracılığıyla yurt dışından Türkiye’ye yayın

yapmaya başlamasıyla fiilen sona ermiştir. Bu kanalı izleyen diğer özel televizyon kanallarının yayınlarıyla kamu ve özel olmak üzere ikili televizyon yayıncılığı dönemi başlamıştır. O dönemde yürürlükte bulunan 2954 sayılı radyo televizyon yasasının açıkça ihlali ile başlayan özel televizyon yayıncılığı 1993 yılında yasanın dayanağını oluşturan Anayasanın 133'üncü maddesinin özel televizyon yayıncılığına da izin verecek biçimde değiştirilmesi ve Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi'nin resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmesi ile ortaya çıkan bir yasal boşluk ortamında gelişimini sürdürmüştür. Söz konusu yasal boşluk 13 Nisan 1994 tarihinde çıkarılan 3984 sayılı yasa ile giderilmiş ve ikili sistem yasal bir kimliğe kavuşabilmiştir.

Kronolojik gelişimi kısaca yukarıda verilen televizyon yayıncılığının bugününe yapı ve içerik açısından bakıldığında geçmişten gelen bazı sorunların varlığını sürdürdüğü, bunun yanında bazı yeni önemli sorunların gelişmekte olduğu görülmektedir. Yapısal açıdan, 3984 sayılı yasa ile yeniden özerk hale getirilen kamu yayıncılığının özerliğinin işler hale gelmesini sağlayacak ek düzenlemelerin yapılmamış olması, yasal dayanaktan yoksun olmakla birlikte eski yapının aynen sürdürülmekte olduğunu göstermektedir (6). Süregelen kamu yayıncılığının işleyişinin nasıl olduğu ise deneyimli bir televizyon programcısının şu sözleriyle ayrıntıya girmeye gerek olmaksızın anlaşılabilir. "Ben kamu televizyonundayken siyasi partilerin televizyonlarında çalıştım" (Kırca, 1998).

Özel televizyonlara gelince: televizyon yayıncılığında devlet tekeli yıkarak çok sesliliği getireceği, halkın haber alma hakkını gerçekleştirebilir kılacağı, kısaca demokratik bir toplumun hak ve çıkarlarının oluşumu ve desteklenmesi yönünde işlev göreceği savunulan özel televizyonculuğun, anılan işlevlerini yerine getirebilecek bir yapıda işlev görmediği / görmediği kısa sayılabilecek geçmişlerinden yansıyan bulgulara dayanarak ileri sürülebilir (7). Elbette bu değerlendirmeye ilgili olarak ilk ele alınması gereken özel televizyon kuruluşlarının örgütlenme biçim ve düzeyleridir. 3984 sayılı yasanın 29. maddesine göre özel televizyon kuruluşları anonim şirket olarak kurulurlar. Ancak aynı maddede yer alan, bir kişi veya kuruluşun % 20'den fazla hisse sahibi olamayacağına ilişkin düzenlemenin uygulamada bir geçerliği bulunmamaktadır. Dahası liberal görüşün tekeli reddeden anlayışına rağmen Türk özel televizyonculuğunun bir kaç grubun elinde oligopolcü bir yapıya sahip buldukları bilinmektedir (Gökdağ, 1999:39). Bu durumun nedeni deneyimli bir televizyoncu tarafından " Yasa % 20 hisse sahipliğini zorluyor, ancak ortalama bir televizyon kuruluşunu oluşturabilmek için 80 - 100 milyon doları harcayabilecek sermaye belli. Niye başkalarıyla paylaşsınlar ki ? " şeklinde açıklanmaktadır (Akköprülü, 1998). Bir de bu grupların devletten milyonlarca dolara varan teşvik kredileri ve reklam aldıkları göz önüne alınırsa çokça dile getirilen kamu adına

gözcülük yapma işlevinin gerçeklerden oldukça uzak bir iddia olduğu kolayca anlaşılmalıdır.

Türkiye'de televizyon yayıncılığı alanındaki sorunlar kamu yayıncılığının siyasi iktidarların denetimi altında olması, özel televizyon yayıncılığının da yalnızca ticari amaçları gözetilen bir yapı ve işleyişe sahip olmasından ibaret değildir. Yürürlükteki 3984 sayılı yasanın kendisinden kaynaklanan ve çözümlenmesi gereken sorunlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri yasanın üçüncü bölümüyle düzenlenen Radyo Televizyon Üst Kurulu' nun (RTÜK) yapısından kaynaklanmaktadır. Yasa RTÜK'e seçilecek adayların belirlenmesi işlemini siyasi partilere, seçim yetkisini TBMM'ne vermektedir. Böylece TBMM'nde grubu bulunan siyasi partilerin gösterdikleri adaylar arasından meclisce seçilen üyeleriyle üst kurul kamu ve özel televizyon yayıncılığı üzerine bir siyasi vesayet getirmektedir denilebilir. Her ne kadar üst kurulun hukuki, idari ve mali özerkliği bulunması sebebiyle seçilen üyelerin gerçekten bağımsız davranabilecekleri varsayılabilirse de, parti adayları olmalarından dolayı, seçilen üyelerin aday gösterdikleri partilerin üst kuruldaki uzantıları olmaları tehlikesi bulunmaktadır. Kaldı ki üst kurul üyelerinin seçiminde TBMM'nin yetki kullanmasının Anayasaya aykırı olduğu yönünde ciddi savlar da bulunmaktadır. Yasa ile ilgili hazırlıklar sırasında, dönemin DYP milletvekili ve Anayasa komisyonu üyesi Coşkun KIRCA üst kurul üyelerinin TBMM tarafından belirlenmesine iki noktadan karşı çıkarak komisyon raporuna muhalefet şerhi koymuştur. KIRCA'ya göre, Anayasa'nın değiştirilen 133. maddesi özerklik öngördüğünden üst kurul üyelerinin meclisce belirlenmesi Anayasa'nın ilgili maddesine aykırıdır. Ayrıca, meclisin görev ve yetkilerini tanımlayan Anayasanın 87. maddesinde RTÜK üyelerini seçmek gibi bir tanım bulunmaması KIRCA'ya göre ikinci aykırılığı oluşturmaktadır (Aziz, 1994:37-38).

3984 sayılı yasanın yayım ilkelerini belirleyen 4. maddesi televizyon yayıncılığında sorunlara kaynaklık eden bir başka düzenlemedir. Bir ülkede siyasal rejim toplumun kültürel değerleri üzerinde şekillenmiyorsa ve toplumsal tutkal olarak nitelenen kültürü oluşturucu, koruyucu, geliştirici çabalar içinde bulunmuyorsa, bu rejimin uzun ömürlü olması beklenemez (Çeçen, 1984:73). Kuşkusuz bu açıdan televizyon yayıncılığını düzenleyen bir yasada bu konuda bir takım düzenlemelerin bulunması doğru ve gereklidir. Ancak 4. maddede yer alan yayım ilkeleri taşıdıkları muğlak ifadeler bu amaca hizmet etmekten çok kaos yaratmaya elverişlidirler. Örneğin 4. maddenin (b) fıkrasında dile getirilen "toplumun milli ve manevi değerleri " ile (d) fıkrasındaki " genel ahlak, toplum huzuru ve Türk aile yapısı " için konulan ölçütlerin neler olduğu belirsizdir. Homojen bir toplum ve aile yapısından söz edilemeyeceği gibi pek çok alt kültür grubunun var olduğu bir toplumsal ortamda herkes için aynı kabul edilebilen manevi değerlerden söz etmek de olası görünmemektedir. Benzer biçimde (m) fıkrasında sözü edilen " çocukların ve gençlerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve ahlaki gelişimini

olumsuz yönde etkileyebilecek" yayınların belirlenmesi için ölçütler koyma zorluğunun yanısıra kimin hangi programdan ne yönde etkilenebileceğini belirlemek de imkansız görünmektedir. Bir kaç örneği verilmeye çalışılan bu muğlak ifadeler ne yazık ki çoğu kez RTÜK tarafından -televizyon kapatma dahil- çeşitli cezaların verilmesine sebep olmaktadır.

YAKIN GELECEĞE İLİŞKİN OLASI GELİŞMELER

Çağımızı saran küreselleşme olgusunun uluslararası taşıyıcılığı işlevini yüklenen kitle iletişimi aynı zamanda bu yönelişin amaçlarından ilk etkilenenlerdendir. Dolayısıyla yukarıda ele alınan televizyon yayıncılığının Türkiye’de iç işleyişine ilişkin değerlendirmelere bir de uluslararası düzenlemelerin etkilerini katmak gerekmektedir. Türkiye’nin uluslararası organizasyonlara katılma ve küreselleşen dünyada yer alma istekliliği her nedense televizyon yayıncılığı alanında bir içe dönüklük görünümü arz ederek bu konudaki genel politikaları ile bir çelişki yaratmaktadır. Örnekleme gerekirse Türkiye’nin Avrupa sınırötesi televizyon sözleşmesini onaylayarak Avrupa ölçülerine uyumlu bir televizyon yayıncılığı yapma yönündeki taahhüdü Avrupa Birliği’ne girme hedefiyle uyumludur. Ancak 3984 sayılı yasanın düzenlenmesi sırasında pek çok madde Avrupa sınırötesi televizyon sözleşmesinden neredeyse aynen aktarılmasına karşılık yayınların yeniden iletiminin sınırlanamayacağına ilişkin sözleşme hükmü yasaya (sözleşme hükümlerine aykırı olarak) bir yasak biçiminde (md. 26) girmesi açık bir çelişki olarak değerlendirilmektedir. Bu maddeye göre kablolu yayınlar hariç olmak üzere bir televizyon kuruluşunun yayımları yeniden iletim düzeneği oluşturularak tekrar yayınlanamaz. Bu ve benzeri sınırlamalar ulusal kültür ve değerleri savunmak adına haklı bir girişim gibi görülebilir. Ancak geçerliği tartışmalıdır. Bu konuda yapılan bir değerlendirmede kültürel korumacılık adına yapılanlar “fundamentalist” düzeyde ulusçu ve muhafazakar olarak nitelenmekte ve karşı eleştiri şöyle dile getirilmektedir (Mutlu, 1999:155):

“Bir yandan yabancı sermayeye, yabancı kuruluşlara sınırları alabildiğine açmak, hatta bunları bu yönde özendirmek, diğer yandan bunlara - içeri girin ama bir şartımız var, varlığınızın gerisinde yatan yaşam biçimlerinizi, değerlerinizi, normlarınızı, davranış kalıplarınızı sınırlarımızın dışında bırakın - demek mümkündür ama, böyle bir talep boş ve geçersiz olmaktan öteye gidemez”

Bu güncü şartlar içinde ortaya çıkan söz konusu çatışmalar iletişim teknolojisinde ortaya çıkan bazı gelişmelerin televizyon yayıncılığına uygulanabilir hale gelişiyle yakın gelecekte daha da şiddetlenecek gibi görünmektedir. Örneğin, bilgisayar teknolojisi ile artık uygulanabilir olan multimedya uygulamaları televizyon yayıncılığını internet aracılığıyla mümkün kılmaktadır. Üstelik

gelişmeler interaktif bir televizyon yayıncılığının yakın gelecekte yaygın biçimde uygulanabilir duruma geleceğini göstermektedir (8). Teknoloji, uluslararası televizyon yayıncılığında önemli bir sınırlılık olan dil farklılıklarını gidermeye yönelik önemli gelişmeler kaydetmektedir. Belki bir on yıl içinde makine çevirisi (machine translation) yaşantımızda çeşitli şekillerde yer alacak; çeviri yapan telefonlar, çok dilde elektronik posta, yabancı dilde yazılmış mektup ve makaleleri tarayıp çevirisini yapan makineler insanlığın hizmetinde olacaktır (Bahar, 1993:6). Uluslararası yayın yapan televizyon kuruluşları aynı anda çok dilde yayın yapmanın hazırlıklarını sürdürmektedirler. Digital sistemin sağladığı kolaylıklarla televizyon örgütlerinin program arşivlerinin bir çeşit elektronik kütüphaneye dönüştürülmesi ve izleyicinin izleyeceği programı kendisinin seçmesi gündemde bulunan gelişmeler içinde yer almaktadır. Bütün bu gelişmeler yakın gelecekte televizyon yayıncılığı alanında klasik yapının önemli değişimlere uğrayacağını habercisidirler denilebilir.

SONUÇ

Kamu - özel ikili sistemin benimsendiği bir televizyon yayıncılığında, gerek kamu çıkarlarının korunması, gerek yayın içerik ve politikalarının biçimlenmesine etkisi açısından üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri, sistemin çatısını oluşturan düzenleme ve denetim kuruluşunun nasıl oluşturulacağı; bu kuruluşun denetim amacıyla temel alacağı ölçütlerin nelerden oluşacağı konusudur. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında, her türlü televizyon sisteminde düzenleyici ve denetim yetkisine sahip kuruluşların kamusal nitelikte oldukları görülmektedir. Bir başka deyişle hiç bir toplum televizyon sisteminin düzen ve denetimini serbest piyasanın görünmeyen eline bırakmamaktadır. Öte yandan kamusal nitelik, toplum yönetiminin tepe noktasını oluşturan siyasal iktidarların bu kuruluşların oluşumuna bir şekilde karışmalarına, kuruluşun işleyişine müdahale etmeye çalışmaktan da hiç bir zaman vazgeçmemelerine yol açmaktadır. Oysa demokratik toplumlarda yayın kuruluşlarından beklenen kamu adına siyasal iktidarların uygulamalarının da gözlenmesi ve yapılanlarla ilgili olarak toplumun bilgilendirilmesidir. Basın sektörüne dördüncü güç yakıştırması bu beklentinin açık bir ifadesidir. Ancak bir şekilde siyasal iktidarların müdahale edebileceği biçimde oluşan yapılarda bu görevin beklenmesi açık bir çelişki olarak görülmelidir.

Bu durumda, sorunun yapısal açıdan çözümü için çıkar yolun gerek özel televizyon yayıncılığı sektörünün gerek siyasi gücün etki ve baskılarından bağımsız olabilecek bir üst kurulun oluşturulması olduğu söylenebilir. Bu kuruluş ekonomik ve yönetsel açıdan her türlü baskı grubunun etkisi dışında bulunmalı, ancak, toplumun tüm kesimlerini de temsil edebilecek bir yapıya sahip bulunmalıdır. Böylesi geniş bir taban üzerinde şekillendirilmesi, kuruluşun her türlü baskıya direnmesini sağlayabileceği gibi baskılar karşısında toplum tarafından

desteklenmesini de kolaylaştırabilecektir. Yapısal açıdan, gerek toplumsal katmanlar gerek yayın kuruluşları arasında bir denge unsuru da olabilecek bu kuruluşun televizyon yayınlarının denetiminde kullanacağı ölçütlerin kaynağı ise doğal olarak toplumsal sözleşmenin (Anayasanın) belirlediği ilke ve esaslar olmak durumundadır. Böyle bir şemsiye altında oluşturulacak televizyon yayıncılığı sistemi, gerek ulusal kültürün korunması ve geliştirilmesi, gerek yaşamsal konularda toplum bilincinin yaratılması için kendisine duyulan gereksinimi karşılayabilir olacaktır. Ancak sağlıklı bir televizyon sistemi oluşturmanın gerek ve yeter koşulunun sisteme ilişkin düzenlemelerle sınırlı olamayacağı akıldan çıkarılmamalıdır. “Yayın kurumlarının izleyecekleri programcılık politikalarına yön veren sorumlu kişiler, kamu oyunun isteklerine boyun eğmek yerine, dünyada ve kendi ülkelerindeki atılımları, yeni gelişme ve oluşumları dikkate almak, bu konularda halka öncülük etmek, gerçekleri göstermekle yükümlü olduklarını hiç bir zaman unutmamak zorundadırlar” (Tuğrul, 1975:175). Kamu çıkarının gözetilmesi uzun dönemde toplumun tamamının yararına olacaktır.

DİPNOTLAR

1- Kaynağın iletiyi düzenleyen profesyoneller mi, mülkiyeti elinde tutanlar mı veya Mc Luhan'ın ünlü deyişiyle “aracın kendisi” mi olduğu tartışmalı bir konudur. Burada “kaynak özellikleri taşıdığı” ifadesiyle gönderici özellikleri kastedilmek istenmektedir.

2- Kamu yayıncılığı da siyasi iktidarların kontrolü veya gözetiminde yapılan yayıncılık ile bu otoriteden bağımsız kalabilen ve özellikle kamu yararına çalışan sivil toplum örgütleri tarafından yapılan bağımsız yayıncılık gibi ikili bir ayırımı tabi tutulmaktadır. Örneğin ABD’deki PBS (Public Broadcasting Service) siyasi otoriteden bağımsız kamu yayıncılığı düşüncesine daha yakın bir uygulama gibi görünmektedir. Bu ayırım tartışılabilir bir konudur. Ancak bu çalışmada kamu yayıncılığı söylemiyle kastedilen, şu veya bu şekilde siyasi otoritenin denetiminin bulunduğu yayıncılıktır.

3- Oldukça geniş bir değerlendirme konusu olabilecek ticari nitelikli kitle iletişim araçlarının yayın amaçlarıyla ilgili tarihsel geçmişe de uzanan bir özet değerlendirme aşağıda verilmektedir.

" Birinci dalga uygarlığı (endüstri devrimi öncesi) boyunca posta gibi en önemli iletişim kanalları sadece zenginler ve iktidarda olanlar için ayrılmıştı. Sıradan halkın bu araçlara ulaşmaları mümkün değildi. İkinci dalga uygarlığı (endüstri devrimi sonrası) bu tekelci yapıyı yıktı. Bunun nedeni, zenginlerin aniden sıradan insanları düşünmeye başlaması değil, ikinci dalga teknolojisiyle yapılan kitleli fabrika üretiminin daha önceki kanalların taşıyamayacağı düzeyde enformasyon değişimini zorunlu kılmasıydı. Kitle üretimini ve tüketimini geliştiren bir toplumsal yapının

kitle mesajları da - tek bir göndericiden aynı anda birden fazla alıcıya - göndermesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtı. Ne işverenler ne de ticari dağıtıcılar endüstri öncesi işverenler veya tacirler gibi işçileri ve müşterileriyle teke tek iletişim kurabilirlerdi. Böylece ikinci dalga toplumu bu ihtiyacı ucuz, güvenli ve hızlı olarak karşılayabilecek kitle iletişim araçlarını icat etti. Kitle iletişim araçları, üretilmiş imajları " kitle bilincine" akıtarak, endüstriyel üretim sistemi için gerekli davranış standartlaşmasına yardımcı oldu." H. Geray (1994). **Yeni İletişim Teknolojileri.**, Ankara: Kılıçaslan Matb, 81-82.

4- Bu konuda ortaya çıkan ilk tartışmalar ve direnişler hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmek için bkz.

S. MacBride vd. (1993). **Bir Çok Ses Tek Bir Dünya.** Çev: E. Özkök. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını.

5- Türkiye’de televizyon yayıncılığının başlangıcından günümüze izlediği gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

A. O. Ünlüer (1995). “Televizyon Yayıncılığının İletişim Ortamı, Düzen ve Politikaları ile Türkiye’deki Uygulamanın Gelişim Boyutları”. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

6- 3984 sayılı yasanın geçici 8. Maddesi ile bir önceki 2954 sayılı yasanın yeniden düzenleneceği belirtilmesine karşılık, aradan geçen yaklaşık beş yıllık sürede bu düzenleme yapılmamıştır. Doğal olarak bu durum siyasi iktidarların TRT üzerindeki egemenliklerinden vazgeçmek istemedikleri biçiminde yorumlanabilir.

7- Liberal düşüncenin temel argümanlarını oluşturan bu savlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

B. Çaplı (1990). “Televizyon Sistemlerinde Yeni Düzenlemeler, Batı Avrupa’da Kamu Tekellerinin Kaldırılması ve Türk Televizyon Sisteminde Dönüşüm Arayışları”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul.

8- Bilgi için bkz. A. Durmaz. (1993). “Etkileşimli Videodan Etkileşimli Televizyon Yayıncılığına”. **Kurgu.** Eskişehir: Anadolu Ün. İBF. Yay.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aziz, A. (1994). “3984 Sayılı Radyo ve Televizyon Yasası”. **Yıllık 93.** Ankara: AÜ. İletişim Fakültesi Yay. 37 - 38.

Bahar, N. (1993, Mart).“Her Dilden Anlayan Makinelere Doğru”. **Cumhuriyet Bilim Teknik Eki.** S. : 314.

- Berlo, D.K. (1960). **The Process of Communication**. New York: Holt- Rinehart and Winston Inc.
- Çaplı, B. (1990). “Televizyon Sistemlerinde Yeni Düzenlemeler, Batı Avrupa’da Kamu Tekellerinin Kaldırılması ve Türk Televizyon Sisteminde Dönüşüm Arayışları”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul.
- Çeçen, A. (1984). **Kültür ve Politika**. İstanbul: Hil Yayınları.
- Durmaz, A. (1993). “Etkileşimli Videodan Etkileşimli Televizyon Yayıncılığına”. **Kurgu**. Eskişehir: Anadolu Ün. İ.B.F. Yay.
- Erdoğan, İ. (1997). **İletişim Egemenlik ve Mücadeleye Giriş**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Geray, H. (1994). **Yeni İletişim Teknolojileri**. Ankara. Kılıçaslan Matb.
- Gökdağ, D. (1999, Mayıs). “Kitle İletişiminin Küreselleşmesi ve İdeoloji”. **Müdafaa-i Hukuk**.
- Mac Bride, S. vd. (1993). **Bir Çok Ses Tek Bir Dünya**. Çev: E. Özkök. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını.
- Mutlu, E. (1987). “Yayıncılık Sistemlerinde Çoğulculuk Yönsemesi ve Türkiye”. **Ankara Ün. B.Y.Y.O. Yıllığı**. Ankara: B.Y.Y.O. Basımevi.
- (1999). **Televizyon ve Toplum**. Ankara: TRT yayınları.
- Noam, E. (1991). **Television in Europe**. New York: Oxford University Press.
- Severin, W. J. & J.W. Tankard (1994). **İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları**. Çev: A. A. Bir ve N. S. Sever. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tuğrul, S. (1975). **Türkiye’de Televizyon ve Radyo Olayları**. İstanbul: Koza Yay.
- Ünlüer, A. O. (1995). “Televizyon Yayıncılığının İletişim Ortamı, Düzen ve Politikaları ile Türkiye’deki Uygulamanın Gelişim Boyutları”. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Yenişehirlioğlu, Ő. (1981). "İletişim ya da yaşamı yansıtma". İletişim. Ankara :
A.İ.T.İ.A. G.H.İ.Y.O. Yay.

TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSU VE TÜRKİYE'DEKİ TOPLUMSAL CİNSİYET KALIPLARININ TELEVİZYON DİZİLERİNDEKİ YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. N. Aysun YÜKSEL*

ÖZET

Kadın ve erkek arasındaki ayrımın ilk kaynağı olarak biyolojik yapı ve işlev farklılığı gelmektedir. Ancak kadını erkekten, erkeği kadından ayıran en önemli özelliklerin başında toplumsal cinsiyet kalıpları gelmektedir. Her toplum kendi beklentilerine göre kız ve erkek çocuğunu bu kalıplar doğrultusunda biçimlendirir. Bu noktadan hareketle çalışmada önce toplumsal cinsiyet olgusu tanımlanmıştır. Ardından Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıpları ele alınarak bu kalıpları yansıtan ve pekiştiren dizi karakterlerinden örnekler verilmiştir.

TOPLUMSAL CİNSİYET OLGUSUNUN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Pek çok canlı gibi, insan da biyolojik açıdan dişi ve erkek olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak, kadın ve erkek arasındaki farklılık yalnızca bu biyolojik ayrımdan doğmamaktadır. Eski çağlardan bu yana, kadın ve erkeğin yaratılış, karakter, düşünüş biçimi, yetenek ve kişilik yapısı açısından tamamen birbirinden farklı olduğuna ilişkin yerleşik bir kanı bulunmaktadır. Örneğin, Yunan felsefi düşüncesinin daha geç dönemlerinde erkeklik, etkin, belirlenmiş formula, kadınlık da edilgen, belirlenmemiş maddeyle bir arada anılmıştır.

Pisagor'un, İ. Ö. 6. yüzyılda düzenlediği karşıtlar tablosu da kadın ve erkeğin farklılığını, kadınlık ve erkekliğe yüklenen değerleri açıklamaktadır (Tablo1).

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi.

Tablo 1. Pisagor'un Karşıtlar Tablosu

sınırlı	sınırsız
tek	çift
bir	çok
sağ	sol
eril	dişil
durağan	hareketli
düz	eğri
aydınlık	karanlık
iyi	kötü
kare	dikdörtgen

(Aktaran Lloyd, 1996:23)

Bu tablonun kurduğu karşıtlıklardan yola çıkarak, eril olanın kendi tarafında sıralanmış diğer terimler gibi, tablonun karşı tarafında sıralananlardan daha üstün olduğu izlenimi edinilebilir. Philo'nun *Alegorik Yorum* isimli eserinde yer alan var oluş farklılıkları listesi de Pisagorcucu karşıtlar tablosunu andırmaktadır (Tablo 2)

Tablo 2. Philo'nun Var Oluş Farklılıkları Tablosu

cansız	canlı
irrasyonel	rasyonel
iyi	kötü
köle	özgür
genç	yaşlı
dişil	eril
yabancı	yerli
hastalıklı	sağlıklı
sakat	sağlam

(Aktaran Lloyd, 1996:47)

Freud (1991:141-142) kadınlık ve erkeklığı üç farklı bağlamda ele alır. Bunlardan ilki, daha önce anılan eski Yunan düşüncesi gibi etkinlik (activity) ve edilginlik (passivity) üzerine kuruludur. Freud bu tür ayrımın özellikle psikoanalizde kullanıldığını ileri sürer ve bir örnekle açıklama yoluna gider. Eğer bir metin içinde libido "erkeksi" (masculine) olarak adlandırılıyorsa, özünde edilgin bir kavram olmasına karşın metinde libidonun etkinliğinden söz ediliyor demektir. Ayrımlamalardan ikincisi biyolojiktir. Bu ayrım, kadınlığın ve

erkekliğin, sperm ve yumurta üretmesi ve bunların etkinliklerini sürdürebilmesi ile ilişkilidir. Etkinlik ve daha güçlü kas gelişimi, saldırganlık, libidodaki yoğunluk gibi, etkinlikle birlikte gelişen olgular bir kural olarak, erkeklikle ilişkilendirilmektedir. Üçüncü ayırım ise toplumsaldır. Freud, saf erkeklik ve kadınlığın ne psikolojik ne de biyolojik ayırmamada olmadığını, bireyin biyolojik cinsiyeti ne olursa olsun, içinde etkinliğin ve edilginliğin bir bileşiminin var olacağını ileri sürer. Illich (1996:91-92)'in simgesel anlatımı da benzer bir bileşimin altını çizer. Illich kadın ve erkek arasındaki ilişkinin sağ ve sol el ilişkisine benzediğini vurgulamaktadır. Illich'e göre, kadınlık ve erkeklik yalnızca aralarındaki karşıtlık ilişkisine dayalı değildir. Bu karşıtlığın yanı sıra, kadınlık ve erkeklik birbirini karşılayan, birbirini tamamlayan kavramlardır.

“Bir çok kültürde sol el zayıf ve güçsüz bir eldir; bin yıldır sakatlığın konusu olmuştur. Sağlaklık sadece benimsenmiyor ya da tavsiye edilmiyor: Sürekli aşılana bir norm oldu. Sol elini kullanan çocuk azalanır, tokatlanır; eli arkaya bağlanır Organik asimetri gerçek olur. Daha büyük bir duyarlılık, güç ve yetenekle kendini gösteren nörolojik bir baskınlık, ideal Sağ egemenliğine dönüştü. Sol, her yardımına ihtiyaç duyulduğunda, Sağ'a uyum sağlayana dönüştü. Analoji, “dişi cinsin sosyobiolojik olarak erkeğe uyum gösteren olduğu” düşüncesini desteklemek için kullanılabilir ve sürekli kullanılıyor”

Illich'in vurguladığı Sağ ve Sol el ilişkisi, çin düşüncesinde, etkin olmayan, karanlık, olumsuz dişi ilke (Yin) ile etkin, aydınlık ve olumlu erkek ilkenin (Yan) birbirini tamamlayan birlikteliklerine benzemektedir. Kuşkusuz, toplumsal değişimler ve kültürel farklılıklar kadınlıkla erkekliğe yüklenen değerlerin de değişkenlik göstermesine yol açmaktadır. Buna karşın, erkeklerin normu oluşturduğunu, kadınların da normdan ayrıldığını ileri süren görüş, hâlâ güçlü bir yargı olarak, varlığını korumaktadır (Tannen, 1997:7). Tüm bu betimleme ayrılıklarına karşın kesin olan nokta kadın ve erkeğin farklılığının yalnızca biyolojik temele dayanmadığıdır.

Her toplumda kadın ve erkeği birbirinden ayıran bir dizi toplumsal ve kültürel değer bulunmaktadır. Bu değerler bir erkek ve kadın modelinin oluşmasını sağlamaktadır. Örneğin Davis, toplumsal olarak kadınların, sıcak, şefkatli, nazik, sezgileri güçlü, bakıp büyüten, esnek ve yumuşak olarak tanımlanırken erkeklerin, iddiacı, dayanıklı, girişken, üretken, risk alan ve kendine güvenen biçiminde tanımlandığını ileri sürer (Aktaran Horrock, 1994:143). Kadın ve erkek arasındaki bu toplumsal ve kültürel farklılıkları toplumsal cinsiyet (gender) (1) kavramı ile açıklamak olanaklıdır. Schlegel (1990:23) de toplumsal cinsiyetin algılanışının kültürel bir olgu olduğunu ileri sürer. İki cins toplumsal yapılanma içinde birbirinin

karşıtı olarak sınıflandırılır. Bu karşıtlığın yapısı ve yoğunluğu ise kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, insanı dişi ve erkek olarak ayırmayı sağlayan cinsiyet kavramından daha farklı ve kapsamlı olarak, kadın ve erkek arasındaki toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve davranışsal tüm farklılıkları içermektedir. Mac Kenzie'ye göre, anılan bu farklılıklar doğumdan itibaren egemen ideoloji tarafından güçlendirilmekte ve bu yolla etkili bir toplumsal denetim sağlanmaktadır (Aktaran Ramet, 1996:2). Illich (1996:14) toplumsal cinsiyet kavramı ile, "asimetrik ve muammalı bir bütünleyicilik(k)" vurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıplarının yardımıyla, erkeklerle bütünleşen yerler, zamanlar, aletler ve görevleri, konuşma biçimleri, jest ve kavrayışlar kadınlarla bütünleşenlerden ayırt edilebilmektedir (Illich 1996:13). Bu ölçütler ise toplumsal ve kültürel normlara göre belirlenmektedir. Başka deyişle, bireyin kadın ya da erkek olma gibi temel bireysel niteliklerinin ve kişisel kanılarının toplumun kadınlık ve erkeklik normlarına uygun olması gerekmektedir (Bullough-Bullough, 1993:312).

Toplumsal cinsiyet, toplumun görmek istediği kadın ve erkek kalıplarını içermektedir. Bu normlar arasında, kadın ve erkek rolleri, kadın ve erkeğin kendini sunum şekli; konuşması, davranış kalıpları ve giyim kuşam kodları bulunmaktadır ve bu kalıp ve kodlamalar toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, anıldığı gibi, bütün toplumsal kurum ve pratiklerle ilintilidir. Hartsock, farklı içsel ve dışsal evrenleri, farklı ilişki kalıplarını içeren sınır deneyimlerinin kadınlığın ve erkekliğin öğrenilmesine yardım ettiğini söyler (Aktaran Massey, 1996:170). Kadın ve erkeği belli konularda kısıtlayan bu sınır deneyimleri sonucunda kadın kendini bağımlı, erkek ise açık, belirgin ve bağımsız olarak tanımlar. Farklılaştırılmış, eşitsiz ve sınır çizen toplumsal bir yapıda cesaret erkeğin gereksinimi olarak algılanır (Aktaran Massey, 1996:170). Aile, devlet gibi toplumsal kurumlar bireye görmek istediği kadın ve erkek kalıplarını aşılır; dayatır. Bu yolla denetim de sağlanır. Connell (1998:174) devletin cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgili pek çok ideolojik uygulamaya gittiğini vurgular. Çin'deki doğum kontrolü uygulamaları, İran'daki kadına yönelik kıyafet dayatması, eşcinselliğe ilişkin yasalar buna örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla, toplumsal yapıların hiçbirisi toplumsal cinsiyet olgusundan ve bu olgunun algılanışından bağımsız değildir. Türkiye'de de devletin bu konudaki gücüne tanık olunabilir. Cumhuriyetle birlikte getirilen kılık kıyafet kanunu, yeni kurulan devletin nasıl bir kadın ve erkek yaratmaya çalıştığının kanıtıdır. Günümüzde bile tartışma konusu olan bekâret kontrolü ve buna ilişkin yasalar ya da 1998 Nüfus Sayımı'nda olduğu üzere yalnızca erkeğe mesleğinin sorulması, kadına nasıl bakıldığını göstermektedir. Türk Medeni Kanunu da, devlet denetimindeki

toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılmasına yardım etmektedir. Yine Türkiye’de Kandiyoti (1993:381) erkek şerefının kadının davranışlarıyla ölçüldüğünü söyler. Bükür vd. (1998:38)’nin araştırmasına göre çapkınlık yapmaları halinde başışlanmayı uman Türk erkekleri, başlarına gelebilecek en kötü şeyin eşleri tarafından aldatılmak olduğunu söylemektedir (% 86,6). Deneklerin dörtte üçü ise evlenecekleri kadının bakire olmasını beklemektedir. Anılan örnekler toplumun kadın ve erkekten beklentileri konusunda ipuçları vermektedir. Connell (1998:182) toplumsal cinsiyet kalıplarının gözlenebileceği, etkili bir alan olarak aile ve devletin yanında sokağı da sayar. Connell (1998:181)’a göre, “sokak büyük bir erkeklik/kadınlık biçemleri ve cinsellik tiyatrosudur”:

“Sokakta pek çok iş yapılır. çocuklarla ilgili işlerin hemen hepsi, örneğin bebek arabalarında çocukları gezdirmek gibi, kadınlar tarafından yapılır. Alışverişin ve fahişeliğin büyük bir kısmı da öyle. Gazete, yiyecek ve diğer küçük nesnelere satışı ise karmadır. Araba, kamyon ve otobüs kullanma, küçük suçlar ve polislik, araba tamirciliği ve doğrudan sokağın kendisi, öncelikle erkeklere aittir..”

Connell (1998:190) toplumsal cinsiyet ve toplumsal kurumlar arasındaki bu bağlantılardan yola çıkarak toplumsal cinsiyet kavramını “insanların eril ve dişil olarak, üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş pratik” olarak tanımlamaktadır. Schlegel’in düşünceleri de Connell’ı destekler niteliktedir. Schlegel (1990:24)’e göre, toplumsal cinsiyet, toplumun kültür ideolojisini yansıtmaktadır. Ritüeller, yazınsal ürünler, mitler ve tüm simgesel anlatımlar toplumsal cinsiyet ile ilgilidir. Başka deyişle, kültür toplumsal cinsiyeti etkileyen kurumlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, kültürel bir kodlama anlamında giysi bu konuda belirleyicidir. Ortalama biçim ve görüntü olarak bedensel farklılıkları çok fazla olmayan kadın ve erkek, giysilerle farklılaştırılır. Kadınlar etekle, erkekler pantolonla kategorikleştirilir (Connell, 1998:109). Giysi, bireyin kişisel tercihlerini hemen dışa vuran en temel toplumsal cinsiyet göstergesidir. Kadınlığın etekle, erkekliğin pantolonla kodlanmasının yanı sıra, bireyin tarzı (seçtiği renkler, modeller, takip ettiği akımlar), cinsel eğilimi (erkeğin hangi kulağına küpe taktığı), meslek ve uğraşıya özgü kostümler (hemşire üniforması, mutfak önlüğü ya da iş tulumu) ile yapılan kodlamalar da toplumsal cinsiyete uygunluk konusunda ip ucu vermektedir (Bullough-Bullough, 1993:312). Bu bir anlamda toplumsal cinsiyet kalıplarının sürekliliğini sağlamayı amaçlayan bir çabadır. Dolayısıyla, moda da bu konuda yardımcıdır. Eğer, yakın dönemin üniseks ve anbiseksizm denemeleri göz önüne alınmazsa, moda her zaman kadının dişiliğini ve yumuşaklığını, erkeğin erkeksiliğini ve sertliğini vurgulamaktadır. Toplumsal kurumlarla bu denli ilişkili olan toplumsal cinsiyet kavramı, bağlı olarak durağan bir nitelik göstermemektedir. Toplumsal değişmelerle birlikte toplumsal cinsiyet kavramı da büyük oranda

değişkenlik gösterir, bir başka deyişle, evrim geçirir, dönüşüme uğrar. Connell (1998:191) toplumsal cinsiyetin “bir nesne olmaktan çok bir süreç” niteliği gösterdiğini söyler.

TÜRKİYE’DE BELİRGİN TOPLUMSAL CİNSİYET KALIPLARI VE BU KALIPLARI YANSITAN DİZİ KARAKTERLERİNE İLİŞKİN BİR ÇÖZÜMLEME

Televizyon pek çok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da önemli ve etkili bir kitle iletişim aracı olarak belirmektedir. Televizyonu etkili kılan özelliklerin başında, televizyon programlarının belli bir yaş grubu, cinsiyet, eğitim düzeyi ve toplumsal sınıf gözetmeksizin herkes tarafından tüketilmesi gelmektedir. Bu özellikler radyo için de sıralanabilir. Ancak televizyonun aynı zamanda görsel verilerle donanmış bir araç olduğu düşünüldüğünde hem daha çekici hem de izleyiciyi ekran karşısına bağlayan bir yanının da var olduğu ortaya çıkmaktadır. Görsellik sinema için de önemli bir özellik olmasına karşın çoğu zaman belli bir eğitim düzeyini ve yaş grubunu gerektirdiği için sınırlı sayıda izleyiciye ulaşmaktadır. Öte yandan, sinemada bir filmi izlemek için tıpkı gazete ve dergide olduğu gibi bir ücret ödemek gerekmektedir. Oysa televizyon, alıcı cihazı bir kez satın almak ve aylık elektrik faturasındaki pay hesaba katılmazsa, belli bir ödemeyi gerektirmeyen bir kitle iletişim aracıdır. Üstelik de sinema izleyiciyi kendine çağırır. Oysa televizyon evin içindedir; izleyicinin fazladan bir çaba gösterip katılımını gerektirmez. Tüm bunlar gözönünde tutulduğunda televizyonun etkili bir araç olduğu yargısı pekişir. Bu araç yardımıyla Türkiye’de yayınlanan Türk dizilerinin bir çoğunda Türkiye’ye özgü toplumsal cinsiyet kalıplarının yeniden üretildiği ve pekiştirildiği gözlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Türk dizilerinde beliren karakterlere de zaman zaman değinilerek Türk toplumundaki toplumsal cinsiyet kalıpları açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye, modernleşme gayretlerine karşın hâlâ geleneksel yanını yitirmemiş, ataerkil yapısını korumakta olan bir ülkedir. Arat (1994:47) bu yargıyı kadınlar açısından ele alarak ayrıntılara indirger:

“Türkiye, geleneksel altyapının çok yavaş değiştiği, kadınların büyük çoğunluğunun ailede, toplumda ve ekonomide erkek egemen kurumlara koşullanmış olduğu, pek çok, geleneksel, hukuksal zorlukla ve ayrımcılıkla karşılaştığı, gelişmekte olan genç bir ülkedir. Bu ülkede kadınlar, dünyanın her tarafında olduğu gibi, ancak eğitim düzeylerini yükseltebildikleri zaman, erkek egemen iş dünyasında kendilerine yer açabilirler”.

Fişek de Türk toplumunu “geleneksel, otoriter ve pederşahi” olarak tanımlamaktadır. Fişek’e göre, Türkiye’de nesiller arası hiyerarşinin yanı sıra toplum, ataerkil düzen ya da cinsel rol hiyerarşisi üzerine kuruludur. Cinsler arası ilişkiler erkeğin üstünlüğü; kadının ise değer, itibar ve güç bakımından düşük konumu üzerine oturmaktadır (Aktaran Navaro, 1996:27). *Bir Demet Tiyatro* isimli dizide (2) yaratılmış karakterler dizinin içindeki gülmece ögesi nedeniyle abartılmış olmakla birlikte var olan gerçekle ilintilidir. Dizideki kadın karakterlerin tamamı erkekler tarafından aşağılanır. Kavrama düzeyi düşük Telviye Hanım kocası Burhan Bey ve oğlu Mükremin tarafından, erkek düşkünü Mücver kardeşi Fadıl ve Mükremin tarafından sürekli aşağılanır. Özünde dizinin en bilinen ve tanınan karakteri Mükremin Çıtır annesi ve kardeşi başta olmak üzere hiçbir kadına saygıyla, hatta sevgiyle yaklaşmaz. Bu onun geleneksel erkeklik kalıplarına çok uyan karakteri ile örtüşemeyecek bir şeydir. Dizideki kadın karakterlerin büyük çoğunluğu çalışmamakta, çalışanlar ise yaptıkları işler ya da o işi yapış şekilleri nedeniyle özdeşleşilemeyecek karakterler olarak belirlemektedir. Bir başka dizide, *Şehnaz Tango*’da da dizinin en önemli karakterlerinden biri olan Şehnaz kocasından boşanmıştır. İki yetişkin kızının masraflarını karşılamak için evde terzi olarak çalışmaktadır. Bu işi kurumsal bir boyuta taşınması için bir erkeğin zorlaması yardımcı olur. Ziya’nın ısrarlı ortaklık teklifi sonucunda yeteneğini kurumsal bir alana taşır. Ama bu içine tam olarak sindiremediği bir iştir. Evini özler. Dizinin önceden beri çalışan karakterleri ise ya Billur gibi erkek dünyasına özgü bir acımasızlıkla donanmış olarak ya da çocukluk arkadaşı Nurcan gibi ilişkilerini biraz da oyun oynar gibi bir pervasızlıkla yaşayan, toplumsal baskıları kırmış kişiler olarak belirir. Bunlar ise sıradan izleyicinin kolayca özdeşleşebileceği kişilikler değildir. Çünkü her ikisi de aile kurumundan uzak, yalnız yaşayan, çocuksuz kadınlardır. Oysa Türkiye’deki toplumsal cinsiyet kalıpları böyle kadınları özendirmez. Yine uzun süredir devam etmekte olan *Bizimkiler* dizisinde de çalışan, ekonomik özgürlüğünü elinde tutan kadın sayısı sınırlıdır. Hatta bunlardan bir kısmının ne iş yaptığı bile tam olarak bilinmez. Özge ve Bilge’nin iş tanımı dizide belirsizdir. Doktor Türkan Hanım, öğretmen Semra Hanım, sekreter Demet ve Dilek, terzi Sevim Hanım iş alanları tanımlanmış kadınlardır. Diğerleri ise kocasının geliri ile yetinmek zorundadır. Bunların içinde Nazan’ın konumu biraz daha farklıdır. Nazan daha önceleri çalışmış, bir kaç kez iş kurmayı denemiş ve her seferinde vazgeçmek zorunda kalmış bir kadındır. Sonuç olarak o da kendini eviyle sınırlandırır. Anılan dizilerin hemen hepsinde kadının yerinin evi olduğuna ilişkin yerleşik ve yaygın kanının altı çizilmektedir.

Çeşitli yazın örneklerinden yola çıkarak yaptığı çözümlenmelerde Bachelard (1996:71) evin anaçlığını vurgular. “*Ev, dişi bir kurt gibi üstüme kapandı; o anaç kokusunun zaman zaman kalbime kadar indiğini duyumsuyordum. O gece bana gerçek analık yaptı*” (3) . Ev koruyucu ve sığınılacak bir ana kucağı gibi algılanır.

Ev kadına aittir; anaçtır (Bachelard 1996:35). Milozs şu dizelerinde ana ve ev imgelerini bir araya getirmektedir:

“ *Anam diyorum. Ve seni düşünüyorum, ey ev!
Çocukluğumun güzel, karanlık yazlarının evi*”.
(Mélancolie, aktaran Bachelard, 1996:71)

Günümüzde de evin kadını yanına ilişkin yargılar varlığını sürdürmektedir. Tolan (1990:501) kentsel ailede kadın ve erkek rolleriyle ilgili şu saptamayı yapmaktadır:

“Erkeğin rolü evin geçimini sağlamak üzere çalışmak ve evin dışına taşan ilişkileri yönetmektir. Kadının rolü ise hâlâ ağırlıklı evde herkes için çevreyi yeniden üretmek, evin içinde tüketimin örgütlenmesinden üyeler arasındaki ilişkilerin ahenkli olmasına kadar herşeyi düzenlemekten ibaret kalmaktadır”.

Özetle, “kadın ve erkek arasındaki rol dağılımında; meslek ve gelir hâlâ erkeğin, tüketim ve evin sorumluluğu ise kadının işlevleri olarak algılanmaya devam etmektedir” (Tolan, 1990:502). Büker vd. (1998:39)’in hem erkeğin yapması gereken, toplumca onaylanan davranışlarını hem de sahip olması gereken özelliklerini saptamaya yönelik araştırmasından da bu açıdan anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Farklı eğitim ve yaş düzeyindeki kadın ve erkek denekler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, deneklerin yarısından fazlası (% 54,8) erkeğin temel amacının ailesini geçindirmek olduğunu, % 67,4’ü de ailenin geçiminin erkeğin sorumluluğunda olduğunu kabul etmiştir. Bu da üretime katkının erkekten beklendiğini göstermektedir. Öte yandan yine aynı çalışmada deneklerin % 77,8’i ailenin reisinin erkek olduğunu, % 86,6’sı erkeğin “evin direği” olduğunu, %95,6’sı ise erkeğin en önemli görevinin ailesini korumak olduğunu kabul etmiştir (Büker vd., 1998:34). Dolayısıyla, erkekten para kazanması ve ailesini koruyacak irade ve yetkeye sahip olması beklenmelidir.

Gürbüz’ün cinsiyet stereotiplerinin ölçümüne dayalı araştırmasının sonucunda da Türkiye’de erkek cinsel rol özelliklerinin, kadının cinsel rol özelliklerine göre daha belirgin ve ön planda olduğu bulgulanmıştır. Bu da ataerkil bir kültür için yadırganmayacak bir sonuçtur (Aktaran Navaro, 1996:27).

Connell (1998:118)’a göre ataerkil iktidarın sürekliliğini koruması sertlik ve hükmetmeye ilişkin aşırı erkeksi bir idealin kurulmasına bağlıdır. Navaro (1996:29) ataerkil anlayışın bireye, kadın ve erkek olmayı iki kutup olarak dayattığını ileri sürmektedir (Tablo 3). Bu en iyi *Bir Demet Tiyatro*’daki karakterlerde gözlenebilir. *Aynalı Tahir* isimli dizide de erkekliğin, mertliğin kitabı yeniden yazılmakta ve sert, saldırgan ve buyurgan bir erkekliğin altı çizilmektedir.

Tablo 3. Navaro'nun Sınıflandırması

Kadın için		Erkek için	
Şöyle ol	Böyle olma	Şöyle ol	Böyle olma
Yumuşak	Sert	Sert	Yumuşak
Uyum gösteren	Hükmeden	Hükmeden	Uyum gösteren
Güçsüz	Güçlü	Güçlü	Güçsüz
Kabullenici	Yargılayıcı	Yargılayıcı	Kabullenici
Kararsız	Kararlı	Kararlı	Kararsız
Başarı peşinde	Başarılı	Başarılı	Başarısız koşmayan
Bağımlı	Bağımsız	Bağımsız	Bağımlı
	Hırslı	Hırslı	
Çaresiz	Çözüm getiren	Çözüm getiren	Çaresiz
Edilgen	Etkin	Etkin	Edilgen

Navaro'nun sınıflandırması büyük oranda Connell'in yargısını destekler bir nitelik göstermektedir. Sistem, erkeklere yetkeyi sunarken, kadınlara bağımlılığı ve edilgenliği dayatmaktadır.

Engels'e göre, kadın ve erkek arasındaki asıl ayırım üretim ilişkisine dayanmaktadır. Kadınların üretime katkılarının az, erkeklerin taşınmaz mallar üzerindeki denetiminin çok olduğu toplumlarda, kadınların etkinliği evle ve çocuk bakımıyla sınırlı kalmaktadır (Aktaran Büker vd., 1998:7). Tolan (1990:499) kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmasıyla geleneksel aile yapısının başkalaştığını, ancak, Türkiye'de bu başkalaşımın daha çok ailenin erkek üyeleri ile sınırlı kaldığını ileri sürmektedir. Ataerkil toplumlarda başat olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi işbölümü, kadını ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutmaktadır. İdeolojinin bu yönlendirimi sonucu kadın toplumsal üretime katılmaktan uzaklaşmakta ve küçük yaşlardan bu yana öğretilip benimsetilen toplumsal cinsiyet kalıplarına uyum sağlamaktadır (Arat, 1993:45). Dolayısıyla, Türkiye'de ataerkil yapının izlerinin hâlâ var olduğu söylenebilir.

Sılay ve Fişek'in ortak araştırmasının gösterdiğine göre ise, Türk toplumunda erkekler saldırganlık, beceri ve rekabete yönelik, güç ve egemenlik kurma konularında eğitilmekte, kızlar ise daha içe dönük yetiştirilip, kişilerarası ilişkiler konularında yetkinleştirilmektedir (Aktaran Navaro, 1996:27). Şehnaz'ın da uzmanlık alanı budur; kişilerarası ilişkiler. Şehnaz kızlarını, anne ve babasını, arkadaşı Adalet'i, hatta eski eşinin sevgilisi Billur'u ve onun evlatlık aldığı Zeynep'i bile bir ruhbilimci becerisiyle çözümler ve güvenini kazanır. Arkadaşı Hamiyet'in oğlu Bülent bile sığınmak olarak onu görür. Şehnaz kimsenin farkına varmadığı şeyleri görür, insanların anlaşılmayan yanlarını keşfeder. Herkesi anlar ve çözümler. Öte yandan, *Bir Demet Tiyatro*'daki Mükremin karakterinde olduğu

gibi erkekler dış dünya ile daha ilgilidir. Atak olmak, risk almak, köşe dönmek Mükremin'in en belirgin özellikleridir. Mahalle ondan sorulmaktadır. *Bizimkiler* dizisinde de erkek karakterlerin yansıttıkları bu yargıyı pekiştirir. Şükür, iş konusunda çoğu zaman atak davranır. Ağabeyiyle yaşadığı küçük anlaşmazlıkların ardından bile ortak oldukları şirketi hemen bırakmaya ve yeni bir iş kurmaya yeltenir. Aynı evde yaşadıkları damadı Aydın da Şükür'e benzer. Sık sık iş değiştirir. Bu nedenle apartmanda adı "hayırsız damat"a çıkar. Apartman yöneticisi Sabri Bey ise gerek mali yetersizlikleri gerekse ürkek ve çoğu zaman kaypak davranışları nedeniyle karısı ve kayınvalidesi tarafından aşağılanır. Üstü kapalı bir şekilde Sabri Bey'in cinsel yetersizliği de vurgulanır. Ayla Hanım öfke anlarında Sabri Bey'e "kedi babası" diye seslenir. İçki düşkününü Cemil Bey ise hem bu zaafiyetini hem de mali olarak yetersizliğini kapatmak için durmadan çevreye sözle saldırır ve sıkıştığı anlarda "Benim adım Cemil" diyerek işin içinden sıyrılmaya çalışır. *Şehnaz Tango*'nun kahramanlarından Muhsin ise tutarsız tavırları, doğru dürüst bir işi olmaması nedeniyle sevdiği kadına güven veremez. Özce, Türkiye'de erkeğin her anlamda güçlü olması beklenmektedir. Benzer bir değerlendirmeye Connell da kendisinin de içinde bulunduğu Batı kültürü açısından değinmektedir. Connell (1998:117)'a göre, ergenlik çağının başlarında kız çocukları, erkeklerden daha iri ve güçlü olmalarına karşın bu yaşlarda onlara erkeklerle olan ilişkilerinde bağımlı ve korkak olmaları öğretilmektedir. Dolayısıyla, bedensel olarak yeterli olmasa bile saldırganlık ve güç ilişkileri erkeğe bir hak olarak verilmektedir. Mailer, erkek olmanın kişinin yaşamı boyunca sürekli bir savaşım içinde olması anlamına geldiğini ileri sürmektedir (Aktaran Segal, 1992:140). "Kral Arthur'un şövalyeleri gibi kendisiyle, kadınlarla, onurla sürekli savaşan, gerçek erkekliğin çağdaş koruyucuları hâlâ kişinin bir erkek gibi yaşaması için sertlik, mücadele ve zafer gerektiğine inanır" (Segal, 1992:140). Büker vd. (1998:41)'in anılan araştırmasında Türkiye'de durumun biraz daha farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, eğitim düzeyi düşük (ilkokul), ileri yaştaki deneklerin (55 ve üstü) erkeğin sert olması gerektiğine ilişkin inancı güçlüdür. Bunu anılan dizilerdeki kimi karakterler pekiştirmektedir. Örneğin, *Bizimkiler* dizisindeki çaycı Abbas karısına karşı son derece sert bir tavır sergiler. Doğru bildiği konular karşısında aksini savunan ya da yapanlara karşı aşırı tepki gösterir. Market sahibi Halil Efendi de yaşının da getirdiği yetersizlikleri kapatmak için çevresine karşı acımasız davranır. Bedensel şiddeti çözüm olarak görür. Buna karşın eğitim düzeyi yükselip, yaş ortalaması düştüğünde deneklerin erkeğin sert olması gerektiğine yönelik inançları azalmaktadır. Örneğin, ilkokul mezunlarının yarısı "erkek ağlamamalıdır" derken, üniversite mezunlarının beşte dördü bu yargıya katılmamaktadır (Büker vd., 1998:40-41). Dolayısıyla, Türkiye'de eğitim düzeyi yükseldikçe genç neslin daha eşitlikçi ve yumuşak, yeni bir erkekliğe doğru gittiği söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'nin Batı toplumlarından ayrıldığı ileri sürülebilir. Büker ve Onaran, anılan çalışmada, Batı toplumlarında yaygın olan dayanıklı, sert, iş ortamında acımasız, bedensel olarak da güçlü erkek rolünün,

genç ve eğitim düzeyi yüksek deneklerde kabul görmesinin beklendiğini, buna karşın sonucun bu yönde olmadığını vurgulamaktadır. Genç ve eğitilmiş denekler daha eşitlikçi bir tavır sergilemektedirler.

Connell (1998:210)'a göre, endüstrileşme sonrası Batı toplumunda kavgacı bir erkeklik öne çıkmıştır. Connell, (1998:242) endüstri toplumunda üretimin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisine dikkati çekerek, profesyonelleşmenin belirli bir erkeklik biçimini öngördüğünü vurgular. Bu;

“Duygusal açıdan yavan, bir beceri üzerinde yoğunlaşan, mesleki saygınlık ve öteki çalışanlar üzerinde tekniğe dayalı bir egemenlik arzusunda ısrarcı ve gelişimini en üst noktalara kadar sürdürebilmek (yani uzmanlık) için çocuk bakımı ve ev işinden, bunları yapacak eşlere ve hizmetçilere sahip olarak mutlak özgürlük talep eden bir erkeklik(tir)”.

Bizimkiler dizisinden bu yargıyı destekler örneklerle rastlamak olanaklıdır. Şevket'in oğlu Cem şirkette çalışmaya başladığında bilgisayar teknolojisini ve bağlı olarak interneti kullanarak şirket işlerini yapmaya koyulur. “Küçük Bey” Cem'in bu yetkinliği geleneksel yöntemleri sürdürmek isteyen emektar muhasebeci Ergun'u rahatsız eder. Bunu hem kendi alanına bir müdahale olarak görür hem de Cem'in egemenlik kurma çabası olarak algılar. *Şehnaz Tango*'da da Ziya politikaya atıldığında nişanlısı ona iş dünyasında acımasız olmanın taktiklerini verir. *Bir Demet Tiyatro*'da ise en acımasız iş adamı aynı zamanda milletvekili de olan Cumhuriyet Zimmet'tir. Acımasızlığı sayesinde başta Fadıl olmak üzere herkesi dize getirir. Zaman zaman Mükremin bile Cumhuriyet Bey'in gazabına uğrar. Önce iş dünyası acımasızdır ve bu kurala uyanlar başarılı olabilir. Ancak yine de bu tip örneklerle dizilerde pek sık rastlanmaz. Bu tutumu sergilemekte olanlar ise onaylanmaz.

Öte yandan, *eline ekmeğini almış olmak*, askerliğini yapmak, belli bir mal varlığına sahip olmak; örneğin otomobil sahibi olmak, sünnetli olmak, içkiye dayanıklı olmak, evin dışında olmak Türkiye'de önemli erkeklik ölçütleridir. Daha önce de anıldığı üzere, dizilerdeki erkeklerin hemen hepsinden düzenli bir gelire sahip olmaları beklenmektedir. Askerlik çoğu zaman baba ocağından ilk kez uzun süreli uzaklaşmayı gerektiren ve genci gerçek erkeklığe hazırlayan bir aşama olarak görülür. *Bizimkiler* dizisinde Cem'in askere gideceğini duyan annesi, büyükannesi ağlamaya başlar. Bunun üzerine babası Şevket vakur bir edayla her erkeğin askere gittiğini, onun da gitmesi gerektiğini vurgular. Bu doğal ve yaşanması gereken bir süreçtir. Erken yaşlarda aşılması gereken bir aşama olmakla birlikte sünnet de önemli bir erkeklik göstergesidir. *Bir Demet Tiyatro*'da Mucver'in sevgilisi Kudbettin'in sünnetsiz olduğu anlaşılır. Duyan herkes bu

durumla alay eder. Safça bir genç olan Kudbettin'e erkek gözüyle bakılmaz, alay edilir. Bu durum Kudbettin sünnet edilene dek sürer. Evin dışında bir yaşam sürmek de önemli bir erkeklik ölçütüdür. Dışarıdaki mekanlardan özellikle kahvehane önemli bir basamaktır. Kadınlara tamamen kapalı son derece erkeğe özgü bir alan olan kahvehanelere erkek çocukları da yanlarında bir yetişkin olmaksızın gidemez. Bu durum belli bir yaşa kadar sürer. Yeni yetmelik çağında yavaş yavaş çocuklar bu mekana girebilmeye başlar. *Bir Demet Tiyatro*'da Mükremin, Mükremin Junior adını verdiği yeğeni Berk'i henüz bir yaş civarında olmasına karşın kahvehaneye götürür. Amacı onun da kendisi gibi maço bir erkek olmasını sağlamaktır.

Kadın ise ev yaşamında yerini alır. Kadın iffetli olmalı, kocasına -boşanmış bile olsa- sadık kalmalıdır. Bu beklentinin en tipik örneğini *Şehnaz Tango* dizisinde görmek olanaklıdır. Muhsin istediği zaman ortadan kaybolur. Görünüşte Şehnaz'a bağlıdır. Ama Billur'la beraber olmakta da bir sakınca görmez. Oysa Muhsin'in, Şehnaz'ın çevresinde herhangi bir erkeği görmeye tahammülü yoktur. Kıskançlık krizleri yaşar. Süreç içerisinde Şehnaz'ın uğradığı değişim hem dizideki karakterleri rahatsız eder hem de izleyiciyi. Şehnaz, eski eşine karşı bağlılığını yitirir. Fedakâr tavrından sıyrılır. Kızlarına ve en yakın arkadaşı Adalet'e hayır demesini öğrenir. Yaşamına yeni bir erkek girer. Bu daha önce ona ilgi gösteren Ziya'dan farklıdır. Sanatçı ruhlu bir iş adamıdır. Şehnaz giyim tarzından düşüncelerine kadar herşeyini değiştirir. Yalnız kendinin değil arkadaşı Hamiyeti'n de kendi ayakları üzerinde durabilen bir kadına dönüşmesi için yardım eder. Kızının Amerika'da evlilik dışı bir ilişki yaşamasının hoş görür. (Öte yandan, Şehnaz'ı canlandıran Perran Kutman bir operasyon geçirerek göğüs bedenini küçülttürür. Saçlarını kestirir. Daha atletik bir görünüm kazanır. Anaç görünümünden sıyrılır). Evlilik dışı bir ilişki yaşar. Üstelik bu ilişkinin diğer kahramanı evlilik kurumunun sorumluluğunu kaldırmaktan yoksun, ilişkilerinde iniş ve çıkışlar yaşayan bir erkektir. Şehnaz'a da izleyiciye de güven vermez. Buna karşın Şehnaz bu ilişkiyi yaşamaktan çekinmez. Bu değişim önce dizi içinde rahatsızlıklara neden olur. Dizide Muhsin'i canlandıran Erdal Özyağcılar dizinin ilk günkü çizgisinden uzaklaştığını ve fazla feminist iletiler verdiğini ileri sürerek diziden ayrılır. Şehnaz'ın değişimi izleyiciyi de rahatsız eder. İzlenme oranı düşer ve dizi yayından kalkar. Bu bir tepki olarak ele alınırsa, ataerkil düzene maruz kalan Türk kadınının özgür olmak ve kendi ayakları üzerinde durmak istemediği, geleneksel aile kurumunu yücelttiği söylenebilir. Bağlı olarak, Türk toplumunda ayrılmış bile olsa kadının eşine sadık kalması beklenir. Bir erkeğin bakımı ve gücü kadın için önemlidir. Ama bu erkeğin toplumsal beklentilere uygun olması gerekir. Üstelik bu erkek kadınla yasal çerçevede ilişki kurmalıdır.

Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak, eğitilmiş genç nesille birlikte başkalaşsa da ataerkil yapının hâlâ Türkiye'de varlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bağlı olarak, kadın ve erkek, ataerkil sistemin bir uzantısı olarak iki farklı kutup biçiminde algılanmaktadır. Türkiye’de erkek olmak özetle, kadın gibi olmamaktır. Kadın gibi gülmemek, yürümek, giyinmemek; kadının yaptığı işleri yapmamak, yapıyorsa bile bunları makul (!) sınırlarda tutmak, erkekliğin tanımının yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Tersinden yola çıkılırsa, Türkiye’de sert, güçlü ve yetke sahibi olmak erkek olmayı vurgular. Üstelik bu yapı, kadınlar tarafından da onaylanmaktadır. Büker vd. (1998:39)’in anılan araştırmasının sonuçlarında, kadının evde çocuk yetiştirmesini, erkeğin evi dışında çalışmasını onaylayan ve işbölümünün böyle olması gerektiğini düşünen kadınların oranlarının fazla olması “erkek egemen” söylemin kadınlar tarafından da onaylandığını göstermektedir. Böylece kadının özel alanında kalarak, erkeğe bağımlı bir yaşamı benimsemesi, erkeğin kamusal alandaki güç ve yetkeye dayalı, bağımsız yanını öne çıkarmakta ve meşrulaştırmaktadır.

Özetlenecek olursa, Türkiye koşullarındaki toplumsal cinsiyet kalıpları hâlâ ataerkil sistemin izlerini taşımaktadır. Kadından beklenen çalışıyor bile olsa evi ve çocuklarıyla ilgili olmasıdır. Erkekten ise her zaman atak, girişken, özce her anlamda güç sahibi olması beklenmektedir. Başka deyişle, kadının evine ve aile kurumuna bağımlı bir yaşam sürmesi, erkeğin ise dışadönük olması onanmaktadır. İstisnalara karşın, Türk televizyon kanallarında yayınlanan Türk dizi filmlerinde de anılan kalıpların yansıdığı gözlenmektedir. Bu ise var olan toplumsal cinsiyet kalıplarının etkili bir kitle iletişim aracı yoluyla, toplumun daha geniş bir kesimine, etkili bir şekilde yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

DİPNOTLAR

1- Lloyd (1996:9) seks sözcüğünü biyolojik cinsiyet olarak açıklarken, *gender* kavramını toplumsal cinsiyet biçiminde açıklamaktadır. Türköne (1995:8) biyolojik olandan farklı olarak, *gender* kavramının toplumsal-kültürel cinsiyeti belirtmek üzere kullanıldığını vurgulamaktadır. Buradan yola çıkarak *gender* kavramını toplumsal cinsiyet olarak Türkçeleştirmek yerinde olacaktır.

2- Bu programı durum komedisi olarak da tanımlamak olanaklıdır.

3- Bachelard bu satırları Edouard Monod-Herzen’in **Principles de Morphologie Générale** isimli çalışmasından alıntılanmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Arat, N. (1994). "Türkiye'de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo-Kültürel Nedenleri". Ed: Necla Arat. **Türkiye'de Kadın Olmak**. İstanbul: Say Yayınları
- Bachelard, G. (1996), **Mekânın Poetikası**. Çev: A. Derman. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bullough V. L. & B. Bullough (1993). **Cross Dressing, Sex and Gender**. United States: University Of Pennsylvania Pres.
- Büker, S., O. Onaran ve A. A. Bir (1998). **Eskişehir'de Erkek Rol ve Tutumlarına İlişkin Alan Araştırması**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Connell, R.W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (1991). **On Sexuality-Three Essays on the Theory of Sexuality. (Volume 7)**. Ed: J. Strachey & A. Richards. England: Penguin Books.
- Horrocks, R. (1994). **Masculinity In Crisis**. Ed: J. Campling. United States: St. Martin's Press.
- Illich, I. (1996). **Gender**. Çev: A. Fethi. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1993). "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar". Y. Haz: Ş. Tekeli. **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lloyd, G. (1996). **Erkek Akıl-Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Massey, D. (1996). **Space, Place and Gender**. UK: Polity Press.
- Navaro, L. (1996). **Tapınağın Öbür Yüzü - Kadınlar ve Erkekler Üzerine**. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ramet, S. P. (1996). "Gender Reversals And Gender Cultures-An Introduction". Ed: S. P. Ramet. **Gender Reversals And Gender Cultures**. London and New York: Routledge.

- Schlegel, A. (1990). "Gender Meanings: General and Specific". **Beyond the Second Sex-New Directions in the Anthropological of Gender** Ed: P. R. Sanday & R. G. Goodenough. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Segal, L. (1992). **Ağır ekim-Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler**. ev: V. Ersoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tannen, B. (1997). **Kadın-Erkek Konuşmaları/Hiç Anlamıyorsun**. ev: B. oratı. İstanbul: Varlık Yayınları/Özel.
- Tolan, B. (1990). "Geleneksel Aileden ağdaş Aile Yapısına Doğru- Dünyada ve Türkiye'de Aile Yapısının Evrimi". Der: B. Dikeçligil ve A. Çiğdem. **Aile Yazıları 2/Kültürel Değerler ve Sosyal Değerşme**. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. 493-505.
- Türköne, M. (1995). **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**. Ankara: Ark Yayınevi.

ANDRE BAZİN'DE 'ALAN DERİNLİĞİ' VE 'GERÇEKLIK' İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. A. Cem GÜZEL*

ÖZET

Bu yazıda amaçlanan, Toland ve Welles'in kurucusu oldukları 'Alan derinliği sineması'na onu en iyi anlayan ve bizzat savunucusu olmayı üstlenen, II. Dünya Savaşı sonrası sinema düşünürlerinden en önemlisi olduğuna inandığımız Bazin'in gerçeklik ve yenedensunum kuramı doğrultusunda bir giriş yapmak ve onun -sinemanın teknik ve estetik olarak bugün içinde bulunduğu aşamalar gözönüne alındığında büyük bir öngörü içerdiği haklılık kazanan- kuramına bu olmazsa olmaz saydığı tutkusu aracılığıyla yöneltilen eleştirilerin sorgulanmasına katkıda bulunmaktır. Bu çaba sırasında esas olarak Bazin'in yorumunun, insan algılamasının doğal ve ontolojik yanını gözetken vurgulaması sergilenmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle kurgunun subjektif bir 'dönüştürücü' olma yönündeki konumlanışına karşın fotoğraf görüntüsünün nesnellliğini öne çıkaran görüşleri savunulmuştur. Bununla birlikte onun kuramının zaman zaman tartışma ve eleştiri konusu olmasında rolü bulunan uygulamanın farklı yorumlarının ve yine bizzat uygulamacıların kendi ağızlarından geliştirilen naif savunmaların varlığına da dikkat çekilmiştir.

GİRİŞ

Orson Welles'in alıcı yönetmeni Gregg Toland'ın *Yurttaş Kane* (1941) filminde objektifin odaklandığı nesnelere ve aksiyonu kapsayan 'net derinliği' kapasitesini yüz feet -yaklaşık kırk metre- mesafeye kadar yaymasının ardından salt sinema alıcısının bir parçası, teknik bir donatı olmaktan öte sinema dilinde ve estetiğinde 'yeni bir boyut' olarak tartışılmaya başlanan 'alan derinliği' kavramı günümüze gelindiğinde tüm Amerikan görüntü yönetmenlerini kapsayan bir üslûbun ve okulun -ASC, American Society of Cinematographers- uzantısı haline gelmiştir. Özellikle, Fransız sinema kuramının iki önemli dergisi *Cahiers Du Cinema* ve *Cinethique* çevresinde toplanan yenilikçi *esthét*'leri -kuşkusuz Bazin'in dışında- Toland'ın Welles'le 1941'deki buluşmasına kadar adım adım geliştirdiği bu köktenci yeniliğin miladını sinema tarihinin 'primitive' örnekleri ile özdeşleştirerek onu sinema dilinin olağan bir gelişmesi olarak içselleştirme çabası içerisindeydiler. Buna karşın Bazin, Toland

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi

ve Welles'in bu buluşunun öncüsü olarak Jean Renoir'dan daha geriye gidilmemesinden yanadır.

Ogle (1985)'ye göre de Greg Toland'ın tek bir çekime -ve dolayısıyla onun kaydettiği aksiyona- asli önemi kazandırabilen 'alan derinliği sineması'; Pudovkin, Kuleshow ve Eisenstein'in tamamlanmış bir çekimin içeriğinin kendisini izleyen, ona eklenen diğer çekimlerin meydana getirdiği duygular aracılığıyla ikinci plana itilebildiği kurgu kavramını sinema ile özdeş kılan 'kurgu merkezli' film kuramlarının Amerikan Sineması'ndaki yegane alternatifini oluşturur. Bu, Marcel Pleyne'nin (1) film kamerasına ilişkin olarak titizlikle sergilenmesi gerektiğini belirttiği; onun Rönesans hümanizmi tarafından perspektifte yaratılan kuraldışıları geçersiz kılan görsel kodun yeniden üretimini imleyen 'donanıya haiz' bir araç olduğu vurgulamasını çağrıştırmaktadır. Perspektifin perdedeki görüntü için tıpkı Rönesans resminde olduğu gibi ontolojik bir prensip olması, üçüncü boyut yani derinlik yanılmasını pekiştiren ve alıcı aracılığıyla sinemasal yaratı, oluşum, sürecinde yerini alan 'alan derinliği'ne bağlıdır.

Ancak sinemada alan derinliğini ve perspektifi, perde üzerindeki derinliği -sinemasal boyutu- yaratan teknik birer ilerleme olmaktan öte birer 'arkaik dayatma' ve hatta 'ideolojik birer sınırlama' olarak yorumlayan vurgulamalar Bazin'in kuramını tersten okumayı yeğler gibidirler (2). Comolli (1986:432-34)'nin alan derinliğini, imgeyi ve hareketi "iyileştirirken" ederken aynı zamanda onu "yok eden ve izleyicisini sürekli baskı altında tutan" bir etki olarak nitelerkenki örneği sinemanın gerçekten 'ilkel' yıllarına ait olan Lumiere'in *Bir Trenin Gara Girişi*' filmidir.

RESİM'DEN 'YENİDENSUNUM'UN GERÇEĞİNE

Bazin'i tüm kuramı boyunca kurgu kavramını karşısına almaya iten onun anlamı sinemasal imgenin ontolojik gerçeği yerine rastlantısallıkta ve çağrışimsallıkta arayan doğasıdır. Alan derinliğini; film ve gerçeklik, temsil edilen ve gerçek arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı amaçlayan ve dolayısıyla izleyicinin kendisini kuşatan dünya -ve onun kendiliğinden ideolojisi- ile ilişkisini teyit eden bir teknolojik yenilik olarak alkışlayan Bazin sinemasal çekimin yada fotoğrafın gerçek imgeye eklendiğinden öte onu ne ölçüde görünür kıldıkları üzerinde durur.

Bazin'de bir sinema eseri ve ona model oluşturan fotoğraflık imge arasındaki ilişki salt bir benzerlik ilişkisi değil, bir özdeşleşme bir ayniyet ilişkisidir. Bu nedenle benzerlik yenedensunum için tek başına yeterli bir koşul olamaz. Fotoğrafın ve ardından sinemanın ortaya çıkışıyla, yenedensunum sürecine ilişkin olarak, plastik sanatlardaki ve özellikle resim sanatındaki model -gerçek fiziksel varoluş- ve imge

arasında benzeşmenin ötesine geçen bir fenomenin (3) gerçekleştiğine dikkat çeken Bazin'e göre film imgesinin oluşumu bir tür modelden kalıba doğrudan üretimdir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren resmin, gerçeği tümü ile egemenlik altına alma yolunda geçirdiği sarsıntıların ardından fotoğraf ve sinema plastik sanatlar açısından onu gerçeğe benzeme tutkusundan azat eden birer kurtarıcı konumundadırlar. Bu noktada doğada varolan gerçek imgeyi temsil etme konusunda onun kopyasını, bir benzerini yaratma yerine onu yeniden üreten -adeta nesnenin gerçeğini bu röprodüksiyona aktarabilen- fotoğrafın yada sinemasal çekimin plastik sanatlara göre daha maharetli olduğuna inanan Bazin için A. Malraux'nun sinemayı, "ilkeleri rönesansla ortaya çıkan ve son anlatım sınırını barok resimde bulan plastik gerçekçiliğin..." bir evrimi olarak tanımlayan düşüncesi fazlaca bir geçerlilik taşımamaktadır (Aktaran A. Bazin, 1985c:101).

Yeni gerçekçi akım yönetmenlerinin fotoğrafı sinema dilinin hammaddesi olarak kabul eden ve hayatın mükemmel, eksiksiz bir yeniden üretimi yolundaki gerçeğe sahiplenme çabaları (4) Bazin'i çeker ve onlara bağlar.

ALGILAMANIN GERÇEĞİ

Kurgunun Griffith'den beri süregelen gerçeği birbiri ardına sıralanan çekimlere bölmesi -Bazin'in argümanında- gerçek imgenin algılanması sırasında subjektif mantığı egemen kılan görüş noktaları yaratmaktadır (Bazin, 1985b:125). Bu yorum sinemasal yanılısamaya gerçeğin -bölünemezlik, süreklilik, bütünlük gibi- temel niteliklerini yeniden kazandıran ve O. Welles'in *Yurttaş Kane*'i (1941) ile doruk noktasına ulaşan *alan derinliği* kavramı için Bazin'in G. Toland yada J. W. Howe gibi uygulamacılardan farklı bir algılaması olduğuna dikkat çeker. "Sinemasal mitin" yani hayatın mükemmel ve eksiksiz bir yeniden üretimini yaratma çabasının -fotoğrafik imge+hareket+renk+ses- (Bazin, 1985a) bir tamamlayıcısı olmasının yanısıra özellikle 'uzamsal organizasyon'un yaratıcısı olarak alan derinliğini salt 'fiziksel gerçek' adına sahiplenmez (Ogle, 1985:59; Carroll, 1988:129-30).

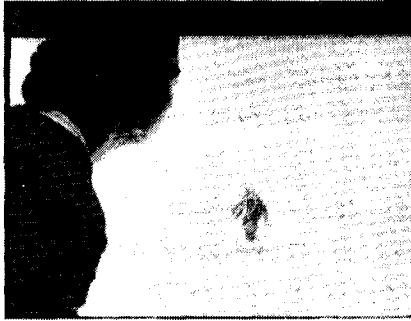
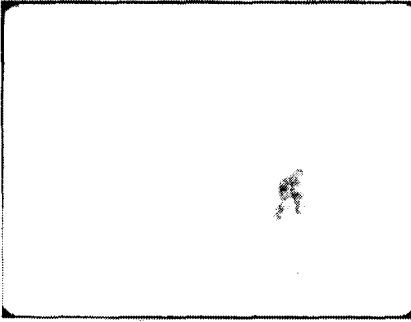
Görsel alanda aktör ve dekor -yada başka tür bir imgesellik- arasında yaratılacak ve sinemasal anlatıma katkıda bulunacağı düşünülen -mukayese, mecaz yada tekabüliyet esasına dayalı- herhangi bir *çeşitlendirme*'nin salt kurgu aracılığıyla gerçekleşebileceğine inanmak Bazin'e göre 'alan derinliği'nde sunulan (ve kuşkusuz ayırım çekimin kapsadığı) imgelerin taşıdığı aktif entellektüel potansiyelin reddi anlamına gelmektedir (Eberwein, 1979:75).

Toland'ın alan derinliğine sahip alıcının, dramatik, görsel alanda yer alan tüm imgeleri aynı nitelikte -insan gözünün görme biçimini kopyalayarak- yansıttığı inancına karşın Bazin izleyici ve perde arasındaki -yine varsayımsal olmakla birlikte-

algısal deneyime daha yakın olduğuna inandığı ilişkinin temellendirilmesinden yola çıkar (5). Bu aynı zamanda insanın doğal çevresine olan karakteristik tepkisini simgelemektedir. İnsan zihni görsel uzam karşısında onu önce -arkadan öne doğru- tarama ve ardından -imgeleri, nesnelere- keşfetme eğilimi içerisindedir.

‘YURTTAŞ KANE’ VE SİNEMASAL UZAMIN DÜZENLENMESİ

‘Alan derinliği’nin çerçeve içerisindeki -ve dışındaki- dramatik aksiyonu, sahne düzeni, oyuncu ve alıcı aracılığıyla işlemeye ve kontrol etmeye dayalı Bazinian (fenomonolojik) algılaması için *Yurttaş Kane*’de; Kane’in annesinin pencereden, dışarda oynayan oğlunu bay Thatcher’a işaret ettiği çekim çok tipik bir örnek oluşturmaktadır (Şekil 1). Genç Kane’in geniş planda ve evin dışındaki görüntüsüyle başlayan çekim, alıcının geriye doğru kaydırılmasıyla önce perdede -çerçevenin solunda- oğluna seslenen anneyi ve -yine kesintisiz sürmekte olan geri kaydırma aracılığıyla- odaya giren yetişkinlerin gösterilmesi ve nihayet onların masada noktalanmış konuşmalarının çerçevelenmesi ile son bulur.

Uzamsal gerçekliği (Carroll, 1988) alan derinliği aracılığıyla anıtlştırılan bu ayırım çekimde, Welles'in alıcısı insan algılamasının tarama ve ardından keşfetme yönündeki eğilimine adeta klavuzluk eder gibidir. Çekimin sonunda ön planda bay Thatcher ve Mrs. Kane'i masada genç Kane'in velayeti ile ilgili kağıtları imzalarken gören izleyici, sırasıyla -aynı nitelikte- onların arkasında ayakta duran babayı ve en geride, uzakta, oyun oynayan -ve aslında tüm sekansın nesnesi konumunda olan- Kane'i görebilmektedir. Welles, herhangi bir yönetmenin genelde açığı/karşı çekimlerini birbiri ardısına ekleyerek aktaracağı "tüm aksiyonel dolaylılamaları *imlemeleri* aynı andalık içerisinde" (6) ve kesmeyi devre dışı bırakarak vermeyi yeğlemiştir.

Kurgunun bu fenomenolojik deneyime eklenmesi ise izleyicinin tarama ve ardından keşfetme yönündeki eğilimine bir müdahaleyi, onun için - keşfedilecek imgeler açısından- bir takım ön rezervasyonları içermektedir.

Son olarak sanırız bir kez daha düşünülmesi gereken, sinema izleyicisinin de tıpkı bir tiyatro salonundaki izleyici gibi sahnedeki oyunu çoğunluk en önde -sahneye en yakın sırada- ve temsil süresince sürekli aynı koltukta izleme ihtiyacından farklı bir eğilim içersinde olup olmadığıdır (Bazin, 1966).

Şekil 1

Kaynak: Bordwell ve Thompson (1993)

DİPNOTLAR

1- Pleynet'ye göre alıcının ürettiği imge, insan göztünü yenedensunumun merkezinde -tek bir noktaya- konumlayan perspektif sisteminin, 'görselleştirmenin', 'gözün egemenliğinin' yani görünebilirin ideolojisinin onanması, pekiştirilmesidir. (Aktaran, Comolli, 1990:215-18).

2- Bazin, alan derinliğini yansıtan perdeyi 'gerçeğin paralel yüzü' olarak yorumlarken onun 'şimdilik'de olsa tek boyutlu olmasına hayıflanmaktadır. Comolli'ye göre ise hayatın görselleştirilmesine adanmış bu ideolojik enstrüman tümü ile kusurludur ve bundan dolayı uygulaması başarısız olmak durumundadır.

Bazin'in yenedensunum kuramı ile ilgili olarak daha kapsamlı bir değerlendirme için Carroll'ın çalışmasının **Cinematic Representation and Realism** ve Bazin'in kuramında 'gerçekçilik' ve Alan-derinliği'nin eleştirisi ile ilgili olarak Comolli'nin makalesinin **Part 4 "Primitive" Depth of Field** ile **Bazin's 'Supra-realism'** başlıklı bölümlerine bakılabilir (Carroll, 1988:93-171; Comolli, 1986:430-35; Comolli, 1990:230-32).

Not: Rosen'in ve Browne'nin derlemelerinde ikişer bölüm halinde yeniden basılan Comolli'nin makalesinin İngiliz dilindeki bu yeni versiyonları çevirmen ve editörler tarafından gözden geçirilmiş ve özellikle bir yıl öncesine kadar (1985) Nicholas'ın derlemesinde yer alan ilk bölüm daha anlaşılabilir bir duruma getirilmiştir.

3- Diğer sanatsal yeniden üretim tekniklerinden radikal biçimde ayrılan bu yeniliği Bazin bir tür otomatik varoluş, *genesis* olarak adlandırır (Akaran Carroll, 1988:126).

4- Özellikle Visconti ve Rossellini'nin filmlerindeki profesyonel olmayan oyuncuların kullanımı; içinden geldiği, erbabı olduğu mesleği canlandırma açısından oyuncuya o rolün karakterine fiziksel ve yaşamsal olarak yerleşmesinde yardımcı olan esnekliği kazandırmaktadır (Eberwein, 1979:78).

5- 1917 yılından itibaren Hollywood'da çalışmaya başlayan ve 1934'teki *Transatlantic* (D: Ben Stoloff) adlı filmdeki fotoğraf yönetimiyle alan derinliği sinemasının prototipini oluşturduğu söylenen Çin asıllı usta görüntü yönetmeni. Daniel Mann'ın yönetiminde çevrilen ve kendisine Oscar ödülü kazandıran *The Rose Tattoo* (Kırmızı Gül, 1955) ve 1968'de Robert Miller'in yönettiği *The Heart is a Lonely Hunter*'daki (Kalp Yalnız Bir Avcıdır) çalışmaları önemli başarılarındandır.

6- "The Evolution of Film Language" dan aktaran Carroll, 1988:130.

Carroll'a göre, Bazin'deki bu tür bir kuramsal temellendirmenin ayrımının ortaya konması, retinal algının fiziksel özellikleri hakkında yanlış içerisnde olan teknisyenlere olduğu kadar Bazin'in kuramlarının maruz kaldığı haksız eleştiriyeye karşı da yerinde bir yanıt olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Bazin, A. (1985a). "The Myth of Total Cinema". **Film Theory and Criticism**. Ed: G. Mast & M. Cohen. New York: Oxford University Press. 21-25.
- (1985b). "The Evolution of the Language of Cinema". **Film Theory and Criticism**. Ed: G. Mast & M. Cohen. New York: Oxford University Press. 124-138.
- (1985c). "Fotoğraf Görüntüsünün Varlıkbilimi". **Sinema Kuramları**. Ed: S. Bükler ve O. Onaran. Ankara: Dost Kitabevi. 99-107.
- Bordwell, D. & K. Thompson (1993). **Film Art: An Introduction**. New York: Mc Graw-Hill.
- Carroll, N. (1988). **Philosophical Problems of Classical Film Theory**. Princeton: Princeton University Press.
- Comolli, J. L. (1986). "Technique and Ideology: Camera, Perspective, Depth of Field". **Narrative Apporatus, Ideology**. Ed: P. Rosen. New York: Colombia University Press. 421-443.
- (1990). "Technique and Ideology: Camera, Perspective, Depth of Field". **Cahiers du Cinema: 1969-1972 The Politics of Representation**. Ed: N. Browne. Cambridge: Harvard University Press. 213-247.
- Eberwein, R. T. (1979). **A Viewer's Guide to Film Theory and Criticism**. London: The Scarecrow Press.
- Ogle, P. (1985). "Technological and Aesthetic Influences on the Development of Deep Focus Cinematography in the United States". **Movies and Methods** Ed: B. Nichols. Los Angeles: University of California Press. 58-82.

KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK YEREL TELEVİZYONUN İŞLEVLERİ

Dr. Seyhan BAĞARDI*

ÖZET

Kitle iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler insan ve toplum yaşamında etkili olmakta ve çeşitli değişimlere yol açmaktadır. Günümüzde ise bu süreç son derece dinamik biçimde etkilerini derinleştirerek sürdürmektedir. Kitle iletişim araçlarından televizyon hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve vazgeçilmez bir araç olmuştur. Özellikle ülkemizde yeni sayılabilecek özel televizyon yayınlarına başlanmasıyla yeni bir döneme geçilmiştir. Televizyon yayınlarında yasal düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen bir kaos yaşanıyor olsa da kitle iletişim aracı olarak işlevlerini de yerine getirmek durumundadır. Bu çalışmada, ulusal televizyon yayınlarında olduğu gibi yerel televizyonların da işlevleri için geçerli olan yerel kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme, haber verme, eğitime ve eğlendirme, mal ve hizmetlerin tanıtımını sağlama gibi işlevler ele alınmıştır. Özet yerine son bölümde ise günümüzde yaşanan küreselleşme sürecinde yerelliğin önemi ve yerel televizyon yayıncılığına etkileri değerlendirilmiştir.

Küresel bir seyirciyi hedefleyen televizyon programları çeşitli yerellikteki insan yaşantılarının sivrilik taşımayan en genel ortak paydalarını temel alırken (Ahıska, 1995:19) yerel televizyonlar iletişimin işlevleri olarak sayılan, haber verme, eğitim, mal ve hizmetlerin tanıtılması, inandırma ve harekete geçirme, eğlendirme gibi işlevleri, yerel özellikleri gözönüne alarak gerçekleştirmektedir.

Yerel halkın beğeni, ilgi ve istekleri spesifik olarak ancak yerel yayınlarla gerçekleştirilebilir. Ulusal ya da uluslararası düzeyde yayın yapan kuruluşlar yukarıda da değinildiği gibi ilginin sağlanması ve sürekliliği açısından ortak paydalarda yayın yaparlar. Ortak payda iletişim teknolojisinin günümüzdeki anlayışının bir gereğidir. Önceleri yerel iletişim ağlarıyla birbirleriyle iletişimde bulunan geleneksel köylerden ve onun uzantıları olan kentlerden oluşan dünya günümüzde uydu yayınları ile sınır tanımaz bir biçime dönüşmüştür (Erdoğan, 1997). Dünyanın radyo, televizyon ve filmin olanaklı kıldığı karşı konulmaz kültür yayılımı sonucunda yaşadığı dönüşümü nitelemekte kullanılan “küreselleşme”yi

* Anadolu Üniversitesi, Açıkoğretim Fakültesi

yaşadığı bir dönemdir bu (Mutlu,1994). İnsanlar artık bir köyde olup bitenleri öğrenircesine, dünyada olup bitenleri öğrenmektedir.

Meyrowitz, elektronik medyanın özellikle toplumsal davranış ve “insan hayatının durumsal coğrafyası” üzerindeki etkilerini incelerken, fiziksel ortam ile toplumsal durum arasındaki geleneksel ilişkileri ortaya koymuştur. Yine Meyrowitz “Televizyon seyretmek, ortak deneyimi izlemek ve başkalarının ne seyrettiğini izlemektir” demekte ve insanların yerel bir kasaba ya da şehirde değil, artan ölçüde ulusal ya da uluslararası bir bilgi sistemi içinde yaşadıklarını söylemektedir (Aktaran Morley ve Robins, 1997:180-181).

Kitle iletişim araçları kendi endüstrilerini oluştururken, “kitle kültürü” denilen ve önemli sakıncaları da beraberinde getiren bir olguyu ortaya çıkarmıştır (Mutlu, 1994). Kitle kültürü, kitle iletişim araçlarıyla, üretilen ve yayılan, sadece kitlesel pazar için imal edilen standardize kültürel ürünlerdir ve kullanımında, tüketiminde kitlesel bir davranış sözkonusudur.

Kitle kültürü, tekniğin herşeye egemen olduğu, kâr amaçlı üretilen, uyuşturucu niteliği olan, böylece kişilerin zamanlarını doldurup onların ekonomik, siyasal sorunlarla ilgilenmesini engelleyen, sorunların çözümlerinin sürekli ertelendiği, ve izleyenlere hoşça vakit geçirtmekten başka bir amacı olmayan bir kültürdür (Kazancı, 1981).

Kitle iletişim ortamında bireyler arasındaki etkileşim çok sınırlıdır. Kişiden kişiye, gruptan gruba iletişim gittikçe azalmakta, onun yerine milyonlarca kişiye seslenen bir teknoloji egemen olmaktadır. Bu ortamda toplum atomize olurken kitle iletişim araçları tek yanlı iletilerin sunulduğu araçlara dönüşmektedir. Kitle kültürünün tüketicisi olmak, insanı başat kültürün değerleriyle özdeşleştirir. Böylece insan yaşadığı topluma ilişkin objektif bir bakışa sahip olmadığı için gündelik hayatında rahatsızlık duymaz.

Kitle kültürü, yönetenle yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olanla olmayanı, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan realiteyi özdeş kılan bir yanılsama yaratma işlevi ile üretilir. Kitle kültürü ürünleri, her kesime seslenebilmek için geniş bir tabandan hareket ederler. Bu izlenebilirliğin ilk koşuludur. Her kesime seslenebilme özelliği kitle kültürü ürünlerine sözde bir “demokratik” görünüm kazandırmaktadır.

Demokratik katılımın bu sözde yerine getirilmesine ve kitle kültürünün olumsuz etkilerine karşı bir alternatif olarak “Yerel Yayınlar” gündeme getirilmektedir. Yerel yayınlar içinde özellikle televizyonun gündelik hayatın bir parçası olması açısından önemi büyüktür.

Yerel demokrasinin gerçekleşmesinde pay sahibi olabilecek yerel televizyonlar, ortak tartişma programları, izleyicilerin katılımına açık programlar, yurttaş katılımını, denetimi ve bu nedenlerle yerel demokrasiyi gulendirici potansiyele sahiptirler. Yerel televizyon yayınlarıyla bölgenin sorunları ve görüşleri yetkililere kolayca iletilebilir ve sorunlara zm nerileri sunulabilir. Bu da yerel gündemin belirlenmesinde önemli bir katkı sağlar. Anakent, kent, ve bölge düzeyinde demokratik katılımın sağlanması sadece eğlence amaçlı, uyuturucu yayınlara karşı bir alternatif olabilir (Yıldırım, 1993).

Yerel televizyonlar yerel yönetimlerin yapısını, temel niteliklerini, haklarını ve sorumluluklarını, genel bir kamusal bilincin sağlanmasını, bilgilendirme yoluyla halka sağlayabilir. Yerel kamuoyunun oluşturulması, vatandaşın sorunlardan, olanaklardan, zm yollarından haberdar edilmesiyle mümkündür.

İnsanların bilgi edinmek kadar, başkalarını bilgilendirme, ileti alışverişinde bulunma, etkileşim sürecine katılma, iletişimi sağlayacak araçlara gereksinimi vardır. Yine insanlar siyasal, ekonomik ya da toplumsal isteklerini hkmetlerine veya yerel yetkililere iletmek için yeni yollar aramaktadırlar. Ulusal açıdan iletişim araçlarına baktığımız zaman bunun zor olduğu, uzun zaman aldığı ve çoğu zaman da olanaksız olduğu görülmektedir. Burada yerel televizyonlar ulusal ya da uluslararası dikey iletişimin yerine, daha katılımcı, etkileşimli, katılımcılarda doyum sağlayan bir gereksinmeye yanıt verebilir. Çift yönlü bir iletişim, demokratikleşmenin ve katılımcılığın sonucunda ortaya çıkabileceği dşnldğnde sistem içinde insanlar, içinde yaşadıkları yörelerin sorunlarına daha iyi zm yolları bulma olanaklarına kavuşabilirler (Cem, 1996). Yerel televizyonlar izleyiciyi çevresiyle bir bütün olarak ele alırlar. Bu sadece geleneksel kültürel ögeler açısından değil, ekonomi (yerel pazarların dinamik hale getirilmesi) açısından da önemlidir.

YEREL TELEVİZYON YAYINCILIğININ İŞLEVLERİ

Kitle iletişim sürecinde haber ve bilgiyi kapsayan enformasyonun kitle iletişim araçlarıyla aktarımı sözkonusudur (Tosun, 1994). Kitle iletişim araçları enformasyon hizmeti yaparken belirli işlevleri de yerine getirirler. Bu araçların varlık nedenleri bir açıdan bu işlevleri yerine getirmesine bağlıdır.

Ulusal televizyonlar hedef kitesindeki izleyicileri genel ortak bir paydada görürken, yerel televizyonlar belirli bir bölge, yöre ya da kente yönelik olduğundan işlevsellik olarak farklılık gösterebilmektedir. Çok geniş bir hedef kitleye seslenen ulusal televizyonlar, izleyiciyi çoğu zaman bir bütün olarak görür. Ancak bu hedef kitle farklı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel çeşitlilik içermektedir. O nedenle yerel özelliklere bağlı izleyicilerin farklı beğeni ve gereksinimleri vardır.

Her yörenin, kentin kendine özgü yapısı vardır. Bu yapıları ortaya çıkaran ve yerel gereksinimleri karşılayan iletişim aracı ise yerel televizyonlar olmaktadır.

Yerel televizyon yayıncılığı, yerel halkın düşüncelerinin ortaya konmasında ve toplumsal düşüncenin eyleme geçirilmesinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Bununla beraber yerel televizyonlar, yerel olarak dayanışma ve anlayış çabalarının ve kentli olma bilincinin oluşmasına katkıda bulunurlar. Küreselleşen dünyada, kişinin çevresinden soyutlanması ve topluma karşı yabancılaşma duygusuna bağlı olarak yerel kültüre ve çevresine ilişkin enformasyona duyduğu ihtiyacın giderilmesinde yerel televizyonlar önemli bir işleve sahiptirler. Örneğin, yerel halk ile yerel yönetim arasında çift yönlü bir iletişim ortamı yaratılırken karar verme sürecine katılımın sağlanmasında da bir işlevi yerine getirir ve yerel yönetimle halk arasında bir köprü oluşturur.

Bu açıklamalarda da görüldüğü gibi yerel televizyonlar farklı işlevlere sahip olsa da genelde ulusal televizyonlarla aynı işlevlere sahiptirler. Ancak yerel televizyonların işlevleri yerel özellikler taşıırken, hedef kitlesi o yörede, kentte yaşayanlardır. Bu açıklamalar çerçevesinde konu ile ilgili yerel televizyonların işlevlerini belirli başlıklar altında toplamak mümkündür.

Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme

Kamuoyunun oluşumunda ve şekillenmesinde kitle iletişim araçları, haber ve bilgi taşıyan içerikleriyle, düşünce aktarımında önemli bir role sahiptirler. İnsanlar arası ileti alışverişi olarak tanımlanabilecek olan iletişimin özünde, bilginin ya da kültürün insan topluluklarına aktarılması yatmaktadır (Kaya, 1989). Kitle iletişim araçlarıyla kamuoyu veya hedef kitle arasında iki yönlü bir etkileşim olduğu, bu araçların yayımlarıyla kamuoyunu etkilediği ve yönlendirdiği kabul edilmektedir.

Kamuoyu, insanın kabile halinde yaşadığı dönemlerde mevcuttur. Ancak 18.yüzyıldan başlayarak özellikle sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve okur-yazarlık oranındaki artış, çağdaş anlamda kamuoyu olgusunu da beraberinde getirmiştir. Kamuoyunun oluşması ise herşeyden önce insan topluluklarının ortaya çıkmasına, bunların değişen koşul ve olaylara karşı farklı tavır takınmalarına ve değişimleri ayrıntılarıyla tartışmalarla değerlendirmelerine bağlıdır. Fransız İhtilali'nin tohumlarını atan kent soyluluğu bu gibi sosyal kaynaşmalar için bir ortam oluşturmuştur. Bu açıklamaya bağlı olarak kamuoyu tanımını, "tartışmalı bir konuda herhangi bir gruba dahil bireylerin birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileşimi" (Onaran, 1984) şeklinde yapabiliriz. "En büyük karar ve yargı organı halktır" görüşünden yola çıkan Hegel, kamuoyunu şöyle tanımlamaktadır: "Bireylerin genel sorunları üzerinde kanaat, düşünce ve önerilerini belirttikleri subjektif ve formel özgürlüğün ifadesinin toplamıdır".

Hegel'e göre kamuoyu kamusal ve toplumsal algıların, bu algıların değerlendirilmesi ile eşleşmesi anlamını taşır (Aktaran Yücedoğan, 1997:83).

Uyum gösterme davranışından çok yeni birşey elde etme, başarma veya mevcut duruma karşı çıkma davranışıyla kamuoyu oluşmaktadır. Ortak davranışlar amacın elde edilmesinde etkili olabilecek derecede kuvvetlidir. Bu unsurlarla Allport kamuoyu tanımını, "kişilerin, doğrudan doğruya veya dolaylı amaca, doğru eyleme geçme olasılığını yaratacak kararlılıkta ve nicelikte, belli bir durumu, kişiyi veya öneriyi onaylamaları, desteklemeleri (onaylanmaması ya da karşı çıkılması) biçiminde ifade ettikleri ve grubun varolduğu durumlarda anlam taşır" şeklinde yapmıştır (Aktaran Sezer, 1972:10).

Mac Bride, kamuoyunun doğal bir sonuç değil, toplumsal ve kültürel yapılara bağlı olduğunu belirtmektedir. Kamuoyu salt bilgiden oluşmaz ama varolabilmesi de deneyimle üreyen bilgisel veriler ve fikirler sayesinde oluşur. Veriler, kamunun onaylaması veya reddetmesi yönünde kullanılır. Çünkü kamuoyu, karar merkezlerinde özel yetenek ve bilgilerinden ötürü kararlar üretmek üzere bulunduran kişilerin dışında kalanlar tarafından belirlenen bir olgudur (Mac Bride, 1993:218).

Sosyal Bilimcilerin ortaya koyduğu kamuoyu tanım ve yaklaşımlarına bakıldığında, bir düşüncenin kamuoyu görüşü olarak ortaya çıkabilmesi için şu koşulların oluşması gerekir (Aktaran Sezer, 1972:10):

- Bir topluluğu veya grubu ilgilendiren bir sorunun varlığı,
- Bu topluluktaki kişilerin iletişim içinde olmaları (tartışabilme),
- Tek tek kişilerin değil, grubun ortaklaşa sahip olduğu düşüncenin ifade edilmesi,
- Dile getirilen düşüncenin bir karar mekanizmasını, bir kuruluşu veya değişik toplumsal kesimleri bir amaç doğrultusunda harekete geçirme arzusu.

Bu özelliklerden hareketle kamuoyu kavramını Kapani (1988:147) "belirli bir zamanda, belirli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna hakim kanaattir" şeklinde yapmıştır. Ancak insanlar belirli konularda düşüncelerini oluştururken bireyin tutum ve davranışları, fikir liderleri, toplumun siyasal ve kültürel yapısı gibi etkenler de belirleyici olmaktadır. Diğer taraftan aile, eğitim, kültür, tutum ve kanaatler kamuoyunu dolaylı olarak oluşturan araçlardır. Yüzyüze ilişkiler, kanaatlerin oluşmasında etkin liderler ve siyasal liderler kamuoyunu belirleyen kişisel araçlar olurken, siyasal partiler, baskı grupları, örgütlenmiş gruplar ve kitle iletişim araçları doğrudan etkileyen araçlardır (Onaran, 1984).

Roberts ve Price kamuoyunun oluşum sürecini, “Sürekli olarak kamunun onayını sağlamaya çalışan siyasal faktörlerle, konuyu anlamaya çalışan ve kimi destekleyeceğini kararlaştıran ilgili kamunun üyelerinin görüşlerine destek verenler arasındaki iletişim süreci” (Aktaran Berger & Chaffe, 1989:807) olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan Price, kamuoyunun oluşum sürecinde kitle iletişim araçlarının aktif bir rolünün olduğunu düşünmektedir (Aktaran Berger & Chaffe, 1989:807).

Kamuoyunun ve siyasilerin politik aktiviteler hakkında görüşlerini dayandırdıkları enformasyon, öncelikle kitle iletişim araçlarından sağlanmaktadır. Dünyanın her tarafında insanların kendi aralarındaki özel konulardan başlamak üzere üst düzey yöneticilerin ve hatta siyasi karar alıcıların faaliyetlerine kadar birçok olay kitle iletişim araçları tarafından etkilenmekte ve hatta belirlenmektedir. Bu nedenle kitle iletişim araçları haber bültenlerinin seçimlerinde ve değişik bakış açılarında tek başlarına söz sahibi olmalarından dolayı büyük bir güç oluşturmuşlardır. Kamu adına kitle iletişim araçları, bilgilendirme, eğitime gibi işlevler yerine kamuoyu oluşturma, gündem belirleme gibi klasik işlevlerinden farklı işlevlere de dönüşmüştür. Kamuoyunun gündemini belirleyebilen ve baskı grubu oluşturmasından dolayı, yasama yürütme ve yargıdan sonra 4. güç olarak kullanılmaya başlayan bir araç olmuştur. Bu güç kitle iletişim araçlarını en etkili siyasal güçlerden biri haline getirmiştir (Aziz, 1994).

Kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturma ve gündem belirlemede etkin bir rolü olduğu bilinmektedir. Birçok toplumda muhtemel sorunların sayısı, medyanın bunları ele alma ve gündeme getirme kapasitelerinin çok üzerindedir. Bu nedenle medya, hangi sorunların ön plana çıkarılacağını ve gündeme getireceğini belirleyen süzücü mekanizma işlevini de yerine getirmektedir.

Medyanın siyasal belirleyiciler kadar gündemin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiş olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımla ele alabileceğimiz diğer bir konu “gündem belirleme”dir.

Gündem belirleme, kitle iletişim araçlarıyla belirli kişi, kurum ya da konular üzerinde kamunun dikkatini çekme çabası olarak belirtilebilir. Bazı bilimsel açıklamalarda kitle iletişim araçlarının gündem belirlemesini günlük bir eylem alanı olarak görürken bazıları kuram olarak ele almaktadırlar.

Gökçe (1993:112) gündem belirlemenin özünü, “zamanın kısıtlı olması nedeniyle farklılaşmış sistemler kendilerini ilgilendiren konuları algılamaları ve işlemeleri için belli yol ve yöntemler geliştirmektedirler” şeklinde belirtmektedir. Kitle iletişim araçlarının etkileri, tutum ve kanaatleri güçlendirme veya değiştirmekten çok gündemi belirleme ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle kitle iletişim

araçları kamunun ne düşüneceklerini değilse bile hangi konu üzerinde düşünebileceğini söylemektedir. Yumlu (1990:93) kitle iletişim araçlarının gündem belirlemesiyle halkın aynı konuda verdiği önem derecesi arasında nedensel bir bağ olduğunu belirtirken, “kitle iletişim araçlarının bazı konuları önemsemesi, halk tarafından da önemli konular oluşturması olarak algılanacaktır” biçiminde açıklamaktadır.

Kamu gündemi, haber medyasının üzerinde durduğu konularla şekillenirken insanların neleri tartışıp neleri düşündükleri ve ne için üzüldükleri medyanın yönlendirmesiyle oluşmaktadır (Yüksel, 1990). Medyadaki şiddet öğesinin sıkça işlenmesi de bir çeşit gündem belirlemedir (Yüksel, 1990:109):

“Medyanın kamu gündeminde şiddet rolünü ele almasıyla televizyondaki şiddet oranının arttığı iddia edilmektedir. Bunun tam olarak gündem belirlemeyle bir ilgisi olmadığı belirtilse de bu kadar çok şiddet içeren programların gösterilmesinin insanları şiddet hakkında düşünmeye ve konuşmaya ittiği kabul edilmesi gereken bir gerçektir”.

Yerel Kamuoyu Oluşturma

Yerel kamuoyu, ulusal ve uluslararası kamuoyunun bir parçasıdır ve ulusal kamuoyu içinde yer almaktadır. Ancak yerel kamuoyunun ulusala göre farklı tarafı, daha dar alanda ve yerel ölçülerde, yörede veya kentte yaşayanları içermektedir. Bu kamuoyunun sınırları ve hareket alanları bellidir ve etkilenme düzeyi daha yüksektir. Ulusal düzeyde oluşan kamuoyunun yanında yerel sorunlarla ilgili ve yalnızca yerel halkı ilgilendiren kamuoyu da sözkonusudur. Yerel kamuoyunun oluşması, etkilenmesi ve böylece amaçlanan hedeflere ulaşılmasında, ulusal düzeydeki kitlelerin olduğu gibi yerel kitlenin de ihtiyaç duyduğu araçlar vardır. Bunların başlıca ve en etkili olanlarından birisi de yerel televizyonlardır.

Yerel televizyonlar, bireylerle ve yerel halkla iletişim kuran ve mesaj gönderme yoluyla onları etkileyen araçlardan biridir. Yerel televizyonlarla oluşturulacak kamuoyunda bireyler olayın doğrudan içinde yer almaktadırlar. Ulusal kamuoyuna göre daha kısa zamanda oluşur ve sonuçlar daha net ortaya çıkmaktadır (Vural, 1997).

Yerel televizyon diğer kitle iletişim araçlarından görsel ve işitsel özelliğinden dolayı, yerel kamuoyu oluşturmada önemli ve etkili bir araçtır. Hedef kitleye ulaşması açısından yerel basından daha geniş bir kitleye sahip olması önemini bir kat daha arttırmaktadır. Diğer taraftan ülkemizde okuma-yazma oranının düşük olması (nüfus ve basının traşı açısından) etkinliğini arttıran diğer bir faktördür (1)

Ulusal boyutta özelleştirme, siyasal, ideolojik ve ekonomik gelişmeler, televizyon yayınlarında pornografi, şiddet, çevreci örgütlerin temiz çevre kampanyaları kamuoyunun konu ve sorunları olurken, yaşanan çevre kirliliği, kent içi trafik sorunları, yerel yönetimlerin çalışma konuları, kentsel yapılaşmadaki sorunlar yerel kamuoyunun konularını oluşturmaktadır.

Kamuoyu oluşturma sürecinde kitle iletişim araçları siyasal partiler, baskı grupları, sivil toplum örgütleri yer alırken, yerel boyutta kamuoyununun hedef kitlesini şöyle sıralamak mümkündür:

- Kent veya yörede yaşayanlar
- Yerel televizyon izleyicileri
- Yerel yönetimler
- Resmî kamu kurumları (valilik, üniversite gibi.)
- Sendikalar, derneklerin yerel şubeleri
- Siyasal partilerin yerel teşkilatları
- Reklam verenler

Yerel kamuoyu, o kentte veya yörede yaşayan insanların inanışları, kanaatleri ve çeşitli toplumsal olay ve konularla ilgili düşüncelerinden oluşturmaktadır. Yerel televizyonların hedef kitlesini oluşturan gruplar, demokratik bir ortamda karşılıklı iletişim içinde bulunarak kentin ya da yörenin dinamizmini arttırmaktadır. Bu açıdan yerel televizyonlar yerel kamuoyu oluşturmada önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Yerel televizyonlar, bir taraftan kamusal iradeyi açıklarken, diğer taraftan yerel kamuoyunun biçimlenmesinde önemli bir iletişim aracıdır. Bu işlevi ile yerel televizyonlar, kamuoyu üzerinde ortak ve etkili bir baskı unsuru oluşturarak, yerel yönetimler ve siyasal oluşumlar üzerindeki etkisiyle daha tutarlı ve duyarlı çalışmalar sergilemelerine olanak sağlamaktadır. Böylece kent yaşamında yöneten ve yönetilen ilişkisinde demokratik bir ortam yaratılmış olmaktadır.

Bumin (1996:18) yerel kamuoyunu kent açısından ele alırken, kentte yaşayanlar kent yaşamını sürekli sorgulayarak ortaya sürekli yeni değerler koymalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Yerel halk, yerel televizyonda kendi sorunlarını, gelişmeleri izleme şansına sahip olur. Aynı zamanda kendisi ve çevresi ile ilgili herşeyi daha yakından takip edebilir ve aktif bir rol üstlenebilir. Bazen de yönlendirici olabilir. Etkileşimli bir iletişim ortamında yerel televizyonların önemli burada daha da artmaktadır.

Demokratik bir ortamda çok sesliliğin oluşabilmesi, iletişim araçlarının da çoksesliliği yansıtmasıyla mümkündür. Bu da ancak demokratik bir ortamda

oluşabilir. Batı demokrasisinde kamuoyunu besleyen kaynaklara baktığımızda bu işleyişi görebiliriz. Batılı ülkelerin benimsediği toplumsal yaşam biçiminde sadece tartışmanın kendisi değil, tartışmanın temelini oluşturan bilgi birikimi de önem taşımaktadır. Böylece bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda bir görüntüye sahip olmaları ve alınacak kararlara katılmaları, alınacak kararlar karşısında belirli bir tutum sergilemelerine olanak sağlamaktadır (Cemal, 1996). Kamuoyunu yönlendirmede bireylerin konu üzerinde bilgilendirilmesinden sonra gerçekleşmesi demokrasinin ve etkileşimli bir iletişim gereği sayılmaktadır.

Görülmektedir ki, yerel televizyonların kamuoyu işlevini yerine getirebilmesi, demokratik bir ortamda mümkündür. Ülkemizde yerel televizyonlar yeni sayılabilecek kuruluşlar olmasına rağmen kamuoyu oluşturmada etkili bir işleve sahiptir. Yerel iletişimin çevre koşulları içinde yerel televizyonlar kimi zaman günlük yaşamı düzenleyerek halkı bilgilendirirken aynı zamanda yerel kamuoyu oluşturmaktadır.

Yerel Gündem Belirleme

Gündem belirleme araştırmalarında televizyon ve yazılı basın, egemen enformasyon kanalları oldukları için en sık kullanılan araçlardır (Akdemir, 1991). Bunlardan televizyon, yayınladıkları haberler, yorumlar ve tartışma programlarıyla gündem belirlemede daha etkindir. Bu nedenle gündem belirleme, kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde etkili olabileceği yollardan birisidir. Aynı şekilde gündem belirleme tezinde, insanların televizyon, gazete gibi araçların ele aldığı konularla ilgili bilgi sahibi olmaya eğilim gösterdikleri ileri sürülmektedir. Bu araçların bir konuya dikkat çekmesi halk tarafından o sorunun önemli olduğu değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Televizyon ve yazılı basın evrenin karmaşık enformasyon ortamında seçmeler yaparak bazı konuları algılanabilecek bir şekle indirgemektedirler. Her zaman istenilen sorunlar ve konular zamanın kısıtlı olmasıyla gündeme getirilemezler. Bazı konuların diğerlerinden daha önemli olduğuna karar veren televizyon ve basın, izleyici için tüm toplum adına bir çeşit “gündem belirleyici” görevini üstlenmektedir (Turam, 1994:48). Gündem belirleme, ulusal gündemin belirlenmesinde olduğu gibi yerel televizyonlar içinde geçerli olan bir süreç içermektedir. Yerel televizyonlar kamuoyu oluşturmada yoğun enformasyon içinde gündemin belirlenmesine yardımcı olurken, yine kendisi gündemi oluşturabilmektedir. Böylece yerel televizyonlar bazı konuları seçerek veya seçmeyerek kamuoyunun gündemini belirlemiş olurlar.

Gündemin belirlenme sürecinde ise yerel televizyonların yapısı, örgüt kültürü, yayınların içerikleri ve teknik kalitesinin yanında program yapımcılarının eğitim

düzeyi, kişiliği, ekonomik gelir ortamı, süreci etkileyen unsurlar içermektedir. Aynı zamanda kent ortamında yaşayan insanların da eğitim, kültür, ekonomik ve siyasal yapıları gündemin oluşmasında, algılanmasında ve kabullenmesinde son derece önemli olmaktadır.

Ülkeyi oluşturan her kentsel ve toplumsal yapı farklılıklar gösterebilmektedir. Demokratik bir ülkede çok sesliliğin getirdiği çeşitli konu ve sorunlarda değişiklikler içerir. Bu nedenle yerel gündem belirlemenin yerel ve kentsel açıdan farklı özellikler ve süreçler içermesi ve bunun etkileri değişik olabilmektedir. Diğer taraftan ulusal televizyonlar zaman yetersizliği ve ulusal konu ve sorunların çokluğu nedeniyle yerel sorunların bir çoğunu gündeme getirememektedir. Hatta sorunun ulusal boyutu yok ise yerel konular ve kent sorunları ulusal kamuoyuna yansımamaktadır. Çünkü gündemin hızla değişmesi, birçok konunun atlanmasına veya daha önemli konuların öncelik kazanmasıyla gündeme girememesine yol açmaktadır.

Ulusal televizyon yayınlarında özellikle yerel konu ve sorunlar çoğu zaman gündem dışı kalmaktadır. Bu nedenle yerel kamuoyunu oluşturmada ve gündem belirlemede yerel televizyonlar önemli bir araç durumuna gelmektedir. Ulusal televizyonların örgütsel yapısı ve yayın içerikleri gündem belirlemede farklılık gösterirken, tüm toplumu bir bütün olarak kabul etmektedirler. Ancak kentlerin ve yerel halkın farklı beklentileri ve sorunları olduğu için gündemin de yerellik kazanması gerekmektedir. Bunu sağlayacak araçlardan birisi de yerel televizyonlardır.

Yerel televizyon yayıncılığının özünde, yerel enformasyon akışı söz konusudur. Kentte yaşayan insanların kendi çevrelerindeki sorunlar karşısında bilgi edinmesi yerel kitle iletişim araçlarıyla mümkün olmaktadır. Mc Quail (1994:177) haberin olduğu yerin, haberin verildiği kitleye ne kadar yakın olursa ilginin de o kadar yüksek olduğunu söyler. O nedenle yerel iletişim aracı olarak yerel televizyonların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kitle iletişim araçlarından yerel televizyonlar, kamuoyu oluşturmak ve gündemi belirleyebilmek için kamu önünde farkedilmesini istedikleri konuları öncelikle ele almaya çalışırlar. Bu şekilde hangi konuda yerel gündemi oluşturacaklarını ve kamuoyunun ne düşüneceğini belirleyebilmektedirler. Yerel televizyonların işlevleri arasında yer alan gündem belirlemenin ulusal televizyonların işlevlerinden farklı olduğu düşünülemez. Ancak yerel televizyonların işlevleri yerel özellik taşımakta ve hedef kitlesi belirli bir yörede yaşayanlar olmaktadır. Aynı zamanda yerel televizyonların oluşturdukları yerel kamuoyu ulusal gündeme taşınabilmekte ve ulusal kamuoyunun gündemine gelebilmektedir.

Haber Verme

Kitle iletişim araçları, toplumda haber ve bilgilerin toplanmasını ve hedef kitleye iletilmesini sağlayan araçlardır. Bu nedenle kitle iletişim araçları insanın yaşadığı her yerde, kentte ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak toplumu haberdar ederken diğer taraftan bireyin ve toplumun bilgilenmesini ve kültürlenmesini sağlar. Görsel işitsel kitle iletişim araçları içerisinde en hızlı haber iletmesi nedeniyle televizyon önemli bir işleve sahiptir (Tokgöz, 1987). Yerel televizyonlar, siyasal , ekonomik, toplumsal ve kültürel enformasyonu çeşitli olgular arasında bağlantılar kurarak yöre halkına sunarlar. Ayrıca haber verme işleviyle yöredeki ekonomik sistem ve işleyişiyle ilgili olarak halkı bilgilendirirler.

Yerel halk, yerel televizyonlarda, yaşadığı kent ve çevresinde gelişen olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olur. Ulusal televizyonlarda haberler, ulusal ve dünya kamuoyunu ilgilendiren çok geniş bir yelpazede ele alınır. Ancak kişinin yakın çevresinde ve kendisini ilgilendiren konularda bilgi sahibi olması yerel iletişim araçları ile mümkündür. Böylece gelişmeleri daha yakından izleme imkanı bulur ve olaylara sahip çıkar. Yaşadığımız kent ve çevresindeki gelişmelerden haberdar olmamızı sağlayan araçlardan birisi de yerel televizyonlardır. Haberlerin, görüntü ve yorumların toplanarak işlenmesini içeren haber verme işlevi sayesinde ilgili konularda kişilerin ve toplumun bilgilenmesine yardımcı olur.

Ülkemizde televizyon haberciliğine baktığımızda birçok sorunların ve çarpıklıkların olduğunu görmekteyiz. Uzun yıllar devlet tekelinde olan TRT'nin habercilik anlayışı protokol haberciliği şeklinde sürdürülmüş ve bu şekilde resmi gündemi belirlemiştir (Öztürk, 1996). Daha çok Ankara merkezli (politik) haberler ağırlıklı olarak yayınlanmaktadır. Diğer taraftan televizyon haber akışının ikinci ayağını özel televizyonlar oluşturmaktadır. Önemli bir güç haline gelen özel televizyonların habercilik anlayışı ise günümüzde ayrı bir tartışma konusu olmaktadır. Haberleşme özgürlüğü ve çok seslilik adına 1990'lı yıllarda yayınlarına başlayan özel televizyonların gerçek, doğru ve yansız habercilik anlayışı yerini sansasyona ve magazin haberciliği anlayışına bıraktığı görülmektedir. Verilen haberlerin çoğunluğu yoruma dayalı olmakta ve konuyla ilgili bilgi geri planda kalmaktadır. Böylece televizyonun haber verme işlevi tam olarak yerine getirilememektedir. Kısaca televizyonlarda haber akışı ulusal televizyonlarda özellikle İstanbul ve Ankara merkezli olarak verilmektedir. Bu illerdeki haber konuları Türkiye'nin konu ve sorunları olarak yansıtılmaktadır.

Tokgöz (1996:200) bu konuda “devamlı olarak tartışılan, Türkiye’de İstanbul’da kurulu medyanın konumu ve gücüdür. Türkiye’nin İstanbul dışında kentlerine dağılmış medyanın durumu, konumu, gücü ancak çok sınırlı ölçüde tartışma konusu olmaktadır. Her nedense yerel medyadan fazla söz edilmemektedir,

edilmek istenmemektedir.” şeklinde sorunu ortaya koymaktadır. Görülmektedir ki ülkemizde televizyonun haber verme işlevi demokratik açıdan çokseslilik ve çeşitlilik göstermemektedir. Ulusal yayın yapan televizyon kanallarındaki habercilik anlayışına alternatif iletişim aracı olarak yerel televizyonların önemi ortaya çıkmaktadır.

Birey, ulusal ve dünya kamuoyunda gelişen olaylar hakkında teknolojinin de yardımıyla çok geniş bir biçimde haberdar olurken, kendisini ilgilendiren olaylardan uzak kalmaktadır. Ancak televizyonun sorumluluklarını yerel düzeyde de yerine getirmesi gerekir. Yerel bir hareket ve ortak düşünce bazı olayların, durumların bilinmesi ile oluşabilir (Sauvey, 1974). Birey kendini ilgilendiren olay ve sorunları ancak kendisine verilen o olaylara ait değişik bilgilerin aktarımıyla anlayabilir. O nedenle gerek ulusal gerekse yerel televizyonların haber verme işlevleri yerine getirilirken, haber ve bilgi akışının sağlıklı ve düzenli bir biçimde olması gerekmektedir. İçel (1986:18)’e göre sağlıklı bir haber akışı için olayların yeterli, yansız ve doğru olması gerekir. Bireyin sağlıklı karar vermesi ve düşünce üretmesi için bu gereklidir.

Belirli bir kentte, yörede yaşayan kişi kendi çevresindeki gelişen olaylardan haberdar olmak ister. Fikir edinmek ve kanaat oluşturabilmek için yerel televizyonlar önemli bir işlevi yerine getirir. Her kentin, bölgenin, sorunları çeşitlilik gösterir. Yerel televizyonların yerel ve çevresel olaylarla ilgili olarak hazırlayacağı haberler ve haber programları o yörede, kentte yaşayan insanlarla ilgili olacaktır. Özellikle yerel yönetimlerin çalışmalarını, hizmetlerini halka duyurmak ve tartışma ortamı oluşturarak haber programları yapmak yerel televizyonların haber verme işlevinin bir parçasıdır. Halk yaşadığı kentin, mahallenin ve hatta sokağının sorunlarını ancak yerel kitle iletişim araçlarıyla izleme olanağına sahiptir.

Gelişen olayları, yörenin ve kentin kültürel yapısına bağlı olarak çok yönlü ele alan ve halkını bilgilendiren, kanaatlerin oluşmasını ve değişmesini sağlayacak bir yerel televizyon haber verme işlevini yerine getirmiş olacaktır. Ülkemizde yakın bir geçmişe sahip olan yerel televizyonların birçok sorunlarının olmasına rağmen bu işlevini yerine getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Eğitim ve Eğlendirme

Kitle iletişimi haber verme işlevine paralel olarak bireylerin bilgi beceri ve yeteneklerinin gelişmesini de sağlar. Eğitim amaçlı yayınlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarının kamusal ve öncelikli işlevi olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise eğitim uygulamaları genelde mevcut eğitim sistemini destekleyici olarak kullanılmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesine bağlı olarak

görsel-işitsel iletişimin yaygınlaşması eğitim sistemine de katkıda bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları yayınları yoluyla eğitimci bir işlevi yerine getirmektedir. Dolayısıyla kitle iletişimi ile eğitim arasında sürekli bir ilişki bulunmaktadır.

Televizyonun eğitim işlevi, eğitsel nitelikli programlar ile yerine getirilmektedir. Yerel perspektifte görsel-işitsel özelliğiyle yerel televizyonlar önemli bir iletişim aracı olmaktadır. Halkı aydınlatıcı, bilgilendirici, kültürel yaşamı zenginleştirici ve kültürün yayılmasını sağlayıcı yayınlar eğitime işlevinin içinde yer alır. Kültürlerarası ilişkilerden haberdar olma ve kültürel alışveriş ortamı sağlayan yerel televizyonlar kültürel bir zenginlik kazanılmasına yardımcı olur.

Yerel televizyon, halkın görüş ve düşüncelerinin gelişmesinde ve bireyin kent kimliğinin oluşmasında, yaşamın bütün aşamalarında yetenek ve becerilerinin gelişmesinde eğitim programlarıyla destek sağlayabilir. Bu programlar kısa ve uzun dönemli eğitim programları şeklinde hazırlanabilir. Vural (1997:156) yerel televizyon kuruluşlarının o yörenin eğitimine katkı sağlamaları amacıyla televizyonu eğitim aracı olarak kullanılabileceğini belirtirken o ildeki üniversite ve okullarla işbirliğine gidilebileceğini vurgulamaktadır. Örneğin okuma yazma bilmeyenler için uzman kişilerle hazırlanacak programlar yerel televizyonlarda yayımlanarak eğitime katkı sağlanabilir. Eğitim işlevi yerine getirilirken de hedef olan izleyici kitlenin özellikleri ve eğitim gereksinimlerinin doğru seçilmesi gerekir. Eğitim amaçlı yerel televizyon programlarında halkın yaşam çevresindeki sorunlar öncelikle dikkate alınmalıdır.

Diğer taraftan yerel televizyonlar gündelik yaşamın monotonluğundan sıkılan bireylere eğlence programları sunarak eğlence ihtiyacını kolay yoldan sağlamasına imkan verir. Eğlendirme yoluyla bireyin boş zamanlarının değerlendirilmesine de olanak sağlar. Bu işlevi yerine getirirken eğitici ve kültürel içerikli programlardan da yararlanılabilirler.

Yerel televizyonlarda eğlence amacına yönelik müzik, tiyatro, mizah gibi programlar hazırlanabilir. Show programlarında izleyicilere de yer verilmesiyle izlenirlik artırılabilir. Ayrıca ulusal televizyon programlarına ulaşamayan birçok yerel sanatçı yerel televizyonlarda izleyicilerine ulaşabilecektir. Hatta bu imkanla ulusal bir izleyici kitlesine seslenebilme imkanı bulacaktır.

Özetle yerel televizyonlar eğlendirme işlevini yerine getirirken, yaşamsal sıkıntılardan ve sorunlardan uzaklaşan bireyi çevresiyle ve kendisiyle barışık, olaylara daha iyimser bir gözle bakabilen bir kişiliğe kavuşturabilir.

Mal ve Hizmetlerin Tanıtımını Sağlama

Televizyon yayıncılığında bir diğer işlev ise mal ve hizmetlerin tanıtımını sağlamaktır. Reklamcılığın büyük bir bölümünü oluşturan bu işlev özel televizyon kuruluşları için önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır (Aziz, 1981). Ticari kuruluş olmaları, yayımlarını sürdürebilmeleri için televizyon şirketlerinin reklam gelirlerine ihtiyaçları vardır. Ulusal yayın yapan televizyon kanallarının reklam verenleri daha çok ulusal çapta üretim yapan ve hizmet veren firmalar olmaktadır. Hedef tüketici kitlesi coğrafik açıdan ülke geneline yayılmıştır. Mal ve hizmet üreten kurum ve kuruluşlar, reklam planlamasında ulusal televizyon kanallarını tercih edebilmektedirler.

Son yıllarda reklamverenler kampanyalarında ve medya planlamalarında yerel televizyon kanallarını da dahil ederek stratejilerini belirlemektedirler. Reklamcılar ulusal reklamlarda coğrafi bölümlene yaparak tüketicilerin yaşadıkları fiziksel çevrelere göre ayırım yaparken, ulusal dağıtım yapılan malların yanı sıra belirli işletmeler bölgesel ve yerel olarak dağıtımlarını sürdürebilmektedirler (Cemalcılar, 1987). Örneğin, Arçelik, Coca Cola gibi firmalar çalıştıkları reklam ajanslarıyla yerel televizyon kanallarında reklamlarını yayınlama çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle ulusal televizyonların kitlesel pazarlara doğrudan ulaşma ve etkileme gücü yerini tanımlanmış belirli bir kitleye yönelik “dar hedef kitle yayıncılığı”na bırakırken yerel televizyonlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Diğer taraftan reklam maliyetlerinin çok yüksek olması ve ulusal televizyon kanallarında tarifelerin pahalı olması, küçük işletmeler ve yerel üretici firmalar için en büyük sorun teşkil etmektedir. Yerel ve bölgesel üretim yapan işletmelerin ulusal televizyon kanallarına yönelik reklam planlamaları yerine yerel kitle iletişim araçlarını kullanmaları rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

Burada yerel reklamı, “Sadece bir bölgede veya şehirde ve o bölge veya şehrin ticari alanlarında kitle iletişim araçlarından yararlanarak yapılan reklamlar” olarak tanımlayabiliriz (Kurtuluş, 1982). Pazarı belli bir bölge veya şehir olan firmalar yerel iletişim araçlarıyla istediği hedef kitleye ulaşabilmektedir. Yerel televizyon kanalları ulusal televizyon kanallarına göre daha düşük maliyetli olmasıyla etkili bir araç olarak tercih edilebilmektedir. Bu reklamlarda da hedef kitleye ürün veya hizmetin tanıtılması, hedef kitlenin inka olması ve uzun vadede satışı artırma amacı güdülebilir.

Yerel televizyon kanallarında reklamlar, reklam kuşaklarında, alt yazı şeklinde yer alabilir. Ayrıca belirli programlar için sponsorluk yapılarak programın başında ve sonunda ürün veya hizmetlerin reklamları yayınlanabilir. Böylece yerel üretim

yapan firmaların yerel halk tarafından bilgilendirilmesi ve tanıtılması imkanı yaratılabilir.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YERELLİĞİN ÖNEMİ VE YEREL TELEVİZYONLAR

Kapitalizmin gelişmesinde bir aşama olarak oluşan küreselleşme, ekonomi, siyaset, kültür gibi alanlarda ve hatta günlük yaşamda büyük değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler, iletişimde devrim olarak nitelendirilebilecek kadar hızlı bir değişim süreci içindedir. Enformasyondaki büyük artışın yanında uydu iletişimi, bilgisayar ağları gibi iletişim araçlarının artmasıyla birlikte çok uluslu şirketlerin faaliyetleri iletişimin küreselleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Geray, 1997).

Küreselleşmenin iletişim alanındaki boyutunu medya imparatorluğu oluşturan girişimcilerde görmek mümkündür. Berlusconi, Murdoch ve Bertelsman gibi medya imparatorları uluslararası boyutta yayıncılık yapmaktadırlar (Morley ve Robins, 1997). Ekonomik, kültürel üretim ve tüketim küreselleşirken, ulusal alan, ulusal ve yerel kimlikler, kültür bu küreselleşmenin getirdiği sorunlarla mücadele etmektedir.

Enformasyon hacminin genişlemesiyle televizyon izleyicileri de ileti bombardımanıya karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünyanın her tarafından bilgiye anında ulaşma mümkün hale gelmiştir. Ancak bu bilgiye sahip olan insanların daha bilgili olacakları ve ufuklarının gelişeceği anlamı taşımamaktadır. Şahin (1991:44) konuya şöyle bir açıklama getirmektedir:

“ hatta bu enformasyon patlaması karşısında insanların gözlerinin kamaştığı, ufuk yerine önlerine bakmalarına yol açmaktadır. Siyasal haber sayısının artması kitlelerin kendilerine daha çok haber vermesi anlamı taşımamaktadır”.

Görüldüğü gibi, küreselleşen ve küçülen dünyada insanlar daha fazla bilgi sahibi olmaktan çok kendisini daha yalnız hissetmektedirler. Bu durumda olan insanlar çevreye, politikaya karşı ilgilerini kaybetmektedirler. Küreselleşme sürecinde kendine ve çevresine yabancılaşabilmektedir. Bunun sonucunda insanlar soyutlanma ve yabancılaşma karşısında yerel çevreye ve yerel kültüre daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Kitle iletişimin tek yönlü ve dikey bir akışta olması insanları ve girişimcileri alternatif iletişim araçlarına yöneltmektedir. Uluslararası ve ulusal televizyon yayınları karşısında yerel düzeyde etkileşimli bir yayıncılık için sivil toplum

örgütleri, gönüllü kuruluşlar, yerel yönetimler gibi örgütlü toplumsal gruplar kendi yerel televizyonlarına sahip olmaktadır (Bağardı, 1998). Bunun örneğini İngiltere’de görmek mümkündür. Yerel televizyon kanalları alternatif projeler üreterek faaliyetlerini yerel düzeyde sürdürmektedirler. Demokratik bir yapıda küçük şehirler (Cardiff, Newcastle, Manchester, Birmingham) yerel topluluklar oluşturarak kendi yerel televizyonlarına sahip olmuşlardır (Morley ve Robins, 1997).

Televizyon yayıncılığı giderek uluslararası bir boyut kazanırken yerel televizyonlar küreselleşme karşısında etkinliklerini sürdürme çabası içindedir. Televizyonların ulusal sınırları da ortadan kaldıracabilecek yayınlar yapması karşısında toplumlar, dünyanın her yerinden devamlı ve yüzlerce kanaldan haberler izlemektedir. Örneğin, CNN (Cable News Network) haber kanalı olarak dünyanın en büyük televizyon şirketi durumundadır. CNN dünyanın her bölgesinde yüzlerce muhabiriyle haber ağı oluşturmuştur. 12 uydudan yayın yapan CNN bütün dünyada “küresel köy” haberleri yayınlamakta, sorunlara küresel çözüm yolları aramaktadır. Birçok izleyici haberleri CNN gözlüğüyle izlemektedir. O zaman şu soru sorulabilir; “CNN’nin haberleri bize ne kadar gerçekleri yansıtmakta ve ne derece doğrudur?” Ticari yapısıyla CNN’nin küresel mevcudiyeti, Amerikan kültürüyle yorumlar yapması ve yorumlaması tartışma konusu olmaktadır (Morley ve Robins, 1997).

CNN haber servisi dünyanın her yerinde siyasi ve ticari haberlerde başarılı olmuştur ve Sky News, BBC Dünya Servisi ile rekabet halindedir. CNN ve diğer büyük televizyon kuruluşları küreselleşme karşısında oluşan yerellik konusunda da çalışmalar yaparken “eğer yerel yayıncılık yapılacaksa onu da biz yapabiliriz” yaklaşımı içindedirler. Küresel bir izleyici kitlesi hedefleyen televizyon programları, çeşitli yerelliklerdeki insan yaşantılarını en genel ortak paydada ele alırken yerel televizyonlar, ulusal düzeyde yayın yapan televizyon kuruluşlarından işlevsel olarak farklılık göstermektedir (Ahıska, 1995).

Yerel televizyonlar, ulusal ve uluslararası televizyon yayıncılığına karşın yerel yaşamda önemli bir kitle iletişim aracı olmaktadır. Yerel haberler ve haberlerin ele aldığı yerel konu ve sorunlar, kent ve çevre ihtiyaçları ile yerel kültürlerin yaşatılmasıyla, bireye ‘yaşadığım yer’ duygusunu kazandıran yerel televizyonlar olmaktadır. Bir yönüyle küreselleşen televizyon yayıncılığı, beraberinde yerelliği de ön plana çıkararak yerel iletişim araçlarının da önemini ortaya koymaktadır.

Yerel televizyonlar halkın, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile daha demokratik ve özgür bir iletişim ortamı sağlayacaktır. Ülkemizde de son yıllarda bölgesel ve yerel televizyonlar küresel ve ulusal televizyon yayınları karşısında bir anlamda çok sesliliğin ifadesi olarak yayınlarını sürdürmektedirler.

DİPNOTLAR

1- Okur-yazarlık oranı, kişinin sadece harf tanınması olarak değil, kitap, dergi, gazete okuma alışkanlığı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bakınız; A. Aziz (1992). **Toplumsallaşma ve Kitleleşim İletişim**. Ankara: A.Ü.B.Y.Y.O. Yayını; M. Kuhlman (1997). “Okuyucular” **Medya Dünyası**. Çev: O. Tatlıpınar. İstanbul: İletişim Yayınları; N. Öktem. (1996). “İletişim Çağı ve Özellikleri”. **2000’li Yıllara Doğru Türkiye’de TV**. Der: E. Turam. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ahıska, M. (1995). “Medya, Küresellik ve Yerellik”. **Toplum ve Bilim**. İstanbul: Birikim Yayınları. Güz:67.
- Akdemir, S. (1991). “Çevre Sorunlarına İlişkin Gündem Oluşturma Süreci”. **Kurgu**. Eskişehir: Anadolu Üniv. İletişim Bilimleri Fakültesi Yayını.
- Atabek, N. (1996). “Kamuoyu”. **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-I**. İstanbul: Yeni Medya Hizmetleri Yayınları.
- Aziz, A. (1981). **Radyo ve Televizyona Giriş**. Ankara: S.B.F. Yayınları.
- (1994). “Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyunu Etkileme Gücü”. Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu Seminer Notları. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Bağardı, S. (1998). “Türkiye’de Yerel Televizyon Yayıncılığı ve Bir Yerel Televizyon Model Önerisi”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berger, C. & S. Chaffe (1989). “Public Opinion Process”. **Handbook of Communication Science**. London: Sage Publications.
- Bumin, K. (1996). **Demokrasi Arayışında Kent**. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Cem, İ. (1996). “Daha Kültürlü, Bilgili, Haberli Olabilmek”. **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-I**. İstanbul: Yeni Medya Hizmetleri Yayınları.
- Cemal, A. (1996). “Eğitim Temeli Açısından İletişim”. **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-I**. İstanbul: Yeni Medya Hizmetleri Yayınları.

- Cemalcılar, İ. (1987). **Pazarlama**. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdoğan, İ. (1997). **İletişim, Egemenlik, Mücadeleye Giriş**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Geray, H. (1997). “İletişim, Bilgi Toplumu ve Küreselleşme”. Der: I. Kansu. **Küreselleşme**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökçe, O. (1993). **İletişim Bilimine Giriş**. Ankara: Turan Kitabevi.
- İçel, K. (1986). **Günümüzde Basının Kamusal Görevleri**. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kapani, M. (1988). **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kazancı, M. (1981). **İletişimde İdeolojik Yönlendirme**. Ankara: Ankara Üni. S.B.F. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Kaya, R. (1985). **Kitle İletişim Sistemleri**. Ankara: Teori Yayınları.
- Kurtuluş, K. (1982). **Reklam Harcamaları**. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fak. Yayınları.
- Mac Bride, S. vd. (1993). **Bir Çok Ses Tek Bir Dünya**. Çev: E. Özkök. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.
- Mc Quail, D. (1994). **Kitle İletişim Kuramı**. Çev: A. H. Yüksel. Eskişehir: Ana. Üni. Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Morley, D. ve K. Robins (1997). **Kimlik Mekanları**. Çev: E. Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mutlu, E. (1994). **İletişim Sözlüğü**. Ankara: Ark Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (1984). **Kamuoyu**. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, S. (1996). “Televizyon Haberciliği ve Türkiye’deki Uygulamaları”. **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-II**. İstanbul: Yeni Medya Hizmetleri Yayınları.
- Sauvey, A. (1974). **Kamuoyu**. Çev: S. Gürbaşkan. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Sezer, D. (1972). **Kamuoyu ve Dış Politika**. Ankara: A.Ü. SBF.Yayınları.

Şahin, H. (1991). **Yeni İletişim Ortamı, Demokrasi ve Basın Özgürlüğü**.
İstanbul: Basın Konseyi Bilimsel Araştırmalar Yayınları.

Tokgöz, O. (1987). **Temel Gazetecilik**. Ankara: A.Ü. BYYO Yayınları.

----- (1996). “Medya İle Siyaset”. **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı-I**.
İstanbul: Yeni Medya Hizmetleri Yayınları.

Tosun, G. (1994). “Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişiminin Rolü”. **AÖF,
Dergisi**. Eskişehir: Anadolu Üniv. Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Turam, E. (1994). **Medyanın Siyasi Hayata Etkisi**. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Vural, M. (1997). “Yerel Basının Kamusal Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel
Basın Kamuoyu İlişkileri”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. An. Üni. Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Yıldırım, S. (1993). **Yerel Yönetim ve Demokrasi**. İstanbul: Toplu Konut İdaresi
Başkanlığı-IULE EMME Yayınları.

Yumlu, K.(1990). **Kitle İletişim Araştırmaları**. İzmir: Neşe Yayıncılık.

Yücedoğan, G. (1997). “Medya-Kamuoyu İlişkisi”. **İ.Ü. İletişim Fakültesi
Dergisi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Yüksel, A. H. (1994). “**İkna Edici İletişim**”. Eskişehir: Ana. Üni. ESBAY Vakfı
Yayınları.

SUSURLUK SKANDALI SONRASI “TEMİZ TOPLUM” TALEBİYLE ORTAYA KONAN “SİVİL İTAATSİZLİK” EYLEMLERİNİN TÜRK BASININDA GÖRÜNÜMÜ

Yrd. Doç. Dr. Nejdet ATABEK*

ÖZET

Medya ve sivil toplum örgütleri kamuoyunun oluşturulmasında ve yönlendirilmesinde en önemli iki unsurdur. Bu çalışmada Susurluk Skandalı'nın Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde ne kadar gündemde tutulduğu ve bu olaya tepki olarak gelişen kamuoyunun ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemlerine sözü edilen gazetelerde ne kadar yer verildiği incelenmektedir. Makale çerçevesinde medya, sivil toplum örgütleri ve kamuoyu etkileşimi tartışılmaktadır.

GİRİŞ

Susurluk Skandalı sonrası bu olaya tepki olarak ortaya konan sessiz yürüyüşlerden ışık söndürmeye kadar bir dizi protesto türünü içinde barındıran “sivil itaatsizlik” eylemleri ülkemizde o güne kadar görülmedik ölçüde kitlesel bir katılımı sağlamayı ve tüm kesimlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Susurluk Skandalı'na kamuoyu tepkisinin böylesine büyük olmasının nedenleri arasında kuşkusuz ülkemizde uzun yıllardır yaşanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki olumsuzlukların büyük payı vardır. Sözü ettiğimiz olumsuzlukların toplumu bir patlama noktasına getirdiği ve Susurluk Skandalı ile birlikte bu tepkilerin çeşitli biçimlerde ortaya çıktığı da ileri sürülebilir. Ancak bu gerekçeler olayın sadece bir yönünü açıklayabilmektedir. Susurluk Skandalı sonrası bu olayın aydınlatılmasını isteyen böylesine büyük bir kamuoyunun nasıl oluşturulduğunu açıklayabilmek için ülkemiz medyasının ve sivil toplum örgütlerinin rolünü de gözden kaçırmamak gerekir.

Bu makalede kamuoyunda Susurluk Skandalı diye adlandırılan 4 Kasım 1996 tarihindeki trafik kazasının ardından, sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde “temiz toplum” talebiyle ortaya konan “sivil itaatsizlik” eylemlerinin Türk basınında yer alışı incelenmektedir. Çalışmada ayrıca, söz konusu protesto eylemlerini toplumsal boyutlarıyla kavrayabilmek ve demokrasimiz bakımından anlamını ortaya

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

koyabilmek için sivil toplum ve sivil itaatsizlik kavramları da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

SİVİL TOPLUM KAVRAMININ KÖKENLERİ

Sivil toplum kavramındaki “sivil” sözcüğü, kent yaşamının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder. Bu nedenle sivil toplum kavramının karşısı “askeri” toplum değildir. Bu kavram, “şehir adabı” anlamına gelmektedir ve karşısı da “gayrimedeni” olabilir. Sivil toplum kavramının kent yaşamı ile ilişkisini açıklığa kavuşturmak için konuyu tarihsel kökenleri ile birlikte ele almak gerekir.

Batı Avrupa’da kentler 12. yüzyıldan itibaren yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak ticaretin de gelişmesi, kentlerdeki bu faaliyetleri toplumun tümü için yeni bir zenginlik kaynağı haline getirdi. O zamana kadar göremedikleri ve mekanizmasını bilmedikleri bu yeni kaynaktan yararlanmak isteyen feodal asiller, tüccarın, küçük esnafın ve üreticinin korunması gerektiğini kavradılar. Kentin üretken sınıfları, feodal asiller ile yaptıkları uzlaşmaya göre belirli haklar elde ettiler. Bunların başında asillerin kent yaşamına karışmamaları, kentlerin kendi milislerini (askeri güçlerini) örgütleyebilmeleri, hukuk kurallarının kent duvarları içinde kentin belirlediği şekilde işleyebilmesi ve kendi mahkemelerini kurabilmeleri yer alıyordu. Bu dönemde ortaya çıkan kent özgürlükleri, batının tarihsel gelişiminde büyük bir öneme sahiptir. Bu özgürlükler kentlerde belirli grupların ortaya çıkmasına, onların “tüzel kişilik” kimliği kazanmalarına ve bu kimlikle iş yapabilmelerine olanak sağlamıştır. İmtiyazlar sayesinde tüzel kişilik kazanan kentler bundan sonra kendi kendilerini idare eden birimler olarak geliştiler. Bir kaç kent aynı amaç etrafında birleşince de ortaçağın feodal asillerinin hiç beklemedikleri bir güç oluşturdular. Bu gelişim, asillere rağmen, kentin dışına taşarak bir bölgenin yargı işlevini üzerine alan yeni yargı organları ve yeni danışma organları ortaya çıkardı. Her ne kadar Batı Avrupa’da zamanla ortaya çıkan merkezi krallıklar kentlere verilen imtiyazları geri aldılarsa da bu imtiyazların izleri hiç bir zaman tamamen silinmedi. 17. ve 18. yüzyıllarda batılı düşüncülerin “sivil” köklü ifadeler kullanmalarının ardında, yukarıda sözü edilen dönemde elde edilen imtiyazlar sayesinde genel olarak kentlerde oluşan kamusal yaşam dile getirilmeye çalışılmaktadır. Sivil toplum bağlamında sözü edilen bu toplumun en önemli özelliği de “siyasi”nin (devletin) sultasından kurtulabilmiş ilk toplumsal sistem oluşudur. (Mardin, 1992:9-14).

Sivil toplum kavramını açıklarken kaçınılmaz olarak en çok başvurulan devlet kavramıdır. Sosyal bilimler sözlüğü de sivil toplum kavramının üç anlamına işaret ederken bu yolu izlemektedir. Birincisi, devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı toplumsal etkinliklerdir. İkincisi, bireylerin devletten ya da kamu gücünden izin almadan, kovuşturmaya uğrama korkusu taşımadan rahatlıkla ilişki

geliştirebildikleri, sosyokültürel etkinliklerde bulunabildikleri toplumdur. Üçüncüsü, devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinliklerdir (Demir ve Acar, 1992).

Sivil toplum kavramı, Cicero'nun *societas civilis* fikrinden başlayarak Aristo'nun polis kavramına kadar geri giden Avrupa geleneğinde devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır. Avrupalı düşünürler tarafından 18. yüzyılın ortalarına kadar bu kavram, üyelerini kendi yasalarının nüfuzu altına sokan, böylelikle de barışçı yönetimi ve iyi düzeni sağlama bağlayan bir siyasal birliktelik tipi anlamına geliyordu. Öyleki, bir sivil toplumun üyesi olmak demek bir devletin üyesi olmak, bir devletin yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde hareket etme yükümlülüğü altında olmak demektir. Keane (1993:9) sivil toplum kavramına ilişkin bu geleneksel anlayışın 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başladığını, sivil toplumun ve devletin farklı varlıklar olarak algılandığını söylemektedir. Bu kavram 1750-1850 yılları arasında Avrupa siyasal düşüncesinde önemli bir kavram olarak kendinden söz ettirmiş ve bundan sonra ise belirsizleşerek kaybolmuştur. Sivil toplum kavramı son dönemlerde yeniden popüler olmuştur.

DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM

Demokrasi en genel anlamda "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak demokratik rejimlerin sahip olması gereken üç unsurun vurgulanması gerekir (Kalaycıoğlu, 1995:45). Birincisi, demokrasinin, halkın siyasal temsiline dayanan bir biçimde hükümetin oluşturulması ve halkın rızası oldukça iktidarda kalabilmesini tek meşru ve adil yönetim biçimi olarak kabul eden bir görüş olmasıdır. İkincisi, halkın siyasal yaşama katılımı kayıtsız ve koşulsuz bir şekilde olmasıdır. Üçüncüsü, demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin en kapsamlı biçimde güvence altına alındığı ve gelişmeye açık olduğu bir rejim olmasıdır.

Gelişmiş bir demokrasiye sahip olabilmek için sadece biçimsel olarak demokratik rejimin gerektirdiği parlamento, yargı organları vb. kurumlara sahip olmak yeterli değildir. Toplumun da demokratik bir kültüre sahip olması gerekir. Toplumsal kültüründeki siyasal hoşgörü, başkalarına ve siyasal kurumlara güven, siyasal ilgi, bilgi, etkinlik duygusu ve katılım eğilimleri, bir ülkedeki demokrasinin oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunan özelliklerin başında gelir. Ülkemizde de demokratik rejim ile ilgili olarak yaşanan sorun siyasal kurumların biçimsel olarak yetersizliğinden değil, siyasal kültürümüzdeki bazı özelliklerden ve eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde siyasal kültürün ve/veya demokratik rejimin istendik ölçüde gelişmemiş olmasının başlıca nedeni sivil toplumun yeterince güçlü olmamasında aranmalıdır. Sivil toplumun temelinde toplumun genel katılımına dayalı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel kurumsallaşmalar yer almaktadır. Ancak, biçimsel kurumsallaşmanın veya birlikteliğin varolması yeterli değildir. Sivil toplum, günlük geçimini sağladığı kurumlara sahip çıkmayı, onları düzenlemeyi bilen küçük yurttaş topluluklarının bir toplamıdır. Demokratik bir öze sahip olan böylesi bir toplumda yurttaşlar, her hangi bir tehdit karşısında kültürlerinin kendilerine aktardığı demokratik mirası korumak için anında harekete geçmekte, otoriter yönetimlere karşı direnmektedirler.

Günümüz demokrasilerinde sivil topluma hayat veren dinamikler şu başlıklar altında özetlenebilir: a- Toplumsal uzlaşma ve barışı sağlama yönünde yurttaşların asgari müştereklerde buluşması, b- Demokratik hukuk devleti çerçevesinde farklılıklara saygı duyulması ve karşıt fikirler arasında hoşgörü ilkesinin egemen kılınması, c- Toplumda demokrasi fikrinin yaygınlık kazanması için çok partili siyasal yaşama ve siyasetçilere duyulan güvenin zedelenmemesi, d- Din ve vicdan, düşünce ve girişim özgürlüğünün tam olarak sağlanması, e- Toplumdaki bireylerin birer yurttaş olarak kendi haklarına sahip çıkması, f- Yurttaş inisiyatifleri aracılığıyla daha fazla katılımın gerçekleştirilmesi, halkın siyasal mekanizma içerisinde karar alma süreçlerinde özgürce sesini duyurabilmesi, g- Siyasal yaşamda çokluğun değil, çoğulculuğun yaşanması, h- Bireylerin birer yurttaş olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin hiç bir kısıntıya uğramaması, ı- Sivilleşme doğrultusunda yasal örgütlenmelerin önündeki örgütlenmelerin kaldırılması (Kalaycıoğlu, 1995:43-53).

Devlet ya da iktidar karşısında sivil toplumun ne anlama geldiği açıklanmalıdır.

“Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır. Bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama, ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır” (Diamond, 1994:5-15).

Buradan da anlaşılacağı gibi devlet ile sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin varolabilmesi ancak hiç bir toplumsal kesimin hakim iktidar olmaya yönelmemesiyle mümkündür. Sivil toplum, hiç bir bireyin, toplumsal kesimin veya

sınıfın toplumdaki diğer birey, toplumsal kesim veya gruplar tarafından ezilmemesinin bir güvencesidir. Bu durum, ister istemez sivil toplum unsurlarının toplumsal yapı içinde birbirleriyle uyum değil çatışma temeline dayalı bir ilişki içinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Bunun olmazsa olmaz koşulu ise siyasal özgürlüklerin cemaati değil bireyi eksen alarak şekillendirilmesidir. Çünkü cemaat, kendi içinde uyumlu ve çevresinde de uyum arayan bir örgütlenme biçimi olarak diğer kişileri, grupları veya örgütlenmeleri baskı altına almaya daha yatkındır. Birey ise özgürlüğü esas alan ve bu özgürlüğünü her türlü uyumu reddederek gerçekleştirmeye çalışan bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı, demokratik rejimler siyasal özgürlüklerin bireysel zeminde gerçekleşmesini ve dolayısıyla sivil toplumu oluşturan örgütlenmelerin uyum değil çatışma zemininde hareket etmesini sağlamaya çalışırlar (Sarıbay, 1997). Bu arada belirtmek gerekir ki demokratik rejimlerin siyasal çatışmayı meşrulaştırmaları, diğer toplumsal kesimlerin veya grupların haklarını ve özgürlüklerini dışlamayı içermez. Burada ifade edilen siyasal çatışmanın demokratik rejimlerde somut olarak ortaya çıkış biçimi sivil itaatsizliktir.

SİVİL İTAATSİZLİK

İlk kez 1848 yılında Amerika'da Thoreau tarafından kullanılan sivil itaatsizlik kavramı 1980'li yıllarda özellikle Avrupa'da yoğun tartışmaların konusu olmuştur. Sivil itaatsizlik, şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkanların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir (Coşar, 1997:9-20). Şayet toplumda sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya konmasına olanak tanıyan bir siyasal kültür oluşmamışsa, farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılmasının yolları açık demektir (Sarıbay, 1997:35). Bu durum demokrasinin yeterince gelişmemiş olduğuna ve devlet karşısında sivil toplum alanının darlığına işaret eder.

Sivil toplum tanımında yer alan aşağıdaki kavramları incelemek sivil itaatsizlik'in ne olduğunu anlamamız bakımından yararlı olacaktır (Coşar, 1997:9-20).

Yasadışılık: Sivil itaatsizlik, haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denedikten sonra girilen yasadışı bir eylemdir. Ancak bunun anlamı, yasadışı örgütlenmeyi ya da yasadışı eylemi savunmak değildir. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcisi, varolan anayasal düzenin temel ilkelerine topyekün bir itirazda bulunmaz. Tam tersine, bu toplumsal uzlaşma zemininde yer alan ilkelerin çiğnenmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmek için bu yola başvurur. Bu nedenle sivil itaatsizlik, yasadışı ancak meşru bir eylemdir.

Alenilik: Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik gizli değil aleni bir eylemdir. Sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştiren bireyler sadece kendilerini gizlememekle kalmazlar, yaptıkları eylemi de kamuoyuna en etkili şekilde duyurabilme yollarını ararlar. Ancak burada şu istisnayı duruma dikkati çekmek gerekir. Şayet sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirecek kişilerin kendilerini ve yapacakları eylemi önceden duyurmaları halinde sivil itaatsizlik eyleminin engellenmesi söz konusuysa, bu kişiler kendilerini ve yapacakları eylemi son ana kadar gizli tutabilirler. Ancak bu gizlilik, eylem sona erdikten sonra mutlaka kamuoyuna duyurulmalıdır.

Hesaplanabilirlik: Bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirilmeden önce eylemin hedefi ve nasıl gerçekleştirileceği baştan açıklanır. Eylemin gidişatının ve ortaya çıkardığı sonuçların eylemin başında söylenenlere uygun olması gerekir. Örneğin, sessiz bir yürüyüş eyleminin yapılacağı planlanmışsa, sadece bu yapılmalıdır. Eylemcinin, eylemin başında söyledikleri ile eylem sırasında yaşananların farklı olması, gerçekleştirilen eylemin bir sivil itaatsizlik eylemi olarak sunulmasını güçleştirir.

Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi: Sivil itaatsizlik eylemcisi gerçekleştirilen eylemin politik ve hukuki sorumluluğunu üstlenir. Meşru bir zeminde gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eyleminin sonunda politik ve hukuki sorumluluktan kaçınmak ve eylemi inkar etmek düşünülmez.

Şiddetin reddedilmesi: Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetten kaçınılır. Eylemin karşıtlarının ya da olayın dışındaki üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüklerine saygı gösterilir. Söz ile saldırıda bulunulmaz ve eylem karşıtlarının malına dahi zarar verilmemesi önerilir. Sivil itaatsizlik eylemi, düşmanlıkları gidermenin ve karşıtını ikna etmenin bir yöntemi olarak düşünüldüğü için şiddet kullanmak eylemlerin amacıyla uyuşmaz.

Kamu vicdanına yönelik bir çağrı: Sivil itaatsizlik eylemi toplumun çoğunluğuna ya da daha doğru bir deyişle kamuoyuna gönderilen bir mesajdır. Bu çağrı toplumda ortak bir adalet anlayışının varlığı varsayımına dayanır. Sivil itaatsizlik eylemi, kendi hedeflerini gerçekleştirirken toplumun diğer üyelerinin haklarına zarar vermez.

Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı ortak eylem: Sivil itaatsizlik eylemi toplumsal sistemin tümüne karşı değil tek tek haksızlıklara karşı yapılır. Bir başka deyişle, sivil itaatsizlik eylemcisi sistemin genel anlamda adaletli olduğunu varsayar ve bunu değiştirmeye çalışmaz. Bu nedenle de sivil itaatsizlik eylemcilerinin ideolojik anlamda görüş birliği içinde olmaları gerekmez. Sivil itaatsizlik eylemcisi için önemli olan karşı çıkılan veya istenen şeyler için ortak

eylem farklı dünya görüşlerine sahip bireyleri bir araya getiren bu tür örgütlenmeler ademi merkezîyetçi, taban insiyatifine dayalı ve demokratik örgütlenmelerdir. Sivil itaatsizlik eylemleri için oluşturulan örgütlenmelerin ömürleri de genellikle söz konusu haksızlığın giderilmesiyle sınırlıdır.

KAMUOYU, SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE MEDYA

Kamuoyu, belirli bir zamanda, ortaya çıkan bir soruna ilgi duyan grupların belirli karar mekanizmalarını veya toplumsal kesimleri harekete geçirmek için ifade ettikleri görüşlerdir. Kişisel düşüncenin özgürce ifade edilebildiği, insanların yakınlık duydukları görüşler etrafında örgütlenebildiği gelişmiş demokratik rejimler, bireyler ve gruplararası görüş alışverişinin en iyi gerçekleştiği, dolayısıyla kamuoyunun sesini güçlü bir biçimde duyurduğu ortamı sağlar.

Hemşeri derneklerinden çevre korumacı derneklere, meslek örgütlerinden üniversitelere, işçi ve işveren sendikalarından siyasi partilere kadar geniş bir yelpazeye sahip olan sivil toplum örgütleri, demokratik rejimlerde kamuoyunu örgütleyen ve biçimlendiren başlıca birimlerdir. Bu örgütler, kamu kurum ve kuruluşları gibi doğrudan kamu otoritesi alanı içinde yer almazlar ve sivil toplumu oluşturan birimleri meydana getirirler. Devlet erkinin dışında yer alan bu sivil toplum örgütleri, çeşitli grupların veya toplumsal kesimlerin belirli sorunlar karşısında ifade edilen görüşü olarak tanımlayabileceğimiz kamuoyunun görece serbestçe oluştuğu ve ortaya çıktığı zemini oluştururlar. Devlete doğrudan bağlı bazı kuruluşların da kamuoyu oluşturma çabaları sözkonusudur ancak bu şekilde oluşan kamuoyunu güdümlü kamuoyu olarak tanımlamak ve bu tür örgütleri de sivil toplum örgütlerinden ayırmak gerekir. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi/ayırımı aşağıdaki sivil toplumculuk tanımında açıkça görmek mümkündür.

“Sivil toplumculuk devlet ile sivil toplum arasında bir çelişki bulunduğunu ve biri güçlendikçe diğerrinin zayıflayacağını, birinin etki alanının genişlemesinin diğerrinin etki alanının daralması pahasına gerçekleşebileceğini kabul eden ve bu ikilemde tercihini sivil toplumdan yana yaparak siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sivil toplumun güçlendirilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Bu çerçevede siyasal düzeyde sivil topluma, siyasal etkinliklerin devletten arındırılmasıyla; kültürel düzeyde sivil topluma, resmi ideoloji ve resmi dinin olmaması, devletin din, dil ve ırk ayrımı yapmaması, belirli kültürel kodları dayatmamasıyla; ekonomik düzeyde sivil topluma ise piyasa mekanizmasına ve mülkiyet hakkına devletin karışmaması ile ulaşılabileceğini savunmaktadır” (Demir ve Acar, 1992).

Sivil toplum, insanların kendileriyle ve çevreleriyle ilgili kararların alınmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katıldıkları toplumdur (Ateş, 1991:35-36). Katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin çok büyük bir önemi vardır. Ancak, nasıl gelişmiş bir demokrasinin varolabilmesi için bir takım kurumların biçimsel olarak varolması yetmiyorsa, sivil toplumun genişlemesi için de sivil toplum örgütlerinin biçimsel olarak varolması yeterli olmamaktadır. Bu örgütlerin demokratik bir öze sahip olması ve demokrasiye yönelecek tehditler karşısında harekete geçebilecek bir kültüre sahip olması gerekmektedir.

Demokratik rejimlerde medya vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Birer yurttaş olarak toplumu oluşturan bireyler ancak medya sayesinde gelişmelerden haberdar olabilmekte, olayları yorumlayabilmekte, tartışmalara katılabilmektedir. Bu sayede de bir takım siyasal tercihler yaparak, çeşitli tutumlar edinerek ve eylemlerde bulunarak toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır. Medya bir taraftan siyasal iktidarın görüş ve politikalarını yurttaşlara iletirken, diğer yandan da sivil toplumun bünyesinde yer alan toplumsal hareketlerin ve sivil toplum örgütlerinin hak ve taleplerini iktidara ve politikacılara iletir.

Medyanın en önemli işlevlerinden biri de halk adına siyasal iktidarı izlemek ve denetlemektir. Bu işlevin yalnızca medyadan beklenmesi doğru bir yaklaşım değildir. Sivil toplum örgütleri de en az medya kadar siyasal iktidarı izlemekten, yapılan yanlışları eleştirmekten ve alternatif çözüm önerileri ortaya koymaktan sorumludur.

Gelişmiş demokrasiye sahip ülkelerde toplumun değer yargılarına uygun olmayan tutum ve davranışlar hoş görülmez. Bu toplumsal denetim mekanizmasının baş aktörleri, siyasilerin yaptıklarını halk adına izleyen ve denetim görevini yerine getiren medya ve sivil toplum örgütleridir. Sivil toplum örgütleri ve medya arasındaki “işbirliğinin” geliştirilmesi kuşkusuz ülkemiz demokrasisinin gelişimine büyük katkılar sağlayacaktır.

Demokratik rejimlerde basın dördüncü güç olarak nitelenirken, bazı düşünürler tarafından da sivil toplum örgütleri beşinci güç olarak tanımlanmaktadır. Çünkü kamuoyunun ne dediğini, nasıl tepki gösterdiğini en iyi sivil toplum örgütleri yansıtmaktadır (Paker, 1997). Ancak unutulmamalıdır ki sivil toplum örgütlerinin çeşitli konularda yaptığı açıklamaların ve gerektiğinde ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemlerinin kamuoyuna duyurulmasında medyanın üzerine önemli görevler düşmektedir. Demokratik rejimlerde sivil toplumun sesi her yerden çok medyada yansımalıdır.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Türk siyasal hayatında bireysel girişimle ortaya çıkan olgu ve kurumların geçmişi 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Daha önceleri Osmanlı imparatorluğu'nda, belirli bir yerde yaşayan insanlar devlete taleplerini topluca iletiyorlardı ve buna "imdatname" deniyordu. 1847 yılından itibaren ise Osmanlı vatandaşları bireysel girişimin bir örneği olarak "arz-ı hal" (dilekçe) düzenleyerek hükümete başvurmaya başladılar (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995:33-40). 19. yüzyıl Osmanlı'da cemaat kültürünün aşınmaya başladığı, bireyin toplumsal yapıda bir değer olarak kabul olunduğu, siyasal gruplaşmaların ve partilerin ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Bu gelişmeler topluca göz önüne alındığında Osmanlı'da sivil toplumun oluşumunu ve gelişmesini hazırlayan temellerin 19. yüzyıl ortalarında atılmaya başlandığı ortaya çıkar. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süren özgürlük ortamı sivil toplum alanının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. II. Meşrutiyet'i izleyen bir kaç hafta içinde 200'ü aşkın gazete yayın izni almış ve 1908-1909 yıllarında süreli yayın sayısı 353'e ulaşmıştır. Bu özgürlük ortamında dönemin büyük gazetelerinden İkdam'ın tirajı 60 bine, Sabah'ın tirajı ise 40 bine ulaşmıştır (Alemdar, 1981:110). Bu dönemde çok sayıda dernek, gönüllü kuruluş ve siyasal parti de ortaya çıkmıştır. Ancak, II. Meşrutiyet'in kısa süren (1908-1912) özgürlük ortamı hariç tutulursa, Osmanlı'da sivil toplum yabancıların hakim olduğu bir iktisadi hayatın dışında gelişmemiştir. Osmanlı imparatorluğu'nun çökmesi, Kurtuluş Savaşı ve daha sonra Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yaşanan tek partili rejim, ülkemizde sivil toplumun yeşermesine olanak sağlamamıştır (Kalaycıoğlu, 1998:14-15).

1950'li yılların başında çok partili hayata geçilmesiyle birlikte gönüllü bireysel girişimlerde bir canlanma oluşmuştur ancak ekonomik yaşamdaki girişimler siyasal yaşamdakilere oranla devletten daha fazla hoşgörü görmüştür. 1957 yılından itibaren ise ekonomik göstergelerin bozulması ve iktidardaki Demokrat Parti'nin oylarının erimeye başlamasıyla birlikte, iktidar tarafından muhalefet karşıtı bir tutum izlenmeye başlanmış ve adeta tek parti rejimi ortamına geri dönmüştür. 1950'li yıllardaki gelişmelerden ders alınarak siyasal parti gücünü dengelemek için 1961 anayasası ile yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı ve Anayasa Mahkemesi oluşturuldu. Ayrıca, radyo ve televizyonla üniversiteler gibi çeşitli kurumlar özerk hale getirilerek yürütmenin dengelenmesine ve denetlenmesine çalışıldı. Bu aynı zamanda devlet ile sivil toplum arasındaki dengenin korunmasına ve geliştirilmesine de katkı sağlamıştır (Kalaycıoğlu, 1998).

1961 Anayasası ile sağlanan özgürlük ortamında gönüllü bireysel girişimle kurulan kültürel, siyasal ve ekonomik amaçlı dernek sayılarında büyük bir canlılık yaşandı. 1946 yılında 1300 olan gönüllü kuruluş sayısı, 1968 yılında çok partili sistemin ve özgürlükçü 1961 Anayasası'nın etkisiyle 37.806'ya kadar yükselmiştir

(Çaha, 1996:125). 1960 sonrasında grev hakkına sahip olan sendikalar da ülkemizde sivil toplum alanının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. 1971-1973 dönemi hariç tutulursa sivil toplum alanındaki bu canlılık 1980 askeri darbesine kadar devam etti (Toprak, 1996:104). Askeri rejim ortamında siyasi partiler kapatıldı, pek çok derneğin ve sendikanın çalışmaları askıya alındı. Özetle sivil toplum sindirildi. 1982 anayasası ile de bu durumun uzun yıllar kalıcı olması sağlandı. Özellikle 1980'li yıllar boyunca siyasal ve toplumsal alandaki gönüllü bireysel girişimler devlet tarafından şüphe ile karşılandı. Özal iktidarlarının ekonomide dışa açılma politikalarına paralel olarak sadece ekonomik alandaki bireysel girişimler teşvik gördü.

Türkiye'de 1990'lı yıllar sivil toplumun görece genişlediği ve dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinin artış gösterdiği yıllar olmuştur. Bu dönemde çevre, hava kirliliği, kadın hakları, sağlık, insan hakları gibi spesifik konular tartışmaya açılmış ve bu konular etrafında çok sayıda insan biraraya gelmiştir. Farklı değerleri ve talepleriyle bu gruplar, 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de sivil toplum alanında çoğulcu ve farklı kimliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulundular (Çaha, 1996:139).

Türkiye'de sivil toplumun durumunu daha nesnel bir şekilde ortaya koyabilmek için siyasal katılma oranına, dernekleşme düzeyine ve hukuk devleti uygulamalarına bakmak gerekir (Kalaycıoğlu, 1998:123-133). Siyasal katılma, genel ve yerel seçimlerde oy kullanmadan dilekçe vermeye, siyasal amaçlı toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenlemeden grev ve boykot yapmaya hatta trafiği engellemeye ve bina işgalleri yapmaya kadar çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu siyasal katılma türleri Türkiye'de 1980-1983 arası dönem hariç tutulursa 1960'dan başlayarak günümüze kadar hem çeşit hem de sayı bakımından sürekli bir artış göstermiştir. Örneğin Gökova'daki enerji santralının devreye girmesine, Bergama'da siyanürle altın üretimine ve Susurluk Skandalı'na karşı düzenlenen sivil itaatsizlik eylemleri, kamuoyundan büyük destek görmüş ve siyasal iktidarların bu konudaki politikalarını etkilemiştir. Açıkça görülmektedir ki Türkiye'de artık halkın ya da daha doğru bir ifadeyle kamuoyunun desteği olmaksızın iktidarda kalmanın zor olduğu bir noktaya gelinmiştir.

Sivil toplumun gelişmişliğinin bir diğer göstergesi olan dernekleşme olgusunun ülkemizde, yerleşik demokrasiye sahip ülkelere oranla hayli düşük olduğu gözlenmektedir. Örneğin A.B.D., İsveç ve Danimarka'da gönüllü kuruluşlara üyelik seçmen yaşındaki nüfusun % 80-90'ını kapsarken İspanya, Fransa ve Japonya'da bu oran % 30-40 civarında, Türkiye'de ise % 10'dan daha az bir durumdadır. Dernekleşme bir sivil toplum ölçütü olarak ele alındığında ve yerleşik demokrasiye sahip ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin sivil toplum yapısının zayıf olduğu söylenebilir.

Sivil toplum alanının genişleyebilmesi için yerleşik bir demokrasiye ve köklü demokratik geleneklere sahip olmak gerekir. Hukuk devleti uygulamalarının istendik ölçüde gerçekleştirilememesi, belirli konularda görüş açıklamanın engellenmesi, bazı sivil itaatsizlik eylemlerinde eylemcilerin şiddete maruz kalmaları gibi nedenler ülkemizde sivil toplumun gelişmesini engellemektedir. Gelişmiş bir demokratik rejime sahip olabilmek, sivil itaatsizlik olarak şekillenen toplumsal hareketleri hoşgörü ile karşılayabilecek bir siyasal kültüre sahip olmayı gerektirmektedir.

Sivil itaatsizlik, demokrasinin testidir, çünkü demokrasi farklı görüşlerin temsiline de saygıyı içerir. Sivil itaatsizlik, yurttaşlara siyasal katılımın biçimlerini ve boyutlarını öğretir. Bu anlamda, hakların elde edilmesinin ve genişletilmesinin, bir başka deyişle demokratikleşmenin motoru işlevini görür (Sarıbay, 1995:197). Kısaca belirtmek gerekirse Türkiye’de siyasal katılma, sayısal çokluk ve çeşitlilik bakımından iyi bir düzeydedir. Dernekleşme olgusu, yerleşik demokrasiye sahip ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Demokrasimizin gelişme düzeyi de henüz toplumumuzun ve kamuoyunun beklentilerini karşılayacak düzeyde değildir.

ARAŞTIRMA TASARIMI

4 Kasım 1996 tarihinde ortaya çıkan Susurluk Skandalı’nın ardından ülkemizde önemli siyasal ve toplumsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Susurluk Skandalı’na tepki olarak oluşan ve bu olayın tüm boyutları ile aydınlatılmasını isteyen kamuoyunun büyüklüğü o güne kadar görünmedik boyutlara ulaşmıştır. Bu ölçüde bir kamuoyu oluşumunda kuşkusuz medyanın ve sivil toplum örgütlerinin Susurluk Skandalı’na gösterdiği tepkinin rolü çok büyüktür. Bu makalede Susurluk Skandalı’nın ortaya çıkışından sonra söz konusu olayın Türk basınında nasıl yer aldığı içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma, skandalın basında yer aldığı 5 Kasım 1996 tarihi ile bu olayı protesto etmek amacıyla düzenlenen “Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemlerinin tamamen bittiği 31 Mart 1997 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri üzerinde yapılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi siyasal yelpazenin solunda, Hürriyet Gazetesi ortasında ve Zaman Gazetesi de sağında yer almaktadır. Bu yayın organları fikir gazetesi olmaları ve siyasal yelpazenin farklı kesimlerinde yer almalarından dolayı yargısal olarak araştırma için seçilmişlerdir.

Araştırma kapsamında ilk olarak, Kasım 1996 ile Mart 1997 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin gündemlerinde ilk üç sırada yer alan haberler konularına göre incelenerek Susurluk Skandalı ile ilgili haberlere bu yayın organlarında ne ölçüde yer verildiği ortaya konmuştur (Tablo 1). Gazeteler, haberleri (gündem konularını) önem sırasına göre birinci sayfadan, en üst sıradan ve en fazla yeri kapsayacak şekilde yukarıdan aşağıya doğru sıralarlar. Tablo

1'deki haber konularının gündemde ilk üç sıraya kaç kez çıktıkları yukarıdaki ölçütler göz önüne alınarak tespit edilmiştir. Bu tablodaki haber kategorilerinin tanımları ise aşağıda verilmiştir.

Gazetecilik geleneğinde bir haberin içeriği en iyi şekilde haberin başlığında ve spotunda ifade edildiğinden bu konu kategorilerinin tespitinde de haber başlıkları ve spotlarında yer alan anahtar sözcükler ve anlatımlar dikkate alınmıştır. Bir haberin başlığında veya spotunda Susurluk Skandalı'ndan söz eden ya da bu olayın soruşturulmasıyla ilgili bir ifadeye rastlanıldığında bu haber Susurluk kategorisine dahil edilmiştir. Mafya ve çete kategorisi, bu tür örgütlerin faaliyetleriyle veya bunlara yönelik olarak yürütülen soruşturmalarla ilgili haberleri kapsamaktadır. Şeriat kategorisi, ülkemizde irtica ve gericilik tehlikesinden söz eden ifadelerin yer aldığı haberleri kapsamaktadır. Yasa dışı terör örgütlerinin isimlerinin ve yaptıkları eylemlerin yer aldığı haberler, terör kategorisine dahil edilmiştir. Ekonomi kategorisi, hayat pahalılığı, işsizlik, iç ve dış ticaret, çalışanların ve işverenlerin sorunları ve diğer ekonomik faaliyetlere ilişkin konuları kapsamaktadır. Yürürlüğe giren veya gerçekleşmesi istenen yasal düzenlemeler hukuk kategorisi içinde yer almaktadır. Dış dünya kategorisi, Türkiye'nin dışında olan ve Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen haberlerden oluşmaktadır. Dış siyaset kategorisi, Türkiye'nin yabancı ülkelerle ve içinde bulunduğu uluslararası ilişkilerle ilgili haberi kapsamaktadır. İç siyaset kategorisi, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, siyasi parti liderleri ve üyelerinin ifade ve eylemleri ile siyasal yaşama ve siyasal iktidara ilişkin haberlerden oluşmaktadır. Toplum kategorisi, eğitim, sağlık, kaza, güvenlik, din, ahlak ve geleneğe ilişkin haberlerden meydana gelmektedir.

İkincisi, Susurluk Skandalı ile ilgili haberlerin Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin gündemlerinde ilk üç sırada araştırma dönemi boyunca kaç kez yer aldıkları incelenmiştir (Grafik 1). Üçüncüsü, incelenen beş aylık dönem boyunca ele alınan gazetelerin gündemlerinde nasıl bir değişim olduğunu göstermek amacıyla Susurluk Skandalı, Mafya-Çete ve şeriat konulu haberlerin aylara göre dağılımı grafikte gösterilmiştir (Grafik 2). Dördüncüsü, Susurluk Skandalı konusunda Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde yayınlanan ve gündemin ilk üç sırasına giren haberlerin kaynağına göre nasıl bir dağılım gösterdiği incelenmiştir (Tablo 2). Beşincisi, Susurluk Skandalı ve diğer konularla ilgili olarak kaç tane sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberin incelenen dönemde ve adı geçen gazetelerin birinci sayfalarında yer aldığı araştırılmıştır (Tablo 3). Altıncısı, incelemeye konu olan süre boyunca Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfalarında yer alan Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin gazetelere göre kapladığı alan bakımından dağılımı ortaya konmuştur (Tablo 4). Yedincisi, sözü edilen gazetelerin birinci sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi

kategorisindeki haberlerde yer alan bazı anahtar sözcüklerin dağılımı araştırılmıştır (Tablo 5).

Sekizinci ve son olarak da, incelenen dönemde söz konusu gazetelerin birinci sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin başlıklarında ve spotlarında adı geçen sivil toplum örgütlerinin dağılımı araştırılmıştır (Tablo 6). Tablo 6'da sivil toplum örgütleri ana başlığı altında toplanan kategoriler şu unsurları içermektedir: Siyasi partiler: bu kategori ülkemizde legal olarak faaliyet gösteren siyasi partilerin tümünü kapsamaktadır. İşçi sendikaları: Ülkemizdeki Türk-İş, Disk ve Kesk gibi işçi konfederasyonlarını ve bunlara bağlı sendikaları kapsamaktadır. Diğer sivil toplum örgütleri: Siyasi partiler ve sendikalar dışında kalan TMMOB, Demokrasi Platformu, Hak ve Özgürlükler Platformu, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşlarını kapsamaktadır. Genel olarak sivil toplum örgütlerinden söz etme: Belirli bir sivil toplum örgütünün adı verilmeden sendika, demokratik kitle örgütleri, siyasi partiler, muhalefet partileri, dernek, vakıf gibi ifadelerle yapılan anlatımlar bu kategoriyi oluşturmaktadır.

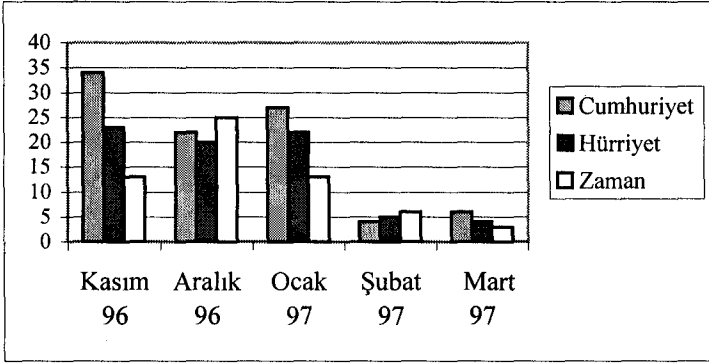
ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada elde edilen bulgulara göre Tablo 1'de görüldüğü gibi 5 Kasım 1996 - 31 Mart 1997 tarihleri arasında gündemin ilk üç sırasında Susurluk Skandalı'na en fazla 93 haberle Cumhuriyet Gazetesi yer vermiştir. Bu yayın organını aynı konuda 74 haberle Hürriyet ve 60 haberle Zaman gazeteleri izlemiştir. Araştırma döneminde gündemin ilk üç sırasına giren konuların gazetelere göre farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. Beş aylık araştırma dönemi boyunca Cumhuriyet Gazetesi'nin gündeminde en fazla yeri 96 haberle şeriat, ikinci sırayı 93 haberle Susurluk ve üçüncü sırayı 43 haberle toplum konulu haberler almıştır. Hürriyet Gazetesi'nde ise birinci sırayı 98 haberle toplum, ikinci sırayı 74 haberle Susurluk, üçüncü sırayı 66 haberle iç siyaset konuları yer almıştır. Zaman Gazetesi'nde de ilk sırayı 118 haberle toplum, ikinci sırayı 102 haberle iç siyaset, üçüncü sırayı da 60 haberle Susurluk konusu almıştır. Gündemin ilk üç sırasında yer alma bakımından tüm konu kategorileri dikkate alındığında gazeteler arasında en ciddi farklılığın şeriat ve mafya-çete haberlerinde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Şeriat konusunda Cumhuriyet Gazetesi'nde 96, Hürriyet Gazetesi'nde 63, Zaman Gazetesi'nde ise sadece 2 habere yer verilmiştir. Mafya-çete konusunda da Cumhuriyet Gazetesi'nde 41, Hürriyet Gazetesi'nde 38, Zaman Gazetesi'nde ise yalnızca 5 habere yer verilmiştir. Bu durum, gazeteler arasındaki yayın politikası ve siyasal görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.

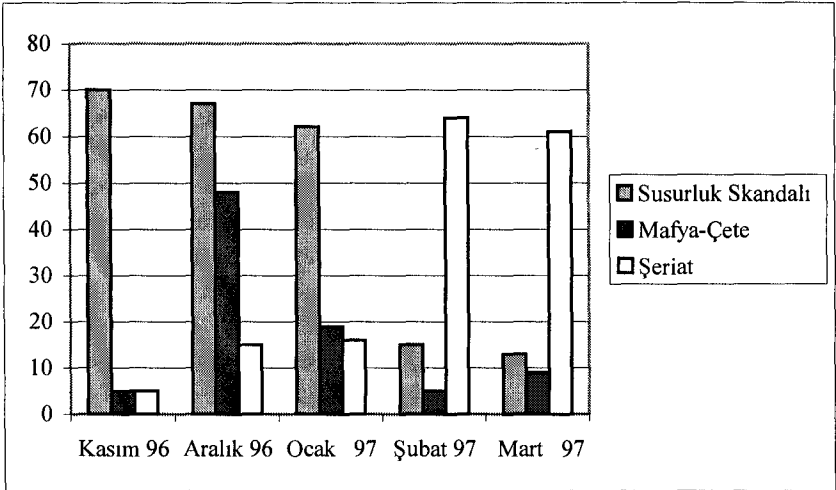
Grafik 1'de görüldüğü gibi her üç gazetede de Susurluk konusundaki haberlere en fazla skandalın ortaya çıktığı ilk üç ayda, başka bir deyişle Kasım, Aralık, Ocak

aylarında yer vermişlerdir. Grafik 2’de de açıkça gözüktüğü gibi özellikle Şubat ve Mart aylarında gündem Susurluk’tan şeriat konusuna kaymıştır. Bunda, kamuoyunda “28 Şubat Süreci” olarak bilinen aynı tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında irticaya karşı alınan önlemlerin etkisi büyük olmuştur. Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da araştırma dönemi boyunca Zaman Gazetesi’nde irtica kategorisine giren haber sayısının sadece 2 olduğudur.

Grafik 1: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Susurluk Skandalı Konusundaki Haberlerin Aylara Göre Dağılımı

Grafik 2: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Susurluk Skandalı, Mafya-Çete ve Şeriat Konularında Yayımlanan Haberlerin Aylara Göre Dağılımı

Tablo 1: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Haberlerin Konularına Göre Dağılımı

HABER KÖNÜLARI	CUMHURİYET GAZETESİ						HÜRRİYET GAZETESİ						ZAMAN GAZETESİ						Genel Toplam
	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplamı	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplam	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplam	
Susurluk	34	22	27	4	6	93	23	20	22	5	4	74	13	25	13	6	3	60	227
Mafya-Çete	-	24	12	-	5	41	3	20	7	4	4	38	2	2	-	1	-	5	86
Şeriat	4	12	14	31	35	96	1	3	2	33	24	63	-	-	-	-	2	2	161
Terör	5	1	5	3	6	20	6	1	6	1	-	14	8	-	5	3	3	19	53
Ekonomi	6	9	7	3	4	29	2	3	5	2	2	14	13	6	12	4	2	37	80
Hukuk	7	2	3	6	2	20	7	2	3	3	-	15	3	6	2	1	4	16	51
Dış Dünya	1	1	1	5	5	13	4	2	1	3	3	13	7	6	3	3	6	25	51
Dış Siyaset	1	10	10	11	10	42	3	8	14	3	18	46	6	8	12	13	18	57	147
İç Siyaset	5	7	6	12	10	40	13	14	13	8	18	66	9	29	9	25	30	102	208
Toplum	11	5	8	9	10	43	16	20	20	22	20	98	17	21	27	28	25	118	259
Toplam	78	93	93	84	93	441	78	93	93	84	93	441	78	93	93	84	93	441	1323

Tablo 2’de görüldüğü gibi Susurluk konusundaki haberlerin kaynağına bakıldığında her üç gazete arasında ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. Susurluk konusunun ülkemiz kamuoyu bakımından taşıdığı önem nedeniyle cumhurbaşkanı, başbakan, siyasi parti genel başkanları ve milletvekillerinin bu konudaki pek çok habere kaynaklık ettiği gözlenmektedir. Susurluk Komisyonu, Başbakanlık Teftiş Kurulu ve kamu görevlileri (daha çok savcılar, mahkeme başkanları vb.) de Susurluk Skandalı’nın soruşturulması ile ilgili olarak önemli bir haber kaynağı olmuşlardır. Siyasilerin ve kamu görevlilerinin dışındaki kişilerinde (şahıslar kategorisi) Cumhuriyet Gazetesi’nde 10, Hürriyet Gazetesi’nde 8 ve Zaman Gazetesi’nde de 8 kez Susurluk konusundaki haberlere kaynaklık ettiği gözlenmiştir. Siyasiler ve kamu görevlileri dışındaki kişilerin Susurluk konusundaki haberlere böylesine az kaynaklık etmesinin nedeni, konunun devletin güvenlik ve istihbarat birimleriyle yakından ilgili olmasıyla, dolayısıyla somut açıklamalarda bulunma ve soruşturma süreçlerinin daha çok siyasilerin ve resmi görevlilerin tekelinde bulunmasıyla açıklanabilir.

Tablo 3’de araştırma dönemi boyunca incelenen gazetelerin birinci sayfalarında Susurluk Skandalı sonrası yer alan sivil itaatsizlik eylemlerinin sayısı görülmektedir. Susurluk Skandalı’nı protesto eden ve bu olayın aydınlatılmasını isteyen sivil itaatsizlik eylemleri en çok 27 haberle Cumhuriyet Gazetesi’nde, arkasından 7 haberle Hürriyet Gazetesi’nde ve 4 haberle de Zaman Gazetesi’nde yer almıştır. Cumhuriyet Gazetesi’nin diğer sivil itaatsizlik eylemlerine de 38 haberle en fazla yeri verdiği, Zaman Gazetesi’nin 9 ve Hürriyet Gazetesi’nin de 7 haberle onu izlediği görülmektedir.

Tablo 4’de Susurluk Skandalı ile ilgili olarak araştırma dönemi boyunca incelenen gazetelerin birinci sayfalarında yer alan sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin başlık, spot, haber içeriği, fotoğraf ve fotoğraf altı olarak ne kadar yer kapladığı gösterilmektedir. Susurluk konusundaki sivil itaatsizlik eylemlerine birinci sayfasında 3661 cm² ile en fazla yeri Cumhuriyet Gazetesi, ikinci sırada 1298 cm² ile Zaman Gazetesi, son sırada da 471 cm² ile Hürriyet Gazetesi yer vermiştir. Sözü edilen haberlerin devam sayfaları da hesaplamaya katıldığında gazeteler arasındaki sıralama değişmemektedir. Birinci sayfadan verilen haber başlığı ve spotunun kapladığı alan bakımından da sıralama Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetesi olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi birinci sayfadan verdiği bu haberlerin içerik kısmı için 371 cm²’lik bir yer ayırırken Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfalarında haber içeriğine rastlanamamıştır. Hürriyet ve Zaman gazeteleri söz konusu haberleri birinci sayfadan başlık, spot ve fotoğrafla verip devam sayfalarında haber içeriğine yer vermişlerdir.

Tablo 2: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinde Susurluk Skandalı Konusunda Yayımlanan ve Gündemin ilk Üç Sırasına Giren Haberlerin Kaynağına Göre Dağılımı

HABER KAYNAKLARI	CUMHURİYET GAZETESİ	HÜRRİYET GAZETESİ	ZAMAN GAZETESİ
Cumhurbaşkanı	4	5	3
Başbakan	1	4	3
Siyasi Parti Başkanları	18	10	7
Milletvekilleri	6	9	5
Susurluk Komisyonu	7	5	11
Başbakanlık Teftiş Komisyonu	2	2	-
Kamu Görevleri	12	10	8
Şahıslar	10	8	8
Birden fazla kaynak (kişi) tarafından	7	6	4
Belgeler-Raporlar	6	5	3
Kişisel Bildirim	11	4	1
Belirsiz	9	6	7

Tablo 3: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarında Yer Alan Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Konularına ve Aylara Göre Dağılımı

HABER KONULARI	CUMHURİYET GAZETESİ					HÜRRIYET GAZETESİ					ZAMAN GAZETESİ				
	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Susurluk Skandalı	5	7	3	7	5	-	1	1	4	1	-	1	1	1	1
Diğer	3	6	12	6	11	3	-	2	1	1	1	1	-	5	2
Toplam	8	13	15	13	16	3	1	3	5	2	1	2	2	6	3

Tablo 4: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarında Yer Alan Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerin Kapladığı Alan Bakımından Dağılımı

ALAN TÜRÜ (cm ²)	CUMHURİYET GAZETESİ				HÜRRIYET GAZETESİ				ZAMAN GAZETESİ			
	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%
Başlık	846	457	1303	16.5	284	355	639	41.6	218	223	441	21.7
Spot	456	-	456	5.7	114	98	212	13.7	189	65	254	12.6
Haber İçeriği	371	3079	3450	43.6	-	409	409	26.7	-	582	582	28.7
Fotoğraf	1890	713	2603	32.9	73	204	277	18.0	301	395	696	34.5
Fotoğraf Altı	98	-	98	1.3	-	-	-	-	26	24	50	2.5
Toplam	3661	4249	7909	100	471	1066	1537	100	734	1289	2023	100

Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlığında ve spotunda yer alan bazı anahtar sözcüklerin gazetelere göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir. Susurluk Skandalı'nı tanımlayan ve bu olaydan söz ederken en çok kullanılan anahtar sözcüklerin taranmasıyla elde edilen bu tabloda görüldüğü gibi en fazla kullanılan sözcük olan temiz sözcüğü başlıkta ve spotta olmak üzere toplam 30 kez ile en fazla Cumhuriyet Gazetesi'nde, 14 kez ile Hürriyet Gazetesi'nde ve 4 kez de Zaman Gazetesi'nde kullanılmıştır. En çok kullanılan sözcüklerin ikinci sırasında yer alan eylem sözcüğü de Cumhuriyet Gazetesi tarafından toplam 20 kez, Hürriyet Gazetesi tarafından 13 kez ve Zaman Gazetesi tarafından 12 kez kullanılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcüklerden devlet sözcüğü 18 kez, Susurluk ve toplum sözcükleri 15'er kez, miting sözcüğü 13 kez, aydınlık sözcüğü 12 kez ve çete sözcüğü 10 kez kullanılmıştır. Hürriyet Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcükler arasında aydınlık sözcüğü 12 kez, karanlık sözcüğü 10 kez, toplum sözcüğü 9 kez yer almaktadır. Zaman Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcükler ise 7 kez geçen karanlık ve 4'er kez geçen aydınlık ve temiz sözcükleridir. Bu tabloda dikkati çeken bir başka nokta ise susurluk, kaza, yürüyüş, devlet, mafya, çete, aşiret ve kirli sözcüklerinin her birinin Cumhuriyet Gazetesi tarafından yaklaşık beş on kez kullanılırken Hürriyet ve Zaman gazetelerinde neredeyse hiç yer almamalarıdır.

Tablo 6'da Susurluk Skandalı'na tepki olarak yapılan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlık ve spotlarında sivil toplum örgütlerinin ne kadar görüldüğü incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucu siyasi partilerin başlıkta ve spotta toplam 28 kez ile en çok Cumhuriyet Gazetesi'nde, 13 kez Zaman Gazetesi'nde ve 4 kez de Hürriyet Gazetesi'nde yer aldığı belirlenmiştir. İşçi sendikaları toplam 17 kez Cumhuriyet Gazetesi'nde, 7 kez Zaman Gazetesi'nde adlarından söz ettirirken Hürriyet Gazetesi'nde hiç yer almamışlardır. Diğer sivil toplum örgütlerine Cumhuriyet Gazetesi 6 kez, Zaman Gazetesi 2 kez yer vermiş fakat Hürriyet Gazetesi yine hiç yer vermemiştir. Genel olarak sivil toplum örgütlerinden Cumhuriyet Gazetesi toplam 21 kez söz ederken diğer gazeteler hiç söz etmemişlerdir.

Tablo 5: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerde Yer Alan Bazı Anahtar Sözcüklerin Dağılımı

ANAHTAR SÖZCÜKLER	CUMHURİYET GAZETESİ			HÜRRİYET GAZETESİ			ZAMAN GAZETESİ		
	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam
Susurluk	2	13	15	1	-	1	1	1	2
Kaza	3	2	5	-	-	-	-	-	-
Karanlık	2	6	8	2	8	10	3	4	7
Aydınlık	7	5	12	6	6	12	-	4	4
Temiz	11	19	30	6	8	14	1	3	4
Toplum	5	10	15	4	5	9	-	3	3
Siyaset	3	6	9	2	3	5	-	1	1
Halk	1	3	4	1	2	3	1	2	3
Devlet	3	16	19	-	1	1	-	2	2
Mafya	1	5	6	-	1	1	-	-	-
Çete	1	9	10	-	-	-	-	1	1
Aşiret	1	3	4	-	-	-	1	1	2
Demokrasi	1	2	3	-	2	2	1	2	3
Kirli	-	4	4	1	1	2	-	-	-
Eylem	5	15	20	4	9	13	4	12	16
Miting	2	11	13	-	1	1	1	5	6
Yürüyüş	-	5	5	-	-	-	-	-	-

Tablo 6: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfasındaki Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerde Adı Geçen Sivil Toplum Örgütlerinin Dağılımı

Sivil Toplum Örgütleri	CUMHURİYET GAZETESİ			HÜRRIYET GAZETESİ			ZAMAN GAZETESİ		
	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam
Siyasi Partiler	4	24	28	-	4	4	1	12	13
İşçi Sendikaları	2	15	17	-	-	-	-	7	7
Diğer Sivil Toplum Örgütleri	-	6	6	-	-	-	-	2	2
Genel Olarak Sivil Toplum Örgütlerinden Söz Etme	3	18	21	-	-	-	-	-	-

SONUÇ

Ülkemizde uzun yıllardır yaşanan yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı, kırsal kesimden büyük kentlere doğru yoğun göç, çarpık kentleşme ve gelir dağılımındaki büyük farklılıklar gibi nedenler ister istemez rüşvete, yolsuzluğa ve her türlü yozlaşmaya yol açarak mafyaların ve çetelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte siyasette yaşanan yozlaşma da had safhaya ulaşmıştır. Yaşanan tüm bu olumsuzlukların bir sonucu kamuoyunda “temiz toplum” talepleri yükselmiştir. “Temiz toplum” taleplerinin medyanın ve sivil toplum örgütlerinin katkısıyla en yoğun olarak dile getirildiği dönemlerden biri tartışmasız Susurluk Skandalı'nın ortaya çıktığı 4 Kasım 1996 tarihini takip eden günlerdir. Susurluk Skandalı'nın da bizzat ortaya koyduğu gibi temiz toplum ancak demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla çalıştığı, denetim mekanizmalarının işlediği bir ortamda mümkün olabilir. Ülkemizde katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesi ve temiz bir topluma sahip olabilmek için medyaya, sivil toplum örgütlerine ve kamuoyuna büyük sorumluluk düşmektedir.

Ülkemizde medya kuruluşlarının belirli sayıdaki sermaye gruplarının elinde toplanması, bu kuruluşların demokrasinin vazgeçilmez koşulu olan çok sesliliği engelledikleri ve toplumsal işlevlerini gerektiği gibi yerine getiremedikleri yönünde çeşitli eleştirilere neden olmaktadır. Ayrıca demokrasimizin henüz arzu edilen düzeye ulaşamaması nedeniyle ülkemizdeki sivil toplum alanının yeterince gelişmediği ve sivil toplum örgütlerinin hem büyüklük hem de etkinlik bakımından tatmin edici boyutta olmadığı dile getirilmektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak da Türkiye’de duyarlı ve etkin bir kamuoyunun olmadığı, kamuoyunun belirli çıkar çevreleri tarafından kolayca yönlendirilebildiği gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tür değerlendirmeler, ülkemiz kamuoyunun belirli olaylar karşısında gösterdiği duyarlılık dikkate alınınca, oldukça yüzeysel kalmaktadır. Ülkemiz kamuoyunun ne kadar duyarlı olduğunun son örneğini lösemi hastalarının tedavisi amacıyla Oktar Babuna önderliğinde başlatılan bağış kampanyası ile gördük. Sivil toplum örgütlerinin ve medyanın üzerlerine düşen işlevleri yerine getirmeleri halinde kamuoyunun desteğini kolayca alabildiklerini geçmişte de Gökova Termik Santrali'nin kapatılması ve Bergama'da siyanürle altın çıkarılmasının durdurulması gibi olaylarda yaşamıştık.

Susurluk Skandalı'nın hemen ardından medyanın ve sivil toplum örgütlerinin bu olaya gösterdikleri tepki ülkemizde o güne kadar görülmedik ölçüde büyük bir kamuoyunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Olayın devletin güvenlik ve istihbarat birimleriyle yakından ilgili olması nedeniyle gösterilen kamuoyu tepkisi Susurluk Skandalı'nın tamamen aydınlatılmasını sağlayamamıştır. Ancak dönemin siyasal iktidarlarını önemli ölçüde sarsmıştır.

Bu makalede, Susurluk Skandalı sonrası bu olaya tepki olarak ortaya çıkan kamuoyunun oluşumunda medya ve sivil toplum örgütlerinin rolü Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfaları incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sözü edilen gazetelerin Susurluk Skandalı'na ve daha sonra bu olaya tepki olarak sivil toplum örgütleri öncülüğünde gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemi haberlerine tepkileri farklı farklı olmuştur. Araştırma yapılan gazeteler içinde Cumhuriyet, Susurluk Skandalı'na ve bu olaya tepki olarak gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerine diğer gazetelerden daha fazla yer vermiştir. Hürriyet Gazetesi ile Zaman Gazetesi arasında Susurluk Skandalı konusunda yayınlanan haber sayısı ve daha sonrasında bu olaya tepki olarak yapılan sivil itaatsizlik eylemlerine yer verme bakımından ciddi bir farklılık gözlenmemiştir. Ancak Zaman Gazetesi'nin Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemlerini olumsuz bir yaklaşımla ele aldığını ve bu eylemlerin yasa dışı örgütler tarafından kullanılabileceğini dile getirdiğini belirtmek gerekir.

Yapılan araştırmada Cumhuriyet Gazetesi'nin Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemlerinin haber başlıklarında ve spotlarında devlet, mafya, çete, aşiret gibi birlikte kullanıldığında eleştiri içeren sözcüklere sıkça yer verdiği ortaya çıkmıştır. Böyle bir kullanıma araştırma kapsamındaki diğer gazetelerin ilgili haber başlıklarında ve spotlarında rastlanılmamıştır. Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinde sivil toplum örgütleri en fazla yine Cumhuriyet Gazetesi'nin ilgili haber başlıklarında ve spotlarında yer almışlardır. Zaman Gazetesi sivil toplum örgütlerine, birinci sayfadan verdiği Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlık ve spotlarında bir miktar yer verirken, Hürriyet Gazetesi neredeyse hiç söz etmemiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse Susurluk Skandalı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri konuyu gündemde tutmakta başarılı olmuşlardır. Susurluk konusu her üç gazetede de ilk üç ay boyunca gündemin ilk üç sırasında en çok yer verilen konulardan biri olmuştur. Bilindiği gibi Susurluk Skandalı'nı protesto etmek için gerçekleştirilen gerek toplantı ve yürüyüş gerekse ışık söndürme eylemlerinde sivil toplum örgütlerinin öncülüğü ve kamuoyunu yönlendirmedeki etkinliği çok büyük olmuştur. Ancak Susurluk Skandalı'nı protesto etmek için gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerinin ve bu eylemlerde etkin bir rol oynayan sivil toplum örgütlerinin incelenen üç gazetenin birinci sayfalarında görünümü aynı düzeyde değildir. Bu farklılık büyük oranda sözü edilen gazetelerin siyasal yelpazedeki yerlerinden ve dolayısıyla yayın politikalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak araştırmanın sadece birinci sayfa haberleriyle sınırlı tutulduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Daha kapsamlı çıkarımlarda bulunabilmek için araştırmacıların gazetelerin iç

sayfalarında yer alan konuyla ilgili haberleri taramaları ve başka gazeteler üzerinde de incelemeler yapmaları yararlı olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Alemdar, K. (1981). **Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Kökenleri**. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Ateş, T. (1991). “Sivil Toplum ve Değerleri”. Ed: Y. Fincancı. **Sivil Toplum**. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Coşar, Y. (1997). “Önsöz: Sivil İtaatsizlik”. Ed: H. Arendt. vd. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**. Çev: Y. Coşar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). **Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**. Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, Ö. ve M. Acar. (1992). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Diamond, L. (1994). “Toward Democratic Consolidation”. **Journal of Democracy**. (5), 3.
- Kalaycıoğlu, E. (1995). “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”. Ed: E. Özbudun, vd. **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- (1998). “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”. Ed: E. F. Keyman. ve A. Y. Sarıbay. **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**. Ankara: Vadi Yayınları
- Kalaycıoğlu, E. ve A. Y. Sarıbay. (1995). “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve ve Siyasal Değişme”. Ed: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay. **Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik**. İstanbul: Der Yayınları.
- Keane, J. (1993). **Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**. Çev: L. Köker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paker, C. (1977, Mayıs 13). “Beşinci Güç Sivil Toplum”. **Milliyet Gazetesi**. s.16.

Sarıbay, A. Y. (1997). "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum". **Liberal Düşünce**. (6), 2.

----- (1995). **Post Modernite, Sivil Toplum ve İslam**. İkinci basım. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, B. (1996). "Civil Society in Turkey". Ed: A. R. Norton. **Sivil Society, The Middle East**. Vol. 2.

TÜRKİYE'DE PARLAMENTO MUHABİRLİĞİNİN İNCELENMESİ VE TBMM'DE BİR UYGULAMA

Arş. Gör. Deniz KILIÇ*

ÖZET

Çalışma, daha önce yazar tarafından hazırlanmış yüksekisans tezi bulguları doğrultusunda, parlamento muhabirleri ve parlamenterler arasındaki iletişim boyutunun, Gieber ve Johnson'un kaynak-muhabir ilişkisi modelinin iletişim aşamaları bakımından incelenmesidir. Çalışma, bu iletişim boyutunun uygulamada hangi iletişim aşamasına oturduğunu belirlemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda TBMM'de görev yapan parlamento muhabirleri ile parlamenterlerin iletişimleri ele alınmıştır. Çalışmada, anket bulguları doğrultusunda parlamento muhabirleri ile parlamenterler arasındaki iletişim boyutunun kaynak-muhabir ilişkisi modelinin ikinci aşamasına oturduğu bulunmuş, muhabirlerin haber oluşturma sürecinde haberlerine etki eden unsurlar belirlenmiş ve bu unsurların haber oluşturma sürecine olan etkileri incelenmiştir.

GİRİŞ

Devletin yönetim erki ve organlarıyla ilgili her türlü haberi kamunun haber alma özgürlüğünü temsilen izleyen ve aktaran basın, bu işlevini yerine getirirken nesnellik ilkesinden ayrılmamak zorundadır. Devletin yönetim erki ve organlarıyla basın arasındaki ilişki eğer bir çıkar doğrultusunda gerçekleşirse, basın bu "tarafsız ve bağımsız basın" niteliğini kaybetmekle beraber, kamuoyu karşısındaki güvenilirliğini de yitirmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda basında parlamento ve politika haberlerini hazırlayanlar ile devletin erk ve organları arasındaki ilişki boyutu biçimsel (formal) yapıdan uzaklaşıp, birbirine karşılıklı olarak çıkar sağlama şekline dönüştüğünde her iki tarafa duyulan güven de yok olacaktır.

Bu vurgulamanın ötesindeki ilişki düzeyi kamunun haber alma özgürlüğünü koruyacak bir şekilde geliştiği durumlarda, halkın olayların akışı konusunda bilgilenmesinin sağlanması da gerçekleşecektir. Böylece tarafsız habercilik anlayışının hakim olduğu iletişim tür ve biçimleri ile bu iletişim biçimlerinin ortaya çıkardığı güven ortamı söz konusu olacaktır. Bu bağlamda meclis üyeleri ve parlamento muhabirlerinin bir arada çalışmaları, aynı ortamda bulunmaları, bu

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

nedenden kaynaklanan iletişimlerinin toplumu doğrudan ilgilendirmesi çalışmanın vurgulanmak istenen özel bir boyutunu oluşturmaktadır.

Parlamentelerin çalışmalarıyla doğrudan ilgilenen, bu ilişkileri kamuoyuna duyuran uzmanlaşmış tek basın alanı olan parlamento muhabirliğinin basın içerisindeki yerinin ve bu ilişkilerden kaynaklanan sorunlarının ortaya çıkardığı sonuçların tarafsız habercilik anlayışını etkilemesi söz konusudur. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, çalışmanın sorunsalı, parlamento muhabirlerinin haber oluşturma sürecinde, haber kaynağı olan meclis ve milletvekilleriyle oluşturdukları iletişim süreçlerinde Gieber ve Johnson'un "kaynak-muhabir ilişkisi modelinin" hangi konumda olduğu ve "haber oluşturma sürecinin ne şekilde yönlendirildiği" olarak tanımlanabilir. Konuyu daha da özelleştirerek basının ve kamunun gündeminde sıklıkla yer alan parlamenterlerin ve haber toplamak amacıyla bu parlamenterlerle iletişim içerisinde olan parlamento muhabirlerinin iletişim ve ilişki boyutu belirlenerek, bu iletişim boyutunun Gieber ve Johnson'un kaynak-muhabir ilişkileri modelinde açıkladığı iletişim aşamalarından hangi aşamanın parlamenterler ile parlamento muhabirleri arasındaki iletişimle örtüştüğünü belirlemektir.

Parlamento muhabirlerinin, kamunun politik konulardaki bilgilenmeleri ve buna bağlı olarak siyasal yönelimlerini belirleyebilmeleri açısından, işlevsel olmaları önem taşımaktadır. Bu işlevselliğin işleyiş açısından belirlenmesi haber yapmada yaşanan süreçler, kanal tutucular ve haberi yönlendirenlerin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma, TBMM'de basın bürosu bulunan basın yayın kuruluşlarının haber muhabirlerinden "sürekli giriş kartı" olanlarla sınırlıdır. Uygulama 13-30 Nisan 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışma, parlamento muhabirlerinin parlamenterlerle olan ilişkilerinin Gieber ve Johnson'un kaynak-muhabir ilişkileri modeli açısından incelenmesi ile sınırlandırılmış ve başka bir vurgulama aranmamıştır.

Çalışmada yer alan sorular, parlamento muhabirlerinin parlamenterler ile olan iletişim tür ve biçimleriyle, iletişim kurulan yer ve ortamların, parlamento muhabirlerinin kamu adına haber hazırlamada gözettikleri basın ahlak ve meslek ilkelerine uyup uymadıklarının, parlamento muhabirlerinin haber kaynaklarının, parlamento muhabirlerinin parlamenterler ile olan ilişkilerinin haber oluşturma sürecine etkilerinin, parlamento muhabirlerinin haber oluşturma sürecine etki eden başka unsurların olup olmadığının, parlamento muhabirlerine kasıtlı olumlu ve olumsuz haber oluşturmalarını sağlamak amacıyla etki eden unsurların, mesleki kariyer, daha fazla para kazanma vb. unsurların parlamento muhabirlerinin olumlu ve olumsuz haber oluşturmalarına etkisinin, siyasi görüşün parlamento

muhabirlerinin olumlu ve olumsuz haber oluşturmasına etki edip etmediğinin, parlamento muhabirlerinin sahip olduğu siyasi görüşün ve çalıştıkları basın kuruluşunun siyasi politikası ile ekonomik yapısı ile parlamenterlerin kendi siyasi görüşlerinin parlamento muhabirleriyle parlamenterlerin birbirlerine olan yaklaşımlarına ve aralarındaki iletişime olan etkisinin, parlamento muhabirlerinin yaptıkları olumlu ve olumsuz haberlerin yarattığı sonucun parlamento muhabirleriyle parlamenterlerin birbirleri arasındaki iletişime bir etkisinin olup olmadığının ve varsa bu etkinin nasıl geliştiğinin, parlamento muhabirlerinin haber yapmadaki sınırlılıkları ve bu sınırlamaya etki eden unsurların, TBMM ile ilgili olarak çıkan haberlerin TBMM'yi nasıl etkilediğinin, olumlu ve olumsuz nitelikte olmak üzere parlamento muhabirlerinin en çok kimlerle ilgili olarak haberler hazırladıklarının belirlenmesine yönelik sorulardır.

HABER VE HABER TÜRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ İLE BU KAPSAM İÇİNDE PARLAMENTO HABERLERİ VE PARLAMENTO MUHABİRLİĞİ

Haber kavramının ne olduğunun, neleri anlattığının, ne gibi özellikleri bulunduğunun açıklanmaya çalışıldığı bu bölümde habere konu olan olay, durum, fikir, yaşantının ne gibi özellikler taşıdığında haber olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Haberleşme, insanın varoluşundan bu yana vazgeçilmez bir olgudur. Birey, çevresinden ve gelişen iletişim teknolojileri sayesinde dünyadan bilgi sahibi olmak ister. İnsanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanan bu durum bireyin kendi dışındaki dünya ile ilgilenmesini sağlamaktadır. Ancak insanın kendisine sunulan her yeni bilgiyi "haber" anlamında kabul etmesine etki eden çeşitli unsurlar olduğu gibi alıcıya ulaşan tüm bilgilerin çeşitli düzeylerde belli bir önemi ve gerekliliği vardır. Anlaşılacağı üzere insanların, kendileri için değeri, gerçekliği ve yansızlığı olan, uzak ve yakın çevresiyle olan ilişkilerini düzenlemede kolaylaştırıcı bilgiler olan, "haber"lere gereksinimi vardır. Bu durumda haberin ne olduğunu açıklamak gerekmektedir.

Haber çok çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Haberın tanımlanması yapılırken genellikle iki eğilim görülmektedir. Bunlardan birinci eğilim; haberin ne olduğuna ilişkin tanımlamayı kapsarken, ikinci eğilim haberin öğelerinin açıklanması ile ortaya çıkan tanımlardır (Cankaya, 1991:3).

Haber, yeni olmuş bir olayın ilk duyurusu, bir olay hakkında verilen ya da alınan bilgidir. Burada haberin tanımı olan olay ya da durumun ilk kez duyulması, bildirilmesi söz konusu olmaktadır. Olay yenidir ve haberi özel kılan durum haberdeki "yeni olma" kavramıdır.

Haber, belirli bir zamana ait olayları zamanında bildiren belirli sayıda kişiyi ilgilendiren, değeri ilgilendirdiği kişilerin sayısı ile orantılı olan metindir (Vural, 1994).

Haber, vaktinde verilen, toplumda çok kişiyi ilgilendiren ve etkileyen, anlaşılır bir dille anlatılan bir olay, fikir ya da kanıdır biçiminde özetlenebilir (Dağlı, 1995:44).

İkinci eğilim olarak, haberin öğelerini tanımlayarak tanımlama yapanlar genelde haberi tanımlamaktan çok öğeleri açıklamışlardır. Böylece haberin ne olduğu kendiliğinden belirginleşerek açıklanmaktadır. Bu öğeler aynı zamanda haber seçimindeki ölçütleri de oluşturmaktadır. Haber seçiminde göz önüne alınan ölçütler; "zamanlılık", "yerellik-evrensellik", "kendine özgü olma-göze çarpıcılık", "önemlilik" ve "ilgililik" olarak değerlendirilmektedir (Tokgöz, 1994:138).

Haberler, genellikle bir olaya, düşünceye ve soruna dayanırlar. Haberin özünü oluşturan olay, düşünce ve sorunlar bireylere aktarılırken bozulmamalı, doğru olarak, eksiksiz, gereksiz bilgiden arındırılmış olarak verilmelidir. Haberi ön plana çıkartan diğer bir özellik de, haberin önemidir. Bir haber herkes için aynı önemi taşımayabilir. Haber zamanında kamuya ulaştırılmalıdır. Aynı zamanda bu zaman kavramı olayı vurgulamak amacıyla "zamanlılık" olarak ta önem kazanır. Haberin kimleri ilgilendirdiği, gerçekleştiği veya ortaya çıktığı yerler, habere olan ilgiyi de artırır. Ayrıca haberin kişiye ya da topluma olan yakınlığı haberin önemini arttıran başka bir değerdir.

Kitle iletişim araçlarında yer alan haberlerin hangi olaylardan seçildiği ve bu seçimin ölçüsünün neye göre yapıldığı haberin içinde barındırdığı özellikleri ile belirlenir. Her olay bir haber değildir. Haber olayla özdeş değildir ancak olayların esas çerçevesinde tekrar kurulabilir. Gazeteci olayı kendi algıladığı biçimde ve ölçüde haber yapmaktadır. Gazetecinin bu algılama ve özetleme yeteneğinden başka neyin haber olacağına karar verme durumundaki yöneticiler de (editörler, yazı işleri vb.) tüm haber arasından seçme yapmaktadırlar. Haberin gerçek bir olaya dayanması, her haber için temel bir koşuldur. Haberin gerçekliği konusunda hata yapılması, kitle iletişim araçlarına olan güveni zedeler. Haberin işlevi bir olaya işaret etmektir. Haberde gerçeklik ise gizli kalmış olayları ortaya çıkararak insanların olaya karşı toplu bir tepki yaratacak uygun bir çerçeve oluşturmaktır. Bir olayın haber olabilmesi için, olayların tanımlanabilir bir biçimde ortaya çıkması gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, Türkiye'de bankaların önünde saatlerce maaş kuyruğunda bekleyen ve çoğunluğu yaşlılardan oluşan emeklilerin sıkıntısı bir gerçektir. Ancak bu durumun haber olabilmesi için ya önemli bir yetkilinin maaşlarla ilgili olarak bir açıklama yapması ya bir emeklinin banka kuyruğunda ölmesi gerekmektedir. Bir olayın haber olabilmesi için açık bir görünüm

kazanması, kamunun ilgisini çekeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Cankaya, 1991:27-28).

Haber Kaynakları

Haberler, kitle iletişim araçlarının haber merkezinde üretilmezler. Her gün, basın kuruluşlarının haber merkezlerine çeşitli haber kaynaklarından bir çok olayla ilgili binlerce haber metni akmaktadır. Ulusal ve uluslararası haber ajansları kitle iletişim araçlarına haber taşıyan öğelerdir. Toplumun yakından ilgilendiren olaylar hakkında kararlar alan ve uygulamalar yapan kurumlara ilişkin bilgiler insanları ilgilendirmektedir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanlığı, Parlamento, Başbakanlık ve Bakanlıklar, Siyasal Partiler, Sendikalar, Meslek Odaları, Genel Kurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları, Yerel Yönetimler, Eğitim Kurumları ve Üniversiteler, Sanat ve Kültür Kurumları gibi toplumda bir çok konuyu düzenleyen ve katkıda bulunan kurumlar önemli haber kaynaklarıdır. Bunların dışında düzenlenen basın toplantıları, demeçler, konferanslar, seminerler, sempozyumlar ve paneller de haber kaynaklarıdır. Bunlara ek olarak muhabirlerin kişisel ilişkileri ve iletişimde bulunduğu bireyler, kurum ve kuruluşların hazırladığı basın bültenleri kurum içi iletişimi sağlayan yıllıklar ve dergiler de diğer haber kaynakları arasındadır.

Haber kaynaklarının sınıflaması bilginin elde edilmiş şekillerine göre değişmektedir. Bu sınıflamayı en basit şekilde birinci el kaynaklar ve ikinci el kaynaklar şeklinde yapmak mümkündür. Gazetecilikte asıl önemli olan gözlenebilir olaylarda, olayı gözleyerek gerekli olan enformasyonu toplamadır. Genelde bu gibi durumlarda enformasyon, yerinden (birinci el kaynaklardan) toplanır. Yerinden haber toplama bakımından uzmanlaşma iyi sonuç vermektedir. Uzmanlaşmış muhabirler haberleri yerinde daha kolaylıkla izleyebilirler. Aynı zamanda uzmanlıklarının gereği olarak, olayın yakın geçmişi ile birleştirmeyi daha kolaylıkla yapabilirler. Özellikle, parlamento, ekonomi ve adliye muhabirleri, yerinden haber verme yönünden uzmanlaştıkları ölçüde daha etkin olabilirler. Gazeteciler kendi duydukları dışında, raporları, belgeleri, ilanları, reklamları araştırarak -ikinci el kaynakları kullanarak- haber toplayabilirler. İkinci el kaynaklar, genelde hem haberi oluşturan ham maddelerdir, hem de, gazetecinin daha önce topladıklarının denetiminde kullanılacak önemli metinlerdir.

Haber Türleri

Gazetecilik mesleğinde haberlerin sınıflaması genellikle gazete ve dergilerde belli konulara göre kümelenen haber sayfalarının hazırlanmasında görülmektedir. Haberlerin sınıflandırılması, aynı zamanda uzmanlık bilgilerinin belirlenip ayrıştırılması anlamında, gazetecilik eğitimi görenler için bir kolaylıktır (İnal,

1996:14). Bu bölümler, haber toplamaya getirdiği kolaylıklardan ötürü, basın kuruluşlarında haberlerin toplandığı kaynak yönünden bir uzmanlaşmaya gidilmiştir. Meslekte uzmanlaşma ise, haber kaynağına daha iyi yaklaşmayı, değerlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Aşağıda nitelikleri bakımından yapılan ilk sınıflamadan sonra da haberler konularına göre de sınıflanmaktadır (Tokgöz, 1994:132-134).

Genel Haberler: Özellikle konuları itibariyle her zaman ortaya çıkan haberlerdir.

Basit Haberler: Basit konulu haberler olup, muhabirlerin bu tip konularda yorumlamaya gitmeden yazdıkları haberlerdir. Ölüm, hastalık, cenaze haberleri, mevsim ve hava durumu ile ilgili haberler, yangın, kaza, sel, deprem haberleri, cinayet haberleri basit haberlerdir.

Karmaşık Haberler: Muhabirlerin konu hakkında temel bilgi toplamasını, haberde yorum yapmasını zorunlu kılan karmaşık haberlerdir. Mahkemeler, duruşmalar, davalar, hükümet, politika, parlamento, iş, tarım, sanayi, çalışma hayatı, eğitim, araştırma, bilim, din, felsefe haberleri karmaşık haberlerdir.

Basit haberler ve karmaşık haberler arasında yer alan ölüm, hastalık, yangın, kaza, cinayet, mahkeme haberleri, polis-adliye-hastane muhabirlerinin, politika, hükümet ve parlamento, parlamento muhabirlerinin, iş, sanayi, ekonomi, borsa, ekonomi muhabirlerinin uzmanlık dallarını kapsamaktadır.

Özel konulu haberler: Fazlasıyla özel uzmanlık isteyen haberlerdir. Muhabir için yorum yapmak zorunlu olabilir. Kadın, spor, edebiyat, kültür-sanat, makaleler bu haberler içine girebilir.

Parlamento Haberleri ve Parlamento Muhabirliği

Gelişen iletişim kanalları ve yayıncılık ortamları, bireylerin özel ilgi alanlarına göre hizmet eder duruma gelmiştir. Bu ilgi alanlarının yanında ekonomik ve sosyal yaşamda da olayları, konuları açıklama ve aktarmada o konuyla yakından ilgilenen uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca politik ortamlardaki dalgalanmalarda ortaya çıkan yeni durumların nedenlerini, sonuçlarını ve sonrası gelişebilecek durumları aktarma ve açıklamada uzman gazetecilere ihtiyaç duyulmaktadır. Parlamento haberlerini hazırlayan parlamento muhabirleri, siyasi haberlere haber bültenlerinde ve gazete sayfalarında ayrılan yer de düşünüldüğünde basın kuruluşlarının en çok haber beklediği muhabirler de denilebilir (Warren, 1964:169).

Parlamento Haberi

Parlamento haberi, adından da anlaşılacağı üzere ilk elden parlamentoya ilişkin haberleri kapsamaktadır. Ancak içeriği bakımından incelendiğinde ise öncelikle bireylerin siyasal tercihlerini belirlemeyi amaçlayan siyasi haberler içinde açıklanabilir. Parlamentonun içinde gerçekleşen politik yaşam dışında parlamentoya ilişkin her türlü olayı, durumu konu edinen ve az önce belirtildiği üzere yurttaşların politik ve siyasal görüşlerini yönlendirmeyi amaçlayan haberlerdir. Çünkü parlamento siyasal bir kurumdur ve halkı temsilen meclise gelen parlamento üyelerinin oluşturduğu, devingen bir yapıdır. İçinde alınan her türlü karar, karar sürecinde gerçekleşen olay, halkı doğrudan ve çok yakından ilgilendirmektedir. Yasaların yapıldığı, toplum düzeninin oluşturulduğu, hükümetlerin kurulduğu, yıkıldığı belli dönemlerde kendini yenileyen, her an yeni bir değişikliğin olabileceği milletin gözü önünde bir odak noktasıdır. Bu nedenlerle parlamento haberleri, kaynaklandığı ortam itibariyle kitleleri ilgilendiren haberlerdir.

Parlamento haberlerinin konularının başında öncelikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) çalışma düzeni gelmektedir. TBMM'nin görev ve yetkileri, TBMM Başkanlık Divanı, Siyasi Parti Grupları, Danışma Kurulu, Komisyonlar, Genel Kurul, kanunların yapılması, anayasal değişiklikler, TBMM'nin denetim işlevlerine ilişkin çalışmaları ve Meclisin dış ilişkileri gelmektedir. Ayrıca yönetim ve hizmet birimlerindeki bir takım konular parlamento haberlerinin konularını oluşturmaktadır. Bütün bunlara ek olarak parlamentonun içindeki politik yaşam ve Bakanlar Kurulu'nun (Hükümetin) meclis içindeki çalışmaları kamuyu yakından ilgilendiren haber konularıdır. Önemli ve politik kariyer açısından ünlü kişiler olan meclis başkan ve başkan vekilleri, bakanlar, parlamentolar, parti ve komisyon başkanlarının günlük ve sosyal hayatları, parlamento haberlerine konu olmaktadır.

Parlamento haberi, siyasi yaşamın içinde yer alan parlamentoların politik tutumlarını, davranışlarını, siyasi yaşamları dışında ayrıca günlük ve sosyal yaşantılarını da içeren Meclisin çalışmalarını kapsayan öncelikle politik kavramların konu edildiği toplumsal nitelikli haberdur.

Egemenliği elinde bulundurmamak ulus adına egemenliği kullanmak, parlamentonun sahip olduğu önemli değerlerdir. Egemenliğin kullanıldığı parlamento, yasama görevini yerine getiren bir üst yapı kurumudur. Bu kurum hukuk düzeninin ana kurallarını koyar. Ana kurallar ise anayasa ve yasalardır. Tüzük ve yönetmeliklerle kural koymak da yürütmenin işidir. Hukuk düzeninin sınırlarını yasama kurumu belirler. Ancak kimi ülkelerde hükümetler yasa niteliğinde olan ve yasama kurumunun yetki alanına giren kurallar (kanun hükmünde kararname) koyabilmektedirler. Böylece yasamanın kural koyma tekeli

de zayıflamaktadır. Parlamento haberini farklılaştıran özelliklerden biri ise parlamentonun yürütmeyi denetleme görevini izleyerek bunun kamuya yansıtılmasıdır. Yasaları kabul eden parlamentodur, onları hazırlayan ve parlamentodan geçirilmesini sağlayan da hükümettir. Parlamento, yürütmeyi daha çok genel siyasal sorunlar açısından denetlemektedir. Bir anlamda parlamento ülkeyi yönetmek için değil denetlemek için vardır. Parlamento haberlerinin tüm bu karmaşık ancak toplumun egemen olma durumuna ilişkin düzenlemelerden kaynaklanması kendi farkını ve konu aldığı adalet, hukuk, demokrasi kavramlarının önemi doğrultusunda da kendi önemini ortaya koymaktadır. Parlamento haberi tüm bireyleri ilgilendirmektedir çünkü birey toplum düzeninde nasıl ve hangi şartlarda yaşayacağını parlamentodan öğrenmektedir.

Kamu, parlamento haberleri ile, yasa yapıcıyı izlerken, yasa yapıcı bu haberler doğrultusunda gündemdeki sıkıntıları ve kamuoyuna olan yansımaları görmektedir. Ülke yönetimini yaptığı anayasa ve yasalarla yürütmeye veren yasama aynı zamanda yürütmeyi denetlemektedir. Ancak kendisinin denetlenmesi belli dönemlerde gelen seçimlerle sağlanmaktadır. İki seçim arasındaki bir dönemin çalışmaları parlamento haberlerine yansımakta ve bu haberler birbirleri içine geçmiş olan yasama ile yürütmenin rehberi olmaktadır. Halk adına dördüncü güç olan basın devletin diğer güçlerine yardımcı olmaktadır.

Parlamento Muhabiri

Parlamento muhabiri TBMM'de Basın ve Yayın Mensuplarının Çalışmalarını Düzenleyen Yönetmeliğin dördüncü maddesinde şöyle tanımlanmıştır: Basın ve yayın organlarınınca, TBMM çalışmalarını izlemekle görevlendirilen ve bu yönetmelik hükümlerine göre kendilerine TBMM Başkanlığına "Sürekli Giriş Kartı" verilen basın ve yayın mensubudur. Çalışma koşulları belli hükümlere bağlanan parlamento muhabirleri geniş anlamda parlamento haberlerinin konularını takip etmek, araştırmak ve bunları uzmanlık bilgisiyle yorumlayarak halka sunmakla görevli muhabirlerdir. Parlamento muhabirlerinin uzmanlık bilgisine gereklilik öncelikle meclisin çalışma düzeninin karmaşıklığından, belli aşamaların bilinmesi gerekliliğinden ve bu sistemin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

TBMM'nin temel işlevi kanun yapmak ve yürütmeyi denetlemektir. Meclisin tüm çalışmaları, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütülür. Bu nedenle parlamento muhabirinin meclisin çalışmalarını doğrulukla izleyebilmek için meclis içtüzüğünü bilmesi gerekmektedir. Parlamento muhabirinin çalışma şartları meclis içtüzüğünün 168. maddesi uyarınca belirlendiğinden dolayı TBMM içtüzüğe bağlı olarak hareket etmek durumundadır.

Parlamento muhabirleri dışında diğer basın ve yayın mensuplarından, TBMM’de belli bir toplantıyı izlemek veya bir görüşme yapmak amacıyla gelenlere Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü’nce geçici giriş kartı verilmektedir. Geçici giriş kartı verilenler, basın localarında kendilerine ayrılan yerlerde otururlar ve kulislere giremezler. Görüşme için geçici kart alanlar, görüşme yerine Basın ve Halkla ilişkiler görevlilerince götürülür. Bu kişiler işleri bitince parlamentoyu terk ederler. Kendilerine “sürekli giriş” kartı verilen parlamento muhabirleri TBMM Şeref Kapısı dışında tüm kapılardan giriş ve çıkış yapabilirler. TBMM’nin genel kurul, komisyon ve siyasi partilerin açık toplantılarını kendilerine ayrılan özel yerlerden izleyebilirler. Genel Kurul Salonu’nun her iki yanındaki iç kulislere sadece sürekli giriş kartı taşıyan basın ve yayın mensupları girebilir. Ayrıca parlamenterlerin yararlanabildiği her türlü sosyal olanaktan yararlanmaktadırlar (TBMM’de Basın ve Yayın Mensup..., 1995).

Parlamento muhabirlerine tanınan bu olanaklar öncelikle parlamenterle iletişimlerini kolaylaştırmaktadır. Birebir, yüz yüze iletişim olanağı veren meclis kulislerinde görüşmeler parlamento muhabirlerinin birinci elden, kolayca ve ilk el kaynakdan haber almalarını sağlamaktadır. Ayrıca meclis içerisinde serbestçe dolaşım hakkını ellerinde bulundurmaları parlamenterlerle her an her yerde görüşmelerine olanak vermektedir. Çünkü parlamenterlerin günlük işlerini yürüttükleri ve çözümledikleri sosyal hizmetlerin verildiği yerlerde de görüşebilmektedirler. Bunlara ek olarak, Genel Kurul, komisyon ve siyasi partilerin açık toplantılarını izleyebilmeleri ve halkın siyasi haber ve olayları yorumlamasını kolaylaştıran açıklayıcı uzmanlık bilgileri parlamento muhabirlerini farklı bir işleyişin içerisinde taşımaktadır.

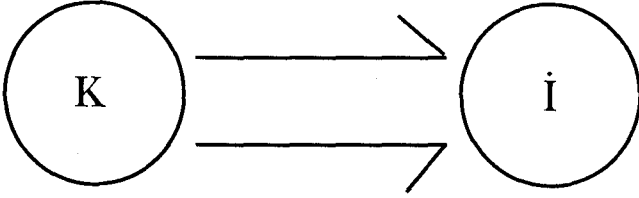
PARLAMENTO MUHABİRLERİNİN PARLAMENTERLER İLE OLAN İLİŞKİLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE GIEBER VE JOHNSON’IN "KAYNAK-MUHABİR İLİŞKİSİ" MODELİ

Kitle iletişim araçlarının örgütsel yönetimi üzerinde duran çalışmalarda başlıca konulardan biri kitle iletişim araçları ve haberler arasındaki ilişkilere dir. Bu ilişkilerle ilgili olarak haberin oluşum sürecine etki eden ve araştırmacılar tarafından tarif edilen birkaç baskı kaynağı ve biçimi vardır. Bu baskı kaynakları, belli durumlarda kitle iletişim araçlarının özerkliğine ve güvenilirliğine tehdit oluştururlar. Bu bölümde açıklanan iletişim modeli, bir tarafta normal kaynakların veya "haber yapıcılarının" (newsmakers), öbür tarafta muhabirlerin olduğu bir işbirliği ortamının var olduğu tipik durumlara uygulanır (McQuail ve Windahl, 1996:195).

Model üç aşamada gösterilebilir (Şekil 1-2-3). Şekillerden her biri ilişki yapısındaki aşamaları işaret eder. Her örnekte K kaynağı gösterir. İ sembolü de

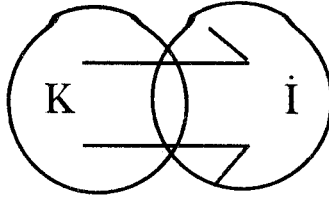
iletişimci rolüne karşılık gelir ve muhabir rolünü üstlenir. Model muhabirlerin yerel politika muhabirliği sırasında yapılan görgül araştırmaların sonuçlarına dayanır.

şekil-1 ile gösterilen ilişki iletişimciler tarafından şöyle gösterilmektedir: K ve İ'nin ortak yaşam (referans) çerçeveleri (dairelerle gösterilen) iyice ayrışmış bürokratik işlevler, roller, algılamalar, toplumsal uzaklık, farklılık ve değerler gibi bazı öğerlerle birbirinden oldukça ayrılmıştır. Dolayısıyla haber akışı da daha biçimsel (formal) bir durum almıştır.

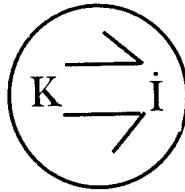
şekil 1. Birbirinden Ayrılmış Kaynak İletişimci Rollerini (McQuail ve Windahl, 1996:149)

Bu aşama, iki toplumsal sistemin birbirinden bağımsız olduğu serbest basınla örneklendirilebilir. Bunlardan biri haber yapar, diğerisi ise nesnel olarak ne olup bittiğini iletir. Muhabir ile model kaynak arasında belirli bir uzaklığın ve zayıf ilişkilerin olduğu durumlarda gözlenir.

Şekil 2. Kısmen Birbiri İçinde Eriyen (asimile olan) Kaynak İletişimci Rollerini.
(McQuail ve Windahl, 1996:150)

Şekil-2'de gösterilen ilişkiler şöyle açıklanmaktadır: K ve İ'nin ortak yaşam çevreleri birbirine geçmiştir. Her iki iletişimci de, iletişimci rollerini yerine getirebilmek için işbirliği yapar ve özellikle de iletişim rollerini ve hareketlerini belirleyen değerleri paylaşırlar. Modeldeki bu aşamanın anlatımı, gerçekte bu ilişkilerin nasıl işlendiğine oldukça yakındır. Katılımcılar birbirleriyle işbirliği yaparlar ve birbirlerinin işlevlerini karşılıklı olarak anlamış, uzlaşmış bir şekilde algularlar. Burada iletişimciler belirli bazı amaçlara sahiptirler. Biri gazeteye, televizyona vb. özel bir konu (hikaye) bulmak ister, diğeri ise editörünü doyuracak bir haber arar. Bu modelin yaşama geçirilmesinde, İ rolüne sahip olan kişi bağımsızlığından ödün verir. Özünde İ'nin "bireyin bilme gereksinmesini" karşılayan tarafsız bir öge olması gerekir.

Şekil-3. Birbiri İçinde Erimiş (asimile olmuş) Kaynak İletişimci Rollerini
(McQuail ve Windahl, 1996:150)

Şekil-3 ile gösterilen aşamada, iletişimcilerden bir tanesinin ortak yaşantı çevresinin diğeri tarafından elde tutulduğunu, belirlediğini ve dolayısıyla iletişimcilerin rolleri ve değerleri arasında bir fark kalmadığını söylerler. Mantıksal olarak kamu görevlisinin basın istek ve talepleri doğrultusunda haber sunacağını

düşünebiliriz. Gerçekte ise baskı neredeyse tüm kamu görevlilerinden gelir. Haberi sunanlar ilişkide daima güçlü konumda olduğu için haber vermek ya da kısıtlamak gündelik işlerde daha etkili bir yaptırımdır. Uzun dönemde bu yetersiz ya da uygun olmayabilir. Modelin dayandığı araştırma örneği de, böyle bir yorumu desteklemektedir.

Model, muhabirler ve haber kaynakları arasındaki işbirliği ve asimilasyon ilişkilerini aşamalı olarak sunar. Muhabirlerin doğrudan ilgili oldukları amaçlar dışında gerçekleştirilen işbirliği, hem haber kaynağının hem de basının ulaşmak istediği "toplumun iyiliği", "kamunun çıkarları" gibi değerler nedeni ile bir haklılık kazanır. Karanlıkta kalmış bir konu, kaynak ve muhabir işbirliği sayesinde gün ışığına çıkıyorsa bu işbirliğinde bireysel çıkarlardan söz edilemez. Dolayısıyla işbirliği sadece bireysel çıkarlardan kaynaklanmaz.

Model, kanal tutucu (gatekeeper) kavramının geniş bir toplumsal ilişkiler sisteminin ya da normatif kontrollerin bir parçası olduğunu gösterme açısından yararlıdır. Model yine, haberin basit bir şekilde tarafsız "kanal tutucuların" eline geçmediğini göstermek açısından önemlidir. Aksine model, haber üretiminin, bazı ölçütlerin ve bu süreçteki insanların iş çıkarlarının, bunların pazarlığının, orijinal haber kaynağının amaçlarının ve okuyucunun çıkarlarının rol oynadığını bir süreç olarak gösterir.

Haber araçlarını ele alan bazı çalışmalarda her ne kadar, normal olarak tam asimilasyona varılmasa da belirtilen tarzda bir işbirliğinin gerçekleşmesi bazı durumlarda görülmektedir. Çoğu kez, kaynak tarafından sunulan iyi bir halkla ilişkiler ve enformasyon hizmeti nedeni ile kitle iletişim araçları (böyle bir kolaylıktan dolayı) zaman zaman tam asimilasyona gitmektedir. İşbirliğinin nerede asimilasyona dönüştüğüne karar vermek çoğu kez zordur. Bazı ortamlarda otoriteler, haber değeri yüksek olan kıt enformasyona ulaşmada çok güçlü kontrol pozisyonuna sahiptir ve haber araçları ya kendi seçimleri ya da gereklilik yüzünden resmi siyasa asimile olurlar (McQuail ve Windahl, 1996:193). Örneğin, Türkiye ve dünya medyası PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması için gerçekleştirilen operasyona ilişkin bilgi, açıklama ve görüntüleri sadece T.C. Genel Kurmay Başkanlığı'ndan almıştır.

KAYNAK-MUHABİR İLİŞKİSİ İLETİŞİM MODELİ BAKIMINDAN PARLAMENTO HABERİ VE MUHABİRLİĞİ

Gieber ve Johnson'un ampirik araştırmalarındaki muhabirler, bizim çalışmamızda yer alan ve ulusal meclisi izlemekle görevli parlamento muhabirlerine paralel, yerel yönetimi izlemekle görevlendirilmiş Belediye Meclisi Muhabirleridirler. Modelde gösterilen üç aşama politikacılar ve muhabirler

arasındaki iletişimin ortak yaşam çerçeveleri boyutunca incelenmesidir. Bu anlam çerçevelerinin içerisinde, politikacıların siyasi yaşamları, bir partiye üye iseler parti içindeki konumları ve etkililikleri gibi özelliklerinin yanı sıra, politikacının kişilik yapısı ile siyasi çizgisinin tutarlılığı bu girmektedir. Gazeteci için ise gazetecilik kariyerleri ve tecrübeleri, haber toplama ve yapma yöntemleri, bağlı buldukları medya kuruluşları, kendi ve bağlı buldukları medya kurumunun siyasi çizgisi ve bir gazeteci olarak bu medya kurumundaki yerleri ve etkililiği ile beraber kendi kişilik yapısı ve habercilik çizgisi modeldeki ortak yaşam çerçevesini oluşturmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar parlamento muhabirleri ile parlamenterler arasındaki iletişimin, modelin ikinci aşamasına oturduğunu göstermiştir. Modelin ikinci aşamasında ortak yaşam çerçevelerinin örtüşmesi ile aşamalı bir asimilasyon söz konusu olmaktadır. İki ayrı toplumsal statü olarak yer alan parlamenter ile parlamento muhabiri iletişim rollerini yerine getirmek amacıyla birbirleriyle iş birliğine gitmektedir. İki iletişimci arasındaki bu işbirliği kendilerine sadece fayda sağlamak amacıyla ortaya çıkmaz. İletişimciler kendi işlevleri hakkında ortak anlaştıkları bir algılama oluştururlar. Parlamenterin gazeteye belli bir konuyu sokma (kendisinin veya partisinin yararına olabilecek) gereksinimi, muhabirin de medya kuruluşu yöneticilerini (Medya Kuruluşu Sahibi, Yazı İşleri Müdürü, Editör veya Bölüm Şefi gibi) doyuracak haberleri almaya gereksinimi vardır. Bu aşamada parlamenter kendisine ulaşan bilgiler doğrultusunda kamu yararını ilgilendiren ancak bilinmeyen az bilinen ya da üzerinde yeterince durulmayan haber alabilecek konu ve olayların takipçisi olarak bunların kamuoyuna duyurulmasını sağlamak amacıyla bu işlevi kendisine görev edinen muhabirlerle ortak bir yaşam çerçevesinde buluşarak işbirliğine gitmektedir.

Bu işbirliğinin bağlantı noktalarını ortak yaşam çerçeveleri oluşturmaktadır. Bu ortak çerçevedeki en etkili etmenlerden birisi siyasi görüşteki birliktelik ve kamu yararına olacağı düşüncesindeki ortaklıktır. Ayrıca haberin yapılmasında gözetilen incelikler ve haberin gazetenin hangi sayfada ne kadar uzunlukta veya televizyonda hangi haber bülteni ya da programında ne kadar süre gösterileceği önemli olmaktadır. Bu anlamda işbirliğindeki önemli bir noktayı da habere verilen değer teşkil etmektedir. Haberın iç sayfalarda yenmemesi için parlamenter, kamuoyunda iyi bir gündem oluşturacak haber yakalamanın getirdiği etkiyle, muhabirle işbirliğine gitmektedir.

Kaynak-Muhabir ilişkileri modelinde vurgulanmak istenen önemli noktalardan birisi, görevlerin bir işbirliği içerisinde sınırlarının çizilmesi ve sınırlardan taşma olduğunda ortaya çıkacak sonuçların her iki görevin de sorumlulukları içerisinde amaçlarının değiştiğinin gösterilmesidir. Kamu yararı çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliği ve ortak çalışma toplum ve basın tarafından da onay alacağı için böyle bir

ortamla ilgili olarak genel bir değer yargısı ortaya çıkacaktır. Bu değer yargısı çerçevesince hazırlanan haberler her iki taraf için de söz konusu olacak ‘olumsuz’ değerlendirmeleri engelleyerek uygun iş ortamının da yaratılmasını sağlayacaktır.

ARAşTIRMA BULGULARI VE SONUÇ

Araştırma Bulguları

Türkiye’deki siyasi durum ve siyasetçilerin tartışılan güvenilirliği nedeniyle gazetecilik ve habercilik tarzı daha fazla önem kazanmıştır. Çoğu zaman kuşkuyla bakılan siyasetçiler ve onlarla olan bütün ilişkiler çoğunlukla dikkat çekici konular arasındadır. İlgi noktası olan ilişkiler, birbirleriyle devamlı suçlama halinde olan basın kuruluşları ile siyasetçileri de mercek altına çekmektedir. Bu ilişkilere işık tutmak amacıyla yapılan bu çalışmada parlamenter-gazeteci (kaynak-muhabir) ilişkilerinde dikkate değer noktalar ortaya çıkarılmıştır. Bu ilişkiler çerçevesinde haber ortamlarına ilişkin kaygılar görülerek, bu kaygılara yönelik bilgiler elde edilmiştir. Çalışmaya ilişkin bütün bulgular söyledir (Kılıç, 1998) :

Uygulanan anket sonucunda elde edilen bulgular kurulan iletişimin yeri, şekli ve boyutunu parlamento muhabirleri açısından açıklamada belirleyici veriler ortaya koymuştur. Parlamento muhabirleri parlamenterler ile birebir, yüz yüze Meclis kulislerinde grşmektedirler. Haber yapmada kullanılacak bilgileri toplarken farklı anlamalara yol açacak görüşme yerlerini tercih etmemektedirler.

Parlamento muhabirleri haberdar oldukları bilgileri ilgili kişilerle görüşerek doğrulatmaktadır. Parlamento muhabirlerinin birincil kaynağı parlamenterlerdir. Parlamenterler bu ilişki boyutunu kendi lehlerinde kullanmaya çalışmaktadır. Parlamento muhabirlerini etkilemeye çalışanların başında kendi çalıştıkları basın kuruluşları gelmektedir. Muhabirlerin parlamenterlerle olan iletişimlerinden doğan ilişki boyutu parlamento muhabirleri üzerinde tamamiyle etkili değildir. Özellikle parlamento muhabirlerinin yanlı haber yapmaları için zorlandıkları ve bu zorlamanın geldiği taraf ise yine kendi çalıştıkları basın kuruluşu olduğu saptanmıştır. Burada parlamento muhabirlerinin çalıştıkları basın kuruluşlarıyla ilgili güvensizlik olduğu grlmştir. Parlamenterler siyasi hayatlarının devamıyla ilgili olarak parlamento muhabirlerine kendileriyle ilgili olumlu haberler yapmaları için baskı yapmaktadır.

Parlamento muhabirleri kendilerine fayda sağlamak amacıyla hiçbir şekilde asılsız haber yapmadıklarını belirtmekle beraber, büyük bir çoğunlukla başka muhabirlerin böyle bir yolu seçtiklerini işaret etmişlerdir. Bu sonuç, iş ortamında bir arada bulunan parlamento muhabirlerinin birbirlerine güvensizliğini

göstermekte ve önemli bir rekabet ortamında çalıştıklarının göstergesi şeklinde açıklanmaktadır.

Yine parlamento muhabirleri siyasi görüşlerinin nedeniyle hiçbir şekilde asılsız haber yapmadıklarını belirtmekle beraber diğer muhabirlerin siyasi görüşleri nedeniyle yalan haber yaptıklarını belirtmektedirler. Parlamento muhabirlerinin büyük bir kısmı kendilerinin dışında diğer muhabirlerin mesleki kariyer, siyasi düşünce, fazla para kazanma vb. nedenleri gözeterek yalan haber yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu konu parlamento muhabirlerinin yaşadığı ikinci büyük sorundur. Çünkü ülkenin yönetimindeki kişiler ile olan iletişimin kendine fayda sağlama yönünde geliştiğine dair bulgular tümünü kapsamasa da bir bölüm parlamento muhabirinin kasıtlı haber hazırladıkları işaret edilmektedir.

Parlamentolar ile parlamento muhabirleri arasındaki ilişkide en belirleyici etmenlerden birisi muhabirin çalıştığı basın kuruluşunun siyasi politikası ile ekonomik yapısıdır. Özellikle parlamentolar parlamento muhabirleri ile olan ilişkilerinde bu etmeni göz ardı etmemektedirler. Parlamento muhabirleri de karşı düşünce ve politikadaki parlamentolar ile olan iletişimlerinde aynı etmenlerin etkili olduğu söylemekle beraber bütün parlamento muhabirlerini böyle bir iletişim boyutuna sokmak çoğunluk itibarıyla mümkün değildir. Ancak her iki taraf için de siyasi taraflılık söz konusudur. Ayrıca basın kuruluşunun ekonomik durumu da bu iletişim boyutunda etkili ve önemli etmendir.

Parlamento muhabirlerinin sorunlarından en önde geleni, çalıştıkları basın kuruluşundan gelen baskılardır. Bu baskılar parlamento muhabirlerinin tamamıyla özgür haber yapmalarına engel olmaktadır. Böyle bir durum sonrasında parlamento muhabirlerinin çalıştıkları basın kuruluşunun siyasi tavrı ve ekonomik bağları gibi nedenlerle kimi haberleri atlamak zorunda kalmak veya tek taraflı haber yazmak gibi durumlarla karşı karşıya gelebileceği ortadadır.

Parlamento muhabirleri haber yapmada tam anlamıyla özgür değildir. Özellikle bu özgürlüğü kısıtlayanların başında parlamento muhabirlerinin çalıştıkları basın kuruluşlarının geldiği az önce belirtilmişti. Basın kuruluşları parlamento muhabirlerinin hazırladıkları haberlere karşı kanal tutucu konumundadırlar. Parlamento muhabirlerinin tümü doğru, tarafsız haber yapsa da çalıştıkları basın kuruluşunun haberi yayınlamaması bile "kamu yararına" kavramını ortadan kaldırmaktadır. Parlamentoların da parlamento muhabirlerine baskısı vardır ancak bu baskı basın kuruluşunun baskısı kadar belirleyici değildir.

Parlamento muhabirleri, parlamentolar ya da bu parlamentoların partileri ile ilgili olarak olumlu ve gerçek haber yaptıklarında birbirleriyle olan iletişimlerinde bir rahatlama yaşanmaktadır. Anlaşılacağı üzere, olumlu haberler yakın ilgi ve

iletişim sağlamaktadır. Siyasi taraflılık söz konusu olunca parlamento muhabirleri ile parlamenterler arasında olan iletişimin boyutunda da taraflılık söz konusu olmaktadır. Parlamento muhabirleri olumsuz nitelikteki gerçek haberlerin de aynı etkiyi yaratarak iletişimlerinde bir değişiklik olduğu belirtmişlerdir. Ancak olumlu haberler karşısında gelişen uzun süreli değişiklikler olumsuz haberlerde görülmemektedir. Parlamenterlerin olumsuz haberler karşısında kısa sürede olsa görüşmedikleri ortadadır. Anket uygulamasında yapılan bir açıklama parlamenterlerin olumsuz haberler nedeniyle "küstüklerini" belirtmektedir. Ancak parlamenterler siyasi kaygılar nedeniyle bu iletişim kopukluğunu uzun süre sürdürmemektedirler.

Parlamento muhabirlerinin hazırladıkları olumlu haberler Meclise faydalı olmaktadır. Özellikle kamuoyunun Meclis ile ilgili kaygıları karşısında olumlu haberlerin Meclise olan güvenilirliği arttırdığı ortadadır. Çünkü olumsuz haberlerin etkisi, kamuoyuna haber sağlayan parlamento muhabirlerince halk üzerinde gözlenmektedir.

Parlamento muhabirlerinin hazırladıkları olumlu haberlere en çok parlamenterler ve bakanlar konu olmaktadır. Olumsuz haberlerde de konuların başında parlamenterler ile bakanlar vardır ancak hükümet ile ilgili olumsuz haberler de söz konusudur. Bu anlamda haberler kişiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca anket uygulamalarında yapılan bir açıklamada olumsuz ve olumlu haberlerin yoğunluğunun hükümet dönemlerine göre değiştiği belirtilmektedir.

Parlamento muhabirlerinin parlamenterlerle olan iletişimlerinde her iki iletişimci de bu ilişkide kendilerine düşen rolleri yerine getirmektedir. Parlamento muhabirleri çalıştıkları basın kuruluşunun etkisine rağmen kamu yararına parlamentoya ilgili gerçek olumlu-olumsuz haberler vermeye çalışmaktadırlar. Parlamenterler ise siyasi kaygılar nedeniyle kendilerini ve partilerini ön plana çıkartan haberlerin yayınlanması için çaba göstermektedirler. Her iki taraf için siyasi taraflılık söz konusudur. Ancak bu taraflılık parlamento muhabirleri adına çalıştıkları basın kuruluşundan kaynaklanmaktadır. Burada parlamento muhabirleri çalıştıkları basın kuruluşu ve parlamenterlerin baskısı altında belirli koşullar sonucu bağımsızlıklarından ödün vermektedir.

Parlamenterlerin siyasi hayatlarının devamını destekleyecek, partilerini devamlı olumlu olaylarla gündemde tutacak basın desteğine ihtiyaçları mutlak suretle görülmektedir. Bu amaçla zaman zaman olumsuz haberlerle sekteye uğrayan iletişimlerini azaltmalarına rağmen kesmemekte ve arayışta bulunmadan kısa süreli tepkiler göstermektedirler. Özellikle hükümet partileri ile ilgili olarak yapılan olumlu haberlerin oranının olumsuzlara göre fazla olması hükümet partileri ve

parlamenteerlerin basın desteğine ihtiyaını ortaya koymaktadır. Anlaşılacağı üzere basın bu desteği sadece kamuoyuna olumlu iletiler, rahatlatıcı bilgiler vermek toplumsal huzuru korumak amacıyla vermemektedir.

SONUÇ

Gazeteci haber toplarken olayları izleyip gözlemlerken aynı zamanda haber kaynağından bilgi alması söz konusu olmaktadır. Gazetecinin her olayı izlemesi ve gözlemlemesi mümkün değildir ve bu durumda gazeteci kendi gözlemi yerine, haber kaynaklarına başvurmak durumundadır. Bu kaynaklarla görüşmek yönlendirme sürecini başlatabilir. Gazetecilikte uzmanlaşma, bir takım hataların en aza indirilmesi için en etkili yoldur. Parlamento muhabirlerinin konularına hakim olmaları ve her olayın yakın geçmişini de bilmeleri nedeniyle kamunun aldanmasına yol açacak yönlendirmelere karşı etkili birer çözüm olabilirler. Ancak bir takım etmenlerden (zorlamalardan) dolayı söz konusu uzman gazetecinin gönüllü veya gönülsüz olarak yönlendirmede rol alması ve kamuyu aldatma oyununda bulunma tehlikesi yine de vardır. Anketlere verilen yanıtlarda bütün parlamento muhabirleri doğru, dürüst tarafsız haber yaptıklarını, gazetecilik meslek ahlakını hiçe sayacak hiçbir davranışta bulunmadıklarını belirtmelerine karşın muhabirlerin büyük bir kısmı kendilerinin dışında birçok muhabirin yalan, asılsız, taraflı haber yaptıklarını belirterek bunun nedenlerinin başında, çalışılan basın kuruluşunun baskıları ve mesleki kariyer kaygıları, fazla para kazanma isteği, siyasal taraflılık olduğunu işaret etmektedirler.

Görüleceği gibi çalışma, model çerçevesince kanal tutucu kavramının etkinliğini parlamento muhabirlerinin çalıştıkları basın kuruluşunun tutumunu ile parlamenteerlerin tutumunu gösterme açasından önemlidir. Elde edilen sonuçlar haber üretimi sürecinde bulunan insanların iş çıkarlarının, haber kaynağı amaçlarının ve okuyucu çıkarlarının durumunu yansıtmaktadır. Parlamento muhabirleri üzerinde yapılan çalışma, uygulanan modelin ikinci aşamasına kısmen asimile olan kaynak iletişimci rollerine oturmaktadır. Parlamento muhabirlerine gelen baskıların önemli bir bölümünün kendi çalıştıkları basın kuruluşundan kaynaklandığı düşünöldüğünde parlamento muhabirlerinin bir kısmının yanlı haber hazırlayabilecekleri sonucu doğmaktadır.

Parlamento muhabirleri ile parlamenteerler arasındaki iletişime etki eden unsurlardan basın kuruluşlarındaki yukarıdan aşağıya inen hiyerarşik yapı, muhabirlerce oluşturulan haberin, gücünün ve etkisinin yönlendirilmesine sebep olmaktadır. Haberlerin oluşturulmasında, muhabirlerin profesyonel yaklaşımlarına karşın, günümüzde basının sadece kârlılığı düşünöen ticari bir işletmeye dönüşümüyle birlikte gelişen kuralların rol oynadığı söylenebilir.

Parlamento muhabirlerinin üzerlerindeki baskılara rağmen olayların tüm gerçekliğiyle kamuoyuna yansması yine de tamamıyla engellenememektedir. Buradaki engellemeler tüm haberlere ilişkin engelleme değil, çıkar ilişkileri doğrultusunda gizli kalması istenen olaylarla ilgili haberlerdir. Siyasi çekişmelerin ortasında kalan halkın ne yapacağını bilmez durumdaki bocalamaları ancak doğru ve tarafsız haberlerin yayınlanması ile giderilebilir. Politikacılar ile medya grupları arasındaki yakın ilişki, halka haber ve bilgi sağlamak için kurulan basın kuruluşlarının aynı zamanda bir ticari kuruluş olmaları, akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Bu nedenle buradaki en büyük sorun, bu siyasi çekişmelere paralel ekonomik çıkarların ön planda olduğu rantiyeye kavgalarıdır. Halkın haber alma özgürlüğüne en büyük engel, bu çıkar kavgalarının içinde basın kuruluşlarının da yer almasıdır.

Anlaşılabacağı üzere doğru ve tarafsız haber yapımı sadece muhabirlerin sorumluluğunda olmadığından, güvenilir yayıncılık yapmada bu sorumluluğun muhabirlere yüklenmesi yeterli değildir. Ancak burada ortaya çıkan sonuç dürüst olmayan gazeteciler değil, dürüst olmayan haber yapma ortamının kasıtlı olarak yaratılmasıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Cankaya, Ö. (1991). “Radyo ve Televizyon Haberciliği”. Marmara Ün. Basın Yayın Y.O. Radyo-Televizyon Bölümü Öğrencileri için Hazırlanmış ve Yayınlanmamış Ders Notları, İstanbul.
- Dağlı, N. (1995). **Gazete Yayımlama Teknikleri**. Ankara: İmaj Yayınevi.
- İnal, M. A. (1996). **Haberi Okumak**. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Kılıç, D. (1998). “Kaynak-Muhabir İlişkisi Modeli Açısından Türkiye’de Parlamento Muhabirliği”. Yayınlanmamış yüksekisans tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Mcquail, D. ve S. Windahl (1996). **İletişim Modelleri**. Y. Haz.: B. Dağtaş ve U. Demiray. İkinci Basım. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Çalışmalar Vakfı Yayınları.
- TBMM’de Basın ve Yayın Mensuplarının Çalışmalarını Düzenleyen Yönetmelik.**
- Tokgöz, O. (1994). **Temel Gazetecilik**. Üçüncü basım. Ankara : İmge Yayınevi.

Vural, A M. (1994). “Haber Yazma ve Toplama”. Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi Basım ve Yayımcılık Bölümü Öğrencileri için Hazırlanmış ve Yayınlanmamış Ders Notları, Eskişehir.

Warren, C. (1964). **Gazetecinin El Kitabı**. Çev: B. Arpad. Birinci basım. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

ONSEKİZİNCİ VE ONDOKUZUNCU YÜZYILLARDA KAMUSAL ALAN-ÖZEL ALAN İKİLEMİ VE BASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Arş. Gör. Erdal DAĞTAŞ*

ÖZET

Bu çalışmada, 18. yüzyıl "burjuva kamusal alanı"nın oluşumuyla birlikte, 19. yüzyılda "kamusal alan"ın yapısal dönüşümü analiz edilmiştir. "Kamusal alan-özel alan" ikileminin sözü edilen yüzyıllarda kazanmış olduğu anlamlara işaret edilirken, bu ikilemin tarihsel arka planına yer verilmesi (Eski Yunan, Roma ve feodal dönem) uygun görülmüştür. Özellikle Habermas tarafından idealize edilen 18. Yüzyıl burjuva kamusal alanına ve dönemin yazılı basınına yönelik eleştiriler, yapılan çalışmanın genel çerçevesini oluşturmuştur. Burjuva kamusal alanı, 19. yüzyıldan itibaren kapitalist ekonomik gelişimin neden olduğu dengesizliği düzeltmek üzere devlet müdahalesinin artmasıyla dönüşüme uğramıştır. Kamusal ve özel alan arasında sınır çizilebilmenin zorlaştığı bu dönüşümde, yeni gelişen kitle iletişim araçlarının da etkisi olmuştur. Bu anlamda, 19. ve 20. yüzyıllarda kamusal alanın parçalanması ya da yok olmasının aksine alternatif kamuların sayısı artmıştır.

GİRİŞ

Gerek Türkiye’de gerekse Batı’lı toplumlarda “kamusal alan” kavramı modern dönemde tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu tartışmaya farklı gerekçelerle değişik çevreler ve düşünce akımları katılmakta, kamusal alanın yarattığı sorunlara dikkatleri çekmektedirler. Bu tartışmaların arka planında, “kamusal alan” kavramının ne anlama geldiğine ilişkin bir saptamanın yapılması gerekiyor.

Bu çalışmada öncelikle, kamusal alan-özel alan ikileminin tarihsel süreçte kazandığı anlamlar ve dönüşümler göz önünde bulundurularak, dönemler arası karşılaştırma yapma olanağı sağlanmıştır. Antik Yunan’dan 19.ve 20.yüzyıla uzanan tarihsel sürecin ele alındığı çalışmada, 18.yüzyılın toplumsal dinamiklerine “burjuva kamusal alanı”nın oluştuğu yüzyıl olması açısından daha fazla yer verilmiştir. Benzer önem, “kamusal alanın dönüşümü”nün yaşandığı 19.yüzyıla da verilmiştir. Sözü edilen dönemlerde, kamusal alanın oluşturulmasında ve dönüştürülmesinde önemli bir görevi üstlenen basının gelişimi de bağlantılı olarak

* Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

irdelenmiştir. Özellikle Jürgen Habermas'ın "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü" ve Richard Sennett'in "Kamusal İnsanın Çöküşü" adlı eserlerin bakış açıları, bu çalışmanın şekillenmesinde destek sağlamıştır.

KAMUSAL ALAN-ÖZEL ALAN İKİLEMİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Antik Yunan Dönemi

Dar anlamda kamusal alan, siyasal alanın (devletin) karşılığı olarak kullanılmaktadır. Terimin bu dar kullanımına ilk kez eski Yunan'da rastlanılmaktadır. Yunan şehir-devletinde (polis), kamusal alan ile siyasal alan özdeştir. Aristoteles'e göre şehir-devlet (kamusalılık), kendi kendine yeterli en mükemmel toplum biçimidir (Canatan, 1998:8).

Eski Yunan'da kamu ile özel arasında katı bir ayırım bulunmaktaydı. Kamu hayatı, pazarda yurttaşların biraraya geldikleri ve kendi kendilerini temsil ettikleri komitelerde ortaya çıkıyordu. Bu komiteler -onyedinci yüzyıl burjuva kamusalılığıyla paralel bir şekilde- katılan yurttaşların birbirlerine eşit olarak davrandıkları ve toplum ile ilgili sorunları tartıştıkları bir zemindi. Özel alanda ise Yunan yurttaşı bir aile reisi olarak bir gerekliliği yerine getirse bile varoluşunu kamu ile, kent ile birlikte tanımlıyordu. Başka bir deyişle, yurttaş görüşünü, kimliğini kendi özel alanında kazanmıyordu (Ergene, 1994:78). Aile ve akrabalık ilişkilerinin geçerli olduğu özel alanda, eşitsizlik ve hiyerarşik ilişkiler vardır. Aristoteles'in yukarıda sözü edilen tanımlamasıyla, erdem toplumu olarak gördüğü kamusal alanı, özel alana öncelediği açıktır. Ancak o, özel alanda geçerli olan birtakım erdemlerin kamuoyu ve ahlakını da etkileyeceğine inanıyordu.

Habermas (1997:60-61)'a göre de, Yunan şehir devletinde özgür vatandaşların ortak kullanımına açık (koine) polis'in alanı, tek tek insanlara ait (idia) oikos'un alanından ayrılmıştır. Kamusal hayat, bios politikos, pazar meydanında, agora'da sürer. Yunanca'da özel alan eve bağlıdır; dolaşım halindeki bir servete veya emek gücüne sahip olmak, ev ekonomisi ve aile üzerindeki egemenliğin ikamesi olamaz. Hayatın yeniden üretimi, kölelerin yönetimi, kadınların verdiği hizmet, kısaca doğum ve ölüm evin çatısı altında sürer. Kamu ise özel alanın karşısında bir yerde özgürlük ve istikrarı temsil eder. Kamu aynı zamanda herşeyin görünür olduğu mekandır; eşitler arasında çatışma kamusal mekamlarda olur ve gerçek özünü bürünür.

Roma Dönemi

Roma'da kamusalın “res publica” ile ifade edilmesi, eski Yunan'dan pek farklı olmayan bir biçimde, aralarında aile bağı ya da yakın bağlar olmayan insanlar arasındaki birliktelik ve karşılıklı taahhüt bağlarını temsil eder; aile ve arkadaşlık bağlarından çok bir kitleye, bir halka, politik bir uygulamaya ilişkin bağlıdır (Sennett, 1996:16).

Habermas (1997:61)'a göre, Ortaçağ boyunca, kamusal-özel kategorileri ile kamu, Roma hukukunun tanımları çerçevesinde res publica olarak gelenekselleştirilmiştir. Bu kategorilerin hukuk tekniği bakımından yeniden etkili bir uygulaması ise doğal olarak modern devletin ve ondan ayrıışan burjuva toplumunun oluşumuyla gerçekleşebilmiştir.

Sennett (1996:15-16) ilginç bir biçimde bugünkü kamusal ile Romalılar'ın kamusal hayatları arasında paralellikler kurmaktadır. Sennett'e göre Augustus dönemi sona ererken, Romalılar kamusal yaşamlarını resmi bir zorunluluk olarak sürdürmeye başladılar. Kamusal törenler, merkezi devasa devletin askeri gereklilikleri ve mahremiyetin sürdürdüğü aile çevresi ve özel alan dışında kalan öteki Romalılarla ritüel ilişkilerin hepsi birer görev haline geldi. Bunlar Romalılar'ın res publica'nın kurallarına boyun eğerek daha çok edilgen bir ruh haliyle giderek daha az inançla katıldıkları görevler haline geldiler. Zaman içinde Roma'nın kamusal hayatı böylesine bir cansızlaşmaya uğrarken, insanlar iç enerjilerini biriktirip boşaltacak yeni alan arayışlarına girdiler, yeni inançlar keşfetmeye başladılar. Kendi dışındaki dünyadan ve onun ürkütücü alan ve kurumlarından kaçış çeşitli mistik yönelimlerin de etkisiyle Romalıların Hıristiyanlık'la buluşmasını sağlamış oldu. Bu bilgileri verdikten sonra Sennett (1996:16) günümüz kamusal yaşamına ilişkin şu açıklamalarda bulunur:

“Günümüzde de kamusal yaşam resmi bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Çoğu yurttaş devletle ilişkilerine teslimiyetçi ve kanıksayıcı bir ruh haliyle bakmaktadır. Ama kamunun bu zayıflaması, politik faaliyetlerden çok daha geniş bir alanı ilgilendiriyor...”.

Kısacası, Roma döneminde de kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişki hiyerarşik bir ilişkidir ve bu ilişkide kamusal alan diğerini belirleyicidir.

Feodal Dönem

Mc Neill'e göre Roma İmparatorluğu kendine bağlı halklara iradesini zorla kabul ettirebilecek merkezden yönetilen güçlü bir devletti. Roma İmparatorluğu'nun M.S.476'da yıkılışının ardından kurulan feodal krallıklar aynı

derecede güçlü merkezi yönetimler kuramadılar. Derebeyleri ve imtiyazlı şehirler kendi başlarına buyruk oldular. Böylece ortaya çıkan ancient regime (1) ya da feodalizm (2) döneminde siyasal otorite boşluğu yaşanmış ve ayakta kalan tek kurum olan Hıristiyan Kilisesi temsil ettiği ruhani otoriteyle bu boşluğu doldurmuştur. Hıristiyanlığı benimseyenler fetihleriyle Hıristiyanlığın hükümlerlik alanını bütün Kuzey ve Orta Avrupa'ya doğru genişletmeye başlamışlardır. Tüm Ortaçağ boyunca Avrupa coğrafyasında yapılan savaşlar birleştirici tek kurum olan Hıristiyanlık içinde bir önderlik mücadelesi gibi görünse de aslında ekonomik, dolayısıyla dünyevi bir iktidar savaşına sahne olmuştur. Bu mücadelenin tarafları da birbirleriyle yetki, ayrıcalık ve iktidar için mücadele eden Papalık, monarşik krallıklar, feodal beyler, her dereceden yerel toprak sahipleri ile kasabalar hatta kabilelerdir (Aktaran Alankuş-Kural, 1995:19).

Hıristiyanlığın ve feodalite rejiminin Avrupa kıtasına yayılmasıyla birlikte kamuoyunun siyasal etkinliği çok zayıfladı. Halk siyasal alanda mutlakiyetçi sistemlere, dini bakımdan da skolastik doğmalara boyun eğdi. Krallarla işbirliği halindeki kilise, dogmatik eğitim sistemiyle etkili bir baskı rejimi oluşturmaya olanak sağladı. Monarşik kralların baskısı ve ruhani otoriteyi temsil eden Hıristiyan Kilisesi'nin karşısında "kamusal yaşam" diye bir şey kalmadı. Ortaçağdaki bu koşullarda kamuoyunun varlığından söz etmek mümkün değildi (Atabek ve Dağtaş, 1998:148).

ONSEKİZİNCİ YÜZYIL AYDINLANMA DÖNEMİNDE KENT YAŞAMI, KAMUSAL-ÖZEL ALAN AYRIMI, BURJUVA KAMUSAL ALAN VE YAZILI BASIN

Aydınlanma Döneminin İzdüşümleri

Burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve kentlerin canlanması Rönesans (1300-1600) ve Reform (1520-1660) hareketleri ile ortaya çıkan zihinsel aydınlanmanın önünü açmıştır. Rönesans ve Reform hareketleri kilisenin insanların tutum ve davranışlarını etkilemesinin kaldırılmasında önemli rol oynayarak kamuoyu olgusunun ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu nedenle kamuoyu kavramı daha çok Aydınlanma Dönemi'nin (1650-1800) bir ürünüdür. 18.yüzyıla birlikte açık bir şekilde ifade edilmeye başlanan kamuoyu kavramının ortaya çıkmasında dönemin liberal düşünürleri Hobbes, Locke ve Rousseau'nun önemli katkıları olmuştur.

18.yüzyıl Avrupa'sının başka bir deyişle Aydınlanma Dönemi'nin toplumsal koşullarını birkaç yüzyıl öncesinden hazırlayan unsurlar arasında nüfus artışı, matbaanın icadı, kentlerin büyümesi, eğitimin yaygınlaşması, ticaret ve sanayinin gelişmeye başlaması, gazetelerin yaygınlaşmaya başlaması, üretim ilişkilerinin

değişmeye başlaması, ücretli emeğin ve para ekonomisinin ortaya çıkması sayılabilir. Doğal olarak 18.yüzyıl Avrupa'sının toplumsal koşullarını hazırlayan nedenler arasında burjuva sınıfının esas olarak kendisi için verdiği bireysel hak ve özgürlükler mücadelesi de göz ardı edilemez. Burjuvazinin mücadelesini verdiği başlıca hak ve özgürlükler arasında mülk edinme ve onu koruyabilme, ticaret yapabilme, yerleşme ve seyahat edebilme, ticari ayrıcalıklardan yararlanabilme ve en önemlisi de oy kullanabilme sayılabilir (Atabek ve Dağtaş, 1998:149).

Onsekizinci Yüzyıl Avrupa'sında Kent Yaşamı

1750'de Batı dünyasının en büyük kenti Londra'ydı ve ardından da Paris geliyordu. Avrupa'nın diğer kentlerinin hemen hepsi Londra ve Paris'e göre çok küçüktü. Kentler geliştikçe saraydan ve kralın denetiminden ayrı olarak gelişen toplumsal yaşam içindeki sosyal hareketlilik insanları biraraya getirdi. Merkezini büyük kentlerin oluşturduğu kamusal alanda çok çeşitli toplumsal gruplar biraraya gelme olanağı buldu. Bu dönemde kent içinde büyük parklar, dinlenme ve gezinti amacıyla dışarıya çıkan insanlara uygun sokaklar yapılıyordu. Tiyatro ve opera salonlarını artık eskiden olduğu gibi aristokratlar değil, satın aldıkları biletlerle kamu kesimine mensup insanlar dolduruyordu. 18.yüzyılın kentlerindeki pazarlar da Ortaçağ sonlarındaki ya da Rönesans dönemindekilere hiç benzemiyordu. Pazarlarda satıcılar birbirleriyle rekabet halindeydiler. Sürekli değişen ve kim olduklarını pek bilmedikleri müşterilerin ilgisini çekebilmek için aralarında yarışıyorlardı. 18.yüzyılın büyük kentlerinde yaşayan insanlar giyim, kuşam ve tavırlarıyla da önceki dönemlerden çok farklıydı (Sennett, 1996:33-35).

Sennett (1996:70) 18.yüzyılın kent yaşamından söz ederken burjuva sınıfı için de şunları söylemektedir:

“18.yüzyıl kentlerine ilişkin hiçbir incelemenin kent burjuvazisinin analizinden kaçınması mümkün değil; çünkü burjuvazi o kentlerin yöneticisi, yasa koyucusu, mali dayanağı ve nüfusunun dışı dokunur bir kesimini oluşturuyordu. Dahası, ‘burjuvazi’ terimi ‘orta sınıf’ teriminden çok daha kapsamlıdır. ‘Orta sınıf’, toplumsal konumlar merdiveninde orta sıralarda oturan birini anlatır; o kişinin oraya nasıl geldiği hakkında bir fikir vermez. ‘Burjuvazi’ ise o kişinin, feodal olmayan, idari ya da ticari bir iş yaptığı için o mevkiyi işgal ettiğini anlatır; bir malikanenin kahyası toplumun orta kesiminde yer alabilir, ama burjuvaziye ait değildir. 18.yüzyılın kentlerinde burjuvazi, elbette ekonomik işlevleri, kendilerine bakışları ve ahlaki değerleri bakımından 19.yüzyıl burjuvazisi ile aynı değildi; ancak bu tür ayrımlar bir sınıf içindeki değişimlerle ilgilidir”.

Aydınlanma Döneminde Salonlar ve Kahvehaneler

17.yüzyılın sonları ile 18.yüzyılın başlarında Fransa'da salonlar, İngiltere'de kahvehaneler ortaya çıkmaya başladı. Her iki başkentte de bu mekanlar insanlar için başlıca bilgilenme ve haberdar olma yerleriydi. İnsanların biraraya geldiği bu yerler gazetelerin okunduğu, edebi eserlerin ve diğer sanatsal etkinliklerin tartışıldığı başlıca mekanlar haline geldi. 18.yüzyılın ilk on yıllık döneminde Londra'da 3000'den fazla kahvehane vardı. 18. yüzyılın başında Londra'daki kahvehane sahipleri gazeteleri kendileri basıp yayımlamaya başladılar. Hatta 1729'da gazete yayıncılığı alanında tekel hakkı elde edebilmek için İngiliz hükümetine başvuruda bulundular (Sennett, 1996:111). Kahvehanelere sadece edebiyatla ilgilenen okumuş kesimler ve aristokratlar değil orta sınıfa mensup insanlar, sanatkarlar ve küçük esnaf bile gidebiliyordu.

18.yüzyılda Paris'teki salonlarda ve Londra'daki kahvehanelerde insanlar sohbet eder, gazete okur ve çeşitli konularda tartışır. Bu arada insanlar arasındaki mevki farklılıkları geçici olarak askıya alınır. Salonlardaki ve kahvehanelerdeki her insanın, tanınan ya da tanınmasın bir diğeriyle konuşmaya, bir konuda yetkin olsun ya da olmasın istediği konuda fikir yürütmeye hakkı vardır. Salonlarda ve kahvehanelerde konuşurken bir diğeri insanın toplumsal konumundan söz etmek dahi hoş karşılanmazdı, çünkü böylesi bir hareket sohbetin özgür akışını engelleyebilirdi (Price, 1992:9). 18.yüzyıl insanların toplumsal konumlarının son derece önemli olduğu bir çağ olmasına rağmen salonlarda ve kahvehanelerde oturan insanlar arasında öyle bir ayırım söz konusu değildi (Sennett, 1996:111).

Londra'da kahvehanelerin yaygın olmasına karşın Fransa'da salonlar oldukça seyrek. 18.yüzyıl Paris'indeki büyük yazarların hepsi temel düşüncelerini öncelikle akademik ortamlarda ve bu salonlarda ortaya koyuyorlardı. Salonlar ilk yayımlama tekeline de sahiptirler. Çünkü müzik alanında olanlar da dahil olmak üzere her eser önce salonlarda sunulur ve meşhurlaşıyordu. Bu gelişim salon tartışmalarını, sanatçıları himaye eden soylulara verilen bir hizmet olmaktan çıkarmıştı (Habermas, 1997:103).

Paris ve Londra'da çok sayıda siyasal içerikli edebi eserin basılması ve onların salonlarda ve kahvehanelerde çok boyutlu bir şekilde tartışılmasıyla meydana gelen özgür bilgi alışverişi ve eleştiri ortamı, kamunun siyasal olaylarla ilgilenmesine de yol açtı. Başka bir deyişle, burjuvazi saraya karşı liberal eleştirilere de başlamış oldu.

17.yüzyılın ikinci yarısında ve 18.yüzyılda, başka bir deyişle Aydınlanma Döneminde kamuoyunun, sosyal ve siyasal eşitlikten yana olduğu ve rasyonel

düşünceler etrafında oluştuğu ileri sürülüyordu. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir (Price, 1992:10):

- Kamuoyunun oluşmasında tartışmalar herkesin katılımına açıktı ve özgür bir tartışma ortamı vardı.
- Bu tartışmalarda toplumun genel iyiliği amaçlanıyordu. Yoksa tartışmalar bireysel çıkarların çatışmasından kaynaklanıyordu.
- Tartışmalarda asıl olarak düşüncelerin olgunluğuna ve akla uygun çözüm önerileri getirip getirmediğine önem veriliyordu. Kişilerin sosyal statülerinin, siyasal ve ekonomik güçlerinin tartışmaları biçimlendirmesine izin verilmiyordu.
- Doğru yargılara ulaşmayı sağlayacaksa, tartışmalarda siyasal olaylar ve bunların sonuçları kamuoyuna açıklanarak tartışma aydınlatılmak zorundaydı.

Onsekizinci Yüzyılda Kamusal- Özel Alan Ayrımı ve Burjuva Kamusal Alanın Oluşumu

Kamusal ve Özel Alan Ayrımı

Bugünkü anlamıyla özel ve kamusal alanların birbirinden ayrılması 18.yüzyılda kapitalist ekonomik gelişmelerin başlamasıyla birlikte ulusal ve bölgesel devletlerin ortaya çıkması ve feodalizmin temellerinin sarsılmasıyla mümkün olmuştur.

Sennett (1996:35) 18.yüzyılın büyük kentlerinde kamusal ve özel yaşam arasındaki ayrımı şöyle anlatmaktadır:

“18.yüzyıl büyük şehirlerinde insanlar düşünce ve inançlarıyla da kamusal yapının ne olup olmadığını anlamaya ve tanımlamaya çalıştılar. İnsanlar kamusal alanda yabancılara karşı mesafeli bir tutum sergilerken aile içinde, bir başka deyişle özel yaşamında doğal davranıyordu. Şehir yaşamının beraberinde getirdiği kamusal ve özel yaşam ayrımında özlü ifadesini bulan medeni talepler ile doğal talepler arasındaki gerilim yalnızca çağın yüksek kültürüne nüfuz etmekle kalmamış, sıradan yaşam alanlarına bu yayılmıştır. Kamusal yaşam ve özel yaşam arasındaki ayrılık çocuk yetiştirmeye ilişkin kılavuzlarda, ahlaki yükümlülükler üzerine yazılmış eserlerde ve kamuoyunun insan haklarına ilişkin inançlarında ortaya çıktı. Artık, kamusal ve özel yaşam alanları beraberce, günümüzde toplumsal ilişkiler evreni diye adlandırabileceğimiz şeyi oluşturuyordu”.

18.yüzyılın sonundan itibaren temsili kamunun bağlı olduğu feodal güçler, kilise, krallık ve feodal beyler ayrışma sürecine girerler. Kilisenin konumu Reform hareketiyle belirlenir. Kilisenin temsil ettiği tanrısal otoriteye bağlılık, başka bir deyişle inanç ve ibadet özel bir meseleye dönüşür. Din özgürlüğü denen şey, tarihsel olarak ilk özel özerklik alanını güvence altına alır. Krallık otoritesinin ayrışmasına damgasını vuran ilk gelişme ise bütçenin feodal beyin özel mülkünden ayrılmasıdır. Böylece, kamunun (devletin) kurumlarını oluşturan bürokrasi, ordu ve kısmen de yargı saray karşısında nesnelleşirler. Zümreler bakımından egemenliğe yönelik unsurlar (burjuvazi, feodal beyler) kamu erkini içeren organlara, meclise ve parlamentoya dönüşürler. Şehirlerdeki ve kırsal kesimdeki mesleki zümreler de devletin karşısında yer alacak olan “burjuva toplumu”nun alanına dönüşürler (Habermas, 1997:70-72).

Özetle temsili kamusalılık, günümüzdeki niteliğini kazanıncaya kadar burjuva sınıfının belirleyici olduğu çeşitli dönüşümlere uğramıştır. Bu dönüşümün evreleri şöyle sıralanabilir (Alankuş-Kural, 1995:28-29):

- Ortaçağın başlarına kadar özel alanın bir parçası olan ekonomik faaliyet alanı (işlik) ev'in alanından ayrılmıştır.
- Ortaçağın en önemli ruhani ve siyasal temsil kurumu kilisenin otoritesi ile kralın dünyevi otoritesi arasındaki çatışmada kilise siyasal otorite alanını terk etmiştir. Böylece, din ve ibadet siyasal/kamusal alandan ayrılarak özel yaşam alanına ait işlerden sayılmaya başlamıştır.
- Gelişen burjuvazi ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi için önce kentlerin özerk yönetime kavuşmasını daha sonra da yine aynı nedenden dolayı bu kentlerin bir başkent etrafında birleşmesini dayatmıştır. Bu, burjuvazinin de içinde belirli ölçüde temsil edildiği ulusal meclislerin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle temsili kamusalılık kralın şahsından, kurumları (bürokrasisi, ordusu, yargısı, yasama ve yürütmesi) ile artık onu aşan bir devamlılığı olan devlete geçmiştir. Artık yönetilenler için hukuk kurallarının varlığından söz edilebilir olmuştur.
- 18.yüzyılın başından itibaren burjuvazi tek başına iktidar olmak için güçlü bir muhalefet yapmaya başlayınca kamusalın anlamı bir kez daha dönüşmüş ve bugünkü kullandığımız sivil anlamını kazanmıştır. Kamusal olan, kendini siyasal olandan koparmıştır.

Burjuva Kamusal Alanının Oluşumu ve Burjuva Kamuoyu

Habermas, kamu erkinin (devlet gücünün) kültürel-siyasal karşıtı olarak 17. ve 18.yüzyıllarda ortaya çıkan burjuva kamuoyunun oluşturduğu platformu “burjuva kamusal alan” diye adlandırmaktadır. Burjuva kamusal alan görece olarak küçük ölçekli ve bağımsız yazılı

basının gelişmesiyle ortaya çıkan kitlesel iletişimin teşvik ettiği bir iletişim ve tartışma alanıydı. Habermas'a göre burjuva kamusal alan, "devlet otoritesinin eleştirilebildiği, devletin de enforme edilmiş ve muhakeme edebilme gücüne sahip bir kamunun önünde kendini savunabildiği bir forum oluşturmaktaydı" (Thomson, 1997:241-262).

Burjuva kamusal alanı 17.ve 18.yüzyıllarda Paris ve Londra'nın salon ve kahvehanelerinde başlangıçta edebiyatla ilgili tartışmaların yapıldığı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu mekanlar doğrudan siyasal sorunların tartışıldığı bir kamu alanı haline gelmiştir. Aynı dönemde ortaya çıkan gazete ve dergiler bu tartışmaları daha kolay yapılı hale getirmiştir. Özellikle 18.yüzyıl boyunca giderek toplumsal sorunları tartışma ve siyasal görüşleri aktarma çabası içine giren basın, devlet kurumlarının faaliyetlerinin sürekli olarak yorumlandığı ve eleştirildiği bir alan haline gelmiştir.

Thomson (1997:243-244) 18.yüzyılda ortaya çıkan "burjuva kamusal alan" ve "burjuva kamuoyu" hakkında şu görüşleri dile getirmektedir:

"Burjuva kamusal alan prensipte bütün özel kişilere açık olmasına rağmen, pratikte bu açıklık sadece nüfusun belirli bir kesimiyle sınırlı kalmıştır. Kamusal alana katılımı belirleyen başlıca ölçütler mülkiyet ve eğitim düzeyidir. Böylece kamusal alan pratikte 18.yüzyıl eğitilmiş burjuvalarının kamusudur... Burjuva kamusal alan tasarımı;... özel alan ve devletin kamusal otorite alanından ayrı bir forumda, eşitler olarak biraraya gelerek eleştirel tartışma ve akılcı bir muhakeme ile kamuoyu oluşturmaya muktedir bir vatandaşlar topluluğu düşüncesini doğurmuştur".

Ancak herkese açık, katılımcı, eleştirel ve özgür tartışma platformu olarak burjuva kamusal alanı (bakınız Tablo 1), 18.yüzyıl Avrupa'sının uygun tarihsel koşullarında bile hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemiştir. 19.ve 20.yüzyıllarda ise radikal bir şekilde dönüşüme uğramıştır.

Tablo 1:Burjuva Kamusal Alan

Özel Alan	Burjuva Kamusal Alanı	Kamu Otoritesi Alanı
Sivil toplum (ekonomik üretim ve değişim alanı)	Siyasal Kamu	Devlet
Yakınlık ilişkileri alanı (çekirdek aile)	Edebi Kamu	Devlete ait diğer kurumlar Alanı

Kaynak:Habermas, 1997, s.97’ den uyarlanmıştır.

Habermas tarafından idealize edilen burjuva kamusal alanının oluşmasında belli bir değer atfettiği yazılı basın eşdönemdeki gelişiminin ele alınması, çalışmanın konusu açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Özellikle bu dönem basını üzerine yapılan son araştırmalar, Habermas’ın olumlu irdelemelerinin aksine, 18.yüzyıl basınına yönelik eleştiriler yöneltmektedir.

Burjuva Kamusal Alanı-Yazılı Basın İlişkisi ve Döneme Yönelik Eleştiriler

Habermas 18.yüzyıl kamusal alanının esas olarak yüz yüze niteliğini öne çıkarıp, bu nedenle de çeşitli kamusalılıkların ortaya çıkışı ile kamusal mekanlar arasında doğrudan ilişki kurmakla birlikte, 18.yüzyıla bir önceki yüzyıla kıyasla önemli bazı değişikliklerle giren gazetelere de eleştirel bir politik tartışma ortamının oluşmasında önemli bir rol yükler.

18.yüzyılın başlarından itibaren gazeteler içerik olarak politikleşirken çeşitli kamusal mekanlarda öbeklenmeye başlayan eleştirel tartışma gruplarının birbirleriyle ilişkiye geçmelerini sağlayarak Habermas’ın yekpare olarak tasarladığı burjuva kamusal alanının ve de bu kamusal alanda ortaya çıkan ortak kanaatlerin – kamuoyunun- temelindeki kamusal tartışma ortamının zeminini oluşturmuşlardır.

Elley’e göre Habermas’ın sözü edilen döneme ilişkin düşüncelerinden çıkarılabilecek en önemli husus, “toplumun çoğunluğunun kanaatleri” olarak tarif edilen kamuoyunun ortaya çıkmasında 18.yüzyıl basını ile basının kamusal otoriteden bağımsızlaşması için verilen mücadelenin oynadığı rolün bir kez daha tespit edilmesidir. Dönemin basınının oynadığı rollerle ilgili olarak belirtilmesi gereken başka önemli bir husus da gazetelerin, enformasyon alışverişi sağlamanın dışında, eleştirel burjuva kamusunun da “orta sınıf kamusu” marifetiyle siyasal

faaliyetlerin yeni bir biçim ve kurumsallık kazanmasına yol açmasıdır (Aktaran Alankuş-Kural, 1995:53).

Bununla birlikte, Habermas'ın idealize ettiği 18.yüzyıl basınıyla ve de aracılık ettiği kamusal tartışma ortamı ile ilgili olarak göz ardı ettiği başka hususlara da dikkat çekilmelidir.

İlk olarak, Habermas'ın burjuva kamusal alanıyla çok fazla ilgilendiği ve diğer (plebisist) söylemler ve aktiviteleri, radikal gazeteleri ve bunların burjuva kamusalılığı üzerindeki etkilerini göz ardı ettiği gözlenmektedir. Eley'in de belirttiği gibi burjuva kökenli olmayan, popüler toplumsal ve politik hareketler, burjuva kamusalılığının bir parçasını oluşturmadıkları gibi burjuva kamusalılığına benzer kurumsal ve örgütsel bir yapıları da yoktur. Tersine, burjuva kamusal alanı ve popüler sosyal hareketler, gelişen kapitalizmin niteliğinden dolayı çelişkili ve düşmanca bir ilişki içindeydiler; burjuva kamusalılığı kraliyet gücüyle olduğu gibi aşağı sınıfları içeren halkçı bir söylemle de çatışıyordu. Dolayısıyla sivil toplumu, Habermas'ın düşüncelerinin aksine, çelişkili görüşlerin ve çıkarların çatıştığı, farklı kamusalılıkların daha fazla güç, daha iyi bir konum için diğerleriyle mücadele ettiği bir arena olarak görmek gerekmektedir (Ergene, 1994:80).

Bu anlamda, 18.yüzyılın yegane medyası, sadece Habermas'ın sözünü ettiği ulusal ölçekli gazeteler ile yerel temelli dergiler değildir. Eley'e göre, İngiliz radikal entellektüelleri, küçük burjuvalar ile burjuvaların dışında kalan toplumsal kesimlerle ilişkiye geçerek onların geleneksel siyasal mücadele biçimlerinin ve bunun düşünsel temellerinin dönüşmesine neden olurlarken, onlarla iletişime geçmenin aracı olarak kullandıkları medyayla da alternatif/paralel bir basının öncülüğünü yapmışlardır. Kullandıkları medya ise; bir dizi zengin siyasal nitelikli bildiriler, broşürler, siyasal magazinler ve de eğitim seminerlerinin teatral-pedagojik formlara dönüştürülmüş notlarıdır (Alankuş-Kural, 1995:53). Böylelikle 18.yüzyıl "aydınlanmasının" bir başka ürünü olan bu alternatif kamular, aynı zamanda 19.yüzyıl işçi sınıfı hareketinin ve kullandıkları medya da tarihin bütün büyük dönemlerinde önemli bir rol oynayacak olan "alternatif medyanın" müjdecisidir (Alankuş-Kural, 1995:53).

Curran (1994:231)'a göre, radikal basın tarihi üstü örtülü biçimde Habermas'ın tezine üç açıdan meydan okur. Öncelikle, onun mantık kavramlaştırmasını göreceleştirir. Dikkatleri, onun basın temsiliyeti ile ilgili tarihsel betimlemesinde eksik boyut olan sınıf çatışmasına çeker. Ve son olarak, pazar sisteminin kamusal alana toplumsal erişimi süzgeçten geçirmesi konusunda Habermas'ın anlayışının yetersizliğine işaret eder.

Diğer yandan liberal revizyonist tarih Habermas'ın çözümlemesine çok daha önemli bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bazı liberal revizyonistler, 18.yüzyıl "bağımsız" basınının mitsel idealleştirimini eleştirmişlerdir. Onlar, sözü edilen dönem basınının, hizip kavgaları, rüşvet ve ideolojik yönetimden oluşan ince dokunmuş bir ağ içine hapsedildiğine işaret ederler (Curran, 1994:231).

İkinci olarak, 18.yüzyıla dair belirtilmesi gereken başka bir husus, Anderson'ın dikkat çektiği üzere tıpkı ulusal bir dil yaratılmasıyla olduğu gibi, gazete, dergi, kitap basımıyla uğraşan ulusal bir yayıncılık ağının kurulmasıyla, Avrupalı toplumların kendilerini ayrı birer ulus olarak hayal edebilmeleridir. Böylelikle basının işlevinin "eleştirel bir ortak tartışma ortamının/kamuoyunun" ortaya çıkması biçiminde tanımlanıyor olması, Habermas'ın daha önce değinilen kamusal alanı yekpare ve biricik olan ulus-devlet kamusal alanıyla özdeşleştirmesi, dolayısıyla paralel ya da çatışan kamuların varlığını ihmal etmesi ile tutarlıdır (Aktaran Alankuş-Kural, 1995:53).

ONDOKUZUNCU VE YİRMİNCİ YÜZYILLARDA KAMUSAL ALAN VE YENİ İLETİŞİM ARAÇLARININ GELİŞMESİ

Burjuva Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü

Burjuva kamusal alan, 19.yüzyıldan itibaren bir taraftan daha fazla sorumluluk üstlenmeye başlayan müdahaleci devletin gelişimi, diğer taraftan yarı kamusal nitelik taşıyan sanayi kurumlarının çok büyümesi sonucunda daralmaya başlamıştır. Bu gelişmeler özel kişiler arasında kamusal nitelikli tartışmaların sürmesini engellerken, meydanı mevcut kaynaklardan daha fazla pay kapma mücadelesi veren organize çıkar gruplarına bırakmıştır. Burjuva kamusal alan için birer forum oluşturan kurumlar ise ya yok olmuşlar ya da tamamen değişmişlerdir. 17.ve 18.yüzyılın Paris ve Londra'sındaki salon ve kahvehaneler önemlerini kaybetmeye başlarken, dönemin kitle iletişim kurumları ise giderek büyük ölçekli ticari işletmeler haline dönüşmeye başlamıştır. Kitle iletişiminin ticarileşmesi giderek onun kamusal alanın bir aracı olma niteliğini bozdu. Gazetelerin içerikleri tiraj kaygısıyla depolitize edildi, kişiselleşti ve sansasyonel hale getirildi. Böylece, bir zamanlar rasyonel-eleştirel tartışma platformu olan kamusal alan artık sadece kültür endüstrisinin ürünlerinin tüketildiği, dolayısıyla bu endüstri tarafından kontrol edilip biçimlenen alanlardan biri haline getirildi (Thomson, 1997:244-245).

Özetle, 18.yüzyılda ortaya çıkan burjuva kamusal alan, 19.ve 20.yüzyıllarda kitle iletişim araçlarının yarattığı sözde bir kamusal alana dönüşmüştür. Böylece, feodal dönemin kamusal alanının geri geldiğini söyleyen Habermas buna, "yeniden feodalleşme" demektedir (Habermas, 1997:196-201).

Habermas, idealize ettiği 18.yüzyılda ortaya çıkan burjuva kamusal alanın 19.ve 20.yüzyıllarda gelişen kitle iletişim araçları ve özel sektör kuruluşlarının yarattığı ortamda yok olduğunu ileri sürmektedir. Oysa bu yüzyıllarda yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucu, burjuva kamusunun ve kamu erkinin karşısına alternatif kamular da ortaya çıkmıştır. Böylece yönetilenlerin, başka bir deyişle, tabi kılınanların çeşitli şekillerde kamusal alana girmeleri 19.yüzyılda Batı'nın siyasal sistemini dönüştürerek ona bugünkü "liberal-demokratik" niteliğini kazandırmıştır. Başka bir deyişle, 19.yüzyılda kapitalizm bir yandan dünyada hakim bir ekonomik sistem haline gelirken diğer yandan da bu sisteme muhalif grupların kamusal alana çıkmalarına yol açmıştır. Bu nedenle 19.ve 20.yüzyıllarda kamusal alanın parçalanması/yok olması değil, çoklaşması söz konusudur (Alankuş-Kural, 1997:62).

Aşağıda yer verilen Tablo 2, kamusal ve özel alan ayrımının, 19.ve 20.yüzyıl süresince aldığı biçimi göstermektedir.

Tablo 2:Çağdaş Batı Toplumlarında Özel ve Kamusal Alanlar

ÖZEL ALAN	Ara Kurumlar	KAMUSAL ALAN
<p>Pazar ekonomisi içinde ve kar amacıyla çalışan özel Mülkiyet konusu ekonomik kurumlar</p> <p>Kişisel ilişkiler ve aile ilişkileri</p>	<p>(Siyasal partiler, baskı grupları, dayanışma dernekleri vb.)</p>	<p>Devletin sahibi olduğu ekonomik kurumlar</p> <p>Devlete ait veya devlet denetiminde kurumlar (sosyal yardım örgütleri dahil)</p>

Kaynak:Thomson'dan çeviren Alankuş-Kural, 1997:254'den uyarlanmıştır.

Tablo 2'ye göre özel alan, kişisel mülkiyet konusu olan ve pazar ekonomisi içinde kar elde etmek amacıyla çalışan ekonomik örgütler ile kişisel ilişkiler, gayri-resmi ya da resmi aile ilişkilerini kapsamaktadır. Kamusal alan ise ulusal endüstri kuruluşları veya kamu yararına çalışan örgütler gibi doğrudan devletin sahibi olduğu kurumlarla, parlamenter kurumlar, memurlar ve polisler ve özellikle 2.Dünya Savaşı yıllarından sonra hızla artan çeşitli sosyal refah örgütleri olmak üzere, bir dizi devlet ya da yarı-devlet kurumunu kapsamaktadır. Bu ikisinin ortasında ise geniş bir ara kurumlar alanı doğup, gelişmiştir. Söz konusu ara kurumlar ne devlete aittir ne de özel alanın sınırları içine girerler. Kâr amacına değil, üyelerin karşılıklı yararına dayanan yardım örgütleri (dernekler, sendikalar),

siyasal partiler ve belli ortak görüşteki bireyleri biraraya getiren baskı grupları (nükleer silah karşıtı, ekolojik örgütler) veya kooperatif temelde kurulup, işletilen ekonomik örgütler bunlara örnek olarak verilebilir. Aracılık etme işlevine sahip bu kurumlar yasal statüleri açısından devletin dışında, özel nitelikli kurumlardır ancak aynı zamanda yine yasal statüleri ve işleyişleri açısından kar elde etme amaçlı özel örgütlerden de farklılık gösterirler (Thomson, 1997:254-255).

Kamusal Alanın Dönüşümünde Yeni Medyanın Rolü ve Özellikleri

Kamusal ve özel alanın doğası ve bu iki alan arasındaki sınırlar kitle iletişiminin gelişmesiyle belli bir dönüştürme uğramış ve bu dönüşüm modern toplumların siyasal iktidarın ele geçirilip, kullanıldığı, sürdürülmeye çalışıldığı devlet kurumları düzeyinde de etkilerini göstermiştir (Thomson, 1997:253).

Kitle iletişim araçlarının gelişimi, farklı özellikleri olan ve farklı sonuçlar yaratan iki gelişmeye yol açmıştır: Dolayımlanmış kamusal olaylar ve dolayımlanmış özel olaylar. Dolayımlanmış kamusal olaylar, kamusal alandaki kurumsal yapılar içinde meydana gelen olaylardır, ancak teknik bir iletişim aracı tarafından kaydedilmiş bu yüzden de olayın orijinal olarak ortaya çıkışına tanık olmayan bir alıcı topluluğu için erişilebilir duruma gelerek yeni bir statü elde etmişlerdir. Benzer şekilde dolayımlanmış özel olaylar orijinal olarak özel alanda meydana gelen olaylardır, ancak kitle iletişim araçları tarafından kaydedilerek, yayıldıklarından yeni bir statü kazanmışlardır (Thomson, 1997:256).

Kamusal ve özel olaylara medya ile dolayımılarak yeni bir tür kamusalılık kazandırılırken, dolayımlanan olaylara ait deneyimler de artık insanların özel yaşam alanlarında edinilebilmeye başlamıştır. Böylece kitle iletişim araçlarının özellikle de televizyonun gelişimi, dolayımlanan olayların özelleşmiş alımlanması olarak tanımlayabileceğimiz bir süreçte yol açmıştır. Kamusal ve özel alanda meydana gelen olaylar, özgün bağlamlarında değil, uzamsal ve zamansal olarak uzak özel yaşamın ev içi mekanları içinde alımlanırlar. Dolayımlanmış olayların özelleşerek alımlanması, söz konusu alımlama eylemi birbirinden uzamsal ve zamansal olarak ayrı yerlerde meydana geldiği için tipik bir parçalanmış alımlamadır. Dolayımlanmış olayların özelleşmiş alımlanması karşılıklı etkileşimle olur. Bu yarı-etkileşimli alımlama süreci ve medya mesajlarının söylemsel olarak işleme süreci olarak adlandırabileceğimiz iki farklı süreçtir (Thomson, 1997:257).

Modern dünyada kamusalılığın ortak bir mevki paylaşımına bağlı olmaktan çıkmasıyla, daha çok olay, daha kamusal (aleni) ve bu kamusalılık da daha çok insan tarafından daha erişilebilir bir duruma gelmiştir. Ancak bazı araştırmalar alımlama sürecinin özelleşmiş ve parçalanmış karakterini modern toplumlarda artık kamusal yaşamın ölmüş olmasının bir işareti saymaktadırlar. Onlara göre bir

zamanlar var olan kamusal alanın ölüm fermanını, kitle iletişiminin gelişiminin bizzat kendisi değil, tek yönlü olarak işleyen mesajları evlerimizin özel alanına akıtan teknik medyanın yaygınlaşması hazırlamıştır. Thomson'a göre, bu görüş genel bir doğruluk taşımakla birlikte, bu alımlamanın toplumsal bir süreç olmadığı anlamına gelmez. Tersine dolayımlanmış mesajların alımlanması süreci, mesajların söylemsel işlenmesi de dahil olmak üzere bir dizi farklı toplumsal eylemi içermektedir. Aynı şekilde kitle iletişiminin, dolayımlanmış mesajların alımlayıcısına göreli olarak çok sınırlı bir cevap verme imkanı tanıması nedeniyle tek yönlü biçimde işlediği de doğrudur. Ancak bu, alımlayıcıların iletişim süreci üzerinde hiçbir kontrolün olmayacağı anlamına gelmediği gibi; alımlama sürecinin –sınırlı ve farklı bir şekilde de olsa- hiçbir katılma biçimi içermemesi anlamına da gelmemektedir. Tersine, alımlama süreci bazı yorumcuların iddia etme eğiliminde olduklarından daha aktif, yaratıcı ve eleştirel bir süreçtir (Thomson, 1997:260).

Sonuç olarak, modern dünyada kamusal alan artık kitle iletişiminin teknik araçlarının ürettiği ve onlar aracılığıyla ulaşılabilir farklı bir aleniyete bağlı hale gelmiştir. Televizyon ve diğer medya, uzamsal sınırları bulunmayan, yüzyüze konuşmalara dayanması gerek olmayan ve özel mekanlarda konumlanmış sınırsız sayıda bireye ulaşılabilir farklı bir tür kamusal alan yaratmıştır. Kitle iletişiminin gelişimi, kamusal yaşam için ölüm çanları çalmak yerine, yeni türde bir kamusal alan yaratmış; çok sayıda insanın kamusal alan deneyimini edinebileceği ve bugün de hâlâ kamusal alan olarak adlandırılabilir alana katılacağı koşulları köklü biçimde dönüştürmüştür. Ancak bu arada kitle iletişiminin gelişiminin yarattığı kamusal alan ya da aleniyet türünün kurumlaşmış siyasal iktidarı kullananlar açısından iki yüzü keskin bir kılıç olduğu da önemle vurgulanmalıdır (Thomson, 1997:261).

SONUÇ

Eski Yunan'dan 18.yüzyıla uzanan tarihsel süreçte kamusal alan-özel alan ayrımı keskin bir biçimde belirlenmişti. Feodal dönemin sonlarına değin uzanan süreçte, kamusal alanda aleniyet kazanmanın ölçütleri belirliydi. Erkek olma, özgür olma, varlıklı olma (toprak sahibi olma) ve soylu olma kamusal alanda söz sahibi olmada genel geçer ölçütlerdi. Feodal dönemde, ruhban sınıfından köylü bir papazın ya da soylu olsa bile varlıklı olmayan bir din adamının kamusal alanda görünürlük kazanmasına imkan yoktu. Kadınlar, çocuklar, köleler ve aşağı sınıftan olanların kamusal alana girişleri engellenmişti.

16.yüzyılda bir yandan ticari kapitalizmin ve kent yaşamının gelişmesi, öte yandan Rönesans ve Reform hareketlerinin sonucunda oluşan burjuva sınıfı toplumsal yaşamda belli bir etkinliğe sahip oldu. Özellikle 18.yüzyılın kent yaşamında, kahvehaneler ve salonlarda biraraya gelen insanlar belli bir tartışma forumu oluşturdular. Bir anlamda "burjuva kamusal alanı"nın temelini atıldığı bu

mekanlar; eşdönemde yazılı basın da siyasal bir içerik kazanmasıyla edebi niteliklerinden sıyrılarak siyasal bir renge büründüler. Ancak Habermas tarafından idealize edilen “burjuva kamusal alanı”na ve dönemin yazılı basınına yönelik çeşitli eleştiriler dillendirilmiştir. Öncelikle, bu alana sadece “tahsilli” ve “mülkiyet sahibi” kişilerin girebilmesi ve toplumdaki radikal diğer kamuların göz ardı edilmesi temel eleştiri noktalarından birini oluşturmuştur. Ayrıca idealize edilen yazılı basının bu dönemde hizip kavgaları, rüşvet ve ideolojik olarak yönetimden yana tavır koymaları eleştirilmiştir. Bağlantılı olarak, 18.yüzyılda varlığını sürdüren ve 19.yüzyıla ulaştığı tirajla damgasını vuracak olan radikal basının Habermas tarafından ihmal edilmesi de bir diğer eleştiri noktasını oluşturmuştur.

Sennett (1996)’e göre, hayatın, aile ve yakın dostlar dışındaki parçası olan “kamusal hayat” bir zamanlar “hayat dolu”ydu ve kişiler için çok önemliydi. Yabancılarla duygusal bağlar kurarak insanın oyun yeteneğini çoğaltan, toplumsallaşmasını sağlayan bir kamusal alan vardı. Bütünlüklü ifadesini 18.yüzyıl Avrupa şehirlerinde bulan bu kamusal alan zamanla ağırlığını yitirerek yerini “özel hayat”a bıraktı. Kamusal hayat artık özel hayatın gerektirdiği oranda önemli olmaya başladı.

Burjuva kamusal alan, 19.yüzyıldan itibaren kapitalist ekonomik gelişimin neden olduğu dengesizliği düzeltmek üzere devlet müdahalesinin artmasıyla dönüşüme uğramıştır. Kamusal alanda geniş bir ekonomik ve toplumsal refah örgütleri ağı yaratılmış ya da devlet bu alana da dahil olmuş, böylece kamusal ve özel alan arasında sınır çizilebilir hale gelmiştir. Kuşkusuz bu dönüşümde, yeni gelişen kitle iletişim araçlarının da etkisi olmuştur. Bir anlamda özel alan ile kamusal alanın içiçe geçmesi, özellikle televizyonun yaşama aktarılmasıyla daha da belirginleşmiştir.

Kısacası, 19.yüzyılda kapitalizm bir yandan dünyada hakim bir ekonomik sisteme dönüşürken, öte yandan da bu sisteme muhalif grupların kamusal alana çıkmalarına yol açmıştır. Bu nedenle 19. ve 20.yüzyıllarda, kamusal alanın parçalanması ya da yok olması değil, çöküşü söz konusudur.

DİPNOTLAR

1- Angient regime kavramı, genellikle feodalizmle aynı anlamda kullanılır ve M.Ö.800 ile M.S.1800 yılları arasındaki tarihsel dönemi ifade eder. Bazı yazarlar ise angient regime kavramıyla, ulusal düzeydeki ticaret burjuvazisinin ve idari bürokrasinin ayakta kalmaya çabalayan feodal ayrıcalık sahipleriyle yan yana gelişmekte oldukları 18.yüzyılı anlatırlar (Özellikle o dönemdeki İngiltere ve Fransa için).

2- Feodalizm, siyasal gücün merkezi olmayan, yerel derebeylerinde odaklanması durumunda ortaya çıkan idare biçimidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Alankuş-Kural, S. (1995). "Temsili Kamuoyu". Ankara: Yayımlanmamış Eser.

Atabek, N. ve E. Dağtaş (1998). **Kamuoyu ve İletişim**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Canatan, K. (1998, Şubat). "Bir Paradigma Sorunu Olarak Kamusal Alan-Özel Alan İkilemi". **Sözleşme**. 4. 8-11.

Curran, J. (1994). "Kamusal Bir Alan Olarak Medyayı Yeniden Düşünmek". Çev: S. İrvan. **İLEF Yıllık'93**. Ankara: A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları. 215-243.

Ergene, B. (1994, Haziran). "Habermas ve Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü". **Mürekkep**. 1. 77-80.

Ergüder, A. (1993). **Uygarlık Tarihi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.

Habermas, J. (1997). **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**. Çev: T. Bora ve M. Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Price, V. (1992). **Public Opinion**. New York: Sage Publications.

Sennett, R. (1996). **Kamusal İnsanın Çöküşü**. Çev: S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Thomson, J. B. (1997). "Kamusal Alanın Dönüşümü". Çev: S. Alankuş-Kural. **İLEF Yıllık'94**. Ankara: A.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.

TÜRK BASINININ DEPREM FELAKETİ KARŞISINDAKİ TUTUMU: Kobe ve Dinar Depremleri Üzerine Bir Sunum Analizi Çalışması

Arş. Gör. Erkan YÜKSEL*

ÖZET

Türk basınının deprem felaketi karşısındaki tutumunun ele alındığı bu çalışmada yurtdışında meydana gelen Kobe depremi ile ülkemizde yaşanan Dinar depreminin basında yer alış biçimleri sorgulanmıştır. Çalışmayla Türk basınının deprem felaketine ne ölçüde ve nasıl yer verdiği tespit edilerek haber, yorum ve destekleyici haberlerle konunun bilinçli bir kamuoyu oluşturma anlamında işlenip işlenmediği somut verilerle ortaya konulmuştur. Bulgular basının deprem karşısındaki tutumunun açık bir şekilde görsel malzeme yönünde ağırlık kazandığını, bunun da ilgi çekmek ve konuyu bir süre için gündeme getirmekten öte bir sunum olmadığını belirlerken, ülkemizde yaşanan deprem olayında göreceli olarak daha fazla metne yer verildiğini göstermiştir. Bunun yanında deprem konusunda halkı aydınlatma ve bilinçli bir kamuoyu oluşturma açısından basının oldukça eksik kaldığı belirlenmiştir.

GİRİŞ

Varolduğu günden bu yana doğa ile mücadelesini sürdüren insanoğlunun elde ettiği bütün teknolojik olanaklara karşın 2000’li yıllara hazırlanılan şu günlerde bile hâlâ karşı konulamayan doğal felaketlerin başında ‘deprem’ gelmektedir.

1995 yılının başında Japonya’nın Kobe kentinde meydana gelen son 70 yılın en şiddetli depremi, dünyanın deprem konusunda ‘en tecrübeli ve en iddialı’ ülkesinin yaklaşık 5.000 vatandaşının toprak altında kalmasına neden olmuştur. 17 Ocak 1995 günü yerel saat ile 05.46’da meydana gelen Richter ölçeğine göre 7.2 şiddetindeki deprem, 30 saniye sürmüş ve kenti yerle bir etmeye yetmiştir. 1.4 milyon nüfuslu Kobe’de 11.809 bina zarar görmüş, yolların bazı bölümlerinde çatlaklar meydana gelmiş, otoyollar ikiye ayrılmış, 10 tren raydan çıkmış, 2 tren devrilmiş, haberleşme ve elektrik şebekeleri “iflas” etmiş, doğalgaz boru hattında meydana gelen sızıntılar nedeniyle yüzlerce yangın çıkmıştır. Katrilyonluk maddi

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

hasarın meydana geldiği depremde 13 bin 80 kişi yaralanmış ve yaklaşık 200.000 kişi de evsiz kalmıştır (Sabah, Hürriyet ve Zaman Gazeteleri, 18-24 Ocak 1995).

% 92'si deprem tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ülkemiz açısından bu tür felaket haberlerinin duyulması her seferinde endişeyle karşılanmakta ve akla "Acaba bu deprem bizde yaşansaydı, sonuçları daha feci olur muydu?" sorusunu getirmektedir. Kobe depremiyle bir kez daha akla gelen bu soru da çok geçmeden endişeleri haklı çıkarmıştır. Bu kez 'feryat sesleri' Afyon'un Dinar ilçesinden yükselmiş ve Dinar 'yerle bir' olmuştur.

Dinar'da 26 Eylül 1995'te saat 16:58'de meydana gelen 4.6 şiddetindeki ilk sarsıntıda dokuz kişi yaralanmış, kamu binalarının tamamı hasar görmüş, 300' e yakın ev oturulamaz duruma gelmiştir. Ertesi gün 4.8 ve iki gün sonra da 3.6 şiddetinde birbirini izleyen sarsıntılarla halk geceyi dışarıda geçirmeye başlamış, hasar gören ev sayısı 500'e ulaşmıştır. Dinar'a en ağır darbe, 1 Ekim günü saat 17:57'de gelmiştir. 10 saniye süren ve 6.1 şiddetindeki deprem, yetkililerin açıklamalarına göre '7.8 şiddetindeymiş gibi' tahribat yapmıştır. Çevre ilçelerde de ağır hasarlara yol açan bu depremler 4.7 ve 3.9 şiddetinde gerçekleşen yeni sarsıntılarla devam etmiş ve Dinar'da deprem süresi içinde 125 'in üzerinde sarsıntı tespit edilmiştir. (Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri, 2-8 Ekim 1995).

Son depremlerle birlikte Dinar'da, 4.000 bina kullanılamaz duruma gelirken, 55 kamu binasından 25'i ağır hasar görmüş 10 trilyon liranın üzerinde maddi hasarın meydana geldiği açıklanmıştır. Öte yandan yaklaşık 95 kişi yaşamını kaybederken, 250 kişi de yaralanmıştır. 35 bin olan Dinar'ın nüfusu, yaşanan göç nedeniyle deprem sonrasında 10 bine düşmüştür. Bundan önce, Dinar'da 7 Ağustos 1925'te gerçekleşen 5.9 şiddetindeki depremde de 330 kişi hayatını yitirmiştir. Bu doğrultuda, son depremin öncekine göre daha az ölümcül sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Ancak, depremin tahribatına bakılarak yapılan değerlendirmenin depremin şiddetinden daha fazla çıkmış olması ise, daha önceki depremlerden ders alınmadığını gösterir niteliktedir.

Deprem felaketinin ülkemiz açısından önemini ortaya koymak açısından burada bir varsayımı ele almakta ayrıca yarar vardır. Örneğin, İstanbul'da meydana gelebilecek 6.4 ile 7 şiddetindeki bir depremin 4 ila 33 bin kişinin ölümüne, 100 bin kişinin yaralanmasına, yapıların beşte birinin hasar görmesine ve yıkılmasına, 110 yerde yangın çıkmasına, 1 ile 3 milyon kişinin de açıkta kalmasına neden olabileceği belirtilmektedir (Zaman, 19 Ocak 1995). Bunların hiç de küçümsenecek rakamlar olmadığı açıktır.

Öte yandan günümüzde deprem felaketi karşısında yapabilecek birşeyler olmadığını söylemek ise mümkün değildir. Deprem önceden haber verilemeyen,

ancak bilinçli bir şekilde karşı konulabilinecek bir felakettir. Çağdaş toplumlarda depreme karşı koymanın anlamı, deprem öncesinde sivil savunma birlikleri oluşturmak, binaları depreme dayanıklı bir şekilde inşa etmek ve halkı depremden korunma yöntemleri karşısında bilgilendirmektir. Toplumsal dengelerde çağdaş toplumların temelleri olan bilgilendirme ve iletişim görevini dördüncü güç olarak yerine getirdiği düşünülen basına da bu anlamda önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin en başında da kamuoyunun deprem tehlikesi karşısında bilinçlendirilmesini sağlamak gelmektedir. Peki Türk basını üzerine düşen bu görevi yerine getirebilmekte midir? Acaba yaşanan Kobe ve Dinar depremlerinde bu görevini yerine getirebilmiş midir?

YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Yukarıda sıralanan soruları yanıtlamak üzere gerçekleştirilen bu çalışmada basının deprem haberlerini sunum ya da yer veriş biçimini belirlemek için içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır.

Çalışmada sınırlılık olarak, Kobe’de meydana gelen deprem haberlerinin Türkiye’de yayımlanmaya başladığı 18 Ocak ile 24 Ocak 1995’e ve Dinar’ı büyük şekilde etkileyen deprem haberlerinin yayımlanmaya başladığı 2 Ekim ile 8 Ekim 1995’e kadar geçen yedi gün incelenmiştir. Türk basınına temsilen ise, çalışma yapıldığı tarihlerde “en çok tiraja sahip” gazetelerden üçü, Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri ele alınmıştır. Gazetelerde haberler başlık, metin ve fotoğraf (görsel malzeme) olarak ayrı ayrı, köşe yazıları da çerçevesi ile birlikte, ölçülerek kapladığı alanlar ‘santimetrekare’ cinsinden hesaplanmıştır. Ayrıca sütun arası boşluklar, karakter ve punto farklılıkları nedeniyle doğan boş alanlar da “habere ayrılan alan” olarak hesaplamaya dahil edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Kobe Haberleri

Kobe kaynaklı haberlerin gazetelerde yer alış biçimine ilişkin Tablo 1’de sunulan bulgular doğrultusunda deprem haberlerinin günlere göre dağılımı açısından şu noktaların altını çizmek mümkündür:

Gazetelere iri puntolarla 18 Ocak günü manşetlerden giren Kobe depremi haberlerinde bolca çarpıcı fotoğrafa yer verilmiştir. Haberlere ayrılan alanın yarısı fotoğraflarla ve kalan yarısı da ağırlıklı olarak başlıklarla değerlendirilmiştir. Haber metnine ayrılan alan, haber başlıkları için ayrılandan daha azdır. Gazetelerin tümü içinde haberlerin oranı % 2 ile 8 arasında değişmektedir. Ertesi gün,

yayınlanan haberlerin gazete içindeki oranı yarı yarıya azalırken, haber unsurlarının (başlık, fotoğraf ve metin) dağılımında bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Üçüncü gün, gazetelerde deprem haberlerinin oranı % 2'nin de altına inerken, Hürriyet'te fotoğrafa ayrılan alanın büyüklüğü % 73'e çıkmıştır. Dördüncü gün, haber başlıklarından kısılan alanın haber metnine eklenmeye başladığının belirginleştiği gündür. Japonya'daki Hokkiado adasının 6.2 şiddetinde sallandığı beşinci gün, bu olayın da etkisiyle haber metnine ayrılan alan en yüksek orana, ortalama % 31 seviyesine ulaşmıştır. Daha sonraki günlerde Sabah ve Hürriyet deprem konusunu gündemlerinden çıkarırken, Zaman'da Kobe'de yaşamın normale döndüğüne yönelik haberin yer bulduğu belirlenmektedir.

Tablo 1: Kobe Haberlerinin Dağılımı ve Toplamın Bir Gazetedeki Oranı (cm2)

Günler:		1	2	3	4	5	6	7	Toplam	%
HÜRRIYET 50.024 cm2	Başlık	497	154	84	111	60	0	8	914	0.3
	Foto	1208	222	459	301	176	0	198	2564	0.7
	Metin	680	303	87	184	121	0	64	1439	0.4
	Toplam	2385	679	630	596	357	0	270	4917	1.4
SABAH 42.328 cm2	Başlık	1235	621	190	72	7	0	0	2125	0.7
	Foto	1505	1305	224	473	63	0	0	3570	1.2
	Metin	611	457	116	221	56	0	0	1461	0.5
	Toplam	3351	2383	530	766	126	0	0	7156	2.4
ZAMAN 38.480 cm2	Başlık	176	187	99	50	66	23	71	672	0.2
	Foto	428	376	160	180	198	90	323	1755	0.7
	Metin	233	212	165	130	84	45	90	959	0.4
	Toplam	837	775	424	360	348	158	484	3386	1.3
TOPLAM 43.611 cm2 (Ortalama)	Başlık	1908	962	373	233	133	23	79	3711	0.4
	Foto	3141	1903	843	954	437	90	521	7889	0.9
	Metin	1524	972	368	535	261	45	154	3859	0.4
	Toplam	6573	3837	1584	1712	831	158	754	15459	1.7

Bir haftalık bulgular biraraya getirildiğinde, bu süre içerisinde deprem haberlerine en fazla yeri ayıran gazetelerin Sabah, Hürriyet ve Zaman şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bir haftalık Kobe haberlerinin toplamının ortalama bir gazeteye oranı ise % 1.7 biçiminde belirlenmektedir. Ortalama olarak bir hafta sonunda Sabah sayfalarının % 2.4'ünde, Hürriyet 1.4'ünde ve Zaman da 1.3'ünde Kobe haberlerine yer ayırmıştır. Genel olarak bu haberlerin dörtte ikisini fotoğraflar, birini başlıklar ve birini de haber metni kaplamıştır.

Tablo 2: Kobe Depreminde Yayınlanan Yan Haberlerin Dağılımı ve Toplamın Bir Gazetede Oranı (cm2)

Günler:	1	2	3	4	5	6	7	Toplam	%
HÜRRIYET	68	35	0	0	0	100	0	203	0.05
SABAH	0	759	392	0	0	244	0	1395	0.47
ZAMAN	0	1728	0	0	345	0	0	2073	0.77

Kobe kaynaklı olmayan ve deprem konusunu ele alan, deprem konusundaki bilgileri içeren diğer haberler anlamında görülen “yan haberler” açısından ise, tablo 2’de ortaya konulduğu gibi en fazla yeri ayıran gazeteler Zaman, Sabah ve Hürriyet şeklinde sıralanmaktadır. Ancak bu haberlerin de gazete içinde önemli bir oran tutmadıkları belirlenmiştir.

Depremle ilgili köşe yazıları konusunda ise tablo 3’e bakıldığında gazetelerde “yok” denecek kadar az oranda deprem konusuna değinen köşe yazısının var olduğu görülmektedir. En fazla köşe yazısını Zaman’da okur mektupları oluştururken, Hürriyet ve Sabah’ta konu kendi köşe yazarlarınca ele alınmıştır.

Tablo 3: Kobe Depreminde Yayınlanan Köşe Yazılarının Dağılımı ve Toplamın Bir Gazetede Oranı (cm2)

Günler:	1	2	3	4	5	6	7	Toplam	%
HÜRRIYET	0	0	60	0	0	0	0	60	0.01
SABAH	0	193	0	0	0	0	0	193	0.06
ZAMAN	0	0	95	486	0	0	0	581	0.21

Daha özeldir ise şunları söylemek mümkündür: Öncelikle Türk basınında Türkiye’yi yakından ilgilendiren bir doğal afet tehdidinin, bir başka ülkenin başına felaket biçiminde gelmesi ilk iki gün gündemin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Yan haberler açısından en yoğun gün ikinci gün olurken, köşe yazıları üçüncü gün ağırlık kazanmaktadır. Deprem konusunda kamuoyunu aydınlatıcı ve bilinçlendirici eş deyişle şimdiye kadar kaç deprem olduğunu, bunların sonuçlarını, deprem tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu ve depremin ülkemizde de önemli sonuçlar doğurabileceğini, deprem anında ne yapılacağını ve şimdiden alınabilecek önlemleri okurlarına sunan gazete sıralamasında “yan haberler”den anlaşıldığı gibi Zaman Gazetesi önemli bir farkla önde giderken onu Sabah izlemiştir.

Öte yandan gazetelerin haber kaynakları, elde edilen bulgulara bir başka açıdan ışık tutması yönünde önemlidir. Sabah’ın kullandığı fotoğraflar Associated Press

kaynaklıdır. Bol ve büyük fotoğraf kullanılmasında bunun etkisi olduğu düşünülebilir. Hürriyet ve Zaman ise, kendi muhabirlerinin haber ve fotoğraflarını kullanmışlardır. Bu da haberlerin devamında etkileyici olabilecek bir unsur olarak tanımlanabilmektedir.

Daha ötede ise, haber içeriklerinde yer alan bilgilerin hiçbir gazetede birbirini tutmadığı görülmektedir. Örneğin ilk gün, Hürriyet’de depremin 30 saniye sürdüğü ve 1.311 can aldığı belirtilirken, Zaman’da 40 saniye sürdüğü ve 1.456 kişinin öldüğü kaydedilmektedir. İkinci gün Sabah’da ölü sayısı 2.872, Hürriyet ve Zaman’da ise 2.559 olarak belirtilmiştir. Sonraki günlerde de bu rakamlar gazetelerde farklı farklı sunulmuştur.

Dinar Haberleri

Dinar kaynaklı haberlerin gazetelerde yer alış biçimine ilişkin Tablo 4’te sunulan bulgular doğrultusunda deprem haberlerinin günlere göre dağılımı açısından şu noktaların altını çizmek mümkündür:

Dinar depremi haberleri, gazetelere 2 Ekim 1995 günü birinci sayfadan girmiştir. Olaydan hemen sonra Dinar’a ulaşan muhabirlerin çektikleri fotoğraflar, gazetelerin yaptığı “ikinci baskıların” birinci sayfalarını kaplamıştır. Depremin ilk günü Zaman, haberinde fotoğraf kullanmazken, Hürriyet ve Sabah sayfalarının yaklaşık yüzde beşini bu konuya ayırarak, haberlerinin yaklaşık yarı alanında fotoğrafa yer vermiştir. İlk güne göre basında çıkan haber miktarının gazetelerin yaklaşık % 10’una ulaştığı ikinci günde, yine fotoğrafların üstünlüğünden söz etmek mümkünse de, başlıklar yönünde bir kısılmaya gidilerek haber metnine ve fotoğraflara ayrılan alanın bir parça daha arttığı (% 8) dikkatleri çekmektedir. Sabah’ta haberin gündemden düştüğünün söylenebileceği üçüncü gün, Hürriyet ve Zaman’da deprem haberleri gazetenin % 3.5’i seviyelerindedir. Bununla birlikte haber metnine ayrılan alan, fotoğraflardan yapılan kısımlarla % 40’lara ulaşmıştır.

Dördüncü gün Hürriyet konuyu gündeminden düşürürken, Sabah ve Zaman’da önceki günde yayınlanan haberlere ayrılan alan artmıştır. Zaman’da bu oran % 6’ya yaklaşırken, haber metinlerine ayrılan alan bütün gazetelerde artmış ve Hürriyet’te haberin daha geri planda, iç sayfalarda sunumu ile % 83’e ulaşmıştır. Beşinci gün deprem haberleri ilk günün üç katı kadar azalma göstermiş, gazetelerin % 1’inin altına düşmüş ve iç sayfalara taşınmıştır. Böyle olunca da daha önce fotoğraf yönündeki hakimiyet haber metnine doğru kaymış ve başlıklar daha da kısılmıştır. Burdur’da yaşanan sallantının da haberlere eklendiği altıncı günde, yine % 1’lik oran aşılamamıştır. Aksiyon dergisinin “Göller bölgesinde neler oluyor?” haberini sayfalarında değerlendiren Zaman’da ise, bu haberin etkisiyle haberlerin oranı

gazetinin yaklaşık % 3'ünü bulmuştur. Gazetelerde son gün deprem haberlerine ayrılan alan son iki günün üzerine çıkarken, metin yönünde değişmiş olan denge de yine fotoğraf yönüne kaymıştır.

Tablo 4: Dinar Haberlerinin Dağılımı ve Toplamın Bir Gazetede Oranı (cm2)

Günler:		1	2	3	4	5	6	7	Toplam	%
HÜRRİYET 50.024 cm2	Başlık	681	1203	476	94	70	48	96	2668	0.8
	Foto	1015	2545	752	12	105	0	399	4828	1.4
	Metin	598	1269	711	516	124	239	210	3667	1
	Toplam	2294	5017	1939	622	299	287	705	11163	3.2
SABAH 42.328 cm2	Başlık	723	655	148	213	123	122	249	2233	0.8
	Foto	1169	1839	423	600	188	295	284	4798	1.6
	Metin	640	1281	382	641	380	389	287	4000	1.3
	Toplam	2532	3775	953	1454	691	806	820	11031	3.7
ZAMAN 38.480 cm2	Başlık	51	632	270	341	61	199	280	1834	0.7
	Foto	0	1441	282	595	52	368	304	3042	1.1
	Metin	92	1087	595	1266	257	551	612	4460	1.7
	Toplam	143	3160	1147	2202	370	1118	1196	9336	3.5
TOPLAM 43.611 cm2 (Ortalama)	Başlık	1455	2490	894	648	254	369	625	6590	0.7
	Foto	2184	5825	1457	1207	345	663	987	12395	1.4
	Metin	1330	3637	1688	2423	761	1179	1109	11750	1.3
	Toplam	4969	11952	4039	4278	1360	2211	2721	30735	3.4

Bir haftalık bulgular biraraya getirildiğinde, yedi günlük Dinar haberlerinin toplamının ortalama bir gazeteye oranı % 3.4 biçiminde belirlenmektedir. Birbirine yakın olmakla birlikte haberlere en fazla yer veren gazeteler sıralaması Hürriyet, Sabah ve Zaman şeklindedir. Bu haberlerin ilk sayfalarda verildiği ilk günlerde haberlere ayrılan alanın yarısını fotoğraflar kaplamışken, daha sonraki günlerde iç sayfalarda verilmeye başlanan haberlerde metin ögesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bir haftalık ortalama açısından ise durum, % 40 fotoğraf, % 38 metin ve % 22 başlıklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu arada genel olarak bir haftalık haberlerin ortalamasıyla, Sabah ve Hürriyet'in ilk sırada fotoğrafa, Zaman'ın ise metne yer verdiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5'te sunulan depremle ilgili köşe yazıları açısından ise, gazetelerin sıralaması Hürriyet, Sabah ve Zaman şeklindedir. Haberin gündemden düşürüldüğü üçüncü günden itibaren başlayan depremle ilgili köşe yazıları, örneğin Hürriyet'in % 2'sini elde edebilecek kadar geniş bir alan kaplamıştır. Diğer gazetelerde de % 1 seviyesinin altında büyüklüklerde köşe yazıları yayınlanmıştır. Gazetelerin kendi

yazarlarının kaleme aldığı köşe yazılarında genel olarak, binaların depreme dayanıksızlığı, önlem alınmadığı, olayın bir kader olmadığı, depreme karşı duyarsız kalındığı ve insana değer verilmediği gibi temalar ön plana çıkmaktadır.

Tablo 5: Dinar Depreminde Yayınlanan Köşe Yazılarının Dağılımı ve Toplamın Bir Gazetede Oranı (cm2)

Günler:	1	2	3	4	5	6	7	Toplam	%
HÜRRİYET	0	1317	396	290	0	0	0	2003	0.57
SABAH	0	0	308	567	100	0	265	1240	0.41
ZAMAN	0	92	536	246	0	0	0	874	0.32

Öte yandan haber kaynakları açısından eklemekte yarar vardır ki, bütün gazetelerin olay yerine 10'a yakın muhabir gönderdikleri haberlerde belirtilen muhabir adlarından anlaşılmaktadır. Ancak gazeteler muhabir ekiplerinin gönderdikleri haberlerle de yetinmeyip, Ankara ve İstanbul hatta daha önce büyük depremler geçiren Erzurum kaynaklı haberleri de deprem haberleri çerçevesinde sunmuşlardır. Ayrıca, gazetelerin başlattıkları yardım kampanyaları da dikkat çekicidir. Bunlar da haberlerin devamında ve büyüklüğünde etkili olmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, karşı konulmaz bir doğal felaket olan depremin ülkemizde ve ülkemiz toprakları dışında yarattığı facialardan Türk basınının bir ders çıkararak, kamuoyunu deprem tehlikesi karşısında bilinçlendirme işlevini ne ölçüde yerine getirdiği somut verilerle ortaya konulmak istenilmiştir. Birbirine yakın tarihlerde meydana gelen Kobe ve Dinar depremlerinin incelendiği çalışmada elde edilen bulgular, ülkemiz toprakları dışında meydana gelen bir deprem olayının ilk iki gün, ülkemiz topraklarında meydana gelen bir deprem olayının da ilk üç gün basınımızın gündemini işgal ettiğini belirlemektedir.

Genel bir çerçeve ile öncelikle haber kaynakları açısından bir değerlendirme yapılırsa, Kobe haberlerini kimi gazetelerin ajanslardan, kimi gazetelerin de kendi muhabirlerinden aldıkları belirlenmektedir. Belki de bu nedenle haberlerdeki verilerde önemli farklılıklar görülmektedir. Dinar'da ise, gazeteler kendi muhabir-ekiplerini olay yerine göndermişlerdir. Belki de bu nedenle haberlerin verilerinde bir tutarlılık dikkati çekmektedir. Haber içeriği açısından da gazetelerin yurtdışı kaynaklı deprem olayını yalnızca "konu" olarak ele aldıkları, dünyada meydana gelen depremleri ve depremden korunma yöntemleri gibi yan haberlere de "deprem konusu" çerçevesinde yer verdikleri anlaşılmaktadır. Dinar'da ise, bu tür yan haberler ön planda değildir. Deprem, "Dinar'daki bir deprem olayı" olarak

değerlendirilmiştir. Bu nedenle daha çok olup bitenler, halkın durumu, yardımların ulaşması ve depremin boyutları ön plana çıkartılmıştır.

Bu belirlemelerden sonra sunum analizinin ortaya koyduğu bulgular bir haftalık süre toplamında genel hatlarıyla değerlendirilirse, gazetelerin Dinar haberlerine ayırdıkları alanın, Kobe haberlerine ayrıldandan yaklaşık iki kat daha fazla olduğu belirtilmelidir. Her iki olayda da gazeteler ilk günlerde fotoğraf unsuruna büyük önem verirlerken, izleyen günlerde Dinar haberlerinde metnin ağırlığı ön plana çıkmıştır. Başka bir deyişle Kobe depremi daha çok fotoğraf ve büyük başlıklarla, daha az haber metniyle sayfalandaki yerini almıştır. Ayrıca, Dinar depremine yönelik haberlerin, Kobe haberlerinden daha fazla oranda ilk sayfalarda işlendiği de vurgulanmalıdır.

Köşe yazıları açısından bakıldığında, Kobe depreminde yayınlanan yazı ve yorumların yok denecek kadar azlığı dikkatleri çekerken, Dinar depreminde ilgi yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Yazarlar, Dinar depremini daha fazla kaleme almışlar, Kobe depremine ilgi göstermemişlerdir.

Her iki depreme yönelik yayınlar biraraya getirildiğinde ise gazetelerin deprem olaylarını fotoğraflarla anlattıkları, başlıklarla ilgi çekici hale getirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak her iki depremde de gazeteler, ülkemiz topraklarının yüzde 92'sini tehdit eden deprem felaketi karşısında kamuoyunu bilinçlendirmeye ve aydınlatmaya yönelik bilgiler sunmakta yetersiz kalmış, olayların duyurumu ile yetinmiştir. Başka bir deyişle basın, deprem haberinin üzerinde 'bir kibrit ışığının yandığı sürece' durmuş ve sonra ilgisini başka olay ya da konulara çevirmiştir. İnceleme sonrası haftalarda her iki depremde de konunun tamamen gündemden ve ön sayfalardan düştüğü görülmektedir. Öte yandan ülkemizdeki felaket karşısında basının farklı bir tavrı da eklenmelidir. Gazeteler depremin hemen ertesinde "yardım kampanyalarına" girişmişler, felaketzedelere yardım ulaşması konusunda hem haberleriyle ve hem de düzenledikleri kampanyalarla aracı olmuşlardır. Bu anlamdaki 'işlevlerini' fazlasıyla yerine getirmişlerdir. Ancak işaret edildiği gibi kamuoyunu bilinçlendirme açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

Sonuç olarak gazetelerin deprem haberlerini sunum biçimi, gazetelerin "bakmak için" olduğu yargılarını destekler şekilde bulunmuştur. Köşe yazarlarının konuya ilgisi, Kobe olayında ders çıkarmak olmamış, Dinar'da da felaket yaşandıktan sonra olayı dramatize etmek şeklinde görülmüştür. Örneğin, köşe yazılarında yapıların teknik vasıfları, deprem kuşakları üzerine kurulmaları ve ruhsat almaları, yardımların ulaşmasında karşılaşılan zorluklar, gözü yaşlı insanlar gibi temalarla "insana verilmeyen değer" işlenmişse de, basının kamuoyunun deprem karşısında bilinçlendirilmesi ve yetkililerin önceden uyarılması gibi (bu çalışmanın da dikkati çekmek istediği şekilde) kendi işlevlerini eksiksiz yerine

getirip getirmediği noktasındaki “iğneyi kendine batırması” yönünün eksik kaldığı düşünülmektedir. Başka bir deyişle “Acaba basın kendi üzerine düşenleri eksiksiz bir şekilde yerine getirebilmiş mi?” sorusu sorulduğunda ciddi bir şekilde “evet” yanıtıyla karşılaşmak mümkün değildir. Öte yandan bugün bakıldığında “Deprem oldu, manşetler atıldı, yardım kampanyaları düzenlendi. Peki, ya şimdi Dinar’da herşey normal mi? Binalar depreme karşı daha mı dayanıklı inşa ediliyor? Daha mı ciddi biçimde kontrolden geçiriliyor? Halk depremden korunma konusunda yeterince bilinçlendi mi? Bir deprem olursa ne yapacağını yeterince biliyor mu?” İşte bu gibi sorular hâlâ yanıt beklemekte ve basın, neredeyse yaşananları ve manşetlerini unutmuş gibi davranmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir gazete haberinin başlığıyla anlatılırsa “Erzincan’dan alınmayan ders (Zaman, 19 Ocak 1995)” bu kez Kobe ve Dinar’dan da alınmamıştır. Kısacası şaşırılmamak gerekir ki, bir başka depremde yine aynı haber başlıklarını görmek belki de mümkün olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Gökçe, O. (1995). **İçerik Çözümlemesi**. İkinci Baskı. Konya: İletişim Fakültesi Yayınları.

Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri. 18-24 Ocak 1995.

Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri. 25-31 Ocak 1995.

Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri. 2-8 Ekim 1995.

Hürriyet, Sabah ve Zaman Gazeteleri. 9-15 Ekim 1995.

UZAKTAN ÖĞRETİMDE KALİTE DUYARLILIĞI

Prof. Dr. Murat BARKAN*
Yrd. Doç. Dr. Deniz TAŞCI*

ÖZET

Dünya son on yılını giderek artan bir yoğunlukla “kalite” kavramıyla uğraşarak geçirdi. Bugünün tüm sektörlerinde tartışılan kalite kavramının yoğun ve yaygın olarak benimsenmesi için başvurulabilecek en etkili araçlardan biri eğitim olarak ortaya çıkmaktadır. Uzaktan eğitim büyük kapsamlı ve geniş katımlı kalite anlayışını sağlayacak en uygun modellerden biridir. “Uzaktan Öğretimde Kalite Duyarlılığı” başlıklı bu makalenin amacı da önemi de bu noktaya odaklanmıştır. Çalışmada öncelikle ve ağırlıklı olarak kalitenin verimlilik, etkililik ve üretkenlik kavramları ile doğrudan ve dolaylı bağlantıları belirlenirken bir yandan da genelde eğitim özelde de uzaktan eğitimde dikkate alınabilecek kalite göstergeleri üzerinde tartışılıyor. Çalışmanın bu konuda ulaşılabilecek en son noktayı bulup tartışmayı bitirmek gibi bir iddiasının olmadığını bu noktada belirtmeliyiz. En çok, bu konuda yapılan tartışmaların ortak noktasını bulmak ve bunlara değerlendirme ölçütlerini de ekleyerek hız kazandırmayı amaçlıyor olabilir.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojideki gelişmelere koşut olarak toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler eğitime duyulan ihtiyacın önemini daha da artırmıştır. Son yıllarda çok sık olarak karşılaşılan yeni dünya düzeni, küreselleşme, dünyaya açılma, yeniden yapılanma, bilgi teknolojilerinde gelişme kavramları sanayi sonrası toplumunu ifade etmede kullanılan önemli tanımlardır. Bu kavramların temeline bakıldığında bilgi kavramının önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğu görülmektedir.

Bilginin bu derece önem kazanması, bilginin üretildiği, dağıtıldığı kaynaklardan biri olan eğitim kurumlarının yapısını, işleyişini, yönetimini, programlarını kısacası eğitim örgütünün bütününe sorumluluklarını önemli ölçüde arttırmaktadır. Eğitim örgütleri toplumun iyileşmesine öncülük etme durumundadır.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Mevcut eğitim sistemi eleyici, bireyi sistem dışına iten, başarıdan çok başarısızlığı ölçmeye yönelik bir görünüm sergilemektedir (Taşcı, 1996). Eğitim sisteminin bireyin toplumun ihtiyaçlarına dönük, hayat ve öğrenmeyi sağlayan ve üründen çok süreçler üzerinde kaliteyi, verimliliği gözeten bir yapıda yeniden organize edilmesi gerekmektedir. Bu yeni organizasyonda iletişim olgusu ve yeni iletişim teknolojileri önemli bir yer tutmaktadır.

İnsanlar bu noktada çelişkili bir sonuca ulaşabilirler: “Güntümüzün geniş çaplı sorunlarının çözümü iletişimdir. Fakat iletişimin kendisi sorun olmaktadır.”

Öyleyse “Neden sorun yaratan olgunun kendisini sorunun çözümü için kullanmayalım?” düşüncesi ilgili çevrelerle tartışılmaya başlanmıştır.

Böylece, daha sonraları “uzaktan eğitim”le yer değiştirecek olan “mektupla öğretim” kavramı gündeme gelmiştir. İletişimin sorun çözme amacıyla uzaktan eğitimin bir seçenek olarak kullanılmasındaki ana fikir, bu yolla geniş tabanlı bir bilgi ve veri değişiminin sağlanmasıdır.

Yıllık yaklaşık %2 oranında artan genç nüfusuyla Türkiye hızla değişen bir toplumdur ve uzaktan eğitimden büyük faydalar beklemektedir. Üzerinde durulan tartışma konusunu ise “kalite” kavramı oluşturmaktadır.

EĞİTİMDE KALİTE

Çeşitli sektörler ve eğitim açısından ürünün tanımlanmasında farklılıklar mevcuttur. Sanayi için ürün somut bir nesne iken eğitim için bu, hizmet anlamına gelir. Buna karşın sanayi ve eğitim sektörlerinin “kalite” tanımında benzerlikler görülmektedir. Kaliteyi öne çıkaran herhangi bir üretim faaliyeti şu noktalara önem vermelidir.

- Kaliteli girdi
- Kaliteli üretim sürecinde üretim yapmak
- Teknoloji ve insan kaynağının kalitesine önem vermek
- Kaliteyi arayan müşterileri kaliteli ürünlerle tatmin etmek (Akgül, 1998).

Bu ortak noktaların yanı sıra, eğitim sürecinde kalite başka etmenlere de ihtiyaç duyar.

- Kayıt öncesi süreçlerde kalite
 - güvenilir bir gereksinim çözümlemesi
 - sunulan hizmetin tanıtımı ve duyurumu
 - yüksek kalite düzeyini hedefleyen öğrenciler.

- Eğitim süreçlerinde kalite ise;
 - yüksek düzeyde sorun çözme yeteneğine sahip bir program
 - bilimadamları ve uzmanlardan oluşan yüksek kaliteli bir öğretim kadrosu
 - etkili akademik danışmanlık
 - çekici öğretim materyalleri
 - çeşitlendirilmiş öğrenme olanakları
 - etkili ölçme ve değerlendirme yöntemleri ile elde edilebilir (Barkan, 1999).
- Mezuniyet sonrası sürecin kalitesi ise;
 - güvenilir bir yeterlilik belgesi ile
 - iş alanları ile bütünleşerek
 - mezuniyet sonrası izleme programları yoluyla elde edilebilir.

Uzaktan öğretime ilişkin yorumda bulunmak gerekirse:

- amaca uygun iletişim olanakları
- hizmetin verimliliği için yaygın ve etkin bir örgütlenmenin gerekli olduğu ileri sürülebilir.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ'NİN KISA TARİHİ

1980'lerin başında AÜ/AÖF bir yüksek öğretim programına yerleştirilmemiş öğrenciler için bir ümit ışığı olmuştu. Fakat kamuoyu başarısız mektupla yüksek öğretim, YAYKUR (Yaşam-Boyu Eğitim Kurumu) deneyimini henüz unutmamıştı.

AÜ/AÖF 1982 yılında yukarıda belirtilen soruna çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. Kuruluş aşamasında oldukça “niceliksel” bir amaç: “ortak eğitim programının toplumun programa ilgi duyan geniş kitlelerine iletişim araçları yardımıyla ulaştırılması” şeklinde saptanmıştır.

AÜ/AÖF'nin 1980'lerin başındaki kapasitesi yoğun talep nedeniyle %100 oranında kullanılmak durumunda kalmıştır.

Başlangıçta lisans diploması vermeyi amaçlayan iki öğretim programı mevcuttu: İktisat ve İşletme. Bu programlar uzaktan öğretimin ilkelerine ve talebe göre düzenlenmişlerdi.

Buna karşın 1990'ların ilk yarısında “başvuru ve kayıt” olarak tanımlanan talep, % 40-50 oranında artış göstermiştir. Daha önemli bir gösterge ise, bu yarım

kapasitenin bile ilk iki yılın tamamlanmasıyla % 25 oranında azaldığına işaret etmektedir.

Günümüzde farklı bilgi kaynaklarının hızla çoğalması sonucunda, çağdaş bir seçenek olan bu sisteme talep hızla düşmektedir.

AÜ/AÖF uzaktan öğretimin sağladığı avantajları değerlendirmiş ve “kaliteyi sağlamak” için gerekli parametrelerin neler olduğunu belirlemiştir.

Ancak “kalite” kavramına odaklanıldığında sorunların yer aldığı görülmüştür:

- Kuruluşun örgütleniş biçimi bireysel eğitim gereksinimini karşılamakta yetersiz kalmaktadır.
- Yüzyüze eğitim olanakları beklenen düzeyde değildir.
- Programların ulaştığı çeşitlilik talebi karşılayamamaktadır.
- Kalitenin uygulanabilmesi için gerekli olan vizyonda eksiklik söz konusudur.

Bu engellere karşın, uzaktan öğretimde kalitenin artırılması için gereken yapısal olanaklara sahiptir. Aşağıda AÜ/AÖF’de kalite çalışması yapılabilecek alanlar sıralanmaktadır.

UZAKTAN ÖĞRETİM KAVRAMINDAKİ DEĞİŞİM

Yapılan çalışmalar geniş yığınları “uzaktan öğretim”le ve “geleneksel eğitim programları” içinde eğitmenin gerçek talebi yansıtmadığını göstermiştir.

Diğer taraftan, potansiyel yüksek öğrenim öğrencilerinin eğitim kalitesinin geleneksel üniversitelerle aynı olması durumunda, uzaktan öğretimi tercih edecekleri saptanmıştır. Öğrencilerin beklenti düzeylerine ilişkin bir diğer bulgu ise, yüzyüze eğitim oranlarının yükseltilmesi ve yerel eğitim ortamlarında yüzyüze eğitim olanaklarının artırılması isteklerinin saptanması olmuştur.

Bu analiz AÜ/AÖF’nin programlarında bir dönüşüm gereğine işaret etmektedir.

Bu önemli saptamaya kadar bir tabu olarak, öğrencilerin başka bir seçenekleri olmadığı için AÜ/AÖF’yi tercih ettiklerine inanılmaktaydı. Uzun yıllar boyunca AÜ/AÖF bir eğitim kurumu olarak kendisini “ikinci şans eğitim kurumu” olarak kabul etmiştir.

Bu nedenle AÜ/AÖF’nin stratejileri, “AÜ/AÖF’nin geleneksel üniversitelerle rekabet etme olanağı yoktur” görüşü üzerinde yapılandırılmıştır.

Yalnızca geleneksel üniversitelerin “öğrenci merkezli öğrenim” olanağını sağlayabileceği görüşü geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

Şu gerçek anlaşılmıştır ki yüksek öğrenimi, öğrenciyi parası, zamanı ve fiziksel olanakları kısıtlı “öğrenen birey” olarak tanımlayan görüşler giderek daha fazla kabul görecektir.

AÜ/AÖF’de program stratejileri “öğrenen birey” anlayışına dayandırılabilirdiğinde geleneksel üniversitelerle rekabet edebilir.

Fakat bu rekabete hazır olmak için bir takım koşullar gerektiği anlaşılmıştır. “AÜ/AÖF öğrencilere nasıl daha iyi bireysel öğrenme olanakları sağlayabilir?” Bu soru cevap beklemektedir.

AÜ/AÖF’nin sahip olduğu ders programları ve teknik altyapısı gözönüne alındığında, AÜ/AÖF’nin en az geleneksel üniversiteler kadar iyi bir program ve eğitim olanağı sunabileceği anlaşılmaktadır.

Çözümleme sonuçlarına bakıldığında, sorunların avantaja dönüştürülmesi temelinde bir strateji ile hedefler yenilenebilir.

Saptanan yeni hedefler:

- Öğretim malzemelerinin kalitesi iyileştirilmelidir.
- Sınıf içi örgün eğitim olanakları artırılmalıdır.
- Öğrenim merkezlerindeki öğrenci sayısı, geleneksel üniversitelerin sınıf mevcutlarından daha az olmalıdır.
- Yüzyüze eğitimin oranı, geleneksel üniversitelerdeki orandan daha yüksek olmalıdır.
- Sınıflarda ileri teknolojidten yararlanılmalıdır.
- Öğrencilerin öğrenim merkezlerine ulaşımını kolaylaştırılmalıdır.

ERİŞİMİN KOLAYLAŞTIRILMASI VE ÇEKİCİ HALE GETİRİLMESİ

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde açıköğretim programlarına olan talebin yeterli olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte eğitimden beklentiler artmaktadır. Potansiyelinin ise daha fazla olduğu düşünülmektedir. Belirlenen kalite beklentileri karşılanmadan AÜ/AÖF’nin ulusal yükseköğrenim pazarındaki payını artırması mümkün görülmemektedir.

Bu nedenle AÖF programları aşağıdaki etkenlere göre sınıflanmalıdır.

- modeller (uzaktan öğretim, açık öğretim, mektupla öğretim).
- düzeyler (ilk, orta, lise, lisans, lisans üstü).

- yöntem seçenekleri (uzaktan öğretim destekli, ders temelli).
- akademik alanlar (mümkün ve gerekli olan her alanda).
- geleceğe yönelik vaatler (sertifika, diploma, yükseköğrenim derecesi, mesleki yeterlilik).
- ulaştırma sistemleri (yüzyüze iletişim, sınav organizasyonu, multi-medya, akademik ve öğrenci danışmanlıkları).

SINAVLAR

Yüksek öğrenim sisteminde giriş sınavı, girilmek istenen programdan bağımsız ve zorunludur.

Bu zorunluluk AÜ/AÖF'nin 16 ön lisans ve 2 lisans programına kayıt yaptırabilmek için geçerlidir.

Buna karşılık ilahiyat önlisans ve öğretmenlere yönelik lisans tamamlama programları (2 yıl önlisans ve 2 yıl lisans derecesi) için giriş sınavı engelini gidermek için çabalar yoğunlaştırılmıştır.

AÜ/AÖF içindeki yeni tanımıyla uzaktan öğretim AÖF'ün kapasitesinin, geleneksel üniversitelerden daha yüksek tutulmasına yardımcı olabilecektir.

Bir programa başlamadan önce gerçekleştirilmesi gereken aşamalar;

- program seçimi
- başvurunun danışman yardımıyla yapılması
- kayıt ve öğrenim harcının ödenmesi
- kayıt yapılması

AÖF ailesinin öğrenci bireyi olmak isteyen herkes, ana AÖF merkezinden ve yerel bürolardan destek alabilir.

AÜ/AÖF öğrencinin tercihlerine göre şekillendirilebilecek bir ders programı sunulmalıdır. Öğrenciler bir programa kayıt yaptırmaya değil, “derse” kayıt olmaya yönlendirilmelidir.

AÜ/AÖF'ye kayıt yaptırmak isteyen her öğrenci, gerek duyulması halinde, temel derslere kayıt yaptırabilmelidir. Ayrıca öğrenciler bir “sertifika” programına yönlendirecek diğer derslere de kayıt yaptırabilmelidirler.

Programı tamamlama veya yeterlilik değerlendirme sınavları, öğrenci daha üst bir akademik programa devam etmek istemedikçe zorunlu olmamalıdır. Sınavlar AÖF tarafından ayrıca sunulan bir hizmet olarak düzenlenmelidir.

Bazı derslere ve sertifika programlarına dahil olduktan sonra, önlisans (diploma) programlarına devam edebilme olanağı öğrencilere sağlanmalıdır.

Önlisans programları, kimi destek dersleriyle pekiştirilmiş birkaç sertifika programının biraraya getirilmesinden oluşmalıdır. Zaman sınırlamaları ortadan kaldırılmalıdır.

ÖĞRENMENİN MALİYETİNİN AZALTILMASI

AÜ/AÖF'nin stratejileri öğrenim maliyetlerini düşürmek, buna karşın kaynakları geliştirmek üzerine kurulmalıdır.

Yeniden yapılanma yakın bir zamanda pazarlama, üretim ve teknolojik altyapı yatırımlarının hızlanması ve yoğunlaşmasıyla kendisini gerçekleştirebilecektir.

Diğer yandan, proje temelinde uygulanabilirlik analizinden sonra insan kaynaklarını geliştirme harcamalarından kaçınılmamalıdır. Bu ilke AÜ/AÖF yönetim vizyonu içinde yer almalıdır.

Tarafsız performans değerlendirmeleri geliştirilmiş ölçekler yardımıyla gerçekleştirilmelidir. Bu değerlendirmelerde performansının yetersiz olduğu saptanan çalışanlar, hizmetiçi ile uyum programlarına yönlendirilmelidir. Böylece hizmetiçi eğitimin, değişim ve yeniden yapılanma programına hizmet etmesi sağlanmış olabilir. Değişim ve yeniden yapılanma programlarına tüm organizasyonlarda ihtiyaç duyulur.

PROGRAMLARDAKİ ÖĞRENCİ SAYISI AZALTILMALIDIR

AÜ/AÖF 600.000 öğrencisiyle "mega üniversite" niteliğindedir (Daniel, 1998). Kalite önlemleri gündeme geldiğinde bu bir avantaj olabilir. Fakat bu büyük öğrenci sayısı kalite sorununu gündeme getirmektedir.

Başlangıçtaki kaygı, nüfusunun %60'ının genç olduğu ve genç nüfusun yıllık %2 artış gösterdiği bir toplumda artan eğitim ihtiyacını karşılamak olarak görülmüştür. Bu durum büyük sayıları eğitime hedefini kaliteye göre öncelikle hale getirmiştir. Ancak bu öncelikler değişmektedir. Bireyin doyumunu temel alan, küçük gruplarla gerçekleştirilebilen bu nedenle kaliteyi sayının önüne çıkartan hizmet örgütlenmesi yapılmalıdır.

Yüzyüze eğitime olan talebin arttığı düşünüldüğünde, program veya ders başına düşen öğrenci sayısını azaltmanın bir zorunluluk olduğu görülmektedir.

PAZARLAMA AÜ/AÖF İÇİN BİR ZORUNLULUKTUR

Devlet tarafından geliştirilen projelerin AÜ/AÖF açısından işlevsel bir öneme sahip olduğu yadsınamaz.

1990'ların sonlarında anlaşılmıştır ki, devlet tarafından geliştirilen projeler sınırlı bir avantaja sahiptir. Ayrıca devletten proje beklemek Fakültenin üretim gücünü ve yaratıcı dinamiği etkisiz ve işlevsiz hale getirebilmektedir. AÖF'nin deneyimli bir kadroya sahip olduğu ise bir gerçektir. Ayrıca AÖF teknolojik altyapı kurmayı başarmıştır. Yukarıdaki görüşlerden hareketle AÜ/AÖF devletten hiç proje almamalıdır gibi bir sonuca ulaşılması yanlış olacaktır. Burada vurgulanmak istenen yargı, AÜ/AÖF'nin yalnızca devletten gelecek projelerle yetinmemesi gerektiğidir.

AÜ/AÖF'nin bugüne kadar olan çalışmaları göstermiştir ki, gerek fakülte içindeki gerekse üniversitenin diğer birimlerindeki dinamiklerin harekete geçirilmesiyle daha büyük fırsatlar yakalanabilir. Bunun için hedef kitlenin tanımlanması ve doğru seçilmiş üretim süreçleriyle ve sunum biçimleriyle talebin karşılanması yeterli olacaktır. Mevcut talebin karşılanması, tanınması ve yeni taleplerin yaratılması için, "Danışmanlık ve Rehberlik" sisteminin sağlayacağı avantajlar kullanılmalıdır.

SONUÇ

Tıpkı 1980'lerin başında olduğu gibi, 1990'ların sonunda AÜ/AÖF yine önemli bir karar arifesindedir. Üniversite sisteminin kapisında bekleyen büyük kalabalık, bu buluşla eritilmiştir. Bu büyük buluş günün mevcut iletişim araçları yardımıyla geniş kitlelerin eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Burada programın kalite beklentileri ikinci planda idi.

Fakat bu buluş bugün yeni yapısal düzenlemelere gerek duymaktadır.

Toplumun öncelikleri değişmiştir. Artık kalite ön plandadır. Bugün birey kitlenin önünde ve baskın konumdadır.

Kamuoyunun gösterdiği tepkilerden AÜ/AÖF'nin kaliteye öncelik vermesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Bu öncelik değişim sürecinin sürekli hale getirilmesini gerektirmektedir. Kalite pahalı bir iştir, dolayısıyla bu tür çalışmalar için ciddi miktarda kaynak ayırımı sözkonusu olmalıdır.

Ayrıca Fakülte öğrenci kalitesinin artırılması sağlanmalıdır. Öğrenci kalitesinin artırılmasında önemli etkenlerden birisi olan “üniversite havasını” öğrencilerin mutlaka soluması gereklidir. Öğrencinin kendisini üniversiteye ait, onun bir parçası olarak görüp algılaması gereklidir.

Tüm bu çalışmalar sırasında şu nokta özellikle gözardı edilmemelidir. Üniversite, girdisi insan, çıktısı insan olan bir sistemdir. Yani hizmet doğrudan insandan insanadır. Bu nedenle uzaktan eğitimde özellikle etkileşim olgusunun sağlanmasına çalışılmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akgül, M. K. (1998). “Toplam Kalite Yaklaşımı İçinde Sürekli Yenilenen Eğitim Sistemleri Nasıl Kurulur?”. **Standart: Ekonomik ve Teknik Dergi**. 443.
- Barkan, M. (1999, April). “The Winds of Change in AU/OEF: Anadolu University Open Education Faculty in Changing Turkey”. Distance Education & The Role of Information & Communication Technology Conference. Al-Quds Open University, Amman/JORDAN.
- Daniel, J. S. (1998). **Mega; Universities and Knowledge Media: Technology Strategies for Higher Education**. London: Kogan Page.
- Taşcı, D. (1995). “Toplam Kalite Yönetimi ve Eğitimde Kalite”. 4. Ulusal Kalite Kongresi Kal-Der, İstanbul.

OKULLARIN YENİDEN YAPILANDIRILMASINA TEKNOLOJİ POLİTİKALARI AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

Doç. Dr. Ali ŞİMŞEK *

ÖZET

Bu yazıda “Yeni bir teknoloji geliştirir gibi eğitim reformu yapabilir miyiz?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu amaçla, öncelikle eğitim sistemimizin temel sorunları irdelenmekte ve politik düzeyde bir sorgulama yapılmaktadır. Ardından sözkonusu sorunlara çözüm bulma konusunda bugüne değin izlenen yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Bu yapılırken, reform girişimlerinin başarısını etkileyen değişkenlere dikkat çekilmektedir. Son olarak, evrensel anlamdaki teknoloji geliştirme sürecinin, eğitim reformu çalışmalarına nasıl uyarlanabileceği üzerinde durulmakta ve işlevsel reformlar yapabilmek amacıyla somut önerilerde bulunulmaktadır.

GİRİŞ

Yedek subay okulundayken bir marş öğretmişlerdi bize. Eğitim ya da tören dönüşlerimizde “Vatan Marşı!” komutuyla birlikte söylemeye başladık hep bir ağızdan. “Başka bir aşk istemez/Sevginle çarpar kalbimiz/Ey vatan, gözyaşların dinsin/Yetiştik çünkü biz.” Gerçi, bazılarımız bu güzel şarkıyı daha önce de duymuştu. İlkokuldan beri bilenlerimiz bile vardı. Ancak, Küçükyalı'nın tozlu ve yankılı tepelerinde ayrı bir anlam taşıyordu şarkımız. Genç subay adayları olarak kendimizi vatana adamıştık ve verilecek her türlü göreve hazırдық. Daha çok, bu coşkunun bir anlatımıydı ağızımızdan çıkan dizeler.

Askerlik görevim sırasında bu şarkıdan duyduğum coşkuyu çok sevdiğim bilim adamlığı yaşamımda pek duyamadım. Nedenleri çeşitli ve yalnız bana özgü değil. Kısaca şöyle özetleyebilirim belki. Eğitimbilimciler olarak çoğumuz kendi uzmanlık alanlarımızda oldukça yetkin insanlarız. En kötü koşullar altında bile ülkemizin eğitim sorunlarına çözümler üretiyor, bunları kamuoyunda tartışıyor ve görev verildiğinde evrensel düzeyde başarılar elde ediyoruz. Ne var ki, bizim çalışmalarımız çoğunlukla sistemin niteliğini belirlemekten uzak kalıyor.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Yıllardır “meslekte asıl olan öğretmenliktir” diyen bir anlayış, eğitimi yalnızca okullarda süren bir gösteri sanatı olarak görüp bilimsel yaklaşımlara sırtını dönüyor. Uzmanların en yerinde girişimleri bile okullarda uygulama olanağı bulamıyor. Bu yetmezmiş gibi, son yıllarda işbaşına gelen hükümetler başka ülkelerden sözümona uzmanlar getirip eğitim reformu yaptırıyorlar. Daha doğrusu, yaptırmaya çalışıyorlar ve olmuyor. Gelen yabancılar özenle seçilmediği ve Türkiye’nin koşullarını öğrenme zahmetine bile katlanmadıkları için bir anlamda basma üzerine ipek yama vurmaya kalkışıyorlar. Bu yüzden, sistemde ilk yıpranan yine yeniliğin kendisi oluyor. İpek yok olup gidiyor, üstelik değeri de anlaşılmiyor.

Türkiye’deki eğitim projelerinde danışmanlık yapan ve dürüstlüğüne inandığım Amerikalı bir meslektaşım bana geçenlerde “Sen niçin Milli Eğitim Bakanlığı’nın projelerinde görev almıyorsun?” diye sordu. Biraz da bu sorudan bıktığım için “katkım istenmiyor” diye yanıtladım. Şaşırды ve ardından sanki benim acımı paylaşırcasına “Hükümetinizin politikası yanlış. Kendi insan kaynaklarını kullanmaktan hoşlanmıyor. Yabancı uzmanları yeğliyor ama yabancı uzmanlar Türkiye’yi tanıyınca kadar görev süreleri bitiyor” dedi. Oysa, bizler, bu yoksul ülkenin paralarıyla yurtdışındaki en iyi üniversitelerde öğrenim görmüştük ve kendi isteğimizle Türkiye’ye dönmüştük. Şimdi ülkemiz bizi yok sayıyordu. İşte bu yüzden, Vatan Marşı bana bir bilim adamı olarak coşku vermiyordu. “Yetiştirmizi ve gözyaşlarını dindireceğimizi” söylesek de vatan bizden yararlanmayı denemiyordu. Sanki “gölge etme başka ihsan istemez” diyen sinik bir tutum içindeydi vatani yönetenler.

Acaba neden bu duruma düşmüştük? Ülkemizde yıllardır eğitim reformuyla uğraşanlar ve onların yabancı danışmanları neler yapmışlardı? Yenilik girişimleri, eğitim sistemimizin hangi köklü sorunlarına çözüm getirmişti? Kendi insan kaynaklarımızla gerçekleştirdiğimiz reform çalışmaları ile yabancıların yönlendirdikleri arasında kalıcı etkiler bakımından bir fark var mıydı? Gelecekte neler yapılmalıydı?

İşte bu çalışma, bir şarkının yarattığı çağrışımından hareketle, ulusal eğitim sistemimizdeki okul reformu girişimlerini teknokratik bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu yapılırken, temel nitelikli sorunlar sıralanacak, şimdiye değin yapılan yenilik girişimleri tartışılacak ve yönlendirici ilkeler önerilecektir.

EĞİTİMİMİZİN KÖKLÜ SORUNLARI

Ülkemizdeki eğitim sorunları değişik ortamlarda ve farklı kesimler tarafından sürekli olarak tartışılmaktadır. Bunları yalnızca sıralamak bile uzun bir liste

oluşturmaktadır. Artan eğitim istemi, yatırımların yetersizliği, kalabalık ve birleştirilmiş sınıflar, aşırı merkeziyetçi yapı, elemeye dayalı sistem anlayışı, fırsat ve olanak eşitsizliği, günü geçmiş programlar, başarısızlık nedeniyle okuldan ayrılma, öğretmen yapısı testler, yöneltme ve danışma eksikliği, öğretmenlerin nitel ve nicel açıdan yetersizliği, etkili olmayan öğretim yöntemleri, teknolojik donanım kıtlığı, niteliksiz öğretim gereçleri, tesislerin verimsiz kullanımı, işlevsel okur yazarlık oranının düşüklüğü, okul dışı eğitim kurumlarının azlığı ve sistemde bilimsel anlamda uzmanlık geleneğinin olmayışı yaşadığımız sorunların başlıcalarıdır.

Aslında, reform tartışması yaparken “Ne tür eğitim sorunlarımız var?” sorusu çok önemli değildir çünkü sorunlarımız zaten bilinmektedir. Gerçekte sormamız gereken soru “Reform politikalarımıza dayanak oluşturacak hangi temel saptamaları yapabiliriz?” sorusu olmalıdır. Bu anlayışla yapılacak saptamalar, yaşadığımız sorunlardan neler öğrendiğimizi ortaya çıkarması bakımından yararlı olacaktır. İşte bu saptamalardan bazıları.

Eğitim sorunlarımızın önemli bir bölümü kuşaktan kuşağa aktararak gelen sorunlardır. Öteden beri süregelen sorunlara zamanla yenileri eklenmekte, ama bunların çok azı çözüme kavuşturulabilmektedir. Oysa, eğitimde yenilik girişimlerinden sonuç alabilmek için her reform döneminin yetiştirdiği farklı bir kuşağın olması gerekir. Bu da, her kuşağın eğitim yaşantılarının farklılaşmasını öngörür. Eğitim sistemimizin hedefleri, varolan toplumsal düzeni olduğu gibi sürdürmekten çok, onu değiştirecek yeni bir insan tipinin yaratılmasını öngörmektedir. Ne var ki, aynı sorunların içinde büyüyen ve eğitimleri birbirine benzeyen insanların yeni bir toplumsal düzen yaratmaları çoğu zaman olanaklı değildir.

Çözüme kavuşturulamayan eğitim sorunlarımızın varlığı, bu sorunların karmaşıklığından değil, sorunları çözme konusunda gösterilen kararsızlıktan ileri gelmektedir. Türkiye’de eğitim konusuyla ilgili kararların alınmasında Milli Eğitim Bakanlığı’nın tekeli vardır. Bakanlık, bir kamu hizmetinde tekel olmanın getirdiği sorumluluk anlayışıyla davranmak yerine, elindeki gücü “ben yaparım olur” mantığıyla kullanmaktadır. Başka bir deyişle, ulusal eğitim tekelimizin yapısı ve işleyişi katılımcı değildir. Bu nedenle, alınan kararlar toplumsal uzlaşmanın bir ürünü olmaktan uzaktır. Dahası, çoğu zaman, ülke gündemine yerleşen eğitim sorunlarının tartışılmasında bakanlık bir taraf olarak bile ortaya çıkamamaktadır. Çıktığı zaman da, politikaları belirsiz olan bir kurum görüntüsü vermektedir.

Eğitim sorunlarımıza çözüm üretilirken bilimsel araştırmalardan ısrarla kaçınılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, hiyerarşik yetki kullanımına dayalı bürokratik bir karar politikası izlemekte ve alınan kararların büyük bir çoğunluğu

araştırmalara dayanmamaktadır. İnanılması güç ama eğitim sektörünün dışından gelen bakanlar bile sorunlara ilişkin hiçbir ön çalışma yapmadan, ayaküstü basın toplantılarında gelecek için ciddi doğurguları olan açıklamalar yapmaktadırlar. Oysa, bu açıklamalar, genelde bakanların kişisel görüşlerinden oluşmaktadır. Nitekim, iyi bir durum değerlendirmesi yapılmadan başlatılan ya da sona erdirilen uygulamalar, en yalın sorunları bile içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Böylece, ülkemizdeki reform girişimlerinin çoğu gelip geçici siyasal eğilimler olarak etkisini göstermektedir. Bunun doğurgusu nedir? Sonuç şu ki, ciddi olmayan açıklamalar ve kalıcılık göstermeyen uygulamalar, eğitim politikası geliştiren kişi ya da kuruluşların güvenilirliğini ortadan kaldırmaktadır.

Eğitim sistemimizde köklü bir vizyon eksikliği gözlenmektedir. Ne yaptığını tam bilmeyen ve ne yapacağı konusunda yönlendirici bir bakış açısına sahip olmayan siyasal kadrolar, Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki kurum kimliğinin belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bakanlık örgütünde görev yapan yöneticilerin nitelikleri ile sorumlu oldukları işin gerekleri karşılaştırıldığında, gelecek için umutlanmak olanaklı değildir. Kuşkusuz, bu durum, alınan kararlara da yansımakta ve Türkiye'nin yetiştirmek istediği insan tipini kestirmek gittikçe zorlaşmaktadır.

Kararsızlık ve vizyon eksikliğine eklenebilecek bir başka olumsuzluk da, istikrarsız siyasal yapıların eğitime yansımalarıdır. Burada sözü edilen, hükümetlerin sürekli değişmesi değildir. Bunlara zaten toplum alışmış durumda. Daha ilginç olan bir durum, aynı siyasal partinin hükümetleri döneminde ya da aynı başbakanın yönetiminde görev yapan millî eğitim bakanları bile birbirine karşıt uygulamaları başlatabilmişlerdir. Hatta, kendi başlattığı bir yeniliği yalnızca bir yıllık uygulamadan sonra ve bilimsel anlamda dikkate alınabilecek hiçbir gerekçe göstermeden tümüyle kaldıran bakanlar bile olmuştur. Oysa, kamu yönetimi alanında "sorumlu davranış" ilkesini önemseyen ülkelerde yurtaşları ilgilendiren köklü kararlar, günübürlük esinlenmelere dayalı "cahil cesareti" ile alınmaz. Olumsuzluğun faturasını mutlaka o kararları veren insanlar öderler ve bu hesabın verilmesi devletin saygınlığı açısından önemlidir. Oysa, ülkemizde bir hesap verme geleneği bile oluşmamıştır.

Sorunların çözümüne dönük çalışmalar yapılırken yenilikten etkilenecek kesimlerin bilgilendirilmesi çoğunlukla gözardı edilmektedir. Dünyanın en iyi eğitim reformunu tasarımıyabilirsiniz, ancak reformun başarısı, uygulayıcıların sahiplenme derecesi ve teknik becerileriyle sınırlıdır. Ülkemizdeki reform girişimlerinde, getirilen yenilikten etkilenecek yönetici, uzman, öğretmen, öğrenci ve anne-babalara hiçbir bilgilendirme yapılmamıştır. Kuşkusuz, yeniliğin ne olduğunu bilmeyen insanlardan destek almak olanaklı değildir. Bunun doğal sonucu

da, yeniliğe karşı eskiyi sürdürme eğilimi gösteren insanların ortaya çıkmasıdır. Ne yazık ki, sistemde belirleyici olan da budur.

Eğitim sorunlarını çözmekle yükümlü kurumların gündemleri ile ülkemizin eğitim gereksinimleri arasında büyük uçurumlar vardır. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nın gizli bir gündeme sahip olduğu söylenebilir. Çoğu kez, şuralarda alınan kararlara, bakanlık yetkilileri tümüyle katıldıklarını ve bu doğrultuda uygulama planları hazırlayacaklarını bildirmelerine karşın, köklü hiçbir şura kararı uygulamaya konmamış ve yetkililer kendi kişisel gündemlerini sürdürmüşlerdir.

BAŞLICA REFORM GİRİŞİMLERİ

“Eğitimde bir yaş yirmibeş yıldır” anlayışı, çoğu ülkenin reform çalışmasında temel hareket noktası olarak kabul edilmiştir. Bunun gerekçesi oldukça açıktır: Eğitim alanında yapılan yeniliklerin kalıcı etkileri, ancak bir kuşak o yenilik doğrultusunda eğitim gördükten sonra ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin son yirmibeş yıllık döneminde yetiştirdiği kuşakların yüzyüze geldikleri eğitim reformu çalışmalarına bakıldığında, aslında bu kuşakların ‘çok yaşlı’ oldukları dikkati çekmektedir.

Cumhuriyetin başından bu yana girilen reform çalışmalarına bakıldığında, bunların çok azında başarı sağlandığı, ötekilerin ise büyük yıkımlara neden oldukları gözlenmektedir. Sözkonusu yenilik girişimlerini şöyle özetlemek olanaklıdır:

Daha Kurtuluş Savaşı sürerken Ankara’da yapılan eğitim kurultayı, çağdaş Türkiye'nin yaratılmasında önemli bir adım olan öğretimin birleştirilmesi uygulaması, cumhuriyetin ideallerini halka yayan ulus okulları, kısa sürede büyük başarılar yaratan okuma-yazma seferberliği, bugün bile gıpta ile sözü edilen öğretmenlik uygulaması, Türk aydınlarının kimlik kazanmasında ciddi katkılar sağlayan Latin klasiklerini Türkçeye çevirme ve eğitim tarihimizde destanlaşmış olan köy enstitüleri gibi reformlar Kemalist eğitimin en güzel yenilik örnekleridir.

1950’lerde başlayıp son günlerde iyice belirginleşen ve bir anlamda “kemalizm sonrası yıllar” diyebileceğimiz dönemin reform girişimleri olarak da şunlar sayılabilir: Bir türlü gerçekleştirilemeyen sekiz yıllık temel eğitim, siyasal kaygılarla kısa dönemde yetiştirilen öğretmenler, neden başlayıp bittiği belli olmayan ilköğretimde altı yaş uygulaması, adından başka güzel hiçbir yanı kalmayan bir milyon bilgisayar projesi, yayınlarıyla eğitimbilimcileri güldüren açık lise denemesi, üniversiteye alternatif olarak eğitim akademisi kurma çabası, akademisyenlerce başlatılan fakat çetelerce sona erdirilen kredili sistem, söylentileri bir türlü dinmeyen kitap basımını özelleştirme uygulaması, mantığını

anlamakta zorlandığımız eğitim uzmanlarının öğretmen olarak atanması, ne işe yarayacağı adından bile çıkarılamayan müfredat laboratuvar okulları ve “yüzyılımızın yüzakı” diye alay edilen Milli Eğitimi Geliştirme Projesi.

Başarılı reform girişimlerinde dikkati çeken en önemli boyut, reforma duyulan gereksinimin açıkça ortaya konması ve gerekli çalışmaların büyük bir kararlılık içinde yürütülmesidir. Bu da, vizyonu sağlam bir önderlik sunmayı gerektirir. Ayrıca, sistemin içindeki herkese reform bilincini kazandırmak ve etkin katılımı sağlamak gerekmektedir. Reformun tepeden ya da tabandan başlatılması pek önemli değildir. Önemli olan, reform yaparken sistemik bir yaklaşım izlemektir. Bu yaklaşım, büyük ölçüde, teknoloji geliştirmede izlenen ardışık adımlara dayanmaktadır.

TEKNOKRATİK YAKLAŞIM

Çağdaş teknoloji, eğitimi birçok yönden etkilemektedir. Bu etkileme, eğitimin yalnızca içerik ve yöntemleriyle sınırlı değildir. Teknoloji üretimi ya da transferi gibi konularda izlenen yaklaşımlar, eğitim reformu çalışmaları için de işlevsel bir sistematik sunmaktadır. Bu sistematığın başlıca aşamalarını çözümlene, tasarımı, geliştirme, uygulama ve değerlendirme olarak sıralamak olanaklıdır.

Çözümlene yapılırken, reforma temel oluşturacak sorunlar irdelenir. Bu sorunların hangilerinin öncelikli olabileceği tartışılır. Toplum, birey, okul ve eğitime ilişkin genel felsefeler açıklığa kavuşturulur. Reformun sağlayacağı iyileştirmeler saptanır. Bu iyileştirmelerin ortaya çıkaracağı eğitsel sonuçlar gözden geçirilir. Ayrıca, sistem yaklaşımı içinde reformdan etkilenecek öğelerin bağlı durumu üzerinde durulur. Çözümlene aşamasının çıktısı, tasarımılamada temel alınabilecek verilerin dökümüdür.

Tasarımılama sürecinde, reformun niteliğine ilişkin kararlar verilir. Bu aşama, daha çok, reformun her alt sistemde getireceği yenilikleri ön plana çıkarır. Tasarım yapılırken eğitim reformunun amaçları, içeriği, eylem akışı, yöntemi, kaynakları ve değerlendirme esasları üzerinde durulur. Tasarım aşamasının çıktısı, aslında reformun taslağıdır ve bu taslak geliştirme etkinlikleri için çatıyı oluşturur.

Geliştirme aşamasında, tasarımılamada verilen kararlar kullanılabilir ürünlere dönüştürülür. Eğitim programları, görsel-işitsel öğrenme ortamları, tanıtım gereçleri, uygulama rehberleri, öğretmen-öğrenci klavuzları, eylem planları, etki değerlendirmesinde kullanılacak araçlar ve destek hizmetlerine ilişkin öteki malzemelerin tümü bu aşamada üretilir. Ancak, beklenen nitelik ve sayıda ürün geliştirilmeden uygulama aşamasına kesinlikle geçilmemelidir.

Uygulama sırasında, önceden geliştirilmiş olan reform taslağı iyi seçilmiş bir örneklem üzerinde sınılanır. Fakat uygulamaya geçmeden önce iyi bir plan yapılmalı, yeterli bütçe ayrılmalı, katılımcıların eğitimi gerçekleştirilmeli ve kaynakların eşgüdümlemesi sağlanmalıdır. Tüm bu çalışmalar tamamlanmadan uygulamaya geçmek, reformun başarısı için sakıncalar yaratabilir. Bu aşamada elde edilen sonuçlar, değerlendirmeye temel oluşturur.

Değerlendirme yapılırken, uygulamanın sağladığı sonuçlar yorumlanır. Eldeki verilere dayalı olarak yeniliğin etkili, verimli ve çekici olup olmadığı değerlendirilir. Eski uygulamalara oranla daha başarılı sonuçlar alınmış ise, yenilik yaygınlaşma şansına sahiptir. Eğer sonuçlar olumlu değilse, nerelerde aksama olduğu saptanmaya çalışılır. Bazen aksaklıkları düzelterek yeniliğin daha iyi sonuçlar vermesini sağlamak uygun bir yaklaşımdır. İyileştirmeye dönük değerlendirme süreçlerinde, özellikle tasarımcılar ve uygulayıcılar sorumluluk almalıdırlar. Ancak, reformun bütüncül etkilerinin değerlendirmesi sözkonusu ise, dışardan ve bağımsız değerlendirmecilere görev verilmelidir.

Görüldüğü gibi, teknokratik süreç birikimsel ve aşamalıdır. Her aşamada oldukça kapsamlı çalışmalar yürütülmekte ve bir önceki aşamanın çıktısı bir sonraki aşama için girdi niteliği taşımaktadır. Her türlü etkinlik önce kafalarda, ardından kağıt üzerinde ve sonra uygulamada sınılanmaktadır. Deneme sonuçlarına göre vazgeçme, düzeltme ya da yaygınlaştırma politikalarından biri yeğlenmektedir. “Hele bir başlayalım, sonra duruma göre davranırız” mantığının teknokratik yaklaşımda yeri yoktur.

Çağdaş teknokratik yaklaşımın en önemli varsayımlarından biri, başarı ya da başarısızlığın çoğunlukla önceden yordayıp gerekli önlemlerin alınabileceğidir. Dahası, teknokratik yaklaşımın öngördüğü sistemik değişme ilkelerinin reform sürecinde işe koşulması, yeniliğin başarı olasılığını artıracaktır.

GELİŞTİRME ÖNERİLERİ

Pekçok ülkenin eğitim reformu girişimlerinin incelenmesinden Türkiye için de geçerli olabilecek bazı sonuçlar çıkarmak olanaklıdır. Başarılı reformların tümünde, sistemik değişimin ilkeleri yönlendirici bir işlev üstlenmiştir. Bu ilkelerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Reforma yön verecek değerlerin belirlenmesi
- Çalışmalar konusunda bütüncül bir bakış açısına sahip olunması
- Gerekli örgütsel değişimlerin yaratılması
- Destekleyici önderlik sunulması
- Kararlara çoğulcu katılımın sağlanması

- Tüm süreçler için uygun zamanlama yapılması
- Çalışmaları hızlandırıcı bir siyasal iklim oluşturulması
- Uzun dönemli, ayrıntılı ve seçenekli eylem planlarının hazırlanması
- Derin ve geniş destek bulunması
- Reform nedeniyle değişen beklentilere duyarlık gösterilmesi
- Yeniliklere ilişkin eğitim olanaklarının sağlanması
- Reformun başarısı için işbirliği yapan toplulukların oluşturulması
- Okulun bir toplum merkezi olarak kullanılması
- Aşamalı ve birikimli bir yaklaşım izlenmesi
- Değerlendirme yapılarak kanıtların belgelenmesi.

Tüm bu ilkelerin uygulamalara yansıtılması, reform girişimlerinin özellikle hazırlık aşamasında oldukça karmaşık işlemlerin yürütülmesini gerektirmektedir. Ciddi bir planlama yapılmadan başlatılan uygulamalarda ortaya çıkan sorunların çözümü, önceden düşünülmemiş olacağı için gecikme ya da aksamalar doğabilir. Türkiye’de pekçok yenilik girişimi bu yönüyle başarısız olmuştur. Her reform girişimi, duyarlı dengeler üzerine oturur ve reformdan olumlu sonuç alabilmek için ilgili kesimlerin çıkar ilişkileri gözönünde tutulmalıdır. Ayrıca, reform süreci olabildiğince açık işlemeli ve ulaşılan değerlendirme sonuçları sürekli paylaşılmalıdır.

SONUÇ

Baştaki sorulardan bazılarına yeniden dönüyorum: Neden reform yapmayı başaramıyoruz? Yanıt açık: Reform yapmak için ciddi bir sistematiğimiz yok. Reform yapmaya çalışanlar, çoğu zaman genelge yayınlamak için yeniliği gerçekleştirebileceklerini sanıyorlar. Bu büyük bir yanılgı çünkü şimdiye değin pekçok genelge yayımlandı fakat genelgecilik anlayışıyla işe yarar bir eğitim reformu yapılamadı. Bunun yerine, öğrenciyi merkez alan ve öğretmenleri güçlendiren bir yaklaşım benimsenmelidir.

Daha özel bir soru: Yabancı danışmanların reform sürecine önemli bir katkısı oluyor mu? Bu yönde hiçbir kanıt yok. Hükümetlerimizin danışman kullanma politikası, reformculuğun doğasına ters. Genellikle, parasal destek alınan uluslararası kuruluşlar, politika dayatıyor ve yabancı danışmanları kendileri saptıyorlar. Bir eğitimbilimci olarak, bu danışmanların niteliklerinden oldukça kuşkuluyum. Oysa, reform danışmanları kendi alanlarında yetkin insanlar olmak zorundadırlar. Son bir not: Proje anlayışı ve ihale mantığıyla reform yapılmaz. Ben, geleceğimizin bakanlık ihalesini kazanan şirketlerce biçimlendirilmesine razı değilim. Sizler razı mısınız?

BEYİN FIRTINASI YÖNTEMİYLE İHTİYAÇ ANALİZİ

Yrd. Doç Dr. Kıymet SELVİ *

ÖZET

Bu çalışmada, ihtiyaç analizinin beyin fırtınası yöntemiyle nasıl gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Çalışmada, ihtiyaç analizi tekniklerinden biri olan beyin fırtınası yönteminin uygulanması için yapılması gereken ön hazırlık ile beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizi gerçekleştirmenin aşamaları tanımlanmıştır. Beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizi gerçekleştirmenin aşamaları beyin fırtınası uygulaması için gerekli koşulların sağlanması, analiz çalışmasının aşamalarının belirlenmesi, analiz çalışmalarının anında görselleştirilmesi ve belgelenmesi gibi üç aşamada tartışılmıştır.

GİRİŞ

İhtiyaç analizi genellikle ihtiyaç veya sorunu belirlemek, sorunu analiz etmek ve sorunun çözümüne ilişkin alternatifleri belirlemek amacıyla yapılmaktadır.

İhtiyaç analizi sırasında görüşme, gözlem, grup tartışması ve survey tekniklerinden yararlanılmaktadır (Arwady,1996:225-26). Bu çalışmada, ihtiyaç analizi tekniklerinden biri olan grup tartışmasının beyin fırtınası yöntemiyle gerçekleştirilmesine ilişkin uygulamanın nasıl yapılacağı açıklanmıştır

Beyin fırtınası yöntemi kullanılarak yapılacak ihtiyaç analizi;

- Beyin fırtınası uygulaması için gerekli koşulların sağlanması,
- Beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizinin yapılması,
- Analiz çalışmalarının görselleştirilmesi ve belgelenmesi, gibi aşamalarda gerçekleştirilmelidir (GTZ,1988.b:5).

BEYİN FIRTINASI UYGULAMASI İÇİN GEREKLİ KOŞULLARIN SAĞLANMASI

Beyin fırtınası bir grup insandan kısa sürede çok sayıda fikir elde etmek amacıyla kullanılabilen etkili yöntemlerden biridir (Rawlinson, 1995:44).

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Beyin fırtınası yönteminin uygulanması için en az beş kişiden oluşan çalışma gruplarının oluşturulması gereklidir. Fakat beş, altı kişilik küçük gruplarda beyin fırtınası uygulandığında grup içinde bulunan her birey etkili olarak tartışmaya katılmayı istemeyebilir. Bu nedenle, yöntemin daha etkili olabilmesi için, küçük gruplar yerine 12-15 kişiden oluşan gruplar daha uygun olmaktadır. Etkili bir planlama ve yönetim ile beyin fırtınası toplantısına katılanların sayısı 40'a kadar çıkarılabilir. Bu tür büyük gruplarda, beyin fırtınası ana grubu, alt çalışma gruplarına ayrılarak grupların fikir üretmesi sağlanabilir. Konunun özelliğine ve katılımcıların sayısına bağlı olmakla birlikte bir beyin fırtınası uygulaması 15 dakika ile üç saat arasında değişebilir. Ancak uygulama süresi önceden kesin olarak planlansa bile uygulama bu sürenin dışına taşabilir.

İhtiyaç analizinin beyin fırtınası yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmesi için ihtiyaç analizi çalışmasına geçilmeden önce özel bir ön hazırlık yapılması gerekir. Bu ön hazırlık çalışması,

- Çalışma grubunun oluşturulması,
- Toplantı yöneticisinin belirlenmesi,
- Toplantı ortamının seçilmesi ve düzenlenmesi,
- Beyin fırtınası yönteminin tanıtılması

olarak özetlenebilir.

Çalışma Grubunun Oluşturulması

Beyin fırtınası çalışma grubunun oluşturulması sırasında izlenecek strateji etkili bir beyin fırtınası toplantısı yapılmasını engelleyebilir. Beyin fırtınası grubunun oluşturulması sırasında yapılan hatalardan birisi grubun aynı özelliklere sahip ve konuyla doğrudan ilgisi olan kişilerden oluşturulmasıdır. Bunun yerine beyin fırtınası grubunun sorunu bilen ve soruna yabancı olan kişilerden oluşturulması önerilmektedir. Rawlinson (1995:63-66) sorunu bilen ve sorunla ilgili olanlar ile soruna yabancı olanların üreteceği fikirler, soruna bakış açıları, çözüm önerileri arasında farklar olacağından, katılımcıların farklı özelliklere ve statülere sahip kişilerden oluşturulmasının daha uygun olacağını belirtmektedir.

Toplantı Yöneticisinin Belirlenmesi

Etkili bir beyin fırtınası uygulamasının temel koşullarından biri, beyin fırtınası yönteminin uygulanmasından sorumlu olacak toplantı yöneticisinin sahip olması gereken niteliklerle ilgilidir. Etkili bir yönetici toplantıya katılanların enerjisini açığa çıkarmak ve bu enerjiye hedefler doğrultusunda yön vermek üzere süreçleri yönlendiren kişidir (Knowels, 1990:185-186). Bu nedenle grup lideri rolü

üstelenecek olan toplantı yöneticisi toplantı yönetimi, ortam düzenleme, grup toplantısını gerçekleştirme ve yaratıcı düşünmeyi ortaya çıkarma ve yönlendirmede bilgi ve beceriye sahip olmalıdır. Toplantı yöneticisi, bir yandan fikir üretme sürecine katılırken diğer yandan süreci idare etmek zorundadır. Toplantı yöneticisi daha önce beyin fırtınası uygulamalarına katılmış, grupla toplantı yapma konusunda eğitim almış kişiler arasından seçilmelidir. Bunlara ilave olarak toplantı yöneticisinin kavrayışı hızlı, kolay çözüm üretebilen, iletişim becerisi yüksek, açık ve rahat davranan, soğukkanlı, kabul edici, vücut dilini etkili olarak kullanan, katılımcı ve paylaşımcı, espirili olma gibi özelliklere sahip olması beklenmektedir. Toplantı yöneticisi, bu tür kişilik özellikleri dikkate alınarak seçilmelidir.

Toplantı yöneticisi etkili bir grup liderinden bulunması gereken özellikleri taşımalıdır. Ancak grup liderliğinden ayrılan temel farkı grup üyelerine kendi fikirlerini kabul ettirme yönünde özel bir çaba içinde olmaması ve grubun bir üyesi olarak kendi fikirlerini diğer fikirler arasına yerleştirmesidir. Rawlinson (1995:67) toplantı yöneticisinin özellikle yaratıcı düşüncenin oluşması ve ortaya konulmasındaki tüm engelleri ortadan kaldırması ve kendisinin de bu sürece ket vurmaması gerektiğini belirtmektedir.

Toplantı Ortamının Seçilmesi ve Düzenlenmesi

Beyin fırtınası uygulamasını gerçekleştirmek için özel düzenlenmiş ortamlara ihtiyaç vardır. Beyin fırtınası toplantısı bütün grup üyelerini rahatlatacak bir ortamda gerçekleştirilmelidir. Eğer analiz edilecek sorun bir kurumla ilgili ise, toplantının o kurum dışında ve kurum ortamına benzemeyen farklı bir yerde yapılmasına özen gösterilmelidir. Grubun kaynaşması ve fikir paylaşımını yakalaması için grubun yabancı olduğu bir ortam daha uygun olabilir. Tartışma ortamının seçimi grup üyelerine ve üretilecek düşüncelere değer verildiğini hissettirmelidir.

Seçilen toplantı salonu küçük veya çok büyük olmamalıdır. Toplantı salonunun grubun rahatça oturması ve gerekli malzemelerin kullanılması için uygun olmasına özen gösterilmelidir. Beyin fırtınası ortamında yeterince pano, ayaklı sehpa, yazı tahtası, tepegöz, fotokopi makinesi, yönetici masası olmalıdır. Çeşitli renk ve biçimde kesilmiş fikir kartları, keçeli kalem, bloknot, makas, raptiye, toplu iğne gibi malzemeler beyin fırtınası ortamının temel malzemeleridir. Ortamda hareketli ve kolçaklı oturma yerleri ile dolaşmak için gerekli boşluk bulunmalıdır. Ortamda grubun çay ve kahve ihtiyacını karşılayacağı makinalar ve bir açık büfe yer almalıdır.

Beyin fırtınası ortamında sessizlik yerine uğultu, gürültü ve hareket olabilir. Grup içinde yer alan kişilerin fikir oluşturma süreçleri birbirinden farklı olabilir. Bu

nedenle ortam düzenlemede ve beyin fırtınası uygulaması sırasında bu özelliklere dikkat edilmelidir.

Beyin Fırtınası Yönteminin Tanıtılması

Beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizi yapılması için, toplantıya katılan bireylerin toplantı yöntemi konusunda bilgi sahibi olması gerekir. Eğer grup üyeleri beyin fırtınası yönteminin uygulanışını bilmiyorsa toplantı yöntemi grup üyelerine kısaca tanıtıldıktan sonra uygulama başlatılmalıdır. Yöntemin tanıtımı için beyin fırtınası toplantısının özelliği, uygulanışının açıklanması ve daha önce yapılmış bir beyin fırtınası uygulamasının kısaca anlatılması uygun olabilir.

BEYİN FIRTINASI YÖNTEMİYLE İHTİYAÇ ANALİZİNİN YAPILMASI

Beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizi yapılırken, grup yöneticisi grup üyelerini analiz yapılan konu üzerinde düşünmeye yönleltmelidir. Grup üyelerine keçeli kalemler, numaralandırılmış ve özel renk ve biçimde kesilmiş kartlar dağıtılmalıdır. Grup yöneticisinin üyelerin düşüncelerini kaydetmesi zor, zahmetli ve zaman alan bir uğraş ve yaratıcılığı olumsuz etkileyebilecek bir uygulamadır. Bu nedenle her üye kendi düşüncelerini fikir kartlarına kaydetmelidir. Üretilen ve kartlara yazılan her düşünce beyin fırtınası oturumu sonunda grup üyelerinden toplanmalıdır. Panolara asılan her fikir kartı grup tarafından incelenmeden asılı olduğu yerden kaldırılmamalıdır.

Beyin fırtınası yöntemiyle ihtiyaç analizi yapan grup, aşağıda belirtilen adımları sırayla izleyerek etkili bir analiz toplantısı gerçekleştirebilir.

İhtiyaç analizi (GTZ, 1988a:5; GTZ, 1988b:6),

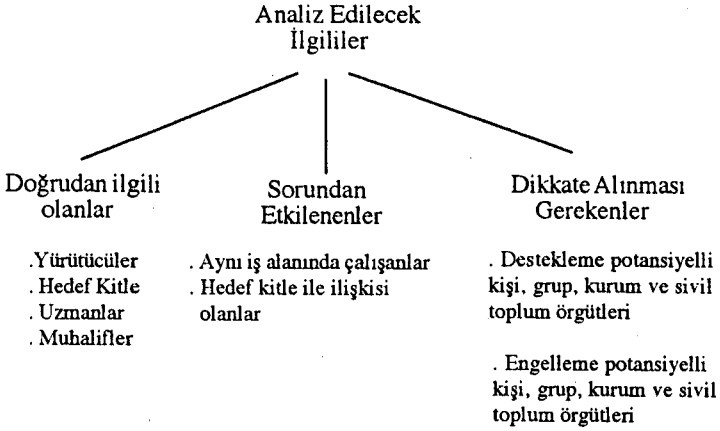
- İlgililerin analizi,
- Sorun analizi,
- Hedef analizi,
- Çözüme ilişkin alternatiflerin analizi

gibi dört aşamada gerçekleştirilmelidir.

İlgililerin Analizi

İlgililerin analiziyle, ihtiyaç analizi yapılacak olan konuyla ilgili olan tüm kişiler, gruplar, kuruluşlar belirlenir. İlgililer başlığı altında işi gerçekleştirenler, faydalananlar, etkilenenler, tepki grupları incelenmelidir (GTZ, 1988c:6-7).

İhtiyaç analizi toplantısına katılanlar sorunla doğrudan ilgili olanlar, sorundan etkilenenler ve dikkate alınması gerekenler olmak üzere üç grupta toplanabilir. Sorunla doğrudan ilgili olanlar: aktif olarak çalışanlar, yani yürütücüler, hedef kitle, uzmanlar ve muhalif olanlar; sorundan etkilenenler: sorunla doğrudan ilgili olanlarla aynı iş alanında çalışanlar ve hedef kitle ile ilişkileri olanlar, dikkate alınması gerekenler, işbirliği için potansiyel olan kuruluş, grup ve kişiler, diğer kuruluşlar, sivil toplum örgütleri olarak tanımlanabilir. İlgililer analiz edildikten sonra belirlenen kişi, grup ve örgütlerin isimleri açık olarak yazılmalıdır. İlgililerin analizi aşağıda şekil 1'de görüldüğü gibi özetlenebilir.

İlgililerin analizi ihtiyaç analizinde en önemli adım olarak ele alınmalıdır. İlgililerin analizi sorun analizi ve sorunu çözmek için alternatiflerin geliştirilmesi ve hatta proje planlama için genel bir görüş kazandıracaktır.

Sorun Analizi

Bu aşamada beyin fırtınası grubu tarafından belirlenen ihtiyaçlar sorun olarak tanımlanmalıdır. Bu aşamada ihtiyaçların sorun olarak ifadelendirilmesi hem ihtiyacı belirlemede hem de hedefler ve çözüm alternatiflerinin belirlenmesinde kolaylık sağlayacaktır. Sorun analizi (GTZ, 1988b:10),

- Ana sorunun formüle edilmesi,
- Sorun hiyerarşisi grafiğinin oluşturulması,
- Ana sorunla ilgili neden ve etkilerinin formüle edilmesi

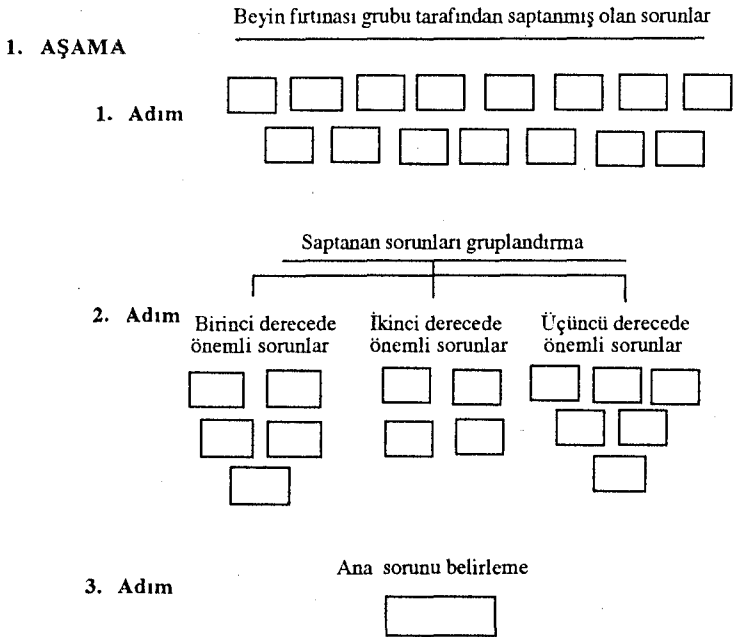
gibi üç aşamada gerçekleştirilebilir.

Ana sorunun formüle edilmesi için mevcut duruma ilişkin var olan sorunların katılımcılar tarafından beyin fırtınası yöntemi ile belirlenmesi gerekmektedir.

Mevcut duruma ilişkin var olan tüm sorunlar belirlenmeden ve saptanan sorunlar gruplandırılmadan ana soruna karar verilmemelidir. Sorun analizine katılan her birey mevcut durumda var olduğunu kabul ettiği bir sorunu belirleyerek fikir kartına yazılmalıdır. Sorun analizi sırasında sorun ifadeleri olumsuz cümleler halinde yazılmalıdır (GTZ, 1988b:13).

Grup üyeleri tarafından tüm sorunların tanımları yapıldıktan sonra sorunların gruplandırılması aşamasına geçilmelidir. Gözden geçirilen fikir kartları sorunla birinci derece ilgili fikir, ikinci derece ilgili fikir, çözüm, öneri, farklı fikirler vb. şeklinde ayrı gruplara ayrılarak sorun şeması oluşturulmalı ve grup üyelerinin rahatlıkla görebileceği biçimde panolara asılmalıdır.

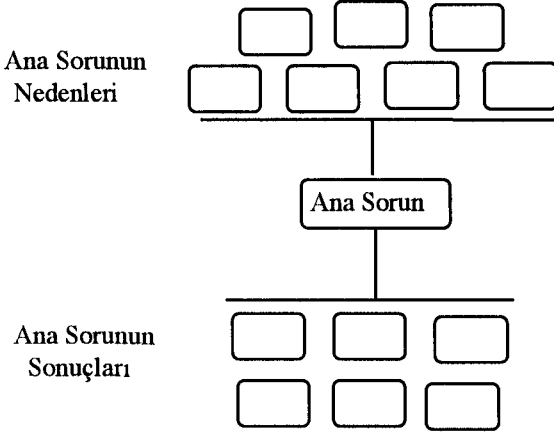
Bu şema üzerinde görüş birliği sağlanıncaya kadar sorun şeması üzerinde değişiklikler yapılabilir. Eğer ana sorun belirlenemiyorsa ana sorunun tanımlanması veya saptanması için yeni bir beyin fırtınası daha düzenlenerek karara varılabilir. Ana sorunun formüle edilmesi için Şekil 2'de görüldüğü gibi tüm sorunların saptanması, saptanan sorunların gruplandırılması ve ana sorunun belirlenmesini içeren bir çalışma yapılmalıdır.

Şekil 2
Sorun Analizi Şeması

Ana sorunun belirlenmesiyle mevcut diğer sorunların merkezine yerleştirilecek bir sorun yani öncelikli ihtiyaç belirlenmiş olur. Ana sorun ve ana sorunla ilgili sorunlar değerlendirilerek Şekil 3'te görüldüğü gibi bir sorun hiyerarşisi oluşturulmalıdır.

2. AŞAMA

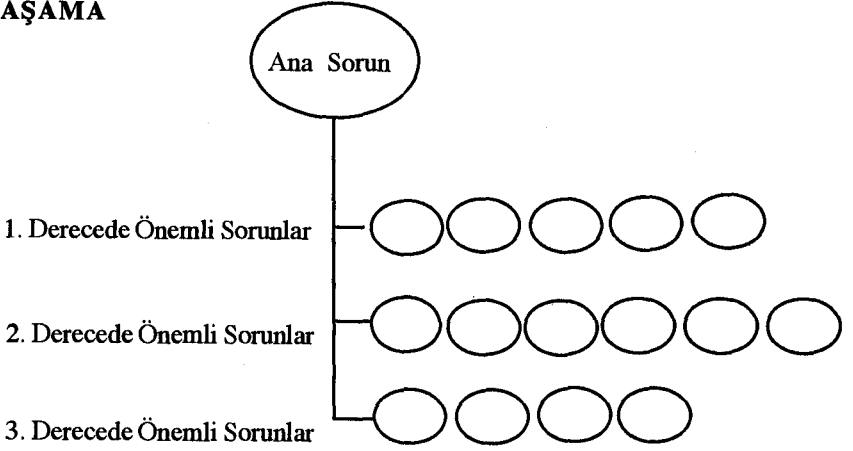

Şekil 3
Ana Sorunla ilgili Neden-Sonuç Analizi

Sorun hiyerarşisi oluşturulurken, ana soruna bağlı olan ve ana sorunun çözümlenmesiyle kısmen veya tamamen çözümlenecek ana sorunla birinci, ikinci ve üçüncü derece ilgili olan sorunlar belirlenmiş olur.

Ana sorunun nedenlerinin ya da kaynağının ve sonuçlarının analiz edilmesi için yeni bir beyin fırtınası düzenlenmelidir. Ana sorunun kaynağının ve sonuçlarının analiz edilmesiyle ana sorun daha açık ve anlaşılır olarak tanımlanmış olur. Ana sorunun neden olduğu etkilerin yani sonuçların belirlenmesinden sonra Şekil 4'te görüldüğü gibi neden-sonuç ilişkilerinin analizini gösteren bir grafik düzenlenmelidir.

3. AŞAMA

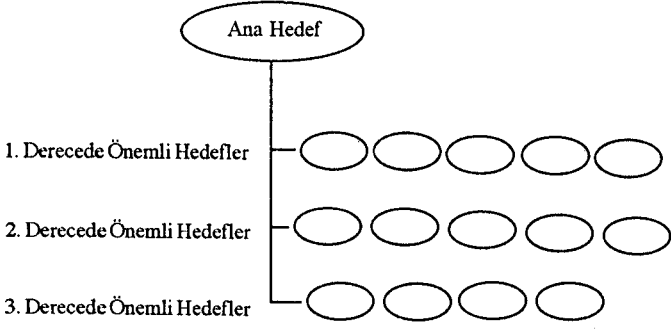

Şekil 4
Sorun Hiyerarşisi

Hedef Analizi

Hedef, sorun çözüldükten sonra ulaşılabilecek olan durumun tanımıdır. Tanımlanan sorundan yola çıkılarak hedef belirlenmeli ve hedef analizinde belirlenmiş olan ana sorun tanımına bağlı kalınmalıdır (GTZ, 1998b:13). Sorundan uzak veya ilgisiz hedefler belirlenmemelidir. Hedef analizi sırasında ana sorun bir kez daha gözden geçirilir ve gerekli görülürse sorun analizinde düzeltmeler yapılabilir.

Hedef analizi sırasında neden-sonuç ilişkisi, hedef-koşul ilişkisine dönüştürülmelidir. Koşullar hedefi gerçekleştirmek üzere gerekli olan koşullar olarak belirlenmelidir. Bir önceki bölümde sorun analizi sırasında belirlenmiş olan tüm sorunlar, ana sorun da dahil hedeflere dönüştürülür. Saptanan hedeflerden Şekil 5'te görüldüğü gibi hedef hiyerarşisi oluşturulmalıdır.

Şekil 5
Hedef Hiyerarşisi

Çözüme İlişkin Alternatiflerin Analizi

İhtiyaç analizi toplantısına sorunun çözümüne ilişkin alternatiflerin tanımlanması ile devam edilir. Sorunun çözümüne yönelik alternatifler tartışılarak uygun olanlar belirlenebilir. Bunların içinde en etkilisinin hangisinin olacağı uygulama koşullarının bilinmesine bağlıdır. Mevcut uygulama ve gerçekleştirme koşulları bilinmeden belirlenecek alternatifler geçerli olmayabilir.

Alternatiflerin analizi sırasında ana sorunun çözümü ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için proje gerçekleştirme stratejileri ortaya konulmalı ve hangisinin tercih edileceği belirlenmelidir (GTZ, 1988b:16). Alternatiflerin analizi sırasında (GTZ, 1988c:28),

- Proje öncelikleri,
- Projenin sosyal etki alanları,
- Projenin gerçekleştirilmesinden sorumlu olacak grupların gereksinimleri,
- Projeyi gerçekleştirmekten sorumlu olacak kurumların uygunluğu,
- Proje gerçekleştirmek için fiziksel altyapı uygunluğu

dikkate alınmalıdır.

ANALİZ ÇALIŞMALARININ GÖRSELLEŞTİRİLMESİ VE BELGELENMESİ

Beyin fırtınası toplantısının etkili olması için üretilen her düşünce kaydedilmeli ve grubun tartışmasına sunulmalıdır. İhtiyaç saptama toplantısı sırasında birden çok oturum düzenleneceği için her oturum sırasında ve toplantı sonunda üretilen

fikirlerden tüm grup üyelerinin haberdar edilmesi için fikir kartları katılanların görebileceği biçimde panolara asılmalıdır.

Panoya asılmış olan her bir fikir kartı toplantı yöneticisi tarafından tartışmaya açılmalıdır. Tartışma tamamlandıktan sonra fikir kartları Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5'te görüldüğü gibi düzenlenerek görselleştirilmeli ve yeniden panolara asılmalıdır. Panolarda asılı olan bu kartlar toplantı sonunda yazılı döküman haline getirilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arwady, J.W. (1996). **Training Needs Assessment**. Enlewood Cliffs, New Jersey: Educational Technology Publications Inc.

Knowles, M.S. (1980). **The Modern Practice Of Adult Education**. Enlewood Cliffs, New Jersey: Educational Technology Publications Inc.

GTZ (1988a). "Amaca Yönelik Proje Planlaması Kurs Notları I". Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit. Gtz GmbH. Germany.

GTZ. (1988b). "Amaca Yönelik Proje Planlaması Flipchart Örnekleri". Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit. Gtz GmbH. Germany.

GTZ. (1988c). "Teknik İşbirliği Proje ve Programlarının Hedefe Yönelik Planlanması Kurs Notları II". Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit Gtz GmbH. Germany.

Rawlinson, J.G. (1995). **Yaratıcı Düşünme ve Beyin Fırtınası**. Çev: O. Değirmen. İstanbul: Bireysel Yaratım Dizisi: 11.

BİREYLERARASI ETKİLEŞİMDE ORTAYA ÇIKAN İLETİŞİM BOZUKLUKLARININ DÜZELTİLMESİNDE KULLANILAN GRUP TERAPİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Rüşan KARTALLAR GÖKDAĞ*

ÖZET

İnsanların duygusal dünyasından kaynaklanan davranışsal ve bedensel rahatsızlıklarının düzeltilmesinde kullanılan yöntemlerden birisi de grup terapileridir. Grup terapisinde, iletişim bozuklukları ve psikolojik sorunları olan kişilerden oluşturulan bir grupta grup üyeleri, eğitilmiş bir terapistin (alanda uzman kişinin) yönlendirmesiyle, birbirlerine yardım ederek kişiliklerini değiştirir, sorunlarının değişik çözümlerini görürler. Bu yazıda grup terapileri açıklandıktan sonra, grup terapisinde başvurulan yaklaşımlar, farklı değişkenler açısından karşılaştırılmaktadır. Devamında bir terapi grubu oluşturulurken hangi ölçütlerin esas alınabileceği ve terapi için gerekli hazırlık ile organizasyonuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yazının son kısmında da, grup terapisinin 20 düzeltici faktörü ve kendine yardım grupları açıklanmaktadır.

Toplumsal bir ortama doğan insanoğlu, doğumundan başlayarak tüm yaşamını başkalarıyla iletişim içerisinde geçirir. Aile, okul, iş yaşamı ve evliliğinde kurduğu ya da kurmadığı ilişkiler, birey üzerinde gözle görünenin çok ötesinde etkiler yapmaktadır. Bu ortamlarda yaşanan sevgi, dostluk, ait olma, kabul görme, değerli sayılma gibi duyguların düzeyi, bireyin psikolojik dengesi açısından son derece önemlidir.

Toplumsal bir varlık olarak insanoğlu, ait olmak, sevilme, önemsenmek, aranma ihtiyacıdır. Bunlardan yoksun yetişenler, yaşamları süresince duygusal bozukluklara bağlı normal dışı davranışlar gösterirler. Ruhsal dengedeki aksama ve çevreye uyumdaki bozulma, hafif psikolojik tepkilerden, ciddi psikiyatrik rahatsızlıklara kadar değişik şiddet ve yoğunlukla olabilir (Güleç, 1993:11-12).

Normal bir davranış, hem dışardan birisi hem de kendimizce önceden kestirilebilir davranışlardır. Ancak kimi davranışlar vardır ki nedeni, ne davranışı gerçekleştiren, ne de izleyen için açık değildir. Sözelimi geçerli bir nedeni olmadan birisine kızmak, ya da pek çok neden varken hiç kızmamak, kendini

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

sürekli sadomazoşistik ilişkilere sokmak, kendini yalnız hissederken, kimseye yakınlık-sevgi duymamak, başarılı olmaya çok önem verip hiçbir çaba göstermemek gibi yıkıcı ve yıpratıcı sonuçlara yol açan davranışlar, insanların farkında olmadıkları nedenlerden kaynaklanır (Noar, 1987:2-3). Çevremizdeki kimi insanlarda tanık olmuşuzdur: Kişi, yakınları, eşi, çocukları ve arkadaşlarıyla geçinemez, çekingendir; alıngandır, olur-olmaz şeylere sinirlenir. Kimileri yoğun bir yalnızlık duygusu, başarısızlık duygusu yaşar; gerçeklerle ilişkisini keser.

İnsanın duygusal dünyasındaki bu bozukluklar, yukarıda örneklenen davranışların yanısıra, kimi bedensel belirtiler de gösterebilir. Örneğin uyku bozuklukları, baş ağrısı, çarpıntı, terleme, uyuşma, güçsüzlük, hazımsızlık vb. duygusal sorunlara bağlı olarak da yaşanabilmektedir.

PSİKOTERAPİ

İnsandaki duygusal çatışmaları çözümlleyen, bu çatışmalardan doğan kaygı ve gerginlikleri, çöküntüleri azaltan, ruhsal uyum düzeyini artıran, kişilerarası ilişkileri olgunlaştıran teknik ve yöntemler psikoterapi olarak nitelenebilir (Güleç, 1993:11). Eğitilmiş bir kişi birey ile profesyonel bir ilişki kurarak psikolojik kaygıyı yok etme, uygun olmayan davranışı değiştirme ve kişilik gelişimini cesaretlendirme amacına yönelik sözel ve sözel olmayan düzeltici araçlar kullandığında yapılan işlem ise bireysel psikoterapidir.

GRUP TERAPİSİ

Grup terapisi, terapi tekniklerinin bir gruba, onların ruh sağlığını iyileştirmek amacıyla uygulanması olarak tanımlanabilir.

Ancak grup terapisinde, grup içinde oluşan birey-birey etkileşimi ve birey-terapist (grubu yöneten uzman) etkileşimi, grup üyelerinin uyumsuz davranışlarını değiştirmek için birlikte kullanılır. Bir başka deyişle eğitilmiş terapistin kullandığı özel teknikler ve sağladığı etkileşim kadar, grubun kendisinin de değişim aracı olarak işlev görmesi, grup terapisine özgü üstün bir niteliktir (Vinogradov & Irvin, 1989:1).

Bu bağlamda grup terapisinin iki önemli yararından söz edilebilir: Birincisi, bireyin grup üyelerinden anında geri bildirim alma fırsatıdır. İkincisi ise bireyin daha önce yaşadığı sorun yaratan olayların sorumlusu olarak terapistini görmesi engellenerek (bu tür transferans durumları tedavi esnasında sıklıkla yaşanmaktadır), çeşitli kişilere ve olgulara olan psikolojik, duygusal ve davranışsal tepkilerini yeniden gözlemlene fırsatının bulunmasıdır.

Tablo 1’de grup terapilerinin kimi temel özellikleri özetlenmiştir.

Tablo 1: Grup Terapileri

Amaç	→	- Semptomların (hastalığın belirtileri) hafifletilmesi - Kişilerarası ilişkilerde değişim
Seçim	→	- Spesifik aile-çift dinamiklerinin değişimi - Grubun büyük ölçüde tümünü temel alacak değişim göstermektedir. - Özgül hastalıklar için homojen gruplar - Özellikle kişilik bozuklukları gösteren bireyler ve ergenler daha çok yararlanırlar - Değişim talepleri olan çiftler ve ailelerde değişim gerçekleşir. - Kontrendikasyonlar (Grup terapisinin sakıncalı olduğu durumlar): Ailelerde ve çiftlerde sadomazoistik düşünce ve korkuları hareketlerle ortaya koyma, intihar riski olan kişiler
Tipler	→	- Yönlendirici-destekleyici grup psikoterapisi - Çözümleyici-kişilerarası grup psikoterapisi - Psikoanalitik grup psikoterapisi - Aile terapisi - Evlilik terapisi
Süre	→	- Zaman sınırlaması yoktur.

Kaynak: Stoudemire’den aktaran Kaplan vd., 1994:838.

GRUP TERAPİSİ YAKLAŞIMLARI

1900’lü yılların başında uygulama alanı bulan ve giderek gelişip çeşitlenen grup terapisi için Ceyhun (1996:16) yirmi dört farklı terapi ismi saymaktadır.

Günümüzde grup yöntemi ile sağaltımda kullanılan yaklaşımlara bakıldığında, kimi klinik uzmanlar psikolojik çözümleme yöntemini benimsemektedirler. Bunun dışında “şimdi”, “burada”yı vurgulayan Eric Berne’nin geliştirdiği transaksiyonel (dinamik etkileşimin yoğun olduğu etkileşime dayalı) grup tedavisini benimseyenler de vardır. Davranışçı grup terapileri ise, davranışçı öğrenme kuramlarının koşullandırma tekniklerini esas almaktadır. Bunların dışında Frederic Perls’in kuramlarından geliştirilen ve bireyin kendisini tam olarak ifade etmesini öngören gestalt grup terapileri, Carl Rogers tarafından geliştirilen ve grup üyeleri arasında hissedilen duyguların yargısız bir şekilde ifade edilmesine dayalı, danışan merkezli grup terapileri de uygulanmaktadır.

Yukarıda sayılan terapi yaklaşımlarının farklı değişkenler açısından karşılaştırması tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Grup Terapi Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Parametreler	Destekleyici grup terapisi	Analitik grup terapisi	Psikoanalitik grup terapisi	Transaksiyonel grup terapisi	Davranışçı grup terapisi
Sıklık	Haftada 1	Haftada 1-3	Haftada 1-5	Haftada 1-3	Haftada 1-3
Süre	6 ay'a kadar	1-3 yıl	1-3 yıl	1-3 yıl	6 ay'a kadar
Temel Sağaltım Uygulamaları	Psikiyatrik hastalar ve kaygı tepkileri	Kaygı tepkileri, Sınır rahatsızlıklar ve kişilik bozuklukları	Kaygı tepkileri, Kişilik bozuklukları	Kaygı tepkileri ve psikiyatrik bozukluklar	Korkular, pasif edilgen kişilik, seksüel problemler
Bireyselliğe bakış açısı	Genellikle	Daima	Daima	Genellikle	Genellikle
İletişimin içeriği	Temel çevresel faktörler	Şimdi ve geçmişteki yaşam durumları, grup içi ve grup dışı ilişkiler	Temel olarak geçmiş yaşam deneyimleri, grup içi ilişkiler	Temel olarak grup içi ilişkiler, nadiren öykü, "şimdi ve burada" ilkesi vurgulanıyor.	Nedenselliğe odaklanmaksızın, özgün spesifik yansımalar
Transferans (Bireyin daha önce yaşamış olduğu olayları duygu ve düşünceleri tedavi eden kişiye yöneltmesi)	Olumlu dinamik etkileşimle iyileştirme artırılır.	Olumlu-olumsuz dinamik etkileşim ortamları yaratılarak çözümlenebilir.	Dinamik etkileşim durumu yaratılır (transferans) ve bu durum tedavi amaçlı olarak çözümlenir.	Pozitif ilişkiler beslenerek negatif duygular çözümlenir.	Olumlu ilişkiler beslenir. Dinamik etkileşimler (transferans) irdelenmez.
Rüyalar	Çözümlenmez.	Sıklıkla çözümlenebilir.	Daima çözümlenir ve teşvik edilir.	Nadiren analiz edilir.	Kullanılmaz.
Bağımlılık	Grup içi bağımlılık teşvik edilir, üyeler büyüme ölçütüne lidere güvenirliler	Grup içi bağımlılık teşvik edilir, lidere bağımlılık değişiklik gösterir	Grup içi bağımlılık teşvik edilmez, lidere bağımlılık değişiklik gösterir	Grup içi bağımlılık teşvik edilir ancak lidere bağımlılık teşvik edilmez	Grup içi bağımlılık teşvik edilmez, lidere bağımlılık çok yüksektir
Terapistin Aktivitesi (Çalışma Yöntemi)	Varolan savunmaları güçlendirir, aktif bir şekilde öğüt verir.	Savunmalarla ilgilenir, öğüt verir veya kişisel tepkiler verir.	Savunmalarla ilgilenir, pasiftir. Öğüt veya kişisel tepki vermez.	Savunmalarla ilgilenir. Aktiftir. Öğütten ziyade kişisel tepkiler verir.	Yeni savunmalar yaratır. Aktiftir ve yönlendiricidir.
Yorumlama	Bilinçaltı çatışmalar yorumlanmaz.	Bilinçaltı çatışmalar yorumlanır.	Yoğunluğuna bilinçaltı çatışmalar yorumlanır.	"Şimdi ve burada"da ki mevcut davranışsal örüntüler yorumlanır.	Yorum kullanılmaz.
Temel grup süreçleri	Evrensellik, gerçekliğin sınanması	Bağımlılık, transferans, gerçekliğin sınanması.	Dinamik etkileşim (transferans), Duygusal boşalım, Katarsis, gerçekliğin sınanması.	Gerçekliğin sınanması.	Bağımlılık, pekiştirme, koşullama
Grup dışı sosyalizasyon	Teşvik edilir.	Genel olarak teşvik edilmez.	Teşvik edilmez.	Değişkendir.	Teşvik edilmez.
Hedefler/ Amaçlar	Çevreye uyumun değerini oluşturmak	Kişilik dinamiklerinin ortalama düzeyde yeniden yapılandırılması	Kişilik dinamiklerinin üst düzeyde yeniden yapılandırılması	Bilinçli kontrol mekanizmaları doğrultusunda davranış değişimi	Özgül psikiyatrik belirtilerin giderilmesi.

Kaynak: Kaplan vd., 1994:839.

BİREY SEÇİMİ

Grup terapisi için bireyin uygunluğunu belirleme işinde, terapist, bu amaçla yaptığı görüşmede elde edeceği bilgilere büyük ölçüde ihtiyaç duyar. Tedavi eden uzman kişi mutlaka bireyin yaşam öyküsünü öğrenmeli ve belli dinamik, davranışsal ve tanısalsal bilgi elde etmek amacıyla, bireyin zihinsel işlevlerini incelemelidir.

Tablo 3 grup terapileri için birey seçiminde esas alınacak genel ölçütleri göstermektedir.

Tablo 3: Grup Terapileri İçin Genel Üyelik Ölçütleri

- Dahil edilme ölçütleri - Grup işini gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olmak- Grubun hedefleri ile problem alanının (dahil olacak kişinin) uygunluğu- Değişim için gerekli motivasyona sahip olma- Hariç tutulma ölçütleri - Kabul görebilecek davranışlar için geliştirilmiş grup normları ile açıkça ters düşme- Grupta yapılanlara uyum sağlayamamak, aksine onlara aşırı tepkide bulunmak.- Ciddi bir şekilde grup üyeleri veya gruptan herhangi bir üye ile zıtlığa düşme, uyuşamama- Grubun kendine saptmış bir rol verdiğini veya saptmış bir durumda olduğunu varsaymaya eğilimin çok yüksek olması.

Kaynak: Vinogradov'dan aktaran Kaplan vd.,1994:842.

OTORİTEYE GÜVENSİZLİK VE KAYGI TEPKİLERİ

Otorite ile ilişkilerinde temel problemi olan, yine otorite ile ilişkilerinde ciddi ölçüde gerilim yaşayan kişiler grup terapilerinde kimi zaman iyi bir performans gösterebilir, kimi zaman da bu tedaviye olumsuz yanıt verebilirler. Bununla beraber bire-bir terapilere nazaran grup terapilerinde bu bireyler sıklıkla daha iyi bir performans göstermektedir. Çünkü bu bireyler grup süreci içinde kendilerini daha rahat hissetmektedirler. Peki bu bireyler otorite ile ilişkilerinde ne tür sıkıntılar yaşayabilirler ve bu gruba nasıl yansiyabilir?

Büyük ölçüde otorite karşısında huzursuzluk yaşayanlar tepkisiz kalabilirler, yoğun kaygılara kapılabilirler, direnç gösterebilirler ve dolayısıyla bu halleri yüzünden bireysel olarak yaşadıkları duygulanımlarını ve düşüncelerini ifade etmeye istekli olmayabilirler. Genel olarak terapist tarafından yani otorite tarafından onaylanmama korkusu yaşarlar. Nitekim bu kişiler bu korkuları yüzünden bireysel terapilerde bulunmaktan kaçınırlarken, grup deneyimi için

kendilerine getirilen teklifi hemen kabul edebilmektedirler. Öte yandan, eğer birey grup terapisine katılma önerisini reddederse veya bu fikre açıkça direnç gösterirse, terapist bu kişinin gerilim düzeyinin hayli yüksek olduğunu gözönünde bulundurmalıdır.

Akran Grubu Gerilimleri

Ağır psikiyatrik vaka sınırındakiler ve şizofreniye benzer kişilik özellikleri gösteren bireyler grup içinde genellikle olumsuz tavır takınırlar ya da yoğun kaygı yaşarlar. Çünkü bu kişiler kendi akran gruplarıyla yıkıcı ilişkiler kurarlar veya alındıkları gruptan kendilerini bütünüyle dışlarlar. Diğer yandan bu bireyler kendi gerilimleriyle başedebilirlerse grup terapisi hayli yararlı olmaktadır.

Tanı

Gruba katılan bireylerin sorunlarının sınıflandırılması en sağaltıcı yaklaşımı belirlemede ve bireyin tedaviye olan motivasyonunu değerlendirmede, değişim için gerekli olan bireysel kapasitelerini ve dolayısıyla kişiliğinin güçlü ve zayıf yönlerini öğrenmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Grup terapisinde çok az olmakla birlikte uygulanmaması gereken durumlar vardır. Genel olarak antisosyal bireyler, heterojen gruplardan hem az yararlanırlar hem de grup sürecine çok az katkıda bulunurlar. Çünkü bu kişiler grup standartlarına uyum sağlayamazlar. Bununla beraber, eğer grup başka antisosyal bireylerin birleşiminden meydana getirilmişse, o zaman bu kişiler algıladıkları otorite gücüne nazaran akran gruplarına daha sağlıklı tepkiler verebilmektedirler. İçe dönük bireyler terapistleri ile güvene dayanan iyi bir ilişki kurduktan sonra grup terapilerinden daha fazla yarar görebilmektedir.

İntihara eğilimli ya da yoğun üzüntü (depresyon) içindeki bireyler grup terapileriyle tedavi edilmemelidirler. Manik (aşırı neşeli hem de saldırgan olabilecek) bireyler grup sürecinde yıkıcı ve grubun etkileşimini bozucu rol oynarlar. Bununla birlikte yoğun ilaç tedavisi altındaki kişiler için, grup tedavisi uygun olmayabilir. Algı bozukluğu içinde olan, hayal gören kişiler kendi hayal dünyalarında kalıp grup içi işbirliğine giremeyeceklerinden bunlar da grup dışı bırakılmalıdır.

Hazırlık

Grup deneyimi için terapist tarafından hazırlanan grup üyeleri, tedaviye hazır olmayan kişilere oranla daha az gerilim yaşamaya eğilimlidirler. Hazırlık sürecinde terapist, ilk seanstan önce açıklamalar yapar ve kişinin olası sorularına cevap verir.

Yapısal Organizasyon

Bir grup terapistinin grubu organize ederken dikkat edeceği kimi önemli noktalar aşağıda açıklanmıştır.

Büyüklik

Grup terapisi 15 üyeden çok, 3 üyeden az olmazsa başarılı olmaktadır. Ancak çoğu terapist 8-10 üyeyi en uygun büyüklük olarak kabul etmektedirler. Daha az üyenin olduğu gruplarda üyeler kendilerini tam anlamıyla sözel olarak ifade etseler bile üyelerarası etkileşim yeteri kadar kurulamayabilir. Öteyandan üye sayısı 10'u aşan gruplarda ise, etkileşim hem terapistin hem de üyelerin izleyemeyecekleri kadar çok olabilmektedir.

Seansların Sıklığı

Çoğu terapist grupları haftada bir yapar. Burada seanslar arasındaki sürekliliği korumak önemlidir. Değişimli seanslar yapıldığında, grup haftada iki kez toplanır; birinde terapist vardır, diğerinde terapist olmaksızın grup sürdürülür.

Seansların Uzunluğu

Genel olarak, grup seansları 1-2 saatte son bulur ancak zaman sınırlaması mutlaka yapılmalıdır.

Genişletilmiş-zamanlı (time-extended) (maraton grup terapide) 12-72 saat boyunca grup toplantısı yapılır. Bununla birlikte ciddi psikiyatrik hastalıkları olan ve kişilik bozuklukları hastalık sınırında olan bireyler gibi zayıf ego yapısı içinde olanlar için maraton gruplar tehlikeli olabilmektedir. 1970'li yıllarda maraton grupları hayli popüler olmalarına karşın, günümüzde bu etkinliklerini hayli yitirmişlerdir.

Homojen'e Karşılık Heterojen Gruplar

Terapi uzmanları genellikle en üst düzeyde etkileşim ve yarar sağlayabilmek için grupların heterojen olması gerektiğini düşünmektedirler. Nitelik grup toplantıları bütün ırkların ve toplumsal sınıfların yaş, eğitim ve medeni durumları farklı bireylerinden oluşmaktadır. Burada önemli olan yukarıda sözü edilen grup için gerekli ön koşulların sağlanmasıdır. Bu gerçekleştirildiğinde, grup terapisinden en olumlu sonuçları almak olasıdır. Ancak bunların dışında çocuk ve ergen gruplarında homojen bir yapı daha yararlı ve gerekli olmaktadır.

Açığa Karşın Kapalı Gruplar

Bazı gruplar belli sayıda bireylerden oluşur. Eğer bir üye ayrılırsa, yerine yeni üye alınmaz. Böyle gruplara kapalı gruplar adı verilir. Buna karşılık bazı gruplarda, ayrılan üyelerin yerine yeni üye alınır. Böyle gruplara da açık gruplar denir.

GRUP PSİKOTERAPİSİNİN 20 DÜZELTİCİ ETKENİ

Bunları Kaplan (1994:841) aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

Abreaksiyon: Kısmi olarak acı veren deneyim veya çatışmalar gibi bastırılmış materyalin sürecinin bilinçli hale gelmesidir. Bu süreçte birey yalnızca hatırlamakla kalmaz, aynı zamanda o anda verdiği duygusal tepkilerle, herşeyiyle o deneyimi konusunda rahatlama yaşar.

Kabul görme: Grubun diğer üyeleri tarafından kabul gördüğünü hissetme. Bu süreçte düşünce farklılıkları yumuşatılır, bireyler kesinlikle kınanmaz.

Alturizm (diğererkâmlık): Grup içinde diğerlerine verebilecek birşeylerinin olduğunu öğrendikten sonra, ihtiyacı olan bir grup üyesine sıkıntıları doğrultusunda yardım etme. Grup içinde bir üyenin, diğer bir üyeye yardım etme davranışı.

Katharsis: Duygusal tepkilerle birlikte bastırılmış düşüncelerin ifadesi ile bireyde bir rahatlama durumunun oluşması.

Bağlılık: Ortak bir amaç doğrultusunda grubun birlikte çalıştığı duygusunun verilmesi. Uzmanlar, “biz” duygusunun tedavi için en önemli etmen olduğuna inanmaktadırlar.

Consensual Geçerlilik: Grup içinde birinin kişisel kavramlaştırmalarını, grubun diğer üyelerinin kavramlaştırmaları ile karşılaştırarak gerçekliği güçlendirmek; Böylelikle kişilerarası sapmalar önlenmiş olur.

Bulaşma: Grup içinde bir üyenin duygusal ifadesinin/ifade biçiminin gruptaki diğer üyeler tarafından da benzer şekilde yaşanıp, benzer şekilde ifade edilmesine neden olma sürecidir.

Düzeltilmiş Ailesel Deneyim: Grup etkileşimi çerçevesinde psikolojik özgün çatışmalar doğrultusunda çalışan grup üyelerinin aile yapılarının yeniden oluşturulması (Örneğin, anne-babaya karşı öfke, kızgınlık duyguları, kardeş rekabetleri).

Empati: Grup üyelerinden birinin kendini bir başka grup üyesinin yerine koyması. Böylece diğer üyenin düşünce, hissetme ve davranışının anlaşılması sözkonusu olur.

İdentifikasyon: Grup üyesinin kendi ego sistemi içerisinde başka bir üyenin nitelik, nicelik ve özelliklerini içine alan bilinç altı savunma mekanizmasıdır.

İmitasyon (Taklit): Grup içinde bir diğer üyenin davranışlarını model alma veya taklit etmenin bilinçli sürecidir. Seyirci terapisi olarak bilinir. Bir birey diğerini izleyerek öğrenir.

İçgörü: Uygunsuz davranış belirtilerinin ve bunun alt yapısal nedenlerinin bilinçli bir şekilde anlaşılıp, fark edilmesi sürecidir. Çoğu terapist bunu ikiye ayırır; 1- Entellektüel içgörü; (Uygunsuz davranışta herhangi bir değişiklik olmaksızın, bu davranışla ilgili bilgilere sahip olma) 2- Duygusal içgörü (kişilik ve davranışta olumlu değişmelere yol açan anlama, kavrama ve farkında olma süreci).

İlham/Esinlenme: Grup üyelerine iyimser duygu/duyumlarını söyleme süreci, grup içinde birinin problemlerinin üstesinden gelebileceğini hissetme yeteneği. Bu faktör aynı zamanda “umut’un söylenmesi” olarak da bilinmektedir.

İnteraksiyon: Grup üyeleri arasında hissedilenlerin ve düşüncelerin açık ve özgün bir şekilde alınıp verilmesi sürecidir. Etkili interaksiyon (etkileşim) duygusallığını da dahil olduğu etkileşimlerdir.

Yorumlama: Grup liderinin grup üyelerinin dirençleri, savunmaları ve sembollerinin önemi veya anlamını formüle etmesi sürecidir. Bunun sonucunda kişide problemi doğrultusunda mantıksal bir yapı ve anlayış oluşmaktadır.

Öğrenme: Bireyin yeni alanlarla ilgili bilgileri kazanım sürecidir (Örneğin; sosyal beceriler ve seksüel davranış). Rekabet sonucu elde ettiği beceriler sayesinde, grubun diğer üyelerine de bunları aktarır, öğretici olur.

Gerçekliğin Sınanması: Nesnel olarak “ben” dışındaki dünyayı değerlendirmek için gerekli olan bireysel yetenek. Tam olarak bir üyenin kendi kendini ve diğer grup üyelerini algılama kapasitesini de içerir. Aynı zamanda grup uzlaşmacılığını ortaya çıkarır, geliştirir.

Transferans: Bireyin geçmişinde herhangi bir anıya neden olan bir nesne veya olgunun terapist tarafından, grup ortamına getirilmesi ile birlikte, terapistte isteklerin, düşüncelerin, hissedilenlerin yansıtılması süreci. Gruptaki bireyler, aynı

zamanda, birbirlerine de dolaysız olarak bu transferansları yöneltebilirler. Böyle bir sürece “çok yönlü transferans” adı verilir.

Evrensellik: Kişinin problem/problemleri doğrultusunda yalnız olmadığının farkına varması sürecidir. Diğer grup üyelerinin yaşadıkları benzer güçlük ve şikayetlerini paylaşarak; birey bunun salt kendine özgü olmadığını algılar, anlar.

Ventilasyon: Bastırılmış duygu, düşünce veya olayların grup üyelerine ifade edilme sürecidir. Kişisel anlamın paylaşılması suçluluk duygularının ortadan kalkmasına yardımcı olur. Bu faktör “kendini açma” olarak da adlandırılır.

Tablo 4 sosyal bir varlık olarak grubun doğası için ikinci derecede olan öğrenme ve değişmeyi şekillendiren güçleri özetlemektedir.

Tablo 4: Terapi Grubunun Sosyal Konteksinde Davranışsal Paternlerin Öğrenilmesi

KENDİNE YARDIM GRUPLARI

Kendine yardım grupları özgül problem/problemlerle veya yaşam krizleriyle başa çıkma sorunu ile yüz yüze gelmiş kişilerden oluşur. Böyle gruplar derinliğine bir kişilik değişimi veya anlamlı bir şekilde kişilik işlevlerinde bir değişimi gerçekleştiremezler. Öte yandan kendine yardım grupları duygusal sağlık veya psikolojik bağlılığın iyileştirilmesinde önemli teknikler olarak karşımıza çıkar.

Kendine yardım gruplarını diğer gruplardan ayıran en önemli özellik, grubun homojen olmasıdır (Örneğin, boşanma grupları, uyuşturucu bağımlılığı grupları,

tecavüze uğrayanların grupları gibi). Üyeler aynı sorunlara maruz kalan (örneğin; kanser) bireylerden oluşur. Bu grupta grup üyeleri sorunlarla ilgili iyi-kötü, başarılı-başarısız deneyimlerini paylaşırlar. Böyle yapmakla birbirlerini bilgilendirdikleri gibi aynı zamanda çok yönlü bir destek sağlarlar. Kuşkusuz burada da evrensellik, ait olma ve güven duyma ilkeleri işlevsellik gösterir.

Kendine yardım grupları bağlılığı vurgular. Grubun tüm üyelerinin aynı özgül problem ve belirtilere sahip olmaları, güçlü duygusal gerginlikler yaşamaları, bu bağlılığı gerekli kılar ve destek bu bağlılık temelinde gerçekleşir (Aynı kaderi paylaşma). Kendine yardım grupları, bütün gücünü, dinamizmini, kendiliğinden oluşmasından/kendi kendini üretebilmesinden almaktadır. Gruplar, üyelerinin ihtiyaçları doğrultusunda oluşur. Üyelerin davranışsal ve duygusal rahatsızlıklarını çok yönlü destekle gidermeye çalışırlar. Günümüzde kendine yardım grupları ve grup terapileri artık birleşmek eğilimindedir. Çünkü kendine yardım grupları, üyelerinin, olumsuz davranışlarını bırakmalarına yardımcı olurken, terapi grupları da üyelerinin ihtiyaçlarının kökenleri konusunda onları bilgili kılmakta, ayrıca istenmeyen davranışları düzeltmeye çabalamaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ceyhun, B. (1966). **Grup Psikoterapilerine Giriş**. Ankara: Grup Psikoterapi Derneği Yayınları.

Güleç, C. (1993). **Psiko-Terapiler**. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayını.

Kaplan, H. I., J. S.Benjamin & A. G. Jack. (1994). **Kaplan And Sadock's Synopsis of Psychiatry (Behavioral Sciences Clinical Psychiatry)**. Seventh edition. Baltimore: Williams and Wilkins.

Noar, R. (1987). **Grup Psikoterapilerine İlk Adım**. Çev: N. Hisli. İzmir: Erdem Kitabevi Yayınları.

Vinogradov, S. & D.Y. Irvin. (1989). **Group Psychotherapy**. Washington: American Psychiatric Press, Inc.

EĞİTİM İLETİŞİMİ ALANINDA DELFİ TEKNİĞİNİN UYGULANIŞI

Yrd. Doç. Dr. C. Hakan AYDIN *

ÖZET

Delfi, daha çok kestirim amacıyla kullanılan bir araştırma tekniğidir. Teknoloji, ekonomi, sosyoloji bu tekniğin kestirim amacıyla kullanıldığı başlıca alanlardır. Ancak Delfi, tıp, politika, mühendislik, tarım, psikoloji, yönetim, eğitim gibi çeşitli alanlarda yeterli belirleme, program geliştirme, gereksinim çözümlenme, bilgi toplama, öncelik ve hedef saptama gibi farklı görüşlerin biraraya gelmesini gerektiren etkinliklerde de sık kullanılmaktadır. Delfi'nin sık kullanıldığı alanlardan biri de eğitim iletişimidir. Eğitim iletişimi alanında Delfi daha çok yeterli belirleme ve program geliştirme amaçlarıyla kullanılmıştır. Delfi, ayrıca, eğitim iletişimi alanında bir gereksinim çözümlenme tekniği olarak da tanınmaktadır. Ancak, Türkiye'de Delfi tekniği sık kullanılmamıştır. Özellikle eğitim iletişimi alanında Delfi hiç kullanılmamıştır.

GİRİŞ

Delfi tekniği, ilk olarak 1950'li yıllarda RAND örgütünde O. Helmer ve N. Dalkey tarafından askeri alanda geleceğe ilişkin durum saptama amacıyla kullanılmıştır. Teknik, adını Eski Yunanlıların geleceğine ilişkin bilgi aldıkları Delfi'de yaşayan kahinlerden almıştır. Önceleri yalnızca geleceğe ilişkin kestirimlerde bulunma aracı olarak kullanılan Delfi tekniğinden, zamanla teknolojiye ilişkin kestirimlerde bulunma, örgütsel planlama, yeterli saptama, gereksinim belirleme, risk değerlendirme gibi amaçlar için de yararlanılmıştır (Linstone & Turoff, 1975; Moore, 1987; Strauss & Zeigler, 1997).

Delfi tekniğinin altında yatan temel düşünce "bir elin nesi var, iki elin sesi var" atasözüyle açıklanabilir. Başka bir deyişle, bir soruna çözüm üretmede tek kişinin düşüncelerinden yararlanmaktansa birçok kişinin düşüncelerini biraraya getirmek daha etkili olabilir. Bu anlamda Delfi, karmaşık sorunları çözebilmek için sorunla ilişkili uzman görüşlerinin alınarak bir sonuca varıldığı araştırma tekniği olarak tanımlanabilir. Aslında, Delfi tekniğiyle yapılan, dikkatlice seçilmiş uzmanların birbirlerinden habersiz biçimde etkileşime girmelerini sağlamaktır. Böylece, belirli bir soruna ilişkin farklı kesimlerin düşünceleri alınarak bir görüş birliğine varılır.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Delfi tekniği çeşitli alanlarda farklı amaçlarla yaygın olarak kullanılmaktadır. Reklamcılık, pazarlama, teknoloji, ekonomi, sosyoloji, Delfinin kestirim amacıyla kullanıldığı başlıca alanlardır. Bir karar verme yöntemi olduğu için Delfi, kestirimin yanısıra yeterlik belirleme, program geliştirme, gereksinim çözümleme, bilgi toplama, öncelik ve hedef saptama gibi farklı görüşlerin biraraya gelmesini gerektiren etkinliklerde de sık kullanılmaktadır (Kalmanovitch & Rogers, 1997; Herring, 1998). Bu anlamda, tıp, politika, tarım, psikoloji, yönetim, eğitim gibi farklı alanlarda Delfi tekniğinden yoğun biçimde yararlanılmaktadır.

GELİŞİMİ

Lang (1997) Delfi tekniğinin kökenini, planlama sürecine karar vermede yaşanan güçlükleri çözebilmek için gerçekleştirilen araştırmalara dayandırmaktadır. Bu araştırmalara örnek olarak “MacGregor Effect” adı verilen çalışma gösterilmektedir. Bu araştırma, bir soruna ilişkin bireylerin grup olarak verdikleri kararların aynı soruna ilişkin bireysel kararlarından daha doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Lang’ın örnek verdiği araştırmalardan bir bölümü de, yüzyüze gerçekleştirilen toplantılara ilişkindir. Bu tür araştırmalar yüzyüze gerçekleştirilen toplantılarda sonucu etkileyebilecek çeşitli sorunların yaşandığını göstermektedir (Preble, 1983; Riggs, 1983). Toplantının bir ya da birkaç katılımcı tarafından yönlendirilmesi ve toplantılarda uzun süre bir görüş üzerinde yoğunlaşılarak bütünden uzaklaşılması yaşanan sorunlardan bazılarıdır.

Delfi tekniği bu tür araştırmaların bir sonucu olarak geliştirilmiştir. Delfi türü sayılabilecek ilk çalışma 1948 yılında at yarışlarındaki doğru bahis yüzdesini artırabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak Delfi, akademik anlamda ilk olarak 1950’li yıllarda RAND şirketinde Helmer ve Dalkey tarafından askeri ve teknoloji alanında kestirimlerden bulunma amacıyla kullanılmıştır (Helmer, 1966). Tekniğin ilk uygulamalarda elde ettiği başarı, daha sonraları başta ordu olmak üzere çeşitli kamu kuruluşlarında, özel sektör kuruluşlarında, “think tank” türü araştırma kurumlarında ve üniversitelerde kullanılmasına neden olmuştur.

TÜRLERİ

Delfi uygulamaları farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Örneğin Moore (1987), (1) gerçek zaman ve (2) geleneksel olmak üzere iki tür Delfi tekniğinden söz etmektedir. Gerçek Zaman Delfi, panel, forum, konferans gibi yüzyüze gerçekleştirilen bir toplantı sırasında ya da etkileşimli (tüm katılımcıların aynı anda hazır bulunduğu) bilgisayar konferansı sırasında gerçekleştirilmektedir. Geleneksel Delfi ise, bir izleme gurubunun (ya da bir araştırmacının) hazırladığı anketi, gelen düşünceler doğrultusunda geliştirerek çok sayıdaki katılımcıya gönderdiği ve sonuçta ortak bir görüşün oluşturulduğu tekniktir.

Woundenberg (1991) ise üç tür Delfi uygulaması olduğunu ileri sürmektedir: (1) Geleneksel Delfi, (2) Policy Delfi ve (3) Karar Delfisi. Geleneksel Delfinin temel işlevi belirgin olmayan parametrelerin (değişkenlerin) kestirimidir. Geleneksel Delfi çalışmaları özellikle bilim ve teknoloji alanlarında oluşabilecek uzun süreli değişimler üzerinde görüş birliği oluşturmak amacı taşımaktadır. Geleneksel Delfi'den farklı olarak Policy Delfi bir görüş birliği oluşturmaktan çok, sorunun çözümüne yönelik varolanlardan farklı olabildiğince çok görüşün türetilmesini ve sergilenmesini amaçlamaktadır. Öte yanda Karar Delfisi'nin amacı, sorunun farklı boyutlarıyla ilgili uzmanların sorunun çözümüne ilişkin bir karara varmalarını sağlamaktır. Bu tür çalışmalar genellikle karmaşık ve zıt görüşlerin yer aldığı konular üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Benzer bir sınıflama Strauss ve Zeigler (1997) tarafından yapılmıştır. Strauss ve Zeigler'e göre (1) sayısal, (2) yönetsel ve (3) tarihsel olmak üzere üç tür Delfi tekniği vardır. Sayısal Delfinin hedefi, bir soruna ilişkin sayısal kestirimleri belirlemektir. Bu anlamda Delfi, daha çok belirli bir tarihte (örneğin 2000 yılında) dünya nüfusunun ne kadar olacağı gibi sayısal değerlerin ya da hangi yılda bilgisayarların tam anlamıyla kendi kendini yenileyebilir duruma geleceği gibi tarihlerin kestirimine benzer durumlarda kullanılmaktadır. Yönetsel Delfi ise, sayısalardan çok sözel veriler üreten bir türdür. Bu tür Delfinin amacı, varolan ya da beklenen bir yönetim sorununa ilişkin farklı çözümler üretebilmektir. Yönetsel Delfi uygulaması sonunda ortaya konan çözümler bir grup uzman tarafından değerlendirilerek gerçekleştirilir. Tarihsel Delfi ise, belirli bir sorunun çözümüne ilişkin karar alabilmek amacıyla geçmişte benzer sorunların çözümünde uygulanan farklı yaklaşımlarından yararlanmayı içermektedir.

TEMEL ÖZELLİKLERİ VE UYGULANIŞI

Nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılınsın Delfi uygulamalarının hemen hepsi aşağıda sıralanan üç temel özelliğe sahiptir (Rossman & Carey, 1973/1995; Cochran, 1983):

1. Kimlik Saklama (anonymity-anonimlik) - Ortaya konan görüşlerin kim tarafından önerildiğinin öteki katılımcılar tarafından bilinmemesi
2. Denetimli geribeslemenin yer aldığı tekrarlama (iteration) - Katılımcılara, en az iki kez ortaya konan görüşleri iletme ve böylece kendi görüşlerini yeniden gözden geçirme olanağı tanıma
3. Görüşlerin istatistiksel ifadesi - Ortaya konan görüşlerin katılımcılar tarafından ne ölçüde benimsendiğini gösteren istatistiksel işlemlerin gerçekleştirilmesi

Ayrıca, çok küçük farklılaşmalara karşın tüm Delfi çalışmaları belirli bir dizi işlemi içermektedir. Delfi tekniğinin kullanıldığı bir çalışmada gerçekleştirilmesi gereken işlemler (geçilmesi gereken aşamalar da denilebilir) sırasıyla şunlardır (Cochran, 1983; MG Taylor Corporation, 1997; Paykoç, 1997; Herring, 1998; Murphy & Terry, 1998):

Alanyazının taranması - Üzerinde bir karara ya da görüş birliğine varılacak sorunu açıkça ortaya koyabilmek, çalışmanın amaçlarını, sınırlılıklarını, boyutlarını tanımlayabilmek, çalışmada görüşleri alınacak uzmanları seçebilmek gibi çeşitli nedenlerle soruna ilişkin alanyazında varolan çalışmaların gözden geçirilmesi

Birinci tur sorularının belirlenmesi - Alanyazın taramasına bağlı olarak sorunun hangi boyutları üzerinde katılımcıların görüşlerinin isteneceğine karar verilmesi ve bunları açık uçlu sorular haline getirmesi

Çalışma süresinin hesaplanması - Uygulama sürecinin kesinleştirilerek zaman çizelgesinin ortaya konması

Katılımcıların seçilmesi - Sorunun farklı boyutlarıyla ilgilenenleri ve sorundan farklı boyutlarda etkilenenleri temsil edebilecek uzmanların belirlenmesi

Ön görüşmelerin gerçekleştirilmesi - Seçilen katılımcılara çalışmanın amacı, uygulanışı ve süresi hakkında bilgi verilmesi ve sorunun hangi boyutlarda ele alınabileceğine ilişkin görüşlerinin sorulması

Ön çalışmanın gerçekleştirilmesi - İlk turda yer alacak soruların, çalışmaya katılması kararlaştırılan uzmanlarla benzer özelliklere sahip kişilere sorularak görüşlerinin alınması

Birinci turun uygulanması - Açık uçlu soruların katılımcılara ulaştırılarak belirlenen sürede cevaplamalarının istenmesi

Birinci tur cevapların değerlendirilmesi ve ikinci turun uygulanması - İlk turda açık uçlu sorulara verilen cevapların incelenerek kısa cümlelere dönüştürülmesi (ilk turun başarılı sayılabilmesi için katılımcıların en az % 60'ı görüş bildirmelidir) ve ikinci turda kullanılacak aracın geliştirilerek katılımcılara ulaştırılması

İkinci tur cevapların değerlendirilmesi ve üçüncü turun uygulanması - İkinci tur sonunda gelen cevaplara ilişkin bir dizi istatistiksel işlemin (ortalama, standart sapma, frekans dağılımı gibi) gerçekleştirilmesi ve bu işlemler doğrultusunda katılımcıların ikinci turda verdikleri cevapları yeniden gözden geçirmelerine olanak tanınması

Gerektiğinde dördüncü, beşinci ya da daha fazla turun uygulanması - İstenen düzeyde bir görüş birliğine varıncaya kadar üçüncü turda yapılanların tekrarlanması

Bulguların sunulması - Sorunun çözümüne ilişkin varılan karar(lar)ın ya da görüş birliğinin sunulması ve çeşitli istatistiksel işlemlerle birlikte yorumlanması

Çalışmayı gerçekleştirenin isteği, çalışmanın içeriği, katılımcıların koşulları gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak sıralanan bu aşamaların hepsi, her Delfi uygulamasında gerçekleştirilmeyebilir. Örneğin bazı uygulamalarda birinci tur (açık uçlu sorular) atlanıp, alanyazındaki kaynaklardan ve uzman görüşlerinden yararlanılarak ikinci turda kullanılan ölçme aracı oluşturulabilir.

KULLANILABİLECEĞİ DURUMLAR

Linstone ve Turoff (1975) Delfi tekniğini kullanmanın uygun olabileceği durumları şöyle özetlemişlerdir:

- Analitik tekniklerle çözümlemenin güç olduğu ve birikimli (paylaşılan) öznel değerlendirmelerin çözümde yararlı olabileceği sorunlarda
- Kapsamlı ya da karmaşık bir sorunun çözümünde, geçmişte aralarında istenen düzeyde bir iletişimin kurulamadığı ve deneyimleriyle ya da uzmanlık alanlarıyla birbirlerinden farklılaşan bireylerin (uzmanların) sahip olduğu görüşlerin gerekli olduğu durumlarda
- Yüzyüze gerçekleştirilen bir görüş alışverişinde olduğunda daha verimli biçimde etkileşebilecek birden fazla bireye gereksinim duyulduğunda
- Yüzyüze görüşmelerin sık gerçekleştirilmesinde zaman ve maliyet açısından sınırlılıklar olduğunda
- Destekleyici görüş alışverişlerinin yüzyüze görüşmelerin verimliliğini artırdığında
- Görüş farklılıklarının çok şiddetli ve kabul edilemez (tatsız) düzeyde olduğu konular üzerindeki tartışmalarda bir hakemlik uygulamasına ya da görüşlerde kimlik saklamaya (anonimliğe) gereksinim duyulduğunda
- Sonuçların geçerliğini sağlamada heterojen katılımcı yapısının korunması gerektiğinde

Özetle Delfi tekniğini, bir sorunun çözümüne ilişkin farklı görüş açılarının gerektiği durumlarda ya da çözümünde bilimsel kanıtların ve toplumsal değerlerin (görüşlerin) karışımını içeren sorunlarda kullanmanın yararlı olacağı düşünülebilir.

Esnek yapısı nedeniyle Delfi tekniğinden birçok alanda yararlanılmıştır. Delfi tekniği yönetimden psikolojiye, eczacılıktan eğitime, sosyolojiden hemşireliğe,

ekonomiden reklamcılığa hemen her alanda, uzun zamandır (1960'lerden başlayarak) kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Delfi tekniğinin temelde kestirim amacıyla kullanıldığını saptanabilir. Ancak daha önce belirtildiği gibi, Delfi'nin kullanım amacı kestirimle sınırlı değildir. Yeterlik belirleme, program geliştirme, gereksinim çözümlene, bilgi toplama, öncelik ve hedef saptama, karar verme süreçlerini hızlandırma gibi amaçlar için de Delfi tekniğinden yararlanılmaktadır.

ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Yaygın kullanımına karşın alanyazında Delfi tekniğinin etkililiğine ilişkin çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin, Enzer vd. (1971) bu tekniğin sınırlıklarını şöyle sıralamışlardır:

- Delfi çalışmaları genellikle yavaş ve zaman harcıyıcıdır. Eğer Delfi uygulamasında, geniş bir katılımcı grubuna normal posta yoluyla ulaşmak isteniyorsa, çalışma aylarca sürebilir. Ancak, bir konferans ortamında gerçekleştirilirse, turları düzenlemek ve sonuçlara ulaşmak yalnızca birkaç saatlik bir iştir.
- Delfi uygulamalarında, yüzyüze gerçekleştirilen toplantılarda gözlemlenen uyarıcılar oluşmayabilir. Başarıyla tamamlanan bir "beyin fırtınası" çalışması, yeni, yaratıcı görüşleri uyurabilecek hırs ve isteği üretebilir.
- Delfi çalışmasını yönetenler, katılımcıların özet niteliğindeki açıklamalarını yanlış yorumlayabilirler.
- Tekniğin kuramsal temelleri (felsefesi, amacı) katılımcılar tarafından yanlış anlaşılabilir.
- Uzman grubu, yanlış sonuçlar doğurabilecek oranda çok homojen olabilir ya da benzer görüşler içerebilir

Benzer biçimde, Sackman (1974) Delfi tekniğini uygulayanların genellikle deneysel verilere dayanmayan standartlara sahip olduğunu vurgulamış ve bu tekniğe ilişkin çok sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerden en önemlileri şöyle özetlenebilir:

- Delfi'nin ileri sürdüğü uzman kavramı ve geçerli uzman görüşü bilimsel olarak temelsiz ve abartmadır.
- Grup görüşünün bireyinkine göre daha doğru, bireysel ve uzaktan iletilen görüşün yüzyüze gerçekleşen toplantıdakine göre daha üstün olduğu gibi Delfi tekniğinin ileri sürdüğü ifadeler kanıtlanamamış genellemelerdir.
- Delfi sonunda oluşan görüş birliği şüphe çekicidir.
- Delfi'deki sorular ve bunlara verilen cevaplar genellikle açık değildir.

- Delfi, temelde bilinmeyen yöntemlerle seçilmiş örneklerdeki bireylerin fazla düşünülmeden geliştirilmiş geçici, ortak görüşleriyle ilgilidir. Delfi sonuçları, işlemsel olarak tanımlanan ve sistemli çalışılan davranışların, olayların tutarlı çözümlenmesi ya da kestirimleriyle bir tutulmamalı, karıştırılmamalıdır.
- Delfi'nin kimlik saklama (anonimlik) özelliği yöntemin ve bulguların anlaşılabilirliğini güçlendirmektedir.
- Delfi, karşı görüşlerin oluşturulmasını ve yaratıcı düşünmeyi engellemektedir.

Kısaca, Sackman Delfi'yi bilimsel bir yöntem olarak görmemiş ve uygulama sonuçlarının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Sackman'a tepki olarak Reiger (1986) Delfi tekniğinin, Sackman'ın şiddetle savunduğu geleneksel araştırma yaklaşımından farklı olduğunu ve yöntembilim alanına yeni bir görüş açısı kazandırmayı amaçladığını ileri sürmüştür. Ayrıca Reiger'a göre Sackman'ın eleştirilerine temel olarak aldığı araştırmalarda Delfi tekniğinin uygun biçimde kullanılması Sackman'ı yanıltmıştır. Benzer biçimde, Linstone (1978) Delfi'nin karmaşık bir sorunun çözümünde başka bir tekniğin uygulanmadığı durumlarda son çare olarak kullanılması gerektiğini ileri sürerek Sackman'ın eleştirilerine karşı tepkide bulunmuştur. Linstone, Delfi'yi öteki analitik araştırma teknikleriyle karşılaştırmanın yanlış olacağını, Delfi'nin bireysel görüşlerden çok grubun ortak yargısının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırmalarda kullanılacak uygun bir bilimsel teknik olduğunu açıklamıştır.

Delfi tekniğinin etkililiğine ilişkin yukarıda belirtilen ve bu çalışmada yer almayan ancak alanyazında (Linstone & Turoff, 1975; Moore, 1987; Welty, 1997a; Paykoç, 1997) belirtilen öteki eleştiriler aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir:

- Bilimsel yönteme uygun olmama - Başta Sackman olmak üzere çeşitli araştırmacılar Delfi'yi bilimsel olmayan bir teknik olarak değerlendirmektedirler.
- Delfi'yi gerçekleştiren uzmanın ya da uzman grubunun yanlılığı - Delfi'yi gerçekleştirecek uzman ya da uzman grubu, katılımcıların seçiminde, soruları oluşturmada ve bulguları yorumlamada kendi görüşleri doğrultusunda yanlı olabilir.
- Delfi'ye katılanların yanlılığı - Sorun üzerinde görüşleri alınmak istenen uzmanların (katılımcıların) seçiminde genellikle dikkatli olunmamaktadır. Farklı açılardan ele alınabilecek bir sorunu tek açıdan inceleyen katılımcıların oluşturacağı görüş birliği geçerli olmayabilir. Ayrıca araştırmaya katılacak olanların gönüllü olmaması yeterince görüşün biraraya getirilmesini engelleyebilir.

- Soruların açık olmaması - Delfi’de yer verilen soruların açık olmaması, katılımcıların sorulmak istenenden farklı konularda görüş bildirmelerine yol açabilir.
- Cevapların kapsayıcı olmaması - Katılımcılar sorunun tüm boyutlarına ilişkin kapsayıcı cevaplar üretemeyebilirler.
- Uç görüşlerin elenmesi - Delfi tekniğinin temel amacı görüş birliği oluşturmak olduğu için katılımcılarca fazla paylaşılmayan görüşler elenerek bir tür ortayol bulunmaya çalışılır. Ancak daha az paylaşılan görüşler de soruna ilişkin önemli bilgiler içerebilir.
- Zaman alıcı ve pahalı olması - Delfi öteki sınıflama türü grup süreçlerine göre daha uzun sürede gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, özellikle posta aracılığıyla gerçekleştirilen Delfi uygulamalarının maliyeti öteki tekniklere göre daha fazla olabilmektedir.

Yukarıda sıralanan eleştirilerin, Delfi uygulamalarının etkililiğini ve verimliliğini büyük ölçüde azalttığı düşünülebilir. Ancak, eleştiriler doğrultusunda alınacak çeşitli önlemler, Delfi’nin etkililiğini ve verimliliğinin artırılabilir (Rossman & Carey, 1973/1995; Cochran, 1983; Welty, 1997a; Welty, 1997b; Lang, 1997; Paykoç, 1997). Bu önlemler şu başlıklar altında toplanabilir.

Gerçekleştirme ekibi - Delfi, içinde doğrudan araştırılan konuyla ilişkili en az bir uzmanın ve Delfi tekniği konusunda uzman ya da uzmanların bulunduğu bir ekip tarafından gerçekleştirildiğinde, araştırma (ya da izleme) ekibinden kaynaklanan yanlıgılar engellenebilir. Bir ekip tarafından gerçekleştirilmesi güç olduğu durumlarda, araştırmacı, farklı özellikleri olan uzmanlardan uygulama sürecinde yardım alabilir.

Katılımcıların seçimi ve sayısı - Katılımcıların seçiminde dikkat edilecek en önemli nokta sorunun farklı boyutlarıyla ilgili çalışmalarda bulunanları ve sorundan farklı boyutlarda etkilenenleri temsil edebilecek uzmanların belirlenmesidir. Farklı alanlardan geliyor olmaları soruna ilişkin geliştirilecek görüşlerin zengin olmasını sağlayabilir. Ancak, farklı alanlardaki görüşleri yansıtmaları için konuyla (sorunla) hiç ilgisiz ya da yanlı görüş bildirebilecek katılımcıların seçimi araştırmanın etkililiğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Araştırmaya katılacakların, konuda uzman ya da söz sahibi olmaları gerekir. Scheele (1975) bir Delfi uygulamasında üç grup uzmanın yer alması gerektiğini ileri sürmektedir. Birinci grupta sorundan doğrudan etkilenen işveren, geliştirmeci gibi bireyler; ikinci grupta, doğrudan sorunla ilgili çalışan ve bu konuda uzmanlaşan kişiler yer almaktadır. Üçüncü ve son grupta ise, soruna ilişkin farklı görüşler ortaya koyarak bir tür kışkırtıcı (provokatör) rolü üstlenebilecek kişiler bulunmaktadır. Ayrıca, katılımcıların sayısı da araştırmanın etkililiğini ve verimliliğini etkileyebilir. Genellikle ne kadar fazla uzman görüşü biraraya getirilirse o kadar etkili olur

görüşü benimsenmektedir. Ancak, çok sayıda katılımcıya ulaşmanın zaman ve maliyet açısından güç olması belirli bir sınırlama getirmeyi zorunlu kılmaktadır. Alanyazında bir Delfi uygulaması için uygun görülen katılımcı sayısı 20-30 arasında değişmektedir. Bu noktada dikkat edilecek konu, seçilen uzmanların ait oldukları grubun özelliklerini temsil edebilme yetenekleridir. Örneğin Scheele'nin yukarıda açıklanan grupları temel alındığında, her üç grupta yer alan uzmanlar sıralandıktan sonra önceden belirlenen ölçütler doğrultusunda bu grupların görüşlerini temsil edebilecek bireyler katılımcı olarak seçilmelidir. Öte yanda, iletişim alanındaki gelişmeler dikkate alınarak katılımcı sayısı yalnızca 20-30 arasında sınırlandırılmayabilir. Özellikle 1990'lı yıllarda sık kullanılmaya başlanan bilgisayar ağları, elektronik posta, bilgisayar konferansı, uzaktan dosya aktarımı gibi olanaklar sağlamaktadır. Bu olanaklar Delfi tekniğinin uygulanmasında rahatlıkla kullanılabilir. Böylece, çok geniş bir katılımcı kitlesinin görüşleri biraraya getirilebilir. Ancak bu durumun gelen cevapların yorumlanması ve değerlendirilmesinde güçlüklerle yol açabileceği unutulmamalıdır.

Açık sorular - Delfi farklı kesimlerden gelen uzmanların görüşleriyle ilgilendiği için sorulan sorular her katılımcı tarafından rahatlıkla anlaşılır olmalıdır. Bunu sağlayabilmek için olabildiğince herkesin anlayabileceği ortak bir dil kullanılmalı, çok özel kavram ya da ifadelerle yer verilmemeli ve gerektiğinde görsel materyaller gibi çeşitli ileti biçimlerinden yararlanılmalıdır. İlk turda açık uçlu soruların kullanılması, ikinci ve daha sonraki turlarda birinci turdan elde edilen veriler doğrultusunda likert türü ölçeklerin hazırlanması en sık tercih edilen yöntemdir. Soruların hazırlanışında biçimsel olarak dikkat edilecek noktalar, çok uzun ya da çok kısa olmamaları (yaklaşık olarak 20-25 kelime içermesi), tam olarak belirtilmek istenen görüşü yansıtmaları, gerekmedikçe fazladan bir açıklama içermemeleri, basit ve yalın olmalarıdır. Ayrıca, sorulardan önce katılımcılara yol gösterecek ve onlardan neler beklendiğini hatırlatacak -gerektiğinde örnek bir soru ve cevabı içeren- bir yönlendirme bölümü bulunmalıdır. Bunların yanısıra, hazırlanan sorular katılımcılara gönderilmeden önce, katılımcılarla aynı özelliklere sahip kişilerle bir ön denemesi yapılmalıdır. Ön deneme sonunda elde edilen veriler doğrultusunda sorular düzenlenmelidir.

Kapsam - Bazı durumlarda ilk turda yer alacak soruların hazırlanmasında alanyazının yanısıra katılımcıların görüşleri de alınır. Böylece çalışmanın sorunun tüm boyutlarını kapsaması hedeflenir. Ayrıca, bazen ilk tur sonunda katılımcılardan gelen cevaplar yeterince kapsayıcı olmayabilir. Bu durumda alanyazından yararlanarak araştırma ekibi ya da araştırmacının kendisi çeşitli ifadeler ekleyebilir.

Sık ve az tekrarlanan görüşler - Özellikle ikinci turda cevapları biraraya getirirken sık tekrarlanan görüşlerin yanısıra az tekrarlanan, ancak alanyazının

desteklediği görüşlere de yer verilmesi, farklı görüş açılarının geliştirilmesinde yararlı olabilir.

Ön görüşme - Delfi tekniğinin uygulanmasında önemli aşamalardan biri katılımcılarla ön görüşmelerin gerçekleştirilmesidir. Ön görüşmede katılımcılara çalışmanın amacı, uygulanışı ve süresi hakkında bilgi verilir ve sorunun hangi boyutlarda ele alınabileceğine ilişkin görüşleri sorulur. Böylece, hem araştırmanın kapsamlı olması sağlanabilir hem de katılımcıların istekli davranmaları kışkırtılabilir (katılımcılar güdülenebilir). Ön görüşmeler, Delfi uygulamalarında sık rastlanan düşük cevaplama oranı sorununa çözüm de olabilmektedir.

Başka bir teknik - Bazen cevaplar yetersiz kalabilir ya da açık olmayabilir. Bu nedenle anketin yanısıra başka bir tekniğin uygulanması çalışmanın etkililiğini ve verimliliğini artırabilir. Örneğin ön görüşmede olduğu gibi her tur sonunda katılımcılarla tek tek gerçekleştirilecek yüzyüze görüşmeler, katılımcıları güdüleme ve cevapların bir tür sağlaması olması açılarından yararlı olabilir. Ayrıca bu görüşmelerde elde edilecek veriler, yazılı olarak ifade edilmeyen farklı görüşlerin ortaya çıkmasını da sağlayabilir. Bunların yanısıra, görüşme gibi bir tekniğin anket çalışmasıyla birlikte kullanılması, aynı anda nicel ve nitel özellikler içeren bir araştırmanın gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yöntembilim alanında son yıllarda kabul edilen bir görüşe göre nitel ve nicel araştırmaların kendilerine özgü sınırlılıkları bulunmaktadır; bu sınırlılıkların araştırma sonuçları üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak için nitel ve nicel araştırma tekniklerini birarada kullanmak etkili olabilir. İki tür araştırmanın birarada kullanılmasının, Delfi bulgularını daha geçerli ve güvenilir kıldığından söz edilebilir.

İstatistiksel işlemler - Delfi tekniğinin ikinci turu sonunda elde edilen görüşler üzerinde standart sapma, ortalama, frekans gibi çeşitli istatistiksel işlemler yapılır. Böylece, ortaya konan görüşlerin katılımcılar tarafından ne ölçüde benimsendiği istatistiksel olarak belirlenir. Ayrıca araştırmanın amaçlarına bağlı olarak, farklı katılımcı grupları (araştırmacılar-geliştirmeciler, işverenler-geliştirmeciler gibi) cevaplarının karşılaştırılması ya da bir cevabın farklı turlarda ne ölçüde tutarlı (kararlı) olduğunun belirlenmesi gibi konularda da t testi, kay kare gibi çeşitli istatistiksel işlemler yapılabilir.

Alanyazındaki kaynaklar yukarıda sıralanan öneriler doğrultusunda gerçekleştirilen bir Delfi uygulamasının tamamen bilimsel yöntemeye uygun ve elde edilen sonuçların şüphe çekicilikten uzak olduğunu vurgulamaktadır (Rossman & Carey, 1973/1995; Cochran, 1983; Welty, 1997b; Lang, 1997).

GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK

Delfi gibi görüş birliği oluşturmaya yönelik bir tekniğin bilimsel anlamda geçerli ve güvenilir olduğunu değerlendirmek oldukça güçtür. Bu tür teknikler katılımcı görüşlerinin belirlenmesine dayanır ve bulgular genellikle bireye ya da duruma (soruna) özeldir. Delfi gibi tekniklerin kullanıldığı çalışmalar, karşılaştırmalara pek olanak tanımayacak biçimde farklılaşırlar.

Ancak, Delfi tekniğinin geçerliğini değerlendirmek için kapsam geçerliğine bakılabilir. Başka bir deyişle, Delfi çalışmalarında çoğunlukla içerik geçerliği aranır. İçerik geçerliğinin sağlanması için uzman görüşlerinden ve alanyazından yararlanılır (Paykoç & Ok, 1990).

Delfi tekniğinin güvenilirliğine ilişkin çalışmaları gerçekleştirmek, yukarıda belirtilen uygulamalardaki farklılaşmalar nedeniyle oldukça zordur. Woundenberg (1991) Delfi'nin, ancak işe koşulduğu sorunlara ilişkin uygulanmış başka görüş birliği oluşturma teknikleriyle karşılaştırılarak güvenilirliğinin sınanabileceğini ileri sürmektedir. Bu amaçla, örneğin RAND örgütünde tekniğin güvenilirliğine ilişkin bir dizi karşılaştırma amaçlı çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalardan 13'ü Delfi'nin karşılaştırıldığı öteki tekniklere göre daha etkili ve verimli olduğunu desteklerken iki araştırmada daha az etkili ve verimli olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara dayanılarak Delfi'nin görüş birliği oluşturma, karar verme, öncelikleri belirleme gibi konularda en az öteki teknikler kadar güvenilir olduğu vurgulanmıştır (Paykoç & Ok, 1990).

Ayrıca, bir önceki bölümde sıralanan tüm önerilerin, Delfi tekniğinin geçerliğini ve güvenilirliğini artırmak amacı taşıdığı ileri sürülebilir.

EĞİTİM İLETİŞİMİ ALANINDA DELFI TEKNİĞİ

Delfi, hem eğitim iletişiminin etkilendiği (ya da katkı aldığı) alanlardaki hem de doğrudan alandaki araştırma ve gerçekleştirme etkinliklerinde de bazen tercih edilmiştir, edilmektedir.

Eğitim iletişiminin temelde eğitim, iletişim, psikoloji, yönetim ve mühendislik alanlarından etkilendiği daha önce belirtilmişti. Bu alanlarda Delfi tekniği yaygın kullanım olanağı bulabilmiştir. Örneğin eğitimde, yüksek öğretim programlarının geliştirilmesinde (Reeves & Jauch, 1978; aktaran Paykoç & Ok, 1990); iletişimde, yetiştirme programlarının değerlendirilmesinde; yönetimde, kariyer yönlendirme gereksinimlerinin çözümlenmesinde (Jeffery vd., 1995), mühendislikte, üniversiteler ile endüstri kuruluşları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde (Iverson & Jorgensen, 1987) Delfi tekniği işe koşulmuştur.

Delfi, eğitim iletişimiyle doğrudan ilişkili araştırmalarda da sık kullanılan bir tekniktir. Örneğin, eğitim alanında gelecekte yer alabilecek yeni teknolojileri ve bunlara ilişkin eğilimleri belirlemede Delfi tekniği sık kullanılmıştır. Japonya, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri bu tür kestirim çalışmalarının sık yapıldığı ülkelerdir (Tuckett vd., 1997). Benzer biçimde, eğitim iletişiminin belirli bir alanında yer alan araştırmacıların ve geliştirmecilerin yeterliklerini saptamada da Delfi en uygun teknik olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmalara örnek olarak Thach ve Murhpy'nin (1995) uzaktan öğretim alanında çalışan uzmanların yeterliklerini belirleme amacıyla gerçekleştirdikleri araştırma ve McNeil (1997)'in çokortamlı öğretim programı üretmede geliştirmecilerin sahip olması gereken yeterlikleri saptamaya yönelik çalışması verilebilir.

Öte yanda Delfi, eğitim iletişimi alanında bir araştırma tekniği olmanın yanısıra bir görev çözümleme yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Öğretim tasarımı sürecinin ilk aşaması olan çözümlemede, gereksinimlerin, görevlerin ve içeriğin belirlenebilmesi için bazen uzman görüşlerine gereksinim duyulabilir. Bu durumlarda Delfi etkili bir çözümleme tekniği olarak kullanılabilir (Jonassen & Hannum, 1995).

Alanyazındaki çalışmalar göstermektedir ki Delfi, eğitim iletişimi alanında geleceğe ilişkin kestirimlerde bulunma, yeterlikleri, öncelikleri, hedefleri belirleme, gereksinimleri çözümleme, programları geliştirme ve değerlendirme gibi çeşitli amaçlara yönelik olarak kullanılacak uygun bir tekniktir.

TÜRKİYE'DE DELFI ÇALIŞMALARI

Delfi'ye ilişkin olarak Türkiye'de yapılan çalışmaların büyük bir bölümü betimleme düzeyinde ve çeviri niteliğinde kalmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak Ceyhan'ın (1987) Delfi tekniğini genel özellikleriyle açıkladığı makale, Cochran'ın (1983) ODTÜ Eğitim Bilimleri Bölümü öğretim üyesiyken yayınladığı Delfi tekniğinin uygulanışını açıklayan çalışma, Paykoç ve Ok'un (1990) genel olarak Delfi tekniğini ve Türkiye'de bu tekniğe yönelik çalışmaları tanıttıkları yazı gösterilebilir.

Türkiye'de Delfi tekniğinin kullanıldığı araştırmalar ise oldukça az sayıdadır. Bu araştırmalardan biri, ana-babaların çocuklarına daha nitelikli bir eğitim vermede karşılaştıkları problemleri incelemek amacıyla Paykoç ve Cochran (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ilk, orta ve yüksek öğretim düzeylerinde yabancı dille eğitim veren okulların tercih edilme nedenleri, bu tür okullara giriş için hazırlanma yolları ve bu okullar önündeki yığılmayı önlemede işe koşulabilecek öneriler incelenmiştir. Çalışma, ODTÜ'de çalışan ve çocukları bu tür okullara girme durumunda olan 25 ana ya da baba üzerinde gerçekleştirilmiştir.

İlk turda ana-babalara beş açık uçlu soru sorularak görüşleri alınmıştır. Bu turda elde edilen görüşler doğrultusunda geliştirilen likert tipi ölçek ikinci tur için tekrar ana-babalara gönderilmiştir. İkinci tur sonunda elde edilen bulguların ortalaması ve çeyrek dağılımları hesaplanmıştır. Üçüncü turda likert ölçeği, ikinci tur sonunda elde edilen hesaplamalarla birlikte tekrar gönderilmiştir. Bir önceki turda gerçekleştirilen hesaplamalar üçüncü tur sonunda elde edilen bulgulara da uygulanmış ve görüş birliği elde edilen sonuçlar ortaya konmuştur. Bu çalışmada, ayrıca ana-babaların ikinci ve üçüncü turda verdikleri cevaplar karşılaştırılmıştır. Yapılan kay kare hesaplamaları iki tur arasında anlamlı bir fark olmadığını desteklemiştir.

Türkiye’de Delfi tekniğinin kullanıldığı araştırmalardan bir başkası Ok (1986) tarafından gerçekleştirilen yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Ok, öğretmenlerin kendi eğitim gereksinimlerini belirlemelerini ve bu gereksinimleri öğrencilerin, farklı branşlardaki öğretmenlerin nasıl algıladıklarını saptamayı amaçlamıştır. Çalışmada örneklem olarak seçilen 27 öğretmene likert tipi Delfi anketi ve 444 öğrenciye yine likert tipi öğrenci anketi uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde yüzde, standart sapma, frekans ve frekans yüzdesi hesaplamaları yapılmıştır. Ayrıca araştırmada, ikinci ve üçüncü turda verilen cevapların değişkenliği karşılaştırılmıştır. Bu amaçla yararlanılan t testi iki tur cevapları arasında anlamlı bir farkı desteklememiştir.

Alanyazına dayanarak Türkiye’de Delfi’nin pek tanınmayan ya da tercih edilmeyen bir teknik olduğu ileri sürülebilir. Özellikle eğitim iletişimi alanında Delfi tekniği hemen hiç kullanılmamıştır. Oysa dağınık görüşlerin yer aldığı eğitim iletişimi gibi alanlardaki sorunların çözümünde Delfi tekniği etkili olabilir.

SONUÇ

Adını Eski Yunan efsanelerinden alan Delfi, bir sorunun çözümünde farklı uzman görüşlerinin biraraya getirildiği bir teknik olarak tanımlanabilir. Delfi tekniği, özellikle bir sorunun çözümünde bilimsel kanıtlarla birlikte toplumsal değerlerin de gerektiği durumlarda kullanıldığında etkili olmaktadır. Bu tekniğin en önemli özelliği olarak ortaya konan görüşlerin kim tarafından önerildiğinin öteki katılımcılar tarafından bilinmemesi ya da kimlik saklama (anonimlik) gösterilebilir. Ayrıca, denetimli geribeslemenin yer aldığı tekrarlama ve ortaya konan görüşlerin istatistiksel ifadesi Delfi tekniğinin öteki önemli özellikleridir.

Delfi, aslında bir dizi ardışık araştırmadan oluşan bir tekniktir. Bu tekniğin kullanıldığı çalışmalarda öncelikle alanyazın araştırılır. Bu araştırma sonunda elde edilen bulgulardan yararlanılarak açık uçlu soruların yer aldığı bir anket (bazen görüşme formu) hazırlanır. Araştırma süresinin hesaplanmasından sonra

araştırmaya katılacak uzmanlar seçilir ve her biriyle ön görüşme yapılır. Daha sonra birinci tur için hazırlanan anket gönderilir. Birinci tur sonunda elde edilen bulgulardan yararlanılarak başka bir anket geliştirilir. İkinci turda kullanılacak bu anket genellikle likert tipindedir. Bu anket sonunda elde edilen bulgulara ilişkin olarak çeşitli istatistiksel işlemler gerçekleştirilir. Üçüncü turda, ikinci tur anketi, istatistiksel işlemler sonunda elde edilen bulgularla birlikte tekrar gönderilir. Böylece, katılımcıların verdikleri cevapları yeniden gözden geçirmeleri sağlanır. Delfi tekniği, çoğunlukla üçüncü turda elde edilen cevaplar üzerinde çeşitli istatistiksel hesaplamaların gerçekleştirilmesiyle sona erer. Ancak, istenen düzeyde bir görüş birliği sağlanamadığı durumlarda üçüncü turda yapılan işlemler dördüncü beşinci ya da daha fazla turda tekrarlanarak devam edebilir.

Delfi tekniğine karşı çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Gerçekleştirenlerin yanlılığı, katılımcıların seçimindeki sorunlar, soruların açık olmaması, zaman alıcı ve pahalı olması bu eleştirilerden bazılarıdır. Ancak tüm bu eleştiriler -ki Delfi tekniğinin sınırlılıkları olarak değerlendirilebilir- çalışmanın bir ekiple gerçekleştirilmesi, çalışmaya soruyla doğrudan ilişkili ancak farklı boyutlarda etkilenenlerin ve etkileyenlerin seçilmesi, çok uzun ya da çok kısa olmayan açık soruların hazırlanması, çalışmanın kapsamlı olabilmesi için alanyazından süreç içinde de yararlanılması, gerektiğinde sık yer almayan ancak alanyazının desteklediği ya da sorunun çözümüne farklı bir boyut kazandırabilecek görüşlere de yer verilmesi, katılımcılarla sık sık görüşmelerin gerçekleştirilmesi, çalışma süresince ve sonunda elde edilen veriler üzerinde çeşitli istatistiksel işlemlerin gerçekleştirilmesi gibi uygulamalarla çürütülebilir.

Delfi, alanyazında daha çok kestirim amacıyla kullanılan bir teknik olarak tanınmaktadır. Teknoloji, ekonomi, sosyoloji bu tekniğin kestirim amacıyla kullanıldığı başlıca alanlardır. Ancak Delfi, tıp, politika, mühendislik, tarım, psikoloji, yönetim, eğitim gibi çeşitli alanlarda yeterlik belirleme, program geliştirme, gereksinim çözümleme, bilgi toplama, öncelik ve hedef saptama gibi farklı görüşlerin biraraya gelmesini gerektiren etkinliklerde de sık kullanılmaktadır.

Delfi'nin sık kullanıldığı alanlardan biri de eğitim iletişimidir. Eğitim iletişimi alanında Delfi daha çok yeterlik belirleme ve program geliştirme amaçlarıyla kullanılmıştır. Delfi, ayrıca, eğitim iletişimi alanında bir gereksinim çözümleme tekniği olarak da tanınmaktadır.

Ancak, Türkiye'de Delfi tekniği sık kullanılmamıştır. Yapılan çalışmalar genellikle tekniği tanımlama amacıyla ve çeviri niteliğinde kalmıştır. Delfi'nin kullanıldığı araştırmalar ise oldukça azdır. Özellikle eğitim iletişimi alanında Delfi hiç kullanılmamıştır. Oysa Delfi'nin, Türkiye'de başta eğitim iletişimi olmak üzere dağınık görüşlerin yer aldığı alanlarda yeterliklerin saptanması, programların

geliştirilmesi, önceliklerin belirlenmesi, geleceğe ilişkin kestirimlerde bulunulması, gereksinimlerin çözümlenmesi gibi amaçlar doğrultusunda kullanılacak etkili, verimli ve çekici bir teknik olduğu ileri sürülebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ceyhan, E. (1987). "Delfi Tekniği". **Eğitim ve Bilim**. 11(64), 63-64.
- Cochran, S. W. (1983). "The Delphi Method: Formulating and Refining Group Judgments". **Journal of Human Sciences**. 11(2), 111-117.
- Enzer, S., W. Boucher & F. D. Lazer (1971). **Futures Research As An Aid To Government Planning In Canada: Four Workshop Demonstrations**. Middletown, CT: Institute for the Future.
- Helmer-Hirschberg, O. (1966). **The Use Of The Delfi Technique In Problems Of Educational Innovations**. Santa Monika, CA: RAND.
- Herring, M. (1998, January). **Delphi/Definitions** [online]. Available: <http://www.public.iastate.edu/~mherring/delphi.html>
- Iverson, S. C. & J. E. Jorgensen (1987). "Directions For University-Industry Cooperative Research And Training". **Engineering Education**. 78(2), 133-136.
- Jeffery, G., G. Hache & R. Lehre (1995)." A Group Based Delphi Application: Defining Rural Career Counseling Needs". **Measurement and Evaluation in Counseling and Development**. 28 (1), 45-60.
- Jonnassen, D. H. & W. H. Hannum (1995). "Analysis Of Task Analysis Procedures". Ed: G. J. Anglin. **Instructional Technology: Past, Present, And Future** (2nd ed.). Englewood, CO: Libraries Unlimited.
- Kalmanovitch, T. & T. Rogers (1997, December). **A Sampler Of Recent Studies Using The Delfi Technique** [online]. Available: <http://www.psych.ucalgary.ca/CourseNotes/PSYC413/Assignments/LabManual/proj2/biblio.html>
- Lang, T. (1997, December). **An Overview Of Four Futures Methodologies** [online]. Available: <http://www.soc.hawaii.edu/~future/j7/LANG.html>

- Linstone, H. (1978). "The Delphi Technique". Ed: J. Fowles. **Handbook Of Futures Research**. Westport: Greenwood.
- Linstone, H. & Turoff, M. (1975). "Introduction". Ed: H. Linstone & M. Turoff. **The Delphi Method: Techniques And Applications**. Reading, MA: Addison-Wesley
- (1975). **The Delphi Method: Techniques And Applications**. Reading, MA: Addison-Wesley
- McNeil, S. (1997, December). **A Practitioner Validated List Of Competencies Needed For Courseware Authoring** [online]. Available: <http://www.coe.uh.edu/~smcneil/author.html>.
- MG Taylor Corporation (1997, December). **Delphis** [online]. Available: <http://www.mgtaylor.com/mgtaylor/jotm/winter97/delphis.htm>.
- Moore, C. M. (1987). **Group Technique For Idea Building** (Applied Social Research Series, 9). Newbury Park, CA: Sage.
- Murphy, T. H. & R. Terry (1998, January). **Opportunities And Onstacles For Distance Education In Agricultural Education** [online]. Available: <http://www.ssu.missouri.edu/SSU/AgEd/NAERM/s-a-1.htm>.
- Ok, A. (1986). "A Study On Determination Of Teacher Perceived Training Needs In Relation To Teacher Behavior And Teacher Branch". Unpublished Master's Degree Thesis, METU, Ankara.
- Paykoç. F. (1997, Aralık). **Delfi Tekniği** (personal communications).
- Paykoç, F. & S.W. Cochran (1985). "Problems Faced By Parents In Providing Quality Education For Their Children: A Delphi Study". **Journal of Human Sciences**. 4(1), 103-119.
- Paykoç, F. & A. Ok (1990). "Delfi Tekniği İle Türk Eğitim Sistemindeki Bazı Problemlerin İncelenmesi". **Eğitim ve Bilim**. 75(14), 14-21.
- Preble, J. (1983). "Public Sector Use Of The Delphi Technique". **Technological Forecasting and Social Change**. 23, 75-88.
- Reeves, A. G. & R.L. Jauch (1978). "Curriculum Development Through Delphi". **Research in Higher Education**. 8(2), 157-168.

- Reiger, W. (1986). "Directions in Delphi Developments: Dissertations And Their Quality". **Technological Forecasting and Social Change**. 29, 195-204.
- Riggs, W. (1983). "The Delphi Technique: An Experimental Evaluation". **Technological Forecasting and Social Change**. 23, 89-94.
- Rossmann, M. H. & D.M. Carey (1995). "Yetişkin Eğitimi Ve Delfi Tekniği: Açıklama Ve Uygulama". Çev: S. Ç. Peker. **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**. 7, 233-237 (Asıl baskı tarihi 1973).
- Sackman, H. (1974). **Delphi Assesment: Expert Opinions, Forecasting, And Group Process** (Tech. Rep. No. R-1283-PR). Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Scheele, S. (1975). "Reality Construction As A Product Of Delphi Interaction". Ed: H. Linstone & M. Turoff. **The Delphi Method: Techniques and Applications**. Reading, MA: Addison-Wesley
- Strauss, H. J. & L.H. Zeigler (1997, December). **The Delfi Technique and Its Uses in Social Sciences Research** [online]. Available: <http://www.psych.ucalgary.ca/CourseNotes/PSYC413/Assignments/LabManual/proj2/sandz.html>
- Thach, E. C. & K.L. Murhpy (1995). "Competencies For Distance Education Professionals". **Educational Technology Research and Development**. 43(1), 57-79.
- Tuckett, J., P. Thomas, S. Jones & J. Meech (1997). **The Future Of Technology in Education: The Results Of Part 1 of the MMU, Delphi Survey** [online]. Available: <http://www.csm.uwe.ac.uk/faculty/cpim/MMU/survrepo3.html>.
- Welty, G. (1997a). **Some Problems Of Selecting Delphi Experts For Educational Planning An Forecasting Exercises** [online]. Available: http://130.108.134.29/Dept/Soc_ATH/Wlety/DELPHI73.htm.
- (1997b). **A Critique Of Some Long-Range Forecasting Developments** [online]. Available: http://130.108.134.29/Dept/Soc_ATH/Wlety/ISI-71.htm.
- Woundenberg, F. (1991). "An Evaluation of Delphi". **Technological Forecasting and Social Change**. 40, 131-150.

BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÖĞRETİMİN TASARIMLANMASINDA ÖĞRENME BAĞLAMLI

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇALIŞKAN*
Doç. Dr. Ali ŞİMŞEK*

ÖZET

Öğrenme kuramları öğrenmenin nasıl ortaya çıktığını ve öğretilecek içeriğin nasıl düzenlenmesi gerektiğini farklı şekillerde açıklamaktadır. Bazı kuramlar öğrenmenin oluşabilmesi için dış çevrenin düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmüş ve önceden belirlenmiş bir içeriğin öğrencilere aktarılmasını savunmuştur. Başka kuramlar da öğrenciyi merkez alarak, öğrenmenin içsel bir süreç olduğunu belirtmiştir. Örneğin yapıcı kuram, öğrencinin kendisi dışında hazırlanan bir bilgiden çok, farklı bilgiler arasından kendi özelliklerine göre yapılandıracağı bilgiyi öğrendiğini ileri sürmektedir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin belirli özelliklerinden uyarlanarak bireyselleştirilen içeriğin, başka stratejilere göre daha etkili olduğunu belirtmektedir. İçerik, öğrencilerin yaşantılarıyla ilişkilendirilebildiği oranda daha anlam kazanmaktadır. Yine literatür, öğrencilerin kendi yaşantılarından örnekler taşıyan içeriğin onları daha fazla güdülediğini ve yeni öğrenilen bilginin daha kalıcı olduğunu açıklamaktadır. Bu çalışmada, bilgisayar destekli öğretimi etkili kılabilecek şekilde öğrenme içeriğinin nasıl düzenlenmesi gerektiği tartışılmaktadır. İlgili literatür taranarak, kuramların öğrenme içeriğinin düzenlenmesini nasıl ele aldığı incelenmiş, ardından araştırma bulgularına dayalı olarak bilgisayar destekli öğretimde öğrenme bağlamına ilişkin yönlendirici ilkeler ortaya konulmuştur.

Bağlam, "bir söz ya da davranışın içinde geliştiği ve ona anlam kazandıran çevre" olarak tanımlanmaktadır (Webster's Dictionary, 1986:283). Hangi ortamda olursa olsun, öğrenme, bir bağlam içinde gerçekleşir. Diğer bir deyişle, insanların yaşantı birikimlerine kattığı her olay bir bağlam içinde yer alır. Bağlamın türü ve yapısı da, olayların anlamını ve yapısını şekillendirmektedir (Glover, Ronning & Bruning, 1990). Bu çalışmada bağlam, öğrencilerin daha önceki birikimlerinden oluşan ve yeni bilgilerin yapılandırılmasını sağlayan öğrenme içeriği ile ilgili her türlü yaşantı olarak ele alınmaktadır.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Farklı öğrenme kuramları, öğrenme içeriğinin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusuna farklı yaklaşmıştır. Öğretme-öğrenme süreçlerinin tasarımını etkileyen, dolayısıyla öğretim uygulamalarını biçimlendiren iki temel yaklaşım vardır; nesnelcilik (objectivism) ve yapıcılık (constructivism) (Jonassen, 1991a). Önceden belirlenmiş bir içeriğin öğrencilere öğretilmesi görüşünü temel alan nesnelci görüş, uzun bir süre öğrenme-öğretme etkinliklerine yön veren davranışçı akımı ve daha sonra belirli açılardan bu akımı eleştiren bilişsel kuramı kapsar.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında öğrenme alanına hakim olan davranışçı kuram, öğrenmeyi, davranışlardaki gözlenebilir ve ölçülebilir değişikliklerle açıklamıştır (Gagné & Brings, 1985). Öğrenme, davranışsal çıktılarla tanımlandığından, davranışçılar, zihinsel süreçleri açıklamayı ya da bu süreçlerin öğrenme sürecindeki işlevini araştırmayı gereksiz bulmuşlardır. Öte yandan, yirminci yüzyılın diğer yarısında, öğrenme sürecinde zihinsel işlemlerin önemini vurgulayan bilişsel kuram etkisini göstermiştir. Bilişsel kuram, öğrenmenin sadece gözlenebilir davranış değişiklikleri olmadığını, öğrenmeye zihinsel bazı süreçlerin de etkide bulunduğunu savunmuştur. Bilişsel kurama göre öğrenme, davranışsal tepkilerden çok, öğrencilerin ne bildiği ve bu bilgiyi nasıl edindikleri ile açıklanabilir. Tüm bu süreçler öğrenmenin vazgeçilmez bir ögesi olan zihinle ilişkilendirilmektedir.

Davranışçı kuramın bütün özelliklerini sergileyen programlı öğretim, öğrenme işinin anlamlı ve küçük parçalara bölünmesi ilkesine dayanır. Böylece, öğrencilerin sunulan içeriği, ardışık adımlar biçiminde almaları garantilenmiş olmaktadır. Diğer yandan, bilişsel kuramın özelliklerini sergileyen teknolojilerin bir çoğu da öğrenmeyi, herhangi bir alandaki uzman düşünme tarzını modelleyerek ele almaktadır.

Gerek davranışsal, gerek bilişsel teknolojilerin amacı, öğrencilerin dışında bir gerçek olarak kabul edilen dünyayı öğrencilere resmederek, onların kendi anlamlarını yapılandırmasına fırsat vermeden, çevrenin kabul ettiği bilgiyi onlara aktarmaktır. Davranışçı ve bilişsel kuramlar, üzerinde herkesin anlaşabileceği bir bilgi kavramı olduğunu ve bu bilginin alınması ya da yapılandırılması sürecinin herkes için aynı olduğunu savunur. Davranışçı kuramcılar davranışlar üzerinde yoğunlaşırken, bilişsel kuramcılar da öğrencilerin içindeki gerçeği yeniden üretmeye yönelik bilgi işleme süreçleriyle ilgilenmişlerdir. Bunun sonucu olarak, gerek öğretim tasarımcıları, gerek eğitim alanındaki araştırmacılar, bilginin edinilmesinden çok, bilginin nasıl aktarılacağı süreci ile ilgilenmişlerdir (Jonassen, 1991b).

Davranışçı ve bilişsel kuramların temsil ettiği nesnelci görüşten sonra, alanda etkili olan diğer bir görüş de yapıcı kuramdır. Yapıcı kurama göre bireyler gerçek

sorunları diğer bireylerle işbirliği yaparak çözümler ve bunun sonunda bilgilerini kendileri yapılandırır (Newby vd., 1996). Bu kuramın savunucuları, "doğru" olarak kabul edilen tek bir nesnel görüşün bulunmadığını, öğrencilerin, farklı yaşantılarından dolayı farklı "doğrularının" olabileceğini ve bu nedenle de öğrencinin kendi anlam ve yorumunu yapılandırarak öğrenmeyi gerçekleştirebileceğini ileri sürer. Yapıcı kuramın özellikle üzerinde durduğu konulardan biri de, öğretimin öğrencilerin yaşantılarıyla ilgili bağlamlarda gerçekleşmesidir (Jonassen, 1991b).

Yapıcılık, gerçeğin, daha çok öğrencinin zihninde olduğunu savunur. Öğrenci gerçeği kendisi yapılandırır ya da en azından önceki yaşantıları yardımıyla onu yorumlar. Nesnelcilik, öğrenme işinin öğeleri üzerinde yoğunlaşırken, yapıcılık bilgiyi nasıl işlediğimiz üzerinde durur. Bilginin nasıl yapılandırıldığı, olayları ya da nesnelere yorumlamayı sağlayan daha önceki yaşantıların, zihin yapılarının ve inançların bir işlevidir. Yapıcı görüş, öğrenmenin, bireylerin kendi yaşantılarından anlam yaratmasını sağlayan bir süreç olduğu görüşüne dayanır. İnsanlar, dışımızdaki dünyayı onun içindeki yaşantılarıyla ve yine ona karşı olan inançlarıyla belirli biçimlerde farklı algılar.

Günümüzde yapıcı kuramı destekleyen birçok yaklaşım bulunmaktadır. Durumlu biliş (situated cognition), bilişsel çıraklık (cognitive apprenticeship), bilişsel esneklik (cognitive flexibility), bağlamlı öğrenme (anchored instruction) ve mikro-dünyalar (microworlds) bu yaklaşımların başlıcalarıdır. Durumlu biliş yaklaşımı, öğrenmenin etkili olabilmesi için bir bağlam içinde sunulması gerektiğini savunur. Böylece bağlam, öğrenme için gerçek bilgi zeminini oluşturmaktadır. Öğrenmeye bu açıdan bakan yaklaşımlardan biri de bilişsel çıraklıktır (Brown vd., 1988). Bilişsel çıraklık, benzer bir yaklaşımla öğrencilerin usta-çırak ilişkisindeki gibi bir çıraklık sürecinden geçmeleri gerektiğini öne sürer (Collins, 1990). Nasıl bir usta, öğrencisine önceden hazırladığı belirli bir içeriği sunarak öğretilmezse, öğretmenler de önceden belirlenmiş içeriği çalışmak yerine gerçek problemler üzerinde yoğunlaşmalıdırlar. Öğretmen, bu problemleri çözmede bir yardımcı ve çözümleyici görevini üstlenmiştir.

Bir diğer yaklaşım, öğrencilere farklı görüş açılarının sunulmasını destekleyen bilişsel esnekliktir. Bu yaklaşım, içeriğe ilişkin bir çok bakış açısı ve tanımlamalar sağlar (Spiro vd., 1988). Sadece tek bir nesnel gerçeklik olamayacağından, öğrencilere birçok örnek olay verilerek bu olayların içine farklı görüş açıları yerleştirilmektedir.

Yapıcı kuramın bir başka yaklaşımı da bağlamlı öğrenmedir. Bu yaklaşım, öğrenciye mümkün olduğunca zengin ve gerçekçi bir öğretim ortamı sunmayı amaçlamaktadır. Bir başka yaklaşım olan mikro-dünyalarda ise, öğrenciler bireysel

keşiflerle ve buluşlarla belirli bir içerik hakkında bilgi alırlar. Burada yaratılmak istenen ortam, gerçeğinin küçük, fakat eksiksiz bir kopyasıdır.

Tüm bu yaklaşımlar bilişsel ve yapıcı görüşlere dayanmaktadır. Yine de bu yaklaşımlar temellerini nesnelci yaklaşımdan almışlardır. Yapıcılığı, bütün öğretim gereksinimleri için bir çözüm olarak görmek doğru değildir (Jonassen, 1991b). Yapıcılık, diğer kuram ve teknolojiler gibi, öğretme-öğrenme süreçlerini iyileştirmeyi amaçlar. Bu yaklaşımların ortak yanı, öğretimi daha gerçekçi ve anlamlı kılmaktır.

Yapıcı yaklaşım, bazı durumlarda nesnelci yaklaşımın eksik bıraktığı ya da göz ardı ettiği konularda etkili olabilir (Dunn, 1994). Önceden belirlenmiş amaçlara göre öğretimin belirli sırada aktarılmasının kaçınılmaz olduğu durumlar vardır. Örneğin pilotlara verilen eğitimde, pilotların daha önceki yaşantıları yardımıyla anlamları yapılandırması gerektiği gibi, bütün pilotların sahip olması gereken standart yeterlikleri de önceden tasarlanmış ve düzenlenmiş bir şekilde almaları gerekmektedir. Aynı durum tıp öğrencileri için de geçerli olacaktır. Öğrenciler, yapıcı yaklaşımın öğördüğü şekilde, kendi yaşantılarının yardımıyla belirli bir içeriği anlamlandırarak öğrenecekleri gibi, daha önceden planlanmış standart bilgileri de almak zorundadır.

Öğrenciler sık sık öğrendikleri bilginin gerçek dünya ile ilgisi olmadığını, bilgileri gerçek dünya ile ilişkilendirmekte güçlük çektiklerini söylerler. Bunun bir nedeni de, öğrenciye gerçekliği kabul edilmiş ve dış dünyadaki bilgiyi temsil ettiği düşünilen bilgilerin herhangi bir bağlam içinde verilmemesidir. İster belirli bir bağlam içinde, isterse de önceden planlanmış olsun, öğretimin içeriği öğrencilere farklı ortamlarda sunulabilir. Öğretim ortamları karşılaştırıldığında, birbirlerine üstünlük ve sınırlılıkları gözlenmektedir. Bu üstünlük ve sınırlılıklar içerikten ve hedef kitlenin özelliklerinden etkilenmektedir.

Günümüz teknolojilerinin birçoğu daha gerçekçi ve anlamlı öğrenme ortamları yaratmayı amaçlamaktadır. Bunlardan biri de bilgisayar ve bilgisayara dayalı ortamlardır. Bilgisayar destekli öğretim (BDÖ) yönteminin geleneksel yöntemlere göre daha etkili olduğu ve öğrencilerin öğrenmeye karşı daha olumlu tutum sergiledikleri günümüzde kabul edilen bir gerçektir. Bilgisayar destekli öğretimin önde gelen üstünlükleri arasında, içeriği öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre düzenleyerek, belirli bağlamlara uyarlaması da bulunmaktadır. Bu uyarlamalar, öğrenciler öğrenirken, kendi ihtiyaçlarına göre anında da gerçekleşebilir (Ross & Anand, 1987; Şimşek, 1993, Çalışkan ve Şimşek, 1996). Eğer öğrencilerin dış dünyayı algılamaları birbirlerinden farklıysa, dolayısıyla da önceki yaşantıları nedeniyle farklı anlamlar çıkararak kendi yapılarını kuruyorlarsa, öğrenme ortamının da bireysel farklılıkları göz önüne alması gerekmektedir. Geleneksel

öğretim yöntemlerinde, sınıf içinde öğretmenin her bireye ulaşabilmesi oldukça güçtür. BDÖ'in avantajlarından biri olan bireysel farklılıkları dikkate alabilme ve içeriği öğrencilerin geçmiş yaşantılarını gözönüne alarak uyarlayabilme özelliği, etkili ve verimli bir öğretimin gerçekleşebilmesi için oldukça önemlidir. Öğrencilerin önceki yaşantılarını göz önüne alarak içeriği uyarlayan bir BDÖ programı, bireysel öğrenci farklılıklarına, geleneksel öğretim yöntemlerinden daha duyarlı olacaktır. Bu durum, öğrenme bağlamını, öğretimin kişiselleştirilmesinde önemli bir tasarım değişkeni yapmaktadır.

Pek çok araştırmacı öğrenme bağlamının, başarı ve öğrenci tutumuna olan etkisini incelemiştir. Ross vd. (1985), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları bir çalışmada, istatistik kavramlarını öğretmeye yönelik içeriğin kişiselleştirilmesinde, öğretmen ve BDÖ programının rolünü araştırmışlardır. Araştırma sonunda gerek başarı, gerekse de tutum yönünden uyarlamalı içeriği alan grupların daha başarılı olduğunu gözlemişlerdir. Öğretmen adayları en fazla eğitim bağlamından, hemşire adayları da tıp bağlamından öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sonuçları kullanılan materyallerin anlamlı olduğunu göstermektedir. O halde öğrenme, açıklamaların ve örneklerin bağlamını öğrencilerin önceki yaşantılarına uyarlayarak zenginleştirilebilir.

Yine benzer bir araştırmada, Ross ve Anand (1987), öğrencilerin geçmiş yaşantılarını kullanarak matematik problemlerini kişiselleştirmede bilgisayar-destekli stratejinin etkinliğini araştırmışlardır. Ortaokul 1. sınıf düzeyinde öğrencilerle çalışan araştırmacılar, bilgilerin kişiselleştirilmesi için öğrencilerin tanıdıkları insanların isimlerini, sevdikleri nesnelere ve olayları içeren bir bilgisayar programı kullanmışlardır. Çalışmanın diğer iki kontrol değişkeni de uyarlamalı olmayan somut ve soyut bağlamlardan seçilmiştir. Gerek problemlerin çözümünde, gerek işlemlerin tanınmasında ve gerekse de materyallere yönelik olumlu tutumun gelişmesinde uyarlanarak kişiselleştirilmiş bağlam, uyarlanmayan somut ve soyut bağlamlara göre daha etkili bulunmuştur.

Etkili öğrenme için, öğrencilerin daha önceki yaşantılarını işe koşarak içeriği uyarlamak ve gerçek dünyaya daha yakın bir bağlam içinde sunmak, genelde öğrencilerin geçmiş yaşantılarına uyarlanmayan bağlamdan daha etkili olmaktadır. Öte yandan, uyarlamalı bağlamla öğrenci seçimine bırakılan bağlamın karşılaştırılmasını konu alan araştırmalar farklı sonuçlar ortaya koymuştur.

Ross vd. (1986) yaptıkları çalışmada, öğrencinin seçimine bırakılan uyarlamalı stratejide, problemler eğitim, tıp, spor ve soyut olarak dört konuda uyarlanmıştır. Bilgisayarın seçtiği uyarlamalı stratejide ise, içerik öğrencilerin eğitim gördükleri alanlara uyarlanmıştır. Uyarlamalı olmayan stratejiler için ya öğrencilerin en az sevdikleri bağlamlar, ya da soyut bağlam kullanılmıştır. Hemşirelik öğrencilerini

ve eğitim öğrencilerini kullanan iki deneyde, bir çok kez uyarlamalı bağlamların başarı ve tutum açısından daha etkili olduğu gözlenmiştir. Öte yandan, öğrencilerin seçtikleri uyarlamalı bağlamla bilgisayarın seçtiği bağlamın karşılaştırılması sonucunda anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Murphy ve Ross'un (1990) yaptıkları çalışmada kırsal kesimden ve kent merkezinden 252 ortaokul öğrencisi yer almıştır. Çalışmada öğrencilerden, içinde erkek ya da kadın bir kahramanın yer aldığı matematik problemlerini çözmeleri istenmiştir. Kız öğrenciler ve özellikle erkek öğrenciler kendi cinslerinden kahramanların yer aldığı problemleri tercih etmişlerdir. Seçtikleri kahramanın cinsiyeti ne olursa olsun, kız öğrenciler her durumda erkek öğrencilerden daha başarılı olmuşlardır. Kırsal kesimden öğrencilerle, yüksek yetenekli çocuklarda kendi cinsinden kahramanları tercih eden öğrencilerin performansları daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, seçtikleri bağlamlarla çalışan öğrencilerin derse karşı tutumları daha olumlu olmuştur.

Araştırma sonuçları, öğrenme içeriğinin öğrencilerin geçmiş yaşantılarına uyarlandığında öğrenmenin daha kolay ve anlamlı biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu güdüleyici etki, öğrencilerin içeriği daha iyi anlamasına ve yeni bilgiyi daha önceki yaşantılarıyla bütünleştirerek uzun süreli belleklerine yerleştirmelerine yardım etmektedir (Şimşek, 1993). Öğrencilerin daha önceki yaşantıları ile uyarlanan tanıdık içerik, bilişsel yüklenmeyi de azaltmaktadır.

İnsanların gerçekçi ve günlük yaşantılarını içeren ortamlarda öğrenmelerini konu alan araştırma sonuçları, etkileşimli öğrenme ortamlarında öğretimin nasıl tasarılması gerektiği konusuna ışık tutmuştur. Biçimsel öğrenme ortamlarında öğrenciler, problem çözme alanında sembollerin ve süreçlerin kullanımını öğrenmektedir. Fakat öğrenciler, semboller ve onların temsil ettiği nesnelere arasındaki ilişkiyi çoğu zaman kaybetmektedirler (Herrington & Oliver, 1995). Öte yandan günlük yaşamda, gerçekçi ortamda öğrenen öğrenciler, problemin bağlamında yer alan fiziksel öğeleri kullanarak çözüme gitmektedir. Böylece, semboller ve diğer nesnelere arasındaki ilişkiler onlar için önemli olmamaktadır. Ceci ve Ruiz (1993), bağlamın sadece bir problemin algılanmasını değil, problem çözümünde kullanılacak stratejilerin sağlanmasında da önemli rol oynadığını belirtmişlerdir.

Scribner (1984), bir süt kurumunda çalışan işçilerin istek formları ve envanteri doldurmada matematiği nasıl kullandıklarını incelemiştir. İşçiler, verilen bir problemi çözerken, kurumdaki diğer memurlardan daha fazla gerçek ortamın fiziksel özelliklerini kullanmışlardır (örneğin kutu büyüklüğü, görüntü, hacim vs.). Oysa işçilerin ortamından farklı yerde bulunan memurlar, sadece biçimsel öğrenme ortamlarında öğrendikleri rakamlar ve süreçlerle problemi çözmüşlerdir.

Carraher vd. (1985), Brezilyalı çocuklar üzerinde yaptıkları araştırmada, sokakta hindistan cevizi satan çocukların, bu sırada ortaya koydukları matematiksel becerilerinin, okuldaki matematik başarılarından daha yüksek olduğunu göstermiştir. Öte yandan yine Herington ve Oliver (1995), inceledikleri bir dizi araştırmada, gerçek yaşamda, problemlerin çözümü için, biçimsel öğrenme ortamlarında kazanılan sembol ve süreç kullanımından çok, problemlerin kendi bağlamlarındaki bir takım özelliklerinden yararlandığını ortaya koymuştur. Örneğin, sahilde kendileriyle görüşme yapılan balıkçılar, balığın kilosu ve toplam fiyatı ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlarda, tamamen gerçek yaşam bağlamından yararlanarak yanıt vermişler, bu sırada okulda aldıkları eğitime ilişkin sembol ve süreçleri kullanmamışlardır.

Araştırma sonuçları, problem çözümünde, problemin kendi bağlamına ait fiziksel bir takım öge ve nesnelerin kullanılmasının etkili olduğunu göstermiştir. Öte yandan, araştırmacılar problem çözme için biçimsel öğrenme süreçlerini tümüyle göz ardı edememektedirler. Araştırmalar incelendiğinde, günlük yaşamda problemlerin çözümü için kullanılan yöntemlerin oldukça ilkel kaldığı görülmüştür. Ancak, öğrenmenin etkili ve kalıcı olabilmesi için, öğrenme bağlamının gerçek yaşantının örneklerini içermesinin önemi de göz ardı edilemeyecek kadar açıktır. Öğrenme işinde bağlamın olmaması halinde, öğrenme daha az anlamlı olacak ve daha çabuk unutulacaktır. Dolayısıyla belirli bir bağlamda sunulmayan içerik, öğrenciler için anlamsız bir yaşantı oluşturacaktır. Gerçek yaşantılara ya da sorunlara yönelik bağlamlarda sunulan bilgi ise daha kalıcı olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrenme ve öğretme kuramları öğrenilecek içeriğini nasıl düzenlenmesi gerektiği hakkında farklı görüşler öne sürmektedirler. Yapıcı kuram, öğrencinin kendisi dışında hazırlanan bir bilgiden çok, farklı bilgiler arasından kendi özelliklerine göre yapılandıracağı bilgiyi daha iyi öğrendiğini savunmaktadır.

Araştırmalar, öğrencilerin belirli özelliklerine uyarlanarak bireyselleştirilen içeriğin, başka stratejilere göre daha etkili olduğunu belirtmektedir. Öğrenilen içerik, öğrencilerin yaşantılarıyla ilişkilendirildiği oranda anlam kazanmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin kendi yaşantılarından örnekler taşıyan içerik, onları daha fazla güdülemekte, sonuç olarak yeni öğrenilen bilgi daha kalıcı olmaktadır.

Bilgisayar destekli öğretim gerek önceden yapılandırılmış bilgiyi, gerekse öğrencinin kendi tercihleri doğrultusunda yapılandığı bilgiyi etkin biçimde sunabilmektedir. Birçok araştırma, bilgisayar destekli kubaşık öğrenme takımlarının bireysel yöntem ya da diğer yöntemlerle çalışan öğrencilerden daha

başarılı olduğunu ve öğrenmeye karşı olumlu tutum sergilediklerini ortaya koymuştur (Şimşek, 1994). Bu öğrenciler hem bilgisayar yazılımıyla hem de birbirleriyle etkileşmektedirler. Bu etkileşimin derecesi, yazılımın öğrencilerin takım olarak çalışmasına ne kadar olanak tanıyacağıyla orantılıdır. Öte yandan, öğrenilen içeriğin gerçek dünyayı öğrencilere ne kadar yansıttığı ve geçmiş yaşantılarını ne kadar temsil ettiği de öğrenmenin etkili ve kalıcı olmasını etkileyen diğer faktörlerdir.

Bu araştırma bulgularından yola çıkarak, bilgisayar destekli öğretim yazılımlarında öğrenme bağamlarının nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Anlamlı ve kalıcı öğrenmenin sağlanması için etkileşimin yüksek olması ve farklı ortamların bir arada bulunması gerekir.
- Bilgisayar destekli öğretim, içeriği öğrencilerin özelliklerine ve beklentilerine göre uyarlayabilen, etkileşimi yüksek bir öğretim ortamıdır. Bilgisayar, text, grafik, ses ve hareketli görüntü gibi farklı ortamları birarada kullanabilir.
- Bilgisayar destekli öğrenme ortamları, bireysel ya da geleneksel grup çalışmasından çok, kubaşık takımların çalışmasına olanak verecek şekilde düzenlenmelidir.
- Yazılımlar öğrencilerin takım olarak çalışmalarına ve çeşitli görev dağılımları yapabilmelerini sağlamalıdır.
- Belirli bir bağlam içinde verilen içerik, öğrencilerin kendileri için neyin daha önemli olduğuna karar vermeleri konusunda önemli ipuçları sağlayarak, bilginin yapılandırılmasını ve seçiciliği kolaylaştırır.
- Öğrenciler öğrendikleri içeriği ne ölçüde kendilerine yakın bulurlarsa, yeni öğrenecekleri bilgiyi o kadar iyi yapılandırır. Bu yüzden içerik mümkün olduğunca öğrenenlerin yaşantılarından örnekler taşımalı, onların gerçek dünyalarını temsil etmelidir.
- Öğrenme bağlamı, öğrencilerin önceki yaşantılarından yola çıkılarak önceden hazırlanabileceği gibi, belirli durumlarda öğrenme sırasında öğrencinin bazı girdilerinden yola çıkılarak da uyarlanabilir.
- İçerik farklı açılardan ele alınmaya çalışmalıdır. Bu bazen bir hikaye, bazen bir durum, bazen de benzetme olabilir.

- Kubaşık grupların daha etkileşimli çalışabilmeleri için, özellikle problem çözmeye yönelik durumlar sağlanmalıdır. Kısa süreli olacak sözel bilgi ya da kuralları tekrar etme yerine, öğrendikleriyle ilgili yeni durumlar sunan problemler sağlayarak öğrencilere öğrendiklerini ortaya koyma fırsatı verilmelidir. Bu problemler de belirli bir bağlam içinde verilmeli, öğrencilerin daha önceki yaşantıları ile bağlantı kurabilecekleri özellikler taşınmalıdır.
- Gerek içeriği sunarken, gerekse alıştırma sağlarken mümkün olduğunca zengin bilgiler içeren ve gerçeği yansıtan bir bağlam tercih edilmelidir. Bu bazen bir hareketli görüntü, bazen durağan bir resim ya da ses olabilir.
- Seçilen yöntem her zaman en uygun olmayabilir ya da duruma uygun bir strateji bulunmayabilir. Bu yüzden belirli içerik türlerine göre öğrenme ortamları tasarlamaya ve öğrenme çevresini düzenlemeye özen gösterilmelidir.
- Öğrenciler her zaman kontrolü kendileri sağlayamayabilir. Gerekli olduğu zaman öğrencilere danışmanlık sağlanmalıdır. Bu öğrencinin gelişimini destekleyecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Brown, J.S., A. Collins & P. Duguid (1988). "Situated Cognition And The Culture Of Learning." **Educational Researcher**. 18, (1), 32-42.
- Carraher, T.N., D.W. Carraher & A.D. Schliemann (1985). "Mathematics in the Streets and in Schools." **British Journal of Developmental Psychology**. 3, 21-29.
- Ceci, S.J. & A.I. Ruiz (1993). "Inserting Context into Our Thinking About Thinking: Implications for a Theory of Everyday Intelligent Behavior." Ed: M. Rabinowitz. **Cognitive Science Foundations of Instruction**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 173-188.
- Collins, A. (1990). "Cognitive Apprenticeship and Instructional Technology." Ed: L. Idol & B.F. Jones. **Educational Values and Cognitive Instruction: Implications for Reform**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
- Çalışkan, H. ve A. Şimşek (1996). "Bilgisayar Destekli Öğretimde Geribildirim." Üçüncü Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, 4-7 Eylül, Bursa.

- Dunn, T. G. (1994). "If We Can't Contextualize It, Should We Teach It?" **Educational Technology, Research and Development**. 42, (3), 83-92.
- Gagné, R. & L. Brings (1985). **Principles of Instructional Design**. 4th ed. New York: CBS College.
- Glover, J.A., R.R. Ronning & R.H. Bruning (1990). **Cognitive Psychology for Teachers**. New York: Macmillan Publishing Company.
- Herrington, J. & R. Oliver (1995). "Using Authentic Contexts and Situations to Improve the Effectiveness of Multimedia Learning Materials." On-line. [Available at]: <http://www.gwu.edu/~tip/theories.html>
- Jonassen, D. H. (1991a). "Objectivism Versus Constructivism: Do We Need A New Philosophical Paradigm?" **Educational Technology, Research and Development**. 39, (3), 5-14.
- (1991b, June). "Context is Everything." **Educational Technology**. 35-37.
- Murphy, L. O. & S.M. Ross (1990). "Protagonist Gender as a Design Variable in Adapting Mathematics Story Problems to Learner Interests." **Educational Technology, Research and Development**. 38, (3), 27-37.
- Newby, T.J., D.A. Stepich, J.D. Lehman & J.D. Russell (1996). **Instructional Technology for Teaching and Learning**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall,
- Ross, S. M. & P.G. Anand (1987). "A Computer-Based Strategy for Personalizing Verbal Problems in Teaching Mathematics." **Educational Communications and Technology Journal**. 35, (3), 151-162.
- Ross, S. M., D. McCormick & N. Krisak (1986). "Adapting the Thematic Context of Mathematical Problems to Student Interests: Individualized Versus Group-Based Strategies." **Journal of Educational Research**. 79, (4), 245-252.
- Ross, S. M., D. McCormick, N. Krisak & P. Anand (1985). "Personalizing Context in Teaching Mathematical Concepts: Teacher-Managed and Computer-Assisted Models." **Educational Communications and Technology Journal**. 33, (3), 169-178.

Scribner, S. (1984). "Studying Working Intelligence." Ed: B. Rogoff & J. Lave
Everyday Cognition: Its Development in Social Context. (9-40).
Cambridge, MA: Harvard University Press.

Spiro, R.J., R.L. Coulson, P.J. Feltovich & D.K. Anderson (1988). **Cognitive flexibility theory: Advanced knowledge acquisition in ill-structured domains.** (Technical report No. 441). Champaign, IL: University of Illinois, center for the Study of reading.

Şimşek, A. (1993). The effects of learner control and group composition on student performance, interaction, and attitudes during computer-based cooperative learning. Unpublished doctoral dissertation, The University of Minnesota, Twin Cities.

----- (1994, Nisan). "Bilgisayar destekli kubaşık öğrenmede öğrenci denetiminin akademik başarı, güven ve tutumlar üzerindeki etkisi." Çukurova üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri. Adana.

Webster's Ninth New Collegiate Dictionary (1986). Merriam-Webster Inc.

TEMEL EĞİTİMDE DURUMLU ÖĞRENME ORTAMLARININ DÜZENLENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Murat ATAİZİ *
Doç. Dr. Ali ŞİMŞEK *

ÖZET

Eğitimde davranışçılar doğrudan öğretim çıktıları üzerinde odaklanırlar. Bu çıktılar insan davranışlarındaki gözlenebilen ve ölçülebilen değişim olarak tanımlanabilir. Ancak temel eğitimin amacı yalnız davranış değişikliği gerçekleştirmek değildir. Temel eğitiminin amaçları arasında tutum değişikliği de yer almaktadır. Tutuma yönelik araştırmalar ise, davranışçıların üzerinde pek durmadığı, gözle görülmeyen süreçler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tutumlar öğrenciyi yönlendiren ve gözle görülemeyen eğilimlerdir. Bilişsel kuram, yapıcılık ve durumlu öğrenme ise sürece yönelik yaklaşımlardır ve bu kuramlar tutum değişikliğini davranışçı yaklaşıma göre daha etkili bir şekilde açıklamaktadır. Tutumlar üzerine yoğunlaşan durumlu öğrenme, “bir bağlam içinde bilgi, beceri ve tutumların öğrenilmesi” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu bağlam gerçek ortamlar ya da gerçek ortamların sanal bir kopyası olabilir. Temel eğitimde eksikliği en fazla hissedilen gerçek dünya bağlamı, öğrencilerin soyut bilgileri somut ortamlarda kullanabilmelerine olanak sağlar. Durumlu öğrenme ortamlarının temel eğitim sınıflarında düzenlenmesi öğrenmeyi daha etkin bir hale getirebilir.

Durumlu öğrenme kavramını incelemeye başlamadan önce, bu kavramın içinde bulunduğu yapıcı öğrenme kuramını açıklamak gerekmektedir. Yapıcı kuram, (diğerlerinin arasında) türetimci öğrenme (generative learning), buluş yoluyla öğrenme (discovery learning) ve durumlu öğrenme (situated learning) kuramlarının toplamının bir ifadesidir. Bu kuramların bileşkesinde yatan ortak görüş; bireylerin, gerçek sorunları diğer bireylerle işbirliği yaparak çözümlenmeleri ile bilgilerini yapılandırmadır (Duffy vd., 1993).

Yapıcı yaklaşım her ne kadar yeni gibi görülse de, temelinde yatan düşünceler o kadar yeni değildir. Örneğin, 1987 yılında Dewey eğitimin daimi olarak deneyimlerin tekrar yapılandırma süreci olduğunun düşünülmesi gerektiğini

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

tartışmıştır. Yirminci yüzyılın ortalarında da bilginin sosyal işbirliği sürecinde yapılandırıldığı düşüncesi Piage, Bruner ve Vygotsky'nin kuramlarında görülmektedir (Newby vd., 1996).

Öğrenme, yapıcı yaklaşımda, deneyimlerin oluşturduğu yapıdaki anlamsal değişimler olarak açıklanmaktadır. Bu tanım yüzeysel olarak incelendiğinde bilgi işleme kuramının öğrenme tanımlamasına benzemektedir ancak, aralarında kritik bir fark vardır. Bu fark, bilginin tanımında ortaya çıkmaktadır. Bilgi işleme kuramı, bilgiyi deneyimlerimizin nesnel bir göstergesi olarak tanımlarken, yapıcı yaklaşım bilgiyi deneyimlerimizin bireysel yorumu olarak tanımlamaktadır (Jonassen, 1993).

Bir analogi ile bu kritik farkı daha iyi anlayabiliriz. Bilgi işleme kuramı açısından baktığımızda insan zihni bir aynaya benzer ve bu ayna deneyimlerimiz içinde bulunan olayları yansıtır. Bu durumda bilgi nesnedir ve sahibinden ayrı bir şekilde açıklanır. Diğer bir deyişle, kimin aynası kullanılırsa kullanılsın ayananın içindeki bilgiler benzerdir. Bu açıklamaları dikkate alarak öğrenmeyi yeni tanımların kazanımı olarak açıklayabiliriz. Yapıcı yaklaşıma göre insan zihni bir merceğe benzer. Kendi merceğimizi kullandığımızda bazı deneyimlerimiz net, bazıları bulanık, bazıları ise hiç görülmez. Yapıcı yaklaşımın bilgiye bakışı ise şöyledir: Bilgi, bilgi sahibi (öğrenen) tarafından yapılandırıldığı için sahibinden ayrılamaz. Diğer bir deyişle, resmi kendi merceklerimizle görürüz (Newby vd., 1996). Bu bağlamdan bakıldığında öğrenmeyi yeni yorumların yapılandırılması olarak tanımlayabiliriz.

Bilgiyi yapılandırma, yaşantılarımızın yorumu ve onlar hakkında düşünme sürecidir. Her birey dünyayı kendi yaşantılarıyla yorumladığı için herkesin kendine özgü bir anlam yapılandırması vardır. Öğrenme ise, dünyayı gözlemlediğimiz mercekler bize izin verdiği sürece olur.

Yapıcı kurama göre öğrenciler, yeni bilgi ve becerileri hem kendi bilgilerine göre (bilgi işleme kuramı) hem de çevrede bulunanlara göre (durumlu biliş kuramı) yapılandırır. Her iki durumda da öğrenciler, öğrenme durumuna beyinleri boş (tabula rasa) şeklinde gelmemektedirler. Öğrenciler yeni bilginin pasif birer alıcıları değil, aktif öğrencileridir. Yapıcı görüş, öğrenmeyi, öğrencilerin var olan bilgisini sosyal bağlam ve çözülecek sorun arasındaki etkileşim olarak açıklar. Bu bilgileri dikkate aldığımızda, yapıcı yaklaşımda öğretim, öğrencilerin anlamları işbirliği içinde yapılandırabilecekleri durumların sunumu olmalıdır denilebilir. Öğrencilerin anlamları bu şekilde yapılandırabilecekleri durumların sunumu için de yapıcı yaklaşımın altında incelenen durumlu öğrenme kuramı aşağıda açıklanmıştır.

DURUMLU ÖĞRENME

Durumlu biliş kavramı ilk olarak Brown, Collins ve Duguid tarafından 1989 yılında "Situating Cognition and the Culture of Learning" adlı makalelerinde sunulmuştur. Bu makalede durumlu biliş kavramı temel olarak bilginin kullanıldığı kültürden, bağlamdan ve etkinlikten etkilendiği şeklinde yorumlanmıştır. Bilgiye getirilen bu yeni bakış açısı araştırmacıların öğrenmeye ve öğretmeye yardımcı olan etkinlikleri yeniden değerlendirmelerinin önünü açmıştır.

Pekçok öğretim yöntemi bilme ile yapma arasındaki ayırmadan söz etmektedir (Brown vd., 1989). Öğrenme konusunda yapılan yeni araştırmalar da ne öğrenildiği ile öğrenilen bilginin nasıl öğrenildiği ve kullanıldığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öğrenmenin içinde geliştiği ve yaygınlaştığı etkinlik öğrenmenin özünden ayrılamaz ve öğrenilen bütünü bir parçasıdır. Brown vd. (1989)'e göre öğrenme ve biliş temelde durumludur. Öğrenmede kullanılan durumlar ve etkinlikler öğrenmenin ve bilişin bütünleştiricileridir.

DURUMLU BİLİŞ

Durumlu biliş kavramı, öğrenmenin bir danışman ya da tecrübeli bir öğrencinin danışmanlığında, bilişsel çıracılık yoluyla ve gerçek işlerin tamamlanması şeklinde olması gerektiğini önermektedir. Bu önermeden üç ana sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kültürlemedir. Kültürleme, insanların ilişki içinde buldukları kültürün ya da insan topluluğunun inanç sistemlerini ve davranışlarını kendilerine uyarlama olarak açıklanabilir. İkincisi, bilgi, içinde öğrenildiği bağlamın ve geliştiği etkinliğin bütüncül bir parçasıdır. Üçüncüsü ve sonuncusu ise, acemiler, uzmanlar ve sıradan insanlar arasında öğrenme ve sorun çözmede kesin farklılık olduğudur (Brown vd., 1989).

Durumlu öğrenmenin anahtar önerisi, öğrenmenin bilişsel çıracılık yoluyla olması gerektiğidir (Brown vd., 1989). Bu görüşün önerisi ise öğrencilerin ya daha tecrübeli bir öğrenci ya da bir danışmanla eşleşmeleridir (Brown vd., 1989; Collins vd., 1989). Brown vd. (1989) kavramları araçlarla karşılaştırmışlardır ve soyut olmadıklarını belirtmişlerdir. Kavramlar yalnızca araçlarla beraber kullanıldıklarında anlaşılabilirler. Kullanılmayan bir aracı kazanmak aynen öğrencilerin kullanmadıkları bir kuralı, yöntemi ya da algoritmayı kazandıkları gibi mümkündür. Bu gibi kazanılmış, elde edilmiş bilgiye durağan bilgi (inert knowledge) denilmektedir (Brown vd., 1989; The Cognition and Technology Group at Vanderbilt, 1990). Bilişsel çıracılığın bir bölümü bilgi ile öğrencinin etkileşimini ve o bilgiyi anlamlı bir bağlam içinde kullanmayı içerir.

ÖĞRENME VE KÜLTÜRLEME

Durumlu biliş kavramının ikinci prensibi kültürlemeyi kapsamaktadır (Brown vd., 1989). İnsanlar yaşamları boyunca belirli bir grup insanın ya da kültürün inanç sistemlerini ve davranışlarını kendilerine uyarlamaya çalışır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir; bir insan yeni bir işe, sosyal gruba ya da mahalleye girdiğinde o kültüre ait uygun inançları, jargonu, üslupları sergiler ve o kültürün normlarına göre hareket etmeye başlar. Öğrenmede de durum aynıdır. Bir öğrenci bir danışmanın ya da öğretmenin bilgisi altında çalışmaya başladığında, kültürleme süreci de başlar. Davranışları, kuralları ve beklentileri ile okul başıbaşa bir kültürdür (Brown vd., 1989). Her kültürün diğer kültürden az da olsa bir farklı olduğu gibi okulların da kendilerine ait kültürlerinin olması sürpriz değildir. Ancak okul kültürü öğrenmeyi kendi alanı içinde etkilemektedir. Bu yüzden, öğrenciler, okulda, matematik ve yabancı dili kültürleme sürecinden geçmeden öğrenmektedirler. Özetle söylemek gerekirse okulda öğrenilen iş ile okul dışı ortamlarda öğrenilen iş birbirlerinden farklıdır. (Brown vd., 1989).

GERÇEK ETKİNLİK

Bu kurama bağlı diğer bir prensip de gerçek etkinliğin durumlu bilişin bütüncül bir parçası olduğudur. Gerçek etkinlikler o kültürün uygulayıcıları için düzenli, anlamlı ve amaçlıdır ve aynı zamanda onlar için sıradan etkinliklerdir (Brown vd., 1989).

Miller ve Gildea (1987) çocukların dil öğrenmeleri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Araştırma, öğrencilerin okulda sözlük ve örnek cümleler kullanarak öğrenmeleri ile okul dışında gerçek ortamlarda öğrenmenin karşılaştırılması üzerine kurulmuştur.

Miller ve Gildea (1987) 17 yaşında normal bir gencin, okul dışı gerçek ortamlarda, yılda ortalama 5000 kelime öğrendiğini söylemektedir. Bu yaklaşık olarak günde 13 kelime eder. Oysa aynı öğrenciler örgün ortamlarda çok daha az sayıda kelime (100 ila 200 arası) öğrenmektedirler. Örgün ortamlarda öğrenilen az sayıdaki kelimeler de çoğu kez yanlış sözdizimleri şeklinde kullanılmaktadır. Örgün ortamlarda öğrenilen kelimelerin kalıcılığının sağlanması ve kurallara uygun bir şekilde kullanılabilmesi için gerçek dünya bağlamında denenmeleri gerekmektedir. Sözlüklerden öğrenilen kelimeler, her ne kadar kullanımları örneklerle belirtilse de, gerçek hayatta kullanıldıkları gibi açıklanamamaktadırlar. Öğrenilen bütün bilgileri dil örneği ile özdeşleştirebiliriz. Diğer bir deyişle, bilginin öğrenilmesi ve doğru kullanımı içinde geliştirildiği durumların ve etkinliklerin bir ürünüdür (Brown vd., 1989).

Etkinlik, kavram ve kültür birbirlerinden bağımsızdırlar. Örneğin fizikçiler ve mühendisler matematik formüllerini farklı biçimlerde kullanmaktadırlar. Öğrenme ise etkinlik, kavram ve kültürün üçünü birden içermelidir. Bunlardan yalnızca biri ile öğrenme gerçekleşmez. Öğrenme yöntemlerinin pek çoğu kavramları basitleştirerek, uygun bir biçimde tanımlayarak ve örneklerle zenginleştirerek öğretmeyi gerçekleştirmek amacındadır. Ancak tüm bu yöntemler, öğrencinin ihtiyacı olan kültürü ve o kültüre bağlı üyelerin gerçek etkinliklerini açıklanan yöntemlerle öğrencilere kazandıramazlar. Öğrenciler sıklıkla bir disiplinin araçlarının kullanımını içinde buldukları kültüre adapte etmeksizin sorarlar. Bir aracı uygulayıcıları gibi öğrenebilmek için öğrencilerin o topluluğa ve kültüre bir çırak gibi katılmaları gerekmektedir. Bu açıklamaların sonucunda öğrenmeye bir kültürlenme süreci diyebiliriz (Brown vd., 1989).

Kültürlemenin öğrenme ile ilişkisi bazen net olarak anlaşılabilir. Ancak, gerçekte, insanlar konuşmayı, okumayı ve yazmayı, öğrenci ve araştırmacı olmayı öğrenmek için ne yapmaktadır? Çok eski zamanlardan beri insanlar, bilinçli ya da bilinçsizce yaşamları boyunca inançları ve davranışlarını yeni sosyal yapılara adapte etmektedirler. Örneğin, öğrenciler okulda nasıl uygun soru sorulacağını, belirli etkinliklerde kullanacakları uygun ya da uygun olmayan davranış kalıplarını öğrenirler.

Öğrenciler okulda çeşitli kavramlar öğrenmektedirler ve hatta öğrendikleri bu kavramlarla ilgili yapılan sınavlardan da geçer not almaktadırlar. Burada sorun olan nokta ise, öğrencilerin öğrendikleri ve sınavlarında başarılı oldukları bu kavramları gerçek ortamlarda uygulayıcıları gibi kullanamamalarıdır (Brown vd., 1989). Bu durumdan bir öğrencinin bir fizikçi ya da matematikçi gibi olmalarının beklendiği sonucu çıkarılmasın. Ancak, öğrencilerin, en azından öğretilen kavramların gerçek hayatta nasıl kullanıldıklarını öğrenmeleri gerekmektedir. Kitaptan ve benzer materyallerden öğrenilen örnekler ve uygulamalar gerçek hayattaki etkinlikler gibi bilgilendirici olamazlar (Brown vd., 1989).

Öğrenmeyi bir kültürlenme süreci olarak ele aldığımızda, okulda gerçekleştirilen pek çok çalışmanın neden gerçek olmadığını ve bu yüzden de üretime yönelik ve kullanışlı olmadığını anlabiliriz. Anlamlı, amaçlı ve uygun etkinlikler gerçek etkinlik olarak tanımlanabilir (Brown vd., 1989). Bu tanım daha da basite indirildiğinde, gerçek etkinliklere kültürün içinde yer alan basit etkinliklerdir denilebilir. Bu tanımlara bakarak gerçek etkinlikleri yalnızca uzmanların yaptıkları da anlaşılmamalıdır. Lave (1988), terzi çıraklarının bitmiş etbiseleri ütüyerek biçme ve dikme konularında da tecrübe kazandıklarını söylemektedir. Ütüleme basit, değerli ve kesinlikle bir gerçek etkinliktir. Palinscar ve Brown'un (1984) öğrencileri de basit metinleri okuyarak tecrübeli okuyucuların geliştirdikleri gerçek stratejileri geliştirmişlerdir.

Okul kültürü gerçek anlamda melez bir uygulamadır. Sınıf içinde yapılan etkinlikler her ne kadar yazarların, matematikçilerin, tarihçilerin kültürü ile ilişkilendirilse de okul kültürü içinde yer almaktadır. Okul kültürü içinde tanımlanan melez etkinlikler uygulayıcıların etkinliği ile ifade edilemez. Bu melez etkinlik, ek olarak, öğrencilere bağlamdan ortaya çıkan destekleyici ipuçlarını ve önemli yapılara erişimlerini engeller. Bu durumda öğrencilerin yapmaya çalıştıkları da yapay bir etkinlik olmaktan ileri gidemez (Brown vd., 1989).

Okul ortamında yapılmaya çalışılan özgün etkinlikler burada tartışılan gerçek etkinlikler değildir. Gerçek etkinlikleri okul etkinliğine çevirmeye çalışığımızda özgünlüklerini kaybettiklerini ve okul kültürünün bir parçası olduklarını gözlemlemekteyiz. Okulda öğrenilenlerin pek çoğu da yapay olarak tanımlanan etkinliklerdir (Brown vd., 1989).

ÖĞRENCİLER, SIRADAN İNSANLAR VE UYGULAYICILARIN ETKİNLİKLERİ

Lave (1988) öğrencilerin ve sıradan insanların öğrenmelerinin birbirlerinden oldukça farklı olduğu söylemektedir. Brown vd. (1989) insanları üç grupta incelemiştir. Bunlar sıradan insanlar, öğrenciler ve uygulayıcılarıdır. Aşağıdaki şekil bu üç gruptaki insanların farklı durumlardaki etkinliklerini göstermektedir.

Şekil 1
Sıradan insanlar, Uygulayıcılar ve Öğrencilerin Etkinlikleri

	Sıradan insanlar	Öğrenciler	Uygulayıcılar
<i>nedenleme:</i>	plansız öykülerle	yasalar	plansız modellerle
<i>hareket etme:</i>	durumlarla	sembollerle	kavramsal durumlarla
<i>karar verme:</i>	ani sorunlarda ve ikilemlerde	iyi tanımlanmış sorunlarda	iyi tanımlanamamış sorunlarda
<i>üretim:</i>	görülebilen anlamda ve sosyal olarak yapılandırılmış anlaşmada	kararlaştırılmış anlamda ve değişmez kavramlarda	görülebilen anlamda ve sosyal olarak yapılandırılmış anlaşmada

Bu şekilden çıkarılan sonuç, sıradan insanların ve uygulayıcıların benzer durumlarda birbirlerine yakın tepkiler verdiğidir. Aynı durumu öğrencilerde gözleyemekteyiz. Öğrencilerin farklı durumlara kurallara bağlı olarak tepkiler verdiği söylenebilir.

Her ne kadar öğrencilerin farklı olarak davrandığı söylene de bazı durumlarda kaçınılmaz olarak sıradan insanların problem çözmede kullandıkları yöntemleri kullanmaktadırlar. Schoenfeld (1985) matematik öğrencilerinin çok iyi bilinen ancak kabul görmeyen bazı yöntemleri kullandıklarını açıklamaktadır. Bu yöntemlere bir örnek vermek gerekirse, kitaplardaki bölüm sonunda bulunan soruların ilkinin en basit olanı ve sonuncusunun da bir sonraki bölümle ilgili olduğunu bilmeleridir. Buradan öğrencilerin yoğun olarak kendilerine yararlı olan bağlamları kullandıklarını anlamaktayız. Ancak okul oldukça özel bir durumdur. Dışarıdan gözlemlendiğinde çoğu problemin okul kitaplarında yer aldığı söylenemez. Bu nedenle de okul bilgisine dayalı çözüm yolları öğrenmeyi oldukça kırılgan bir duruma getirmektedir (Brown vd., 1989).

Lave (1988) öğrencilerin sıradan insanlar ve uygulayıcılardan neden daha farklı olduklarını şu şekilde açıklamıştır: Öğrenciler okulda iyi tanımlanmış problemler, örgün tanımlar ve sembollerle yüz yüzedirler. Ancak sıradan insanlar ve uygulayıcılar günlük yaşamda kendilerine göre sorun çözme yöntemleri geliştirirler. Sıradan insanların ve uygulayıcıların yaptıkları etkinlikler içinde buldukları kültüre göre durumudur. Örneğin öğrenciler para kavramını okulda sembollerle öğrenirken sıradan insanlar ve uygulayıcılar para konusunda günlük yaşamlarında pekçok kavram geliştirirler. Alışveriş yaptıklarında verdikleri paranın üzerini sayılarla ve sembollerle hesaplamak yerine görerek ve yaşayarak hesaplarlar.

Günlük yaşamda insanlar çeşitli durumlarda sorunların çözümüne yönelik çözümler geliştirirler (Choi ve Hannafin, 1995). Buna karşın örgün eğitim günlük yaşama aktarılamayan soyut ve bağlama dayanmayan bilgiler üzerinde durur. Örgün eğitimde öğrencilerin çok seyrek olarak günlük araçlara erişmelerine izin verilmektedir ancak yine de onlardan istenilen çok kontrollü, basite indirgenmiş ve gerçek olmayan bağlamları öğrenmeleridir. Durumlu öğrenme günlük biliş ile bilgiyi gerçek bağlamların içine yerleştirerek sunmaktadır.

Brown (1988), uzmanlar ile sıradan insanlar arasındaki farkı, uzmanların değişen durumlara göre farklı modelleri olduğu şeklinde belirtmiştir. Uzmanlar değişen durumlarda bu modellerden yararlanmaktadırlar. Buna karşın sıradan insanlar genellikle uygun olmayan modelleri kullanmaktadırlar. Sıradan insanlar etkin bir şekilde tasarlanmış durumlu ortamlarda uygulanacak etkinliklerle, bir sosyalleşme süreci içinde, uzman konumuna gelebilirler. Ancak sıradan insanlar uzmanların bilgilerini kullanarak ya da kurallarını uygulayarak uzman konumuna gelemeyizler.

Brown vd. (1989) acemilerin ya da diğer bir tanımlama ile öğrencilerin algoritmaları ezberleme eğilimde olduklarını ancak yeni durumlarda bu algoritmaların uygulanışında hata yaptıklarını belirtmektedirler. Uzmanlar ya da uygulayıcılar ise sorunları ortaya çıktıkları durumlarda tanımlarlar ve çözerler. Benzer bir şekilde sıradan insanlar da çalıştıkları ortamlarda sorunları bir bağlam içinde çözerler. Sorunları çözmede sıradan insanların kullandıkları bilgi ise genelde örgün olmayan durumsal tecrübeler, kurallar, modeller ve öykülerdir. Uzmanlar ve sıradan insanlar ortaya çıkan sorunları çözmede durumsal ipuçlarına bağlıdırlar. Bu yüzden, hem uzmanlar hem de sıradan insanlar amaçlara bağlı olarak sorunları çözebilmek için kendi kültürlerindeki gerçek etkinliklerle ilgilenirler. Gerçek etkinlik bağlamında sıradan insanlarla ilgili örneğe bir göz atalım: Yiyecek satan dükkanlarda yükleyiciler örgün matematik formüllerini tam olarak kullanmazlar ve vitrinlere bakarak çalışırlar. 8 ünite siparişi yerine dizmeye çalışan yükleyicinin açıklaması şu şekildedir (Scrinber, 1984:26):

“Yükleyici: İçeri girdim ve gördüm. Olayı biliyordum. Orada 10 taneye ihtiyaç vardı ve ben 8 tane istemiştim. Bu yüzden iki tane ekledim (daha sonraki görüşmede yükleyici şunları söyledi). Üniteleri sayarken kendimi boşboşuna yoruyorum. Sipariş aldığım zaman asla saymam. Bunu görsel olarak yaparım, görsel bir şey bildiğin gibi” (Aktaran Brown vd., 1989).

Bu adamın yaptığı sıradan insanlarla ilgili tipik bir bağlamsal sorun çözme durumudur. Matematiksel algoritmaları kullanmak yerine, daha önceki siparişlerden bildiğini yeni sipariş için kullanmıştır. Öğrenci, normal bir okul ortamında, yükleyicinin yaptığı gibi nesnelere ve çevre ile etkileşim kuramaz. Öğrencinin yapması gereken, sorunu sembolik olarak ortaya koyma ve çözümünü örgün olarak öğrendiği algoritmaları kullanarak bulmaktır. Uygulayıcı ya da uzman matematikçi ise, büyük bir ihtimalle, çevreden gelen uyaranların bir kombinasyonu ve kendi örgün matematik bilgisini sorun çözmede kullanacaktır. Bu örneğin de gösterdiği gibi uygulayıcılar, öğrenciler ve sıradan insanlar arasındaki ayırım, sorun çözmedeki farklılıklarıdır (Griffin, 1995).

Resnick (1987) pratik zekanın okul zekasından farklı olduğunu ve toplumca kabul gördüğünü belirtmiştir. Resnick'e göre okulda öğrenme diğer ortamlarda öğrenmeden farklıdır. Bu farklılıklar en azından dört şekilde açıklanabilir. İlk fark, genel olarak okul dışında oluşan ve paylaşılan bilgiye bağlı olarak öğrenmeden farklı olarak insanlar bireysel bir süreçte öğrenirler. Öğrenciler okulda kendi işlerini yapmaya yönlendirilirler (yapmadıkları zaman cezalandırılırlar). İş hayatı, eğlence, bireysel yaşam sosyal bağlamın içinde olan durumlardır. Bu ortamlarda insanlar diğerleriyle ilişki içindedir, birbirlerine bağımlıdır ve bu bağımlılık kendi hedeflerine ulaşmalarını sağlar.

İkinci fark ise, okuldaki yalın düşüncenin karşısında bulunan okul dışı ortamlardaki araç kullanımınıdır. Araştırmacı, okulda, özellikle değerlendirme sürecinde en büyük mükafatın "yalın düşünce" etkinlikleri "bireylerin kitapsız, notsuz, hesap makinasız ve diğer karmaşık enstrümanlar olmaksızın neler yapabileceği" olduğunu belirtmiştir. Bu durumun karşısı ise, insanların okul dışında karşılaştıkları ve araçlarla ilgili olan bilişsel etkinliklerdir. Düşünce ve sorun çözme süreçleri ürünlerin uygun araçlarla olan etkileşimidir.

Üçüncüsü, okullar sembol kullanımına odaklanmıştır oysa ki okul dışı ortamlarda öğrenciler bağlamsal nedenleme ile karşı karşıyadırlar. Bu durumu şu şekilde açıklayabiliriz; okul dışındaki işler çevredeki olaylar ve nesnelere ilişkilidir. Sıklıkla, insanlar bu nesnelere ve olayları kendi usullerinde kullanırlar. Okulda ise öğrenciler genel olarak düşünmelerini ve öğrenmelerini etkileyen nesnelere için semboller gösterirler.

Son olarak, Resnick (1987) okul öğreniminin genellenebilir, okul dışı süreçlerin ise duruma-özel olduğunu belirtmiştir. Okulun görevi genel, geniş alanda kullanılan becerileri ve kavramsal prensipleri öğretmektir. Ancak, okul ortamının dışındaki becerili insanlar ise duruma-özel yeterlikler geliştirmektedir.

Cunningham vd., (1993) öğretim tasarımcılarının, yapıcı öğrenme ortamlarını tasarlarken 7 pedagojik hedefe göre hareket etmeleri gerektiğini söyler (Aktaran Wilson, 1996). Bunlar:

- **Bilgi yapılandırma süreci ile deneyim sağlama:** Öğrenciler, çalışmakta oldukları konu ya da konularda, sorun çözme yöntem ve stratejilerini belirlemede sorumluluğu kendileri almalıdır. Öğretmenler ise bu durumda süreci kolaylaştırıcı bir rol üstlenmelidir.
- **Çoklu açılardan deneyim sağlama:** Gerçek dünya sorunlarının yalnızca bir çözümü ya da çözüm yaklaşımı yoktur. Sorunları çözmek ya da çözüm yaklaşımı bulmanın pek çok yolu vardır. Öğrencilerin gerçek dünya sorunları çözebilmeleri için, onlara, çoklu çözüm önerileri verilmeli ve uygulamaları sağlanmalıdır.
- **Öğrenmeyi gerçek ve geçerli bağlamlara yerleştirme:** Okul bağlamı içinde, öğrenmenin pek çoğu, öğretmenler tarafından gerçek dünyadan yalıtılmış ortamlarda gerçekleşmektedir. Bu doğal sonucu olarak da öğrenciler, okulda öğrendiklerini gerçek dünyaya aktaramazlar. Bu sorunun üstesinden gelmek için, program geliştirmeciler, gerçek dünya bağlamından yararlanmalıdır. Eğitimciler ise, gerçek dünyada, sorunların çevresinde bulunan ve sorunların görülmelerini engelleyen gürültüleri de okulda çözülmeye çalışılan sorunlara

eklemelidirler. Böylece, öğrenciler, okul ortamında, gerçek dünya sorunları ile karşılaşabilirler.

- **Öğrenme sürecinde sahiplenmeyi ve söylemeyi yüreklendirme:** Bu durum, yapıcı öğrenmede, öğrenci merkezliliği göstermektedir. Öğrenilecek konuları öğretmenin belirlemesi değil, öğrencilerin bu konuda önemli roller üstlenmesi ve hedefleri hatta amaçları belirlemesidir. Yapıcı yaklaşımda, öğretmenler, öğrenciler bu tür çalışmalarda bulunurken onlara danışmanlık yapmaktadır.
- **Öğrenmeyi sosyal deneyimlere yerleştirme:** Temelde, zihinsel gelişme, sosyal etkileşimlerden etkilenmektedir. Bu yüzden, öğrenme, hem öğretmen-öğrenci hem de öğrenci-öğrenci işbirliğini yansıtmalıdır.
- **Çoklu sunumu destekleme:** Eğitimde, en çok kullanılan bilgi aktarma yöntemleri yazılı ve sözlü iletişimdir. Ancak, bilgiyi yazılı ve sözlü olarak iletmek, öğrencilerin dünyayı görüş açılarını sınırlamaktadır. Bu yüzden öğretim programlarına video, bilgisayar, fotoğraf ve ses gibi öğrenmeyi zenginleştiren ortamlar eklemek gerekmektedir.
- **Bilgi yapılandırma sürecinde kendinden haberdar olmayı yüreklendirme:** Yapıcı öğrenmenin en önemli çıktılarında biri bizim nasıl bildiğimizi bilmektir. Bilgi ve sürecin yapılandırılması analiz etmek, sorunları belirli bir yöntemle neden ve nasıl çözdüğünü açıklamak öğrencinin bir yeteneğidir. Conningham vd., (1993) bu duruma, biliş ötesi ve yansıtıcı etkinliğin bir uzantısı olan "yansıtıcılık" adını vermişlerdir.

Yapıcılığın bu 7 pedagojik amacı öğretim tasarımcılarına süreç içinde yardımcı olmakta ve daha uygun öğrenme ortamı geliştirmelerine yol göstermektedir. Öğretim tasarımcıları, amaçlara göre öğrenme etkinliğini tasarlamak için, kuramları uygulamaya aktarmaya büyük çaba göstermektedirler. Ancak açıklanan bu pedagojik süreçler ve kuramlar tasarımcıya yalnızca yol gösterici niteliktedir. Tasarımcının, öğrenme ortamları geliştirme sürecinde, bunlara ek olarak yaratıcı olması ve yaratıcı görüşleri uygulamaya aktarması gerekmektedir. Örneğin, sınıf içinde, öğrencilerin grup üyeleri ile, diğer gruptan öğrencilerle ve öğretmenleriyle yapacakları yüzyüze etkileşim amaçlara daha etkili bir biçimde ulaşmayı sağlayabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Brown, J. S. (1988, June). "Steps Toward a New Epistemology of Situated Learning". Proceeding of the ITS-88. International Conference on Intelligent Tutoring Systems. University of Montreal. Montreal, Canada.
- Brown, J. S., A. Collins & P. Duguid (1989). "Situated Cognition and the Culture of Learning". **Educational Researcher**. 18 (1), 32-42.
- Choi, J. I. & M. Hannafin. (1995). Situated Cognition and Learning Environments: Roles, Structures, and Implications for Design. **Educational Technology & Research Development**. 43 (2), 53-69.
- Collins, A., J.S. Brown & S.E. Newman (1989). "Cognitive Apprenticeship: Teaching the Crafts of Reading, Writing, and Mathematics". Ed: L. B. Resnick **Knowing, learning, and instruction**. Hillside, New Jersey: Erlbaum. 283-305.
- Duffy, T. M., J. Lowyck & D.H. Jonassen (1993). Introduction. Ed: T. M. Duffy, J. Lowyck, & D. H. Jonassen. **Designing Environments for Constructive Learning**. Berlin: Springer-Verlag.
- Griffin, M. M. (1995). "You Can't Get from Here: Situated Learning, Transfer, and Map Skills". **Contemporary Educational Psychology**. 20 (1), 65-87.
- Jonassen, D. H. (1993). "Thinking Technology". **Educational Technology**. 33 (1), 35-37.
- Lave, J. (1988). **Cognition in Practice**. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Miller, G. A., & P.M. Gildea (1987). "How Children Learn Words". **Scientific American**. 257 (3), 94-99.
- Newby, T.J., D.A. Stepich, J.D. Lehman & J.D. Russell (1996). **Instructional Technology for Teaching and Learning**. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Palincsar, A. S., & A.Z. Brown (1984). "Reciprocal Teaching of Copenhension-fostering and Monitoring Activities". **Cognition and Instruction**. 1, 117-175.

- Resnick, L. (1987). "Learning in School and Out". **Educational Researcher**. 16 (9), 13-20.
- Schoenfeld, A. H. (1985). **Mathematical Problem Solving**. Orlando, FL: Academic Press.
- Scribner, S. (1984). "Studying Working Intelligence". Ed: B. Rogoff & J. Lave. **Everyday Cognition: Its Development in Social Context**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- The Cognition and Technology Group at Vanderbilt (1990). Anchored Instruction and its Relationship to Situated Cognition. **Educational Researcher**. 19 (8), 2-10.
- Wilson, B. G. (1996). **Constructivist Learning Environments**. Englewood Cliffs, N.J: Educational Technology Publications.

İŞLETMELERDE “İNSAN KAYNAKLARI” BÖLÜMÜNÜN GELİŞİMİ VE İŞLEVLERİ

Öğr. Gör. Erhan EROĞLU*

ÖZET

Dünya üzerinde hemen hemen her şey sürekli olarak değişmekte ve hiçbir şey aynı kalmamaktadır. Bu değişime insan ayak uydurmaya çalışıp yaşantısını tekrar düzenleme gereği duyarken, en az onun kadar değişimden etkilenen ve süreçlerini tekrar gözden geçirme gereği duyan bir diğer taraf ise işletmelerdir. Bu etkinin bir sonucu olarak, artık işletmelerde “insan”ın önemi gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni ve modern yönetim anlayışları kullanılmaktadır. Bunlardan birisi ise “İnsan Kaynakları Yönetimi”dir. Her ne kadar işletmeler bu moda kavramı benimseyip bu isim altında departmanlar açsalar da buralarda yapılan işler personel departmanının yaptığı işlevlerden öteye gidememekte, diğer bir deyişle “İnsan Kaynakları Yönetim” anlayışı gerektiği gibi uygulanamamaktadır. Bu çalışma “İnsan Kaynakları” anlayışının gelişiminden başlayıp, personel yönetimi ile aralarında olması gereken farkları ortaya koymaya çalışacaktır.

GİRİŞ

Yirmibirinci yüzyılın en göze çarpan özelliği tüm dünyada gözlemlenen kitlesel değişim sürecinin yeni çağa artan bir hızla girmesidir. Bütün ekonomik sektörlerde hatta aynı endüstri kollarında birbirine “rekabet üstünlüğü” savaşı veren işletmelerin diğerlerine göre üstünlük sağlamak ve konumunu sürdürmek için gösterdikleri çabalar birbirine benzer yönetsel modelleri pratikte hayata geçirmelerine neden olmuş ve işletmecilikte de yeni bir transformasyonun veya yönetsel çağın açılmasına olanak sağlamıştır (Büyükuslu, 1998:9).

DEĞİŞİM VE KÜRESELLEŞME

Hiçbir organik bünye ve sosyal sistem, değişime uğramadan yaşamını devam ettiremez. Değişim doğanın temelinde vardır. Diğer bir deyişle, doğanın kimyasında bulunan bir özelliktir. Gezegenler, varoluşlarını izleyen binlerce yıl süresince değişime uğramaya devam etmektedirler. Bu, içinde yaşanan dünya için de geçerlidir. İnsanoğlunun varolduğu günden beri süregelen değişim, bundan sonra da devam edecektir.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Canlılar değişmekte, iklimler değişmekte, mikroorganizmalar bile mutasyona uğramaktadır. Yaşamı devam ettirebilmenin temel koşulu değişebilmektir; **değişim** sanatını başarıyla gerçekleştirebilmektir.

Değişim, “çevresel koşullara ayak uydurabilmek için doğa, birey, toplum ve rakipler gibi benzeri etkenlere karşı savaşım vererek yaşamı devam ettirmek, büyüme ve gelişme” olarak tanımlanmaktadır (Argun, 1997:8). Başka bir tanıma göre ise, genel anlamda değişim, “ister planlı ister plansız olsun, herhangi bir sistemin, bir süreç veya ortamın belli bir durumdan başka bir duruma dönüşmesidir” (Dinçer, 1992:8). Bu kavramın felsefesi, farkında olunsun ya da olunmasın, tüm canlıların ve sistemlerin temel amacı olarak görülmektedir. Yeni bir antibiyotik ile mücadele eden bir mikroptan, ormanda yaşayan vahşi bir hayvana veya büyük bir şehirde kendisi ve ailesi için çaba gösteren insana ve de küreselleşen dünyada sert rekabet koşullarına rağmen ayakta kalmaya, büyümeye çabalayan işletmelere, hatta değişen dünya düzeninde kendine yeni bir yer bulmaya çalışan ülkelere kadar, bütün sistemler sürekli bir değişim halindedir. Tarihi süreç içinde incelendiğinde ve bu süreç biraz daha bireysele indirildiğinde, insan yaşamının sürekli değiştiği ve bu yaşantının içine sürekli yeniliklerin girdiği gözlenmektedir. Bu değişimi sürekli hale getiren de insanoğlunun bitmez tükenmez arayışıdır. Çünkü insanoğlu hayat mücadelesine başladığı ilk devirlerden beri refah düzeyini yükseltmek ve mutluluğu yakalamak için yaşantısını kolaylaştıracak ve daha kaliteli bir düzeye yükseltecek yenilikleri bulma çabasındadır.

Aslında, evrenin kurulmasından bu yana varolan değişim konusundaki asıl değişim, “*değişim'in değişimi*”dir. Diğer bir deyişle, son yıllarda “*değişim*” süreci içinde yaşanan asıl değişim, değişim hızının, değişim ivmesinin giderek artmasından ibarettir. Toffler (1981:26) değişim hızını “belirli bir zaman aralığına dolmuş olayların sayısı” olarak tanımlamaktadır. Böyle bir ortamda da değişmeyen tek şeyin “*değişim*” olduğunu söylemek olasıdır (Özkalp, 1992:520). Ayrıca, Toffler (1981:29)'a göre değişim, 20. yüzyılın ikinci yarısında inanılmaz boyutlara ulaşmıştır.

1995 ve sonrasının temel özelliği, değişim ve gelişme hızının daha da artması ve bunun sonucu olarak belirsizliğin, istikrarsızlığın ve gelecek şokunun şiddetlenmesi olacaktır (Marşap, 1995:473).

Baş döndürücü hızdaki değişim ve gelişmelerin belli başlı özellik ve anlamları şöyle özetlenmektedir (Tosun, ? : 793-794):

- Belli bir zaman bölümü içinde yer alan ve yaşantıyı, çalışma ve etkinliklerle kararları etkileyen olay ve olguların sayısı artmakta,

- Bunun sonucu olarak meydana gelen yeni koşulları önceden tahmin etme zorunluluğu şiddetlenmekte,
- Her şey hızla değiştiğinden belirsizlik çoğalmakta ve geleceği doğru olarak görme olanağı zayıflamaktadır.

Bütün bu yeni gelişmeler dikkate alındığında, toplumun dokusuna yerleştirilen hız ve yenilik, insanları sadece yeni durumlara ayak uymaları için zorlamayacak, bilinmeyen “ilk kez karşılaşılan” yabansı, düzensiz, önceden kestirilemeyen durumlarla da karşı karşıya bırakacaktır (Toffler, 1974:184).

Söz edilenlerden de anlaşılacağı gibi, değişimin bir süreç ve hatta bir sistem olduğu söylenebilir. Çünkü, bir değişimin olabilmesi için bir süreye ve bu süre içinde bazı olayların meydana gelmesine gereksinim vardır. Dolayısıyla bir süreçte yaşanan değişimden, yalnızca bir ögenin değil, birden çok ögenin etkilendiğini söylemek, diğer bir deyişle o ögelerin oluşturduğu sistemin etkilendiğinden söz etmek olasıdır. Kısaca açıklamak gerekirse, içinde bulunulan çağda, bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, toplumların yapısını ve toplum içinde etkinlik gösteren tüm sistemleri etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Temel bilimler ve bunlara dayalı olarak gelişen modern teknoloji, gerçekleştirdiği yepyeni üretim, ulaşım, haberleşme yöntemleri ile toplumların yapısını değiştirmekte ve her ülkenin bu değişime, tüm sistemleri ile birlikte uyumunu zorunlu kılmaktadır. Teknolojik yenilik ve bunun getirdiği değişme, üretimi de değiştirmeye, bu da tüketim anlayışındaki değişmeye, tüketim anlayışının değişmesi, toplum yapısındaki ya da insan davranışlarındaki değişmeye yol açmaktadır. Örneğin, teknolojinin gelişmesiyle aşama aşama hesap makinelerinin gelişmesi de gerçekleşmiştir. Böylece eski hesap makinelerinin yerine yeni hesap makinelerinin üretimine başlanmıştır. Hesap makinelerinin sağladığı kolaylıklar, insanları kişisel kapasitelerini kullanarak hesaplama yapmaktan uzaklaştırmıştır. Buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, bilgisayar, televizyon ve benzeri ürünleri bu kapsamda saymak olasıdır.

Kısacası, değişen de değiştiren de aslında insanın kendisidir. Diğer bir deyişle, değişim insanın yalnızca maddi yaşam koşullarıyla sınırlı kalmamakta, daha da önemlisi onun düşünce yapısını ve iş yaşamını etkilemektedir. Bu nedenle, ister eğitim döneminde olsun isterse iş yaşamında olsun, bireylerin değişimlere uyabilecek ve katkıda bulunabilecek şekilde yetiştirilmeleri ve yetiştirilebilmeleri için gerekli ortamın hazırlanması, bütün ülkelerin sorumlu kişilerini öncelikli olarak ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Çünkü bu değişim süreci ve bu sürecin etki alanı doğrudan insanla ilgilidir.

İnsan, fiziki, biyolojik, sosyolojik ve psikolojik yapısı ile varlıkların en akıllısı ve en beceriklisidir. Bundan dolayı insan, maddi ve manevi işletme kaynaklarının

(üretim faktörlerinin) yalnız işgücü olarak değil, bir bütün olarak ele alındığında tüm yapısıyla bir işletme için en önemli kaynaktır. Ayrıca insansız bir işletme; diğer bir deyişle, insansız üretim düşünülemez. Bu temel gerçeğe karşın, dünyada yaklaşık her yüz yılda bir ortaya çıkan teknoloji devrimlerinin yarattığı toz duman ortamında insanın üretim sürecindeki rolünün bittiği, kitlesel işsizliğin kapıda olduğu görüşleri ortaya atılmakta; bunların yarattığı karamsarlık herkesi etkisi altına almaktadır. Oysa yeni teknoloji kısa sürede kendi işgücü talebini yaratmakta ve onun gereklerine uygun nitelikleri kazananlara yeni ve daha kazançlı istihdam olanakları sunmaktadır (Atasayar, 1998:2). Aslında, teknolojinin gelişmesi ve bu teknolojiyi kullanan insanın niteliklerindeki farklılaşma gereği de değişimle ilgilidir, yani değişimin bir etkisidir.

Görüldüğü gibi bugün **değişim** çok sık dile getirilip, hakkında çok fazla kavram üretilen konular arasında yer almaya başlamıştır. Şöyle bir geriye dönülüp bakıldığında, değişim kelimesinin kullanılmasıyla birlikte, çok fazla şeyin değiştiği, farklılaştığı görülmektedir: Binlerce televizyon kanalı açılmış, onbinlerce radyo istasyonu kurulmuş, videokonferans, telekonferans gibi teknolojilerin kullanımı yaygınlaşmış, araç ve cep telefonu kullananların sayısı artmıştır (hatta öyle boyutlara ulaşmıştır ki, insanlar cep telefonlarına, arandıkları zaman kolay bulunabilmek veya herhangi bir yeri zorlanmadan arayabilmek amacından daha çok kendilerini bir gruba dahil edebilme ya da sadece moda bir teknoloji olduğu için sahip olmaya çalışmaktadırlar). Bu teknolojik gelişmelerin yanı sıra, ortaya çıkan siyasi gelişmeler, bir taraftan ülkelerin askeri boyutlarına etki ederken, diğer taraftan çok önemli ölçülerde ülkelerin ekonomilerini de etkilemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, A.B.D.'yi dünyanın tek süper gücü durumuna getirmişken, iki Almanya'nın birleşmesi, Almanya'yı A.B.D.'nin karşısına yeni bir süper güç olarak çıkarmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile gireceği ekonomik, siyasal, sosyal, teknik ve teknolojik ilişkiler dünyada yeni bir güç olarak Türkiye'nin ortaya çıkacağı endişesine yol açmıştır (Paksoy, 1995:473). Bunlar ve benzeri gelişmelerin itici gücüyle birlikte, işletmelerle ilgili olarak, korumacılığın büyük ölçüde kaldırılması, gümrük oranlarının azaltılması, yabancı sermayeye geniş olanakların tanınması, çeşitli ekonomik kutuplaşmaların oluşması (Avrupa Birliği, NAFTA gibi), üretim hızı ve kapasitesinin sürekli artması, duvarların yıkılması ve benzeri gelişmeler, güçlü ve dinamik işletmelerin ulusal sınırların ötesine çok daha kolay erişmelerine fırsat vermektedir.

Özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi ve ticaret alanında kendine has özellikleri olan yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemin en temel özelliklerini "**küreselleşme (globalleşme)**" ve "**yokedici (imhacı) rekabet**" ifadeleri ile tanımlamak mümkündür (Eroğlu, 1996:36-37). Çünkü küreselleşme ve rekabet, içinde bulunulan bu ortamda en çok tartışılan ve birbirleriyle ilişkili olan iki önemli

kavramdır. Artık, ülkeler ve işletmeler büyüme, gelişme ve ayakta kalabilmenin planlarını yaparken dünyadaki gelişmelere daha fazla dikkat etmektedirler (Elmacı, 1992:320). Bu bağlamda, dünyadaki gelişmeleri belirleyen ve şekillendiren en önemli etkenin rekabet olduğunu söylemek olasıdır. İşletmeler dünya ölçeğinde planlamalara başlayıp stratejilerini de küresel hale gelen rekabet ortamında varolmayı sürdürecektir şekilde belirlemeye çalışmaktadırlar. Üstünlük, kar ve başarı elde etme mücadelesi olarak tanımlanabilen rekabet (Erdoğan, 1995:1078-1089) kavramı, işletme ve iktisat literatüründe de önemli bir yere sahiptir. Rekabet kavramı, bireyler, gruplar, işletmeler ve ülkelerarası ilişkilerde güç elde etmeye yönelik faaliyetleri kapsar. Küreselleşme ve rekabet birlikte düşünüldüğünde bireyler ve gruplararası güç kazanma mücadelelerini bir yana bırakıp, konuyu makro düzeyde ele almak gerekir.

Kısacası, her yönüyle değişim içinde olan insanlar, artık kendi sınırlarına sığmayıp dünyanın her yerinde aynı ekonomik, sosyal ve siyasal huzurun olmasını istemektedirler. Bu istekler, bugün “*globalleşme*” yahut “*küreselleşme*” diye bir kelimenin insanların ağzında sıkça dolaşmasına yol açmıştır. Küreselleşme, dünya pazarlarına açılma, dünya ile bütünleşme ya da tüm dünyayı bütünüyle serbest küresel bir pazar olarak görebilmektir (Paksoy, 1995:473). Ekonomik, siyasal, sosyal, teknik ve teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir hızla meydana geldiği bu dünya, küresel bir işletmecilik arayışına girmiştir. Küresel dünyada, gerçekte yine insanın, diğer bir deyişle insan kaynaklarının değişimi ve değiştirilmesi esastır (Paksoy, 1995:473). Diğer bir deyişle, bilinen bir gerçek vardır ki, o da küresel bir rekabetin oluştuğu ve sonuçta da rekabetin sertleştiğidir.

Bunlarla birlikte, birçok işletme, öteden beri sahip oldukları pazarlarda, güçlü ve dinamik işletmeleri karşılarında bulmaya başlamışlardır. Eğer tabir yerindeyse, işletmeler artık kendi evlerinde vurulmaya başlamışlardır. Kolaycılık, artık yerini mücadeleye bırakmıştır. Diğer bir deyişle, içinde bulunulan yoğun rekabet ortamı, işletmeleri, politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. Artık işletmeler, sadece kendi ülkelerindeki rakipleriyle mücadele etmekle kalmayıp, aynı zamanda uluslararası rekabete de kendilerini hazırlamak durumundadırlar. Kısacası, bu değişim süreci içerisinde, toplumun yapısı, değer yargıları ve normları değişirken, buna paralel olarak o toplumun kurum ve kuruluşları da değişmektedir. Fakat işletmelerin yaşadıkları bu değişim sürecinin daha hızlı olması gerekmektedir. Çünkü, yeni oluşan ve sürekli değişen bu dünya düzeninde işletmelerin ayakta durabilmeleri ve artan rekabet ortamında yaşamlarını devam ettirebilmeleri için güçlü olmaları gerekmektedir. İşletmelerin iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü belirleyen en önemli etkenlerden birisi de insan kaynakları anlayışı olacaktır (Erdoğan, 1995:1078-1089). İnsan kaynakları anlayışını bir felsefe haline getirebilecek işletmelerin rekabet gücü daha fazla olacaktır.

Zaten özellikleri özetlenmeye çalışılan böyle bir ortamda, başarılı olabilen işletmeler incelendiğinde, bunların çoğunun ortak özelliğinin “insan kaynakları” felsefesi ve onun getirdiği yaklaşımları benimsemiş işletmeler olduğu görülmektedir. 21. yüzyıla girilirken, sermaye, teknoloji ve zaman gibi bir üretim faktörü olarak görülen insana farklı bir açıdan yaklaşan insan kaynakları anlayışının benimsenmesi, küresel dünyada rekabet gücünü elde edebilmenin, kısacası işletme süreçlerini devam ettirebilmenin bir gereği olarak görülmektedir. İnsan kaynaklarına önem veren ve gerektiği gibi düzenleyen işletmelerin 21. yüzyıla damgalarını vurabilme şansları çok yüksektir.

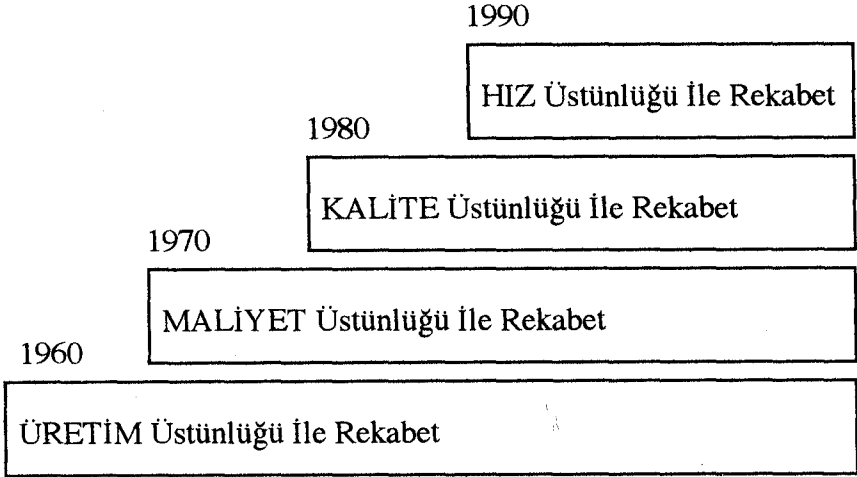
İŞLETMELERDE REKABET VE İNSAN KAYNAKLARI

Dünya üzerinde, küreselleşen ekonomik süreç, işletmelerin birbirleriyle olan rekabetini hızlandırmış, işletmelerdeki zaman kullanımı, karar ve uygulamalardaki hız ve değişim süreci başlı başına birer stratejik etken haline gelmiştir. Türkiye'nin uluslararası alandaki toplam rekabet gücünü arttırabilmek için, işletmeler bünyesinde her alanda rekabet ile ilgili yaklaşımları ciddi bir şekilde gözden geçirmek gerekecektir. Bu konu, 21. yüzyılın eşiğindeki Türk ekonomisi için son derece önemlidir. Unutulmamalıdır ki, rekabet ilkesi üzerine inşa edilmemiş işletmeler, görece olarak gerilemeye, hatta çökmeye mahkumdurlar. Dolayısıyla işletmeler için rekabet edebilmek ve bu konuda üstünlük sağlayabilmek, yaşamsal bir değer ifade etmektedir. Bu hızlı rekabet ortamında ayakta kalabilme çabaları işletmeleri yeni yönetim arayışlarına yöneltmektedir. Bu yeni yönetim arayışları çerçevesinde, üretim veya hizmet sürecinde en etkili görevlerden birini yerine getiren insan faktörü yeniden keşfedilmektedir (Ersen, 1997:11). Aslında keşfedilen bu insan faktörü, eskiden varolan ve şu anda da yenilerinin ortaya çıktığı rekabet öğelerinin her birinde etkili bir etken olarak işletmelerin karşısına çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, insan faktörü eskiden de vardı ama şu anda olduğu kadar önemli bir etken olarak görülmüyordu.

Önceki dönemlerde işletmeler, uluslararası rekabete hangi ölçüde gireceklerini kendileri tahmin etmekteydiler. Hatta öyle ki, iç pazarı yeterli bulan çoğu işletme, dışa açılmayı gündemine bile almayabiliyordu. Bugünün ortamında ise işletmelerin bu tür seçimleri olmadığı gibi, üstüne üstlük dış kaynaklı rekabet, işletmeleri kendi evlerinde vurmaktadır. Dahası, iç piyasada belli bir pazar kaybına uğrayan işletmeler, dış pazarlara açılmak zorunluluğunu hissetmektedirler. Sonuçta, işletmeler kendilerini hem içte hem de dışta yoğun bir rekabetin içinde bulmaktadırlar (Eroğlu, 1996:36-37).

Rekabet kelimesi ile ifade edilen sanayi ve ticaret dünyası, günden güne değişerek çeşitli boyutlar kazanan bazı rekabet öğeleri ile karşılaşmaktadır. İlginçtir ki, bu rekabet öğelerinin ortalama onar yıllık dönemlerde ortaya çıktığı söylenebilir

(Kavrakoğlu, 1992:25-27). Yeni bir öğenin ortaya çıkması, bir önceki rekabet öğesinin önemini ortadan kaldırmaz, aksine birlikte etkili olmaya başlarlar. Sanayi ve ticaret alanındaki rekabet unsurları ise şu şekilde gösterilebilir (şekil 1) (Kavrakoğlu, 1992:25-27):

şekil 1. Sanayi ve Ticarete Rekabet Öğeleri

Teknolojik gelişmenin henüz yaygınlaşmadığı 1960'lı yıllarda rekabet gücünün temel öğesi, *üretim* üstünlüğü oluyordu. Geniş pazarlara büyük hacimde üretimle açılabilen işletmeler, kitle üretiminin avantajlarından yüksek oranda yararlanarak rakiplerini geride bırakıyorlardı. Nitekim, şu anda faaliyet gösteren dev otomotiv, kimya, elektronik ve dayanıklı tüketim malı üreten birçok işletme, üstünlüklerini bu üretim gücü ile sağlamışlardır (Kavrakoğlu, 1992:25-27).

1970'li yıllar, teknolojinin yaygınlaştığı ve bu teknolojinin gelişmemiş ve az gelişmiş dünya ülkelerine de girmeye başladığı bir dönem olmuştur. Üretim faktörlerini nispeten ucuz olarak sağlayan bu ülkeler, uluslararası pazarlara düşük fiyatlarla girerek yerleşik sanayi devlerinden pay almaya başlamışlardır. *Maliyetle üretim* dönemi olarak da tanımlanabilen 1970'li yıllarda pek çok Batılı işletmenin üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmasına şahit olundu. Gerçekten de bu dönemde (özellikle Uzakdoğu) bazı ülkelerin yıldızlarının parladığı görülmektedir (Kavrakoğlu, 1992: 25-27).

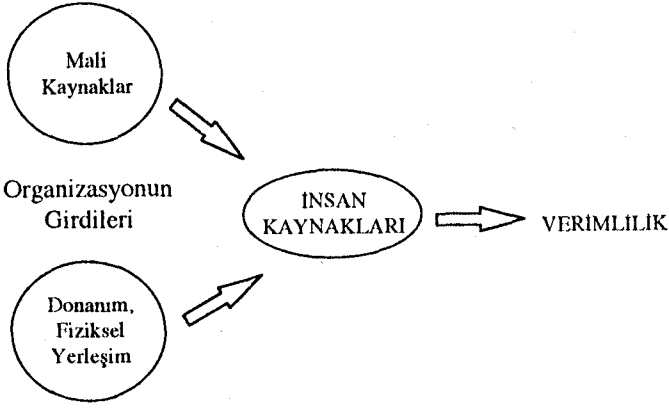
1980'li yıllar ise rekabete yeni bir boyut getirdi: *Kalite*. Pek çok yönden tatmin olan kitleler, artık bol ve ucuz ürünlere doymuştu. Bu kitleleri, ancak kaliteli ürünler cezbediyordu. Kaliteli ürünlere olan talep Batı'da oluştu, fakat arz artan oranda Doğu'dan, özellikle de Japonya'dan kaynaklandı. Kaliteli ürünlere olan talep patlamasına paralel olarak, Japonya'nın ihracatının kısa bir süre içerisinde görülmemiş boyutlarda arttığı söylenmektedir (Kavrakoğlu, 1992:25-26).

1990'lı yıllarda rekabete yeni bir öge daha eklendi, o da *hız*. Pazarlar, kaliteli ürünleri ve hizmetleri kanıksamaya başlarken, kalitenin başka bir boyutu olan "tasarım" ön plana çıkmakta, artık müşterinin beğenisini kazanan yeni, çeşitli, farklı farklı fonksiyonlar içeren ürünleri en çabuk biçimde ve müşterinin gereksinim duyduğu anda pazara çıkarabilen işletmeler kazanmaktadır. Yalnız, burada yanlış anlaşılmasını gereken bir nokta var ki bu da, rekabette yeni öğelerin ortaya çıkması, diğer öğeleri ikame etmemekte, sadece bunlara eklenmektedir (Kavrakoğlu, 1992:25-27).

Bu dört rekabet ögesinin hangisinin üzerinde yoğunlaşırsa yoğunlaşırsın, görülecek denge noktası "**insan**"dır, "**insan faktörü**"dür. Yani sanayide rekabet gücünün belirleyicileri arasında maddi olmayan öğelere yapılacak yatırımların olumlu etkileri giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu öğeler arasında, işgücünün beceri düzeyini yükselten, bilgiyi arttıran ve insan kaynaklarının daha iyi yönetimini olanaklı hale getiren, böylece gelişmecilik ve yenilikçilik temelli bir kültürün oluşumuna katkıda bulunan etkinlikler sayılabilir. Bu alanlara yatırım yapan işletmeler, değişen piyasa yönelimlerini öngörebilmek ve bunlara uygun tepki verebilmek bakımından daha az esnek rakiplerine oranla daha iyi bir konuma ulaşırlar (Hardjono vd., 1997:4). Biraz daha açıklamak gerekirse, en temel amacı uzun vadeli verimliliği ve karlılığı güvence altına almak olan işletmelerin, bu amaçlarını gerçekleştirebilmeleri ancak rakipleri tarafından taklit edilmesi güç rekabet öğeleri açısından üstünlük sağlamış olmaları ile mümkündür. Artık, gümrük birliği ve küreselleşmenin de etkisiyle işletmelerde varolan birçok ögenin rekabet açısından önemi azalmakta (Berkman, 1998:3), bunların yanı sıra insan faktörü ön plana çıkmaktadır. Geleneksel faktörlerde başarı, kısa ve orta vadeli çalışmalar sonucunda elde edilebilmektedir. Oysa insan kaynakları ile ilgili konular kültürel gelişimleri gerektirmekte ve bu nedenle, insan kaynakları ile ilgili faktörlerde üstünlük sağlamak için uzun vadeli çalışmalara gerek duyulmaktadır. Dolayısıyla insan kaynakları ile ilgili ciddi değişimleri hemen başlatan işletmelerin yakın bir gelecekte rakipleri tarafından taklit edilmesi uzun yıllar alacak bir üstünlüğe sahip olacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır (Berkman, 1998:3). Diğer bir deyişle işletmeler, bu rekabet öğelerinden hangisine ulaşmak isterlerse istesinler, insan kaynakları (çalışanları) yeterli değilse, yönetim anlayışları insan odaklı değilse, başarılı olmaları olası değildir. Anlatılmak istenen, işletmelerin ve ülkelerin insan kaynaklarını yeni bir vizyonla ele almaları gerektiğidir. Çünkü, içinde bulunulan

çağda rekabet üstünlüğünün insan kaynaklarında olduğu ve işletmelerin bu insan kaynakları alanına gereken önemi vermeleri gerektiği anlaşılmıştır. Bu yüzden, insan kaynakları anlayışı, yönetim felsefesi, işletmelere verimlilik ve etkinlik kazandırma yolunda sihirli bir değnek haline gelmiştir.

Verimlilik, bir işletme için çok önemlidir. İster mal ister hizmet üretsin bir işletmenin, özellikle verimlilik odaklı pek çok amacı vardır. Örneğin bir işletmenin, pazardaki diğer işletmelerden daha üstün üretim yapmak ya da hizmet vermek, işletmenin pazar payını yükseltmek, teknoloji açısından sektörün liderliğini üstlenmek, satış hacmini ve kârı yükseltmek, yapılan yatırımlardan yeterli getiri elde etmek, masrafları azaltmak ve israfı önlemek, çalışanların moralini yükseltmek, işletmenin imajını güçlendirmek gibi pek çok amacının olduğundan söz edilebilir. Aslında bunlardan da anlaşılacağı gibi, bir işletmenin en temel amacı, verimliliği sağlamaktır. Hem temel amaç hem de bu alt amaçlar, hepsini kendinde toplayan bir tek hedefle ifade edilebilir: **“İnsanların verimli olması!”** İşletmenin amaçlarına ancak, insanların çabasıyla ulaşılabileceğinden, işletmenin ne ölçüde üretken ve etkili olacağı, çalışanların verimine bağlıdır. Verimlilik ise insan kaynaklarının iki girdisine gösterilen özen ve dikkatle doğru orantılıdır. Anlaşılacağı gibi insan kaynaklarının, verimlilik üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Diğer bir deyişle, işletmede çalışan bireylerle ilgilenmek, insan kaynakları fonksiyonunun görevidir (Palmer ve Winters, 1993:9-10). Şekil 2’de görüldüğü gibi, bir işletmenin üç temel kaynağı vardır. Bunlar bir işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmek için gereksinim duyduğu kaynaklardır. Kaynaklardan birisi fiziksel kaynaklar (bina, makine, teçhizat vb.), diğeri mali kaynaklar (para, sermaye vb.) ve öbürü de insan kaynaklarıdır. Tarih boyunca işletmelerde en az değer verilen kaynak ise “insan” olmuştur. İşletmelerin rekabet ve üstünlük sağlama çabaları, beraberinde modern yönetim anlayışı olarak nitelendirilebilecek toplam kalite yönetimi, insan kaynakları yönetimi gibi yeni anlayışları gündeme getirmiş, bunun sonucunda da çok uzun bir süreden beri önemsenmeyen öge olan “insan”, işletmelerde ön plana çıkmaya ve değer kazanmaya başlamıştır. Yapılan bu çalışmada da işletmenin verimliliği üzerinde çok büyük bir etkisi olan **“insan kaynakları”** üzerinde durulmuştur.

Şekil 2. İnsan Kaynakları ve Verimlilik

Görüldüğü gibi, insan kaynakları bugün rekabet üstünlüğünü yaratma açısından son derece popüler ve stratejik bir role sahiptir. Çünkü insan kaynakları bölümünün ürünü, beceri sahibi, yetenekli, istekli, verimli elemanlardır. Ayrıca, insan kaynakları gelişmeye açık olan bir anlayıştır. Bu bağlamda ele alındığında, insan kaynaklarının gelişmeye açık olması, elemanlarının çabalarına dayanmak zorunda olan işletmeyi başarıya götürür.

Kısaca özetlemek gerekirse, bir insan kaynakları bölümünün iki temel hedefi vardır (Palmer ve Winters, 1993:24-25):

- İnsan kaynaklarının, işletmenin hedefi doğrultusunda en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak
- İşgörenlerin gereksinimlerinin karşılanmasını ve mesleki bakımdan gelişmelerini sağlamak

İnsan kaynakları işlevinin etkili olabilmesi, diğer bir deyişle yukarıdaki hedeflere ulaşılabilmesi, insan kaynakları bölümünün işletmenin diğer fonksiyonları ile tam bir işbirliği içinde olmasına bağlıdır. İşletmenin insan kaynaklarının optimum kullanımı, insan kaynakları fonksiyonunun başlıca amacıdır. İşletmenin bütün bölümlerinin ortak ögesi insan olduğundan, insan kaynakları bölümünün vereceği kararlar her bölümü az ya da çok etkiler. İnsan kaynakları birimi ile işletme içindeki diğer bölümlerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olması, modern insan kaynakları fonksiyonunu geleneksel yaklaşımdan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Dolayısıyla, başka hiçbir işlevin diğer işlevler üzerindeki etkisi insan kaynakları fonksiyonunki kadar büyük değildir. Sonuçta, insan kaynakları bölümünün aldığı kararların etkisinin bütün işletmeye yayıldığını söylemek olasıdır.

İnsan kaynaklarının işletme içindeki rolü kısaca, çalışanların motivasyonunu ve verimini yükseltecek bir ortamın yaratılması ve bu ortamın korunup geliştirilmesi için gerekli politikaları ve teknik bilgiyi sağlamaktır. İnsan kaynakları bölümü işletme içinde genellikle cephe gerisindeki kurmay konumundadır ve uygulamaları fiilen yürüten bölümlere yardımcı olur (Palmer ve Winters, 1993:24-25)

Bütün bu tür nedenlerden dolayı, insan kaynakları anlayışı, Türkiye’de de her derde deva bir ilaç gibi ya da sihirli bir değnek gibi görülmeye başlanmıştır. Çok değil, bundan 5-6 yıl öncesine kadar “insan kaynakları” denildiğinde, bu terim çok kimseye pek bir anlam ifade etmezdi. Bugün ise işletmelerde, hem bu kavramın yaygınlaştığı, hem de kurulan bölümlerle yaşam bulduğu görülmektedir. Hatta Türkiye’de değişim ve gelişim alanında büyük atılımlar yapan birçok özel işletmenin, bir süreden beri uygulamaya koydukları performans yönetimi, stratejik yönetim, süreç yönetimi, toplam kalite yönetimi, katılımcılık, takım çalışması gibi çok sayıda modern yönetim anlayışları arasında bir tanesi tüm ötekilerin başarı derecesini etkileyecek önemde görünmektedir ki, bu da **İnsan Kaynakları Yönetimi’dir** (Atasayar, 1998:2). Ancak, “insan kaynakları anlayışı Türkiye’deki işletmeler için ne ifade etmektedir?”, “Türk işletmeleri bu kavramı nasıl uygulamaktadırlar?”, “Türk işletmeleri bu kavramın felsefesini benimsemişler mi?”, “Türk işletmeleri bu kavramı hangi noktaya kadar uygulamaktadırlar?” gibi sorulara cevap bulmak zor olduğu gibi, aynı zamanda da alınacak cevapların sınırlı ve yüzeysel olacağı düşünülmektedir. Çünkü yapılan bu çalışmanın denencesini de oluşturan varsayıma göre, Eskişehir’deki işletmelerde insan kaynakları yönetimi anlayışı, sadece moda bir kavram olduğu için benimsenmiş olup, bu konuda işletmelerin ilk attıkları adım ise duvarlarındaki “*Personel Yönetimi Bölümü*” tabelasını indirip yerine “*İnsan Kaynakları Bölümü*” tabelasını asmak olmuştur. Görünürde tabelayı değiştirmişler, ama gerçek anlamda içeriği değiştirmemişlerdir. Diğer bir deyişle, birimin adı “*insan kaynakları*” olmuştur ama yapılan işlerin personel yönetimi işlevleri olduğu düşünülmektedir. Böyle bir durumu bünyesinde barındıran işletmelerin ise insan kaynakları anlayışını gerçek anlamda benimsemiş ve uygulayan işletmelerin elde ettikleri başarı ve verimliliği elde etmeleri pek olası görülmemektedir.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ NEDİR?

İşletmelerde insan kaynakları yönetimi, Pazar ekonomilerinin en çok konuşulan belli başlı konularından biri haline gelmiştir. Teoride ve uygulamada insan kaynakları yönetimi kavramı ister analitik olarak eleştirilsin isterse desteklensin kabul edilmesi gereken bir gerçek vardır ki o da insan kaynakları yönetimi tekniklerinin yöneticiler ve çalışanlar arasındaki ilişkiler zincirine yeni boyutlar kazandırdığıdır.

Çağdaş iş pazarındaki değişim, çalışanların yönetimi kavramını yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda işletmelerde çalışanların ilişkileri insan kaynakları yönetim metod ve yöntemlerine paralel olarak bir gelişim göstermiştir. Aslında insan kaynakları yönetimi yeni bir kavram olarak görülmesine rağmen, personel yönetiminin yeniden isimlendirilmesidir. Esas itibariyle geleneksel personel yönetimi fonksiyonlarından çok da farklı bir oluşum değildir. İnsan kaynakları yönetimi, personel yönetimi ve endüstri ilişkilerinin birleşmesinden doğan ve yönetim tarafından öne sürülen yeni bir oluşumdur. İnsan kaynakları yönetimi geniş bir alanda istihdam ilişkilerini temsil eden ve bireysel iş ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunarak, organizasyonel entegrasyonu gerçekleştirmeye çalışan yeni bir işçi-yönetici ilişkiler zinciridir.

Az önce ortaya koyulan düşüncelerden de görülebileceği gibi insan kaynakları yönetiminin ne olduğu konusunda çok değişik yorumlar yapılmıştır. Ancak tüm bu yorumlardan çıkan bir gerçek var ki, insan kaynakları üzerinde yoğun bir şekilde tartışılması gereken endüstri ilişkilerine önemli boyutlar kazandıran yeni bir disiplin olarak karşımıza çıkmasıdır. İnsan kaynakları yönetimini yeni bir yönetim disiplini olarak kabul ettiğimiz zaman sorgulamamız gereken bir soru ile karşılaşılmaktadır. Bu ise, “insan kaynakları yönetiminin çalışanların yönetimi konusuna getirilen yöneticiler tarafından tek yanlı olarak empoze edilmeye çalışılan yeni bir “profesyonel arzu” mu yoksa geleneksel personel yönetimi ve endüstri ilişkileri sistemlerini entegre edilmesinden doğan yeni bir “işçi-işveren ilişkiler perspektifi” mi” olduğudur (Büyüksu, 1998:76-78).

İnsan kaynakları yönetimi, işletmenin insan kaynağı aracılığıyla amaçlarını gerçekleştirme süreci, başka bir deyişle, insan ilişkileri, verim ve kalite etmenlerinin oluşturduğu örgüt kültürünün yaşama geçirilmesi üzerinde durmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, yalnızca bir personel teknikleri dizisi değildir.

Kapsamlı bir insan kaynakları yönetimi sistemi, başlıca ilgi alanlarını, örgüt ve insan kaynakları yönetimi stratejilerinin bütünleşmesi ile örgüt ve kültür yönetiminin oluşturduğu örgüt düzeyinde geliştirmektedir. Bu sistem, şu bir dizi süreç aracılığıyla uygulamaya geçirilmektedir: Değişim yönetimi, örgüte bağlılığı gerçekleştirmek, takım çalışmasının iyileştirilmesi, toplam kalite yönetimi,... Bu süreçler, insan kaynakları yönetimi olgusunu ortaya koyan ve aralarında karşılıklı ilişki bulunan bazı temel etkinlikleri desteklemektedir. Aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin fonksiyonları olarak da belirtebileceğimiz etkinliklerden bazıları şunlardır (Canman, 1995:55-57):

- Eleman sağlama
- Performans yönetimi
- İnsan kaynakları geliştirme

- Ücret ve ödüllendirme
- Çalışanlarla ilişkiler

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN AMAÇLARI

İnsan kaynakları yönetiminin amaçları, insan kaynakları yönetimi felsefesinden kaynaklanmakta olup şu şekilde belirtilebilir (Armstrong, 1993:15-16):

- Örgütsel amaçlara çalışanlar sayesinde ulaşılabilmesi konusunda yönetimi bilinçlendirmek
- Çalışanların kapasitesinden gereği gibi yararlanmak, potansiyellerini mantıklı bir biçimde değerlendirmek
- Çalışanların ve örgütün performansını artırmak, çalışanların örgütsel başarıya katkıda bulunmalarını sağlamak
- İnsan kaynağı politikaları ile örgüt planlarını bütünleştirmek, uygun bir kültürü güçlendirmek ya da gerekirse uygun olmayan kültüre yeni bir biçim kazandırmak
- Kaynakları örgütün gereksinimlerine uyumlu duruma getirmek ve performansı iyileştirmek için örgüt stratejilerini ortaklaşa güçlendiren bir dizi uyumlu personel ve istihdam politikaları geliştirmek
- Çalışanların enerjilerini ve yaratıcılıklarını ortaya koyabilecekleri bir ortam hazırlamak
- Yenilikleri, takım çalışmasını ve toplam kaliteyi özendirerek uygun koşullar yaratmak
- Uyumlu örgüt ve yetkinlik için çaba sarfetme yararına esnek hareket etmeye istekliliği özendirmek

Bu amaçlara bakıldığında görülen odur ki, insan kaynakları yönetiminin, yarışma ortamında üstünlük kazanılması amacıyla, örgütün tüm kaynaklarından katma değer elde etmesi için çalışanların yönetimine ilişkin işletme yönetiminin yönelimli bir anlayış olduğu açıkça görülmektedir. Amaçların içeriklerinden de anlaşılacağı gibi; insan kaynakları yönetiminin personel yönetimi anlayışı ile ortak noktaları olduğu gibi, aynı zamanda birbirlerinden farklı özellikleri de vardır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür (Canman, 1995:61-62):

Hem insan kaynakları yönetiminin stratejisi hem de personel yönetiminin stratejisi, örgüt stratejisinden kaynaklanmaktadır. Her ikisi de eylemci birim yöneticilerinin personelin yönetiminden sorumlu olduğunu, personel işlevinin, yöneticinin sorumluluklarını yerine getirmelerinde öneri ve destek hizmeti sağladığını kabul eder. Personel yönetiminin değerleri ile en azından insan kaynakları yönetiminin esnek açıklamaları “bireye destek verme” noktasında özdeştir. Yani örgütsel ve bireysel gereksinimleri dengeleme, bireyin yeterli

derecesinin artırılması amacıyla geliştirilmesini savunurlar. Böylece, hem bireylerin iş doyumları hem de örgütün amaçlarına ulaştırılmasında kolaylaştırıcılık sağlanmış olur. Herkesi kendi mesleki bilgi ve uzmanlık alanında çalıştırmak, her ikisinin de ortak amacıdır. Böylece, örgütün insan kaynakları, her zaman değişen örgütsel gereksinmelere uyum sağlayabilir. Bunun yanı sıra, eleman seçme, değerlendirme, eğitim, yönetimi geliştirme ve ücret yönetimi teknikleri her ikisinde de izlenmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin esnek tanımı gibi, personel yönetimi de çalışma ilişkileri sisteminde iletişim ve katılma süreçlerine önem verir.

Aralarındaki bu benzerliklerin yanında bir de farklılıklar vardır. Personel yönetimi ile insan kaynakları yönetimi arasındaki farklılıklar özde olmayıp, daha çok üzerinde durulan konular ve izlenen yaklaşımlarda sözkonusudur. Farklılıklar, aslında teknikler üzerinde olmaktan çok yönetim tarzı ve örgütlenme biçiminde kendini gösterir. İnsan kaynakları yönetimi, personel yönetimine insan odaklı bir bakış açısidir. İnsan kaynakları yönetimi teknikler üzerinde durmaktan çok süreçler ve inanışlar üzerinde durmaktadır. Örneğin,

- Çalışanlarla ilişkiler açısından, personel yönetimi muhalif bir tutum içindeyken, insan kaynakları yönetimi gelişmeci ve işbirlikçidir
- Yön verme açısından, personel yönetimi tepkici ve parçacıyken, insan kaynakları yönetimi etkin ve örgüt odaklıdır
- Örgütlenme açısından, personel yönetimi ayrı ayrı işlevlerle ilgilenirken, insan kaynakları yönetimi bütünleşmiş işlevlere yönelmektedir
- İş sahipleriyle ilişkiler açısından, personel yönetiminde yönetim söz sahibi iken, insan kaynakları yönetimi anlayışında yönetim ile personel birlikte söz sahibidir

Görüldüğü gibi, personel yönetiminde hizmet kapsamının genişletilmesi, işletmelerin “insan kaynakları yönetimi” yaklaşımını benimsemelerine neden olmuştur. Başlangıçta da açıklanmaya çalışılan imhacı rekabet ortamında başarılı olan şirketlerin bir çoğunun bu anlayışı süreçlerine özümsetmiş işletmeler olduğu görülmektedir. Çünkü bu anlayışın işletmelere bir dinamizm kazandırdığı artık bilinen bir gerçektir. Kısacası, insan kaynakları yönetimi yaklaşımı “insan” ögesini örgütün merkezinde görür ve personel yönetimine çağdaş bir bakış açısı getirir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Argun, T. (1997, Aralık). “Değişim ve Gelecek”. **Executive Excellence**. 9.

Armstrong, M. (1993). **Human Resource Management-Strategy and Action**.
London: Kogan Page.

- Atasayar, K. (1998 , Mayıs). “İnsan Kaynakları Yönetimi ya da İnsanın Yeniden Keşfi”. **İşveren - Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi**. 8.
- Berkman, M. A. (1998, Mayıs). “İnsan Kaynakları Yönetimi Rekabette En Önemli Faktörlerdendir”. **İşveren - Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi**. 8.
- Büyüksulu, A. R. (1998). **Globalizasyon Boyutunda İnsan Kaynakları Yönetimi**. İstanbul: Der Yayınları.
- Canman, D. (1995). **Çağdaş Personel Yönetimi**. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Diñçer, Ö. (1992). **Örgüt Geliştirme**. İstanbul.
- Elmacı, O. (1992). “İşletmelerin Küresel Pazarlar Yönelimli Stratejik Rekabet Gücü Analizi”. **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 1-2.
- Erdoğan, N. (1995). “Rekabet Gücünün En Önemli Unsuru Olarak İnsan Kaynağı”. **Birinci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildiri Kitapçığı**. 12-13 Ekim 1995. Ankara: Kara Harp Okulu.
- Eroğlu, E. (1996). “Toplam Kalite Yönetimi ve Eğitim Alanında Uygulanabilirliği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ersen, H. (1997). **Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi: Verimli ve Etkin Olmanın Yolu**. İkinci Baskı. İstanbul.
- Hardjono, T. W., S. Ten Have ve W. D. Ten Have (1997). **Mükemmele Ulaşmanın Yolları**. Çev: Entra Dil Hizmetleri ve Danışmanlık Ltd. Şti. İstanbul.
- Kavrakoğlu, İ. (1992). **Toplam Kalite Yönetimi**. İstanbul: Kal-Der Yayınları.
- Marşap, A. (1995). “Dinamik Yönetim Sistem Anlayışı”. **Birinci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildiri Kitapçığı**. 12-13 Ekim 1995. Ankara: Kara Harp Okulu.

- Özkalp, E. (1992, Haziran). “Organizasyonlardaki Teknolojik Değişmeler ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri”. **Eskişehir İTİA Dergisi**. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Paksoy, M. (1995). “Milli Sınırlardan Global Dünyaya Doğru Giderken İnsan Kaynakları Planlaması”. **Birinci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildiri Kitapçığı**. 12-13 Ekim 1995. Ankara: Kara Harp Okulu.
- Palmer, M. ve K. T. Winters (1993) **İnsan Kaynakları**. Çev: D. Şahiner. İstanbul: ROTA Yayınları.
- Toffler, A. (1981). **Şok**. Çev: S. Sürgit. Üçüncü Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Tosun, K. (?). **Yönetim ve İşletme Politikası**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. İşletme Fakültesi Yayınları.

UZAKTAN ÖĞRETİMDE KALİTE VERİMLİLİK VE ÜRETKENLİK

Öğr.Gör. Hülya ERGÜL *

ÖZET

Bilgi toplumu olgusu, toplumların sürekli bir kalite, verimlilik ve üretkenlik arayışında olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ülkelerin gelişmesini, yaşam standartlarının yükselmesini, rekabet güçlerinin artmasını sağlayan bu kalite, verimlilik ve üretkenlik üçgeninin odak noktasında insan kaynağı bulunmaktadır. İnsan kaynağının kapasitesinin değişen koşullar karşısında gelişme gösterebilmesi ise yapılan eğitim faaliyetlerinin başarısına bağlıdır. İnsanların daha nitelikli olmalarını sağlayacak bilgi ve becerilerle donatma sorumluluğundaki eğitim örgütlerinin de aynı duyarlılığa önem vermesi gerekmektedir. Bilginin dolaşım ve paylaşım hızını arttırmakta eğitim maliyetlerini düşürmekte, eğitim hizmetini yaygınlaştırmakta, geleneksel modellere alternatif olan uzaktan öğretim modelleri daha verimli, esnek ve üretken bir model olarak görülmektedir. Bir uzaktan öğretim uygulaması olan Açıköğretim Fakültesi, öğrencilerinin gereksinimleriyle bütünleşmemesinden kaynaklanan bir kalite ve buna bağlı olarak verimlilik ve üretkenlik sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu makalede Açıköğretim Fakültesi' nin kalite, verimlilik ve üretkenlik ölçütlerini geliştirebilecek önerileri sunmak amaçlanmaktadır.

Yirmibirinci yüzyıla çok az kala, tüm toplumların çok köklü bir değişim süreci içine girdiği artık herkesçe kabul edilmektedir. Özellikle 1960' lardan itibaren kimi sosyal bilimciler, ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerin temel özelliklerinde köklü değişimler olduğunu gözlemlemişlerdir. Giderek yoğunlaşan değişimler sonucu oluşan yeni toplum yapısını tanımlama amacına yönelik olarak birçok kavram tartışmaya açılmıştır. Bu kavramlardan en çok kabul göreni "bilgi toplumu" dur.

En ilkel toplumlardan günümüze kadar geçen süre içerisinde ortaya konulan önemli buluşlarla birlikte, bilgi hızı artış göstermiştir. Düşüncelerin yazıya dökülmesi, basım teknolojisi, sanayi devrimi, bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, bilginin gelişmesinde önemli dönüm noktaları olmuştur. Özellikle sanayi devriminden sonra bilgi artışındaki yeni gelişmeler

* Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi.

sürekli özellik kazanmıştır. Bu hızlı değişim süreci insanı ve toplumsal yaşamı etkilemiştir. Değişim sürecinin bir uzantısı olarak insanların çalışma biçimleri yanında dünya görüşleri de değişmiştir. Artık yeni bilgilere hızla ulaşmak, onları depolamak ve en kısa zamanda uygulama alanına aktarabilmek günümüz insanı için bir lüks ya da ayrıcalık değil bir gereklilik olmuştur.

Hızlı bilgi artışı ve değişim, ekonomi, politika ve kültürde, toplumsal yaşamın her boyutuna yansımaya başlamıştır. Özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojileri sayesinde insanların sahip oldukları bilgileri çok kısa sürelerde kullanmaya başlaması, bilginin en önemli güç olmasını sağlamıştır. İletişim teknolojisinde gerçekleşen gelişmeler, bilgi toplumuna geçmekte en büyük etken olmuştur. Bilgi toplumunun en belirgin özelliği, bilginin toplanması, yeniden düzenlenmesi ve yayımı işlemlerindeki yeni gelişmeler olarak göze çarpmaktadır.

Bilgiyi saklama ve bilgiyi iletmede son yıllarda sağlanan olağanüstü gelişmeler eğitim alanına da yansımaktadır. Artık eğitimde bilgiyi öğretmek yerine, bilgiye ulaşmak, ulaşılan bilgiden yararlanmak ve yeni bilgiler üretmeyi amaçlayan bir felsefeye sahip olan toplumlar, bilgi toplumu olma yolunda daha hızlı ilerleyebilmektedirler.

Bilgi toplumuna ulaşma, toplumların sürekli olarak verimli ve üretken olmalarını gerektirmektedir. Zira bilgi toplumu kavramı, kendi içinde, insanların yaşam kalitesini yükseltme, sosyal ve ekonomik örgütlenmenin verimini artırma potansiyelini taşımaktadır. Bu nedenle, bilgi toplumunda kalite, verimlilik ve üretkenlik kavramları son derece önem taşımaktadır. Bilgi toplumuna uyumu sağlamada üzerine büyük görev düşen eğitim alanında ise kalite, verimlilik ve üretkenlik, olmazsa olmaz birer unsur haline gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle kalite, verimlilik ve üretkenlik kavramlarına ve aralarındaki ilişkilere değinilerek, genelde eğitim, özelde ise uzaktan öğretimde kalite, verimlilik ve üretkenliğin gerekliliği irdelenecektir.

KALİTE KAVRAMININ GELİŞİMİ

Kalite kavramına bakıldığında, kalitenin nicelikten çok nitelikle ilgili yetişme olduğu görülmektedir. Kalitenin farklı alanlarda çok değişik tanımları yapılmıştır: kalite verimlilik; kalite etkili olmaktır; kalite esnekliktir; kalite fevkaladeliktir gibi. Genel olarak kalite, değişim, gelişim, yeniden yapılanma, önceden belirlenen niteliklere sahip olma, sürekli başarı, esneklik olarak tanımlanabilmektedir (Ünal, 1997:5).

Kalite kavramı 1900' lerde ilk ortaya atıldığında sadece denetleme anlamında kullanılmaktaydı. Bir organizasyonda kalite departmanının görevi, denetleme

yaparak sürecin sonundaki hataları bulup düzeltmekti. 1951'deki Toplam Kalite Kontrol kavramıyla bu sistem değişmiş, mal ya da hizmet üretildikten sonraki hatayı bulmak ve düzeltmek yerine kalite çalışmaları "hatayı önleyici" bir özellik kazanmıştır. 1960' larda "kalite güvencesi" nden bahsedilmeye başlanmıştır. Kalite güvencesinde, hataları üretim sürecinin sonunda görüp düzeltmek yerine, bunların önceden belirlenen kalite seviyesine uygunluğu için üretimin her aşamasında istatistiksel metotlarla kaliteyi sağlama önemlidir. Veri toplama, periyodik olarak izleme ve değerlendirme, süreklilik ve müşteri tatmini ön plandadır (Köksoy, 1997).

Daha sonra kalite problemlerinden ve hatalarından kimin sorumlu olabileceği sorusunun gündeme gelmesi ile birlikte toplam kalite yönetimi oluşmuştur. Zira kurumun tüm işleyişine hakim bir kalite politikası yaratabilmek ve bunun sürekliliğini sağlayabilmek için yönetimin destek ve katılımına ihtiyaç vardır. "Toplam Kalite Yönetimi, müşteri beklentilerini her şeyin üzerinde tutan ve müşteri tarafından tanımlanan kaliteyi, tüm faaliyetlerin yürütülmesi sırasında ürün ve hizmet bünyesinde oluşturan bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Toplam kalite yaklaşımı, müşteri gereksinimlerini en iyi şekilde karşılamayı hedefleyen bir yaklaşım olduğu kadar maliyetleri de düşüren bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir" (Gürgen, 1997:51). Maliyetleri düşürerek verimliliği artıran bu yönetim şeklinin örgütlerin rekabet gücünü geliştirdiği düşünülmektedir.

Bir ürün veya hizmette kaliteden söz edebilmek için olayı üretim süreci boyutunda irdelemekte yarar vardır. Bir üretim süreci; Hammadde, Üretim, Ürün, Tüketim boyutlarından oluşmaktadır.

Kalite kontrolünün başlangıcında ürünün ya da hizmetin kalitesini artırmakla ilgileniliyordu. Eğer ürünün kalitesi denetlenebilirse kalitenin varlığından söz ediliyordu. İşletmeler, hem taleplerindeki artışı hem de buna bağlı parasal girdilerinin artışı sağlamak için kaliteli ürüne ulaşma arzusunda. Bunun için hammaddenin de kaliteli olmasının gereği ortaya çıkmaktadır. Zira kaliteli ürün elde edebilmek için sadece ürünün kalitesini denetlemek yeterli gelmemektedir.

Üretim sürecinin kaliteli ürünü üretecek yeterliliğe gelmesi ise hammadde boyutunda, teknolojiyi doğru kullanacak insan gücü kaynağına yatırım yapılması ve bu kaynağın da kaliteli olmasıyla doğru orantılıdır. Tüm bunlar sağlandığında, başka bir deyişle, kaliteli hammadde kullanarak, kaliteli üretim yapılarak, kaliteli ürün veya hizmet üretildiğinde bile tüketim boyutunda kalite açısından sorunlar yaşanabilir, çünkü kaliteyi tanıyacak kalite duyarlılığı olan, kaliteli ürünü ya da hizmeti kalitesizden ayırabilecek tüketiciler olmadığında bu süreçte kaliteden söz edilemez. Kısacası bir ürün veya hizmetin kalitesinin üretim ve tüketim süreçlerindeki insan kaynaklarının kalitesine bağlı olduğunu söylemek hiç de

yanlış olmaz. Üretim sürecinin bir girdisi olarak insan kaynağının kalitesizliği, üretimde yavaşlama, duraklama önceden belirlenen kalite standartlarına ulaşamama, dolayısıyla da düşük verimliliğe neden olmaktadır. Oysa kaliteli girdi, kaliteli ürün ve yüksek verimlilik için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Görüldüğü gibi kalite ve verimlilik arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur.

VERİMLİLİK

Verimlilik kavramı, en az gider ve kaynak harcıyarak en çok fayda sağlamak olarak tanımlanabilir. Verimlilik kavramı, bu nedenle, ürünle kaynak arasında ters oranlı bağıntıyı ifade etmektedir.

Günlük dilde verimlilik yaygın olarak " Prodüktivite" tanımı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa Fransızca kökeni ile "productivite" sözcüğü "Produire" yani "üretmek" fiilinden türetilmiş olup "üretebilme yeterliği" anlamına gelmektedir. Türkçe'de üretilme yeterliği yani üretkenlik, üretimde ürünün birim başına çeşitlenmesi ve sayıca artması olarak tanımlanabilir. Üretkenlikte üretim sonunda, ürünün nicel (sayısal, biçimsel) ve nitel (çeşitlilik vb.) artışı söz konusudur. Giderlerin azaltılmasıyla ilgili olan verimlilikte ise üretebilme yeterliliğinin yanında, "...bir atımın, bir çoğalmanın, bir fazlaşmanın üretebilme yeterliliği ile birlikte oluştuğu" ifade edilmektedir. (Gürsoy, 1985:5).

İnsanlar gereksinimlerini çoğunlukla ve özellikle doğal kaynaklarla karşılar. İlkel toplumlarda, kendi gereksinimlerini karşılarlarken doğal kaynakları üretmeden tüketen insanoğlu, zamanla tüketim yanında üretim olanaklarının gelişmesiyle, edilgin konumunu terk etmiş, bu kaynakları kendisi de çeşitli şekillerde üreterek etkin, yani üretici konumuna geçmiştir. Üretici konumuna geçtiğinden itibaren, verimlilik insanoğlunun karşısına hep bir sorun olarak çıkmıştır.

Günümüzde az gelişmiş ülkeler için yoksulluktan kurtulma, gelişmiş ülkeler için de kendi varlıklarını koruyarak geleceklerini güven altına almaya yönelik ekonomik kalkınma çabalarının en önemli faktörü verimliliğdir. Bir ülkenin verimlilikte genel amacı, verimlilik artışı sayesinde ekonomisini güçlendirmek ve toplumdaki yaşam düzeyini yükseltmek yönündedir. Dolayısıyla, verimlilik, bir ülkede, yaşam standardını belirleyen en iyi göstergelerden birisidir. Çünkü verimlilik artışı sayesinde, ürünler bollaşmakta, çeşitlenmekte, bir anlamda üretim girdileri azalmaktadır. Böylece toplumun tüm kesimleri verimliliğın olumlu sonuçlarından faydalanmakta, toplumun refah seviyesi yükselmektedir. Verimlilik kavramının uygulama alanı giderek genişlemektedir. Tarımdan sanayiye, ticarete, hizmet sektörüne kadar her alanda uygulanabilmektedir.

Günlük yaşamı etkileyen her sorunun temelinde verimlilik yatar. Kısaca belirtmek gerekirse:

" Bir ülkedeki endüstriyel gelişmeyi belirleyen temel faktör, bu alandaki verimlilik artışıdır.

- Ekonomik gelişmeden etkilenen siyasal güç de verimlilikle belirlenir.
- Bir ülkedeki satın alma gücü de verimlilik artışıyla artar veya azalır.
- Çalışan nüfusun meslekler arasındaki paylaşımı da çeşitli faaliyet alanlarındaki verimlilik artışıyla belirlenir.
- Herhangi bir alandaki çalışma hacminin ölçülmesi verimliliğe göre ayarlanır.
- Eğitim, bir alanda verimlilik artışını sağlamak amacıyla düzenlenir ve yönetilir.
- Ekonomik bunalımlar, verimlilikteki artış ve azalışlarla izah edilir.
- Dış ticareti belirleyen en önemli faktör verimliliğidir.
- Şehirleşme, verimlilik artışının desteklediği bir sosyal gelişmedir.
- Savunmada güçlülük, bir verimlilik sonucudur.
- Çevre kirlenmesi bir verimlilik sonucudur". (Gürsoy, 1985:13-14)

İster az gelişmiş, isterse gelişmiş olsun tüm ülkeleri başarıya götürecektir yöntemlerin başında verimlilik gelmektedir. Verimlilik, bir ülkenin yaşam standardını ve gelişmişlik düzeyini belirlemektedir. Günümüz bilgi toplumu sürecinde, daha yüksek bir hayat standardının sağlanmasında, rekabet savaşında, verimlilik yoluyla başarı kazanma önemli bir çıkış noktası olarak görülmektedir, çünkü verimlilik ekonomik performansın en iyi göstergesidir.

VERİMLİLİK VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Sanayi Devriminden sonra ekonomik yaşam büyük değişikliklere uğramıştır. Ülkelerin kendi içinde ve birbirleri arasındaki ekonomik etkinlikler giderek yoğunlaşmış ve karmaşık bir hal almıştır. Sanayileşen ülkelerin bir kısmı, bilim ve teknolojilerinin de ilerlemesi sayesinde sanayi ötesi bir toplum düzenlerinden birisi olan bilgi toplumuna geçmişlerdir.

Bilgi toplumunun ekonomideki yansıması küreselleşme olarak algılanmaktadır. Emek ve hizmet hareketliliği açısından sınırların yavaş yavaş ortadan kalktığı bu küreselleşme süreciyle birlikte, dünyadaki ülkelerle, daha ucuz ve daha kaliteli emeğin bulunduğu yere gitme eğilimi ortaya çıkmaya başladı. Bu da küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan uluslararası bir rekabetin sonucudur. Böyle bir global rekabet ortamında başarılı olmanın tek yolu, düşük maliyette mal ve

hizmet üreten rakiplere oranla daha fazla, daha kaliteli ve daha kısa zamanda, daha ucuza ürünler sunabilmekten, kısacası verimlilikten geçmektedir.

İşletmeler açısından verimlilik, daha az kaynakla üretimi gerçekleştirerek, çağın gereklerinden biri olan bilgi teknolojisini kullanarak kaynakların çeşidini, kalitesini artırarak ve maliyeti düşürerek, gene bilgi teknolojilerinin yardımıyla müşterilerin beklentilerini rakiplerinden önce saptayarak ürünlerde gerekli çeşitlilik ve yenilikleri yaparak gerçekleştirebilmektir. Görüldüğü gibi, bilgi teknolojileri, verimlilik artışının arkasındaki temel etkenlerden birisidir. Üretimde bilgi teknolojilerinin kullanılması (otomasyon, robotik, bilgisayar, vb.), mal ve hizmetlerin daha az işgücüyle daha ucuza elde edilmesine, daha bol üretilmesine ve daha kaliteli olmasına olanak sağlamakta, dolayısıyla da verimlilik yükselmektedir. Sonuçta, verimliliğin, tüm insanlığın yaşam düzeyi ve kalitesinin artırılmasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Üretimde verimliliğin yükselmesine bağlı olarak üretkenlik de büyük bir olasılıkla yükselecektir. Gerçekte birbirinden farklı olmasına rağmen, verimlilik ve üretkenlik kavramları tamamen birbirinden bağımsız değildir.

VERİMLİLİK-ÜRETKENLİK İLİŞKİSİ

Üretkenlik (Prodüktivite), üretim faktörlerini en uygun biçimde kullanarak gerçekleştirilen üretim düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Kobu, 1987:4). Üretim faktörleri gelişigüzel kullanıldığında, elde edilen üretim de buna bağlı olarak sıradan bir değer olarak ortaya çıkacaktır. Ancak bu üretim zincirinin her faktörü en uygun biçimde kullanıldığında daha yüksek bir fayda elde edilebilmektedir. Kısacası, üretkenlik birim başına elde edilen faydadır (Saygılı, 1991).

Üretkenlik, gerçekleşen üretim performansını göstermektedir. Taleplerdeki miktar ve içerik değişiklikleri, üretilebilir nitelikteki ürünlerin sayısını ve çeşitliliğini gerektirecektir. Eğer işletmeler üretim açısından esnek bir yapıya sahipse, bu onların değişen taleplere yanıt verebilme yeterliklerini artıracak ve böylece üretkenliklerine de olumlu etki etmiş olacaktır.

Üretkenlik kavramının genelde verimlilikle karıştırıldığı görülmektedir. Yukarıda verimlilik, birim başına elde edilen fayda olarak tanımlanmıştı. Verimlilikte ise, en az giderle en çok fayda sağlama söz konusudur. Başka bir deyişle verimlilik, üretkenliği de içine alan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle verimliliğin yüksek olduğu durumlarda üretkenliğin de yüksek olduğu söylenebilir. Ancak her yüksek üretkenlik, her zaman verimli üretim anlamına gelmeyebilir. Örneğin, otomatik tezgahlarla yapılan üretim eskisine oranla artırılabilir; ancak yeterli pazarlama yapılmadığında veya artan üretim, yapılan

yatırım masraflarını karşılamadığında verimlilik düşebilir. Bu durumda verimliliğin, üretkenlikten daha temel bir unsur olduğu söylenebilir. Verimliliği artırmak için, mevcut olanakları en iyi şekilde kullanmak, ürün tasarımı basitleştirmek, yüksek kalite sağlamak için gereken tedbirleri almak, stok planlaması yapmak gibi uygulamalar söz konusudur (Saygılı,1991).

Üretim faktörlerinden birisi olan insan kaynağının bilinçli kullanılması ile bir ülkenin üretkenliği artırılabilir. İnsan kaynağının eğitilmesinin, yeteneklerinin geliştirilmesinin, üretkenliği artırıcı sonuçlar getirdiği görülmektedir. İster işletme isterse ülke bazında olsun, verimlilik ve üretkenlik artışını, ürün ve hizmet kalitesindeki iyileştirmeyi etkileyen en önemli faktörün insan kaynağı olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle özellikle son yıllarda insan kaynağına büyük önem verilmekte, tüm sektörlerde en çok yatırım insan kaynağına yapılmakta, insanı odak noktası yapan yönetim anlayışları benimsenmektedir. Zira insan kaynağının eğitilmesi ve niteliklerinin geliştirilmesine yönelik eğitim çabalarının verimlilikte çok büyük önem taşıdığı herkesçe bilinmektedir."...Hatta, değişik ülkeler arasında ekonomik performansın basit bir kıyaslaması bile, hem verimlilik düzeyi ve hem de ekonomik büyüme açısından en doyurucu sonuçların insan gücünün en iyi öğretim gördüğü ülkelerde alındığı görülmektedir..." (Ekin, 1997:142). Toplumsal refahın sağlanması ve ülkenin kalkınması için, yetişen her insana, verimlilik bilincini eğitim yoluyla aşımak ve böyle bir tutumu kültür değerlerinin bir parçası haline getirmek gerekmektedir. Sonuçta, eğitimin, insan kaynağının ve insan kaynağının kalitesinin geliştirilmesinde temel bir araç olduğu görülmektedir.

EĞİTİMİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

Ekonomik büyümenin tanımlanmasında salt sermaye ve emek değişkenlerinin yetersiz kaldığını, buna karşılık "teknolojik değişme" olarak nitelendirilen değişkenin büyük ölçüde eğitime ve eğitim yatırımlarına bağlı olduğunu ortaya koyan sayısız araştırma vardır. Bu araştırmalardan birinde, eğitimin ekonomik büyümeye katkısı ölçülürken artan eğitim düzeyinin emeğin üretkenliğini önemli ölçüde artırdığı vurgulanmaktadır (Gülbeden, 1991:65)

Kişinin sahip olduğu bilgi ve beceriler kişilerde, hammadde, para gibi fiziki sermayeye benzer, insani sermaye diye adlandırılan bir sermaye türünü oluşturmaktadır. Kişilerin bünyesindeki bu bilgi ve beceriler, örgün eğitim, yaygın eğitim, iş başı eğitimi, hizmet içi eğitimi gibi yollarla zenginleştirilebilmektedir. İnsan kaynağına yapılan bu tip eğitim yatırımları sayesinde, kişinin marjinal üretkenliği artmakta ve kişi daha yüksek seviyede gelir elde edebilir duruma gelmektedir. Artık insan kaynağın yapılan yatırımın bir tüketim değil, mal ve

hizmetleri üreten emeği kapasitesinde ve kalitesinde artışa neden olan bir yatırım olduğu görüşü benimsenmektedir. Bu nedenle eğitime yapılan yatırımın, insan kaynağına yapılan ve çalışanların daha yüksek ürün vermesine, üretken olmasını sağlayan bir yatırım olduğu söylenebilir.

Eğitimin, ekonomiye hem doğrudan hem dolaylı katkıları vardır. İnsan kaynaklarının eğitilmesi ve geliştirilmesi ile, insan gücünün üretime olan katkısının artırılması, eğitimin ekonomiye doğrudan yaptığı bir katkıdır. Bunun yanında eğitim, kişilerin davranışları, değer yargıları, hayat görüşleri üzerine etki ederek kişilerin yenilikleri benimsemelerine ve yeni üretim yöntemlerinden yararlanmalarını sağlayarak ekonomik kalkınmaya dolaylı bir katkı sağlamaktadır (Gülbeden, 1991).

BİLGİ-EKONOMİ-EĞİTİM BAĞLANTISI

Çağımızın en önemli özelliği haline gelen hızlı değişim gereksinim duyulan bilgi miktarını da artırmaktadır. Günümüz toplumu ve ona bağımlı iş yaşamı bir bilgi devriminin ortasında yer alırken, bu olgu yalnızca bireylerin daha hızlı ve akılcı çalışmasına yol açmakla kalmayıp toplumlarda bir takım değişimleri de beraberinde getirmektedir (Tekeli, 1994). Ekonomik yaşamda bilgi, rekabetin bir ön şartı durumuna gelmiştir. İşletmeler, rakiplerine karşı daha avantajlı duruma geçmek ve sundukları ürünü daha iyi pazarlayabilmek için bilginin ne kadar önemli olduğunu baştan itibaren kavrayarak, bilgi çağının getirdiği teknolojik gelişmelerden oldukça fazla etkilenmişlerdir. İşletme ya da örgüt içindeki etkin bilgi alışverişi, işlerin daha hızlı ve verimli yürütülmesinin bir gereğidir. Bilginin örgüt içinde daha çabuk yayılması sorunların daha çabuk çözülmesini, müşteri taleplerinin daha çabuk yerine getirilmesini sağlayacaktır. Aksi halde, yani çok sınırlı veya güç olan bilgi akışı, işletme için bazı fırsatların kaçırılmasına neden olacaktır. Böylece bilginin günümüzde, üretimin bir numaralı kaynağı haline geldiği ve neredeyse hammadde, enerji, sermaye ve iş gücünden daha yoğun bir şekilde ekonomiyle ilişkisi olduğu söylenebilir.

Bilgi sistemleri, ülke ya da işletme düzeyinde bir iletişim hiyerarşisi yaratmaktadır. Bir kurumda ya da işletmede üst düzey yönetimin amacı, bilgiye anında ulaşarak bunu yönetim için kullanmaktır. Bilgi teknolojileri sayesinde bilgi akışı hızlanacak, bu da kararların daha hızlı alınmasını, zaman ve kaynak tasarrufunu ve dolayısıyla işletme verimliliğinin ve üretkenliğinin artmasını sağlayacaktır.

Gelişen teknolojiye paralel olarak işverenlerin önemli bir hedefi, üretkenliği artırmak ve özellikle emek gücünün yüksek olduğu alt kademe çalışanlarını

makinelerle ikame etmektir. Bu durumda, iş yerinin verimliliği ve üretkenliği açısından makinenin yerini aldığı personelin örgütte yeni bölümlere aktarımı gündeme gelecek, çalışanların yeni bölümlere adaptasyonu için de eğitim söz konusu olacaktır (Tekeli, 1994).

Yukarıda da bahsedildiği üzere günümüz üretim süreçlerinde makine ve robot teknolojilerinin kullanılmasıyla iş yerlerinde fiziksel güce duyulan gereksinim azalmakta, karmaşık teknolojinin gerektirdiği yeni bilgi, beceri ve zihinsel yeteneklere olan gereksinim, başka bir deyişle eğitim gereksimi ise giderek artmaktadır, çünkü yetenekli işgücünün kapasitesinin değişen koşullar karşısında gelişme gösterebilmesi eğitim faaliyetlerinin başarısına bağlıdır.

Her çağda, insanlar yaşamları boyunca yeni öğrenme durumlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak özellikle bir bilgi devriminin yaşandığı günümüzde yaşam boyu öğrenme daha bir önem kazanmıştır. Yaşamı boyunca yeni bilgileri öğrenmeye açık olmak ise kişilerin kendilerini geliştirmek için gerekli zemini oluşturmaktadır. Yetişkinler için hazırlanan çeşitli eğitim programları, hizmet-içi eğitim programları, gençlere yönelik yaygın eğitim çalışmaları, bireylerin kendilerini geliştirmelerini, yaptıkları işte daha verimli ve üretken olmalarını sağlamaktadır.

Hızlı bilgi artışı, tüm dünyada yaygın eğitime daha çok önem verilmesine yol açmaktadır. Ülkeler, ulusal eğitim programlarında yaygın eğitim ve özellikle yetişkin eğitime yönelik programlar uygulamaktadır. Bu anlamda Türkiye' de örgün eğitimin yanı sıra, çeşitli yaygın eğitim kursları, mesleki kurslar, uzaktan öğretim gibi çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

EĞİTİMDE KALİTE-VERİMLİLİK-ÜRETKENLİK GEREKLİLİĞİ

Bir fabrika veya örgüt, hammaddeyi işleyerek veya hizmet oluşturarak üretimde bulunur. Üretim mal ya da hizmet olarak ortaya konulur. Eğitim örgütleri de insan davranışlarında istendik değişiklikler meydana getirerek hizmet üretiminde bulunurlar. Buradan, eğitim örgütlerinin amacının istenilen kaliteyi (müşterinin gereksinimini) en verimli şekilde üretmeyi sağlayacak bilgi, beceri ve davranışları kazandırmak olduğu söylenebilir. Eğitim örgütlerinin çıktısı olan insanın istenilen nitelikte yetişememesi, hem bireyi, hem eğitim örgütünü, hem bireyin daha sonra çalışacağı örgütleri de etkileyecektir. İnsanların daha iyi eğitilmiş, daha verimli ve üretken olmalarını sağlayacak bilgi ve becerilerle donatılması sorumluluğundaki eğitim örgütlerinde kalite duyarlılığına önem verilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğitimin görevi, gereksinim duyulan alanların özelliklerine göre iyi eğitilmiş insan kaynaklarını sürekli ve düzenli olarak sağlamaktır. Yani eğitimin işlevi kaliteli insan kaynaklarını yetiştirmektir. Kaliteli insan kaynaklarını eğitebilmek için de her şeyden önce eğitim kurumlarının kaliteli hizmet sunması gerekir. Eğitim kurumlarının kaliteli olmayı hedeflemesi ise, müşterilerinin gereksinimleriyle bütünleşmesini gerektirmektedir.

Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde, kamu ve özel sektör kurumlarının yükseköğretim mezunlarında olmasını istediği nitelikler ile yükseköğretim öğrencilerinin beklentileri de değişmektedir. Endüstri toplumunda, ömür boyu hep aynı işi en iyi şekilde yapacak belli konularda uzmanlaşmış insanlara gereksinim duyulurken, bilgi toplumunda yükseköğretim mezunlarının daha esnek ancak çeşitlilik gösteren işleri yapacak, yaratıcı, yeni teknolojiyi kullanabilen, öğrenmeyi öğrenme becerisine sahip, disiplinlerarası projelerde takım çalışmalarına katılabilen, gerektiğinde risk alabilen, gelecekteki yeni durumlara kolayca uyum sağlayabilen, yeni sorunlara yeni çözümler üretebilen, sorumluluk sahibi bireyler olarak yetiştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gereksinim duyulan bu davranışları bireylere kazandırırken de söz konusu olan, eğitimin kaliteli olması gerekmektedir.

Müşterilerinin bu gereksinimleri karşısında, eğitim kurumları, kendi eğitim-öğretim programlarında gerekli değişiklik ve düzenlemeleri yapmak zorunda kalacaklardır. Bu konulardaki dünyadaki yenilikleri, yapılan araştırma çalışmalarını izleyerek eğitim kurumlarında yeniden yapılanmaların gerçekleştirilmesi, kaliteli insan kaynağının yetiştirilmesi açısından son derece önemlidir. Zira bilgi çağı insanının yetişmesine uygun eğitim gereksinimlerini karşılamak için, bu kurumlarında kendilerini değişen taleplere yanıt verebilecek şekilde yenilemeleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Bilgi toplumu diye adlandırılan günümüz toplumlarında, bilgi, çağdaş insanın en doğal gereksinimidir. Bilgi toplumunda, bilginin hızlı ve yoğun bir şekilde artışı ve iş yaşamında yeni yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, insanlar kendilerini sürekli geliştirme, yenileştirme ve bilgi edinme gereksinimi içerisindeyler. Ancak geleneksel örgün modeller, zaman ve mekan kısıdının karşısında, kitlelerin bu tip çağdaş taleplerini karşılamakta yetersiz ve çaresiz kalmaktadır. Bilginin dağıtım ve paylaşımındaki artış, kitlelerin eğitim taleplerinin aşırı çeşitlenmesine neden olmuş, bu aşırı çeşitlenme de eğitim sorunlarına yenilerini eklemiştir.

Çağdaş öğrencilerin bilgi gereksinimlerini karşılamak için yararlanabilecekleri geleneksel modeller, zaman ve mekan olanaklarının yetersizliği nedeniyle eğitim hizmetini öğrencinin ayağına kadar götürememektedir. Oysa bilgi toplumunda

öğrencinin mümkün olduğu kadar az emek ve zaman sarf ederek bilgiye ulaşması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bilgi o kadar hızlı dolaşım yayılmaktadır ki, öğrencilerin güncelliğini ve geçerliliğini yitirmeden bilgiye ulaşması gerekmektedir. Geleneksel modellere bakıldığında, bilginin dolaşım hızının düşük olduğu görülmektedir. Geleneksel modellerde öğrenin gören öğrenciler, güncelliğini ve geçerliliğini yitirmiş bilgilerle yetinmek zorunda kalmakta, bu da eğitimde bir verimlilik ve üretkenlik sorunu olduğunu göstermektedir.

Eğitim aracılığıyla dolaşımı ve paylaşımı sağlanan bilgi, bu hizmetten yararlananların gereksinimini karşıladığı oranda verimli, işlevsel ve etkilidir (Barkan, 1994:105). Geleneksel eğitim modellerinin, kitlelerin bireyselleşen ve çeşitlenen eğitim gereksinimlerini zaman, mekan araç-gereç ve personel açısından karşılayamadığı, bilginin dolaşım hızına erişemediği oranda verimsiz ve bir o kadar da üretken olmadığı aşikardır. Bu durumda yapılması gereken, kitlelerin çeşitlenmesi gereken ve bireyselleşen taleplerine yanıt verebilecek, kaliteli eğitim hizmetini insanların ayağına götürebilecek çağdaş bir eğitim modeline geçmektir. Bu da uzaktan öğretim modelidir.

UZAKTAN ÖĞRETİM UYGULAMASI OLARAK AÖF'DE KALİTE-VERİMLİLİK VE ÜRETKENLİK

"Bir uzaktan öğretim uygulaması olarak açıköğretim, artan eğitim ihtiyacı ve örgün öğretim kurumlarının buna yanıt verememesi karşısında yeni iletişim teknolojilerinin kullanılarak, eğitimi etkinlikle sağlama modeli" olarak görülmektedir (Hakan, 1991:118). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi (AÖF) bu modelin Türkiye'deki en önemli örneğidir. Açıköğretim Fakültesi' nin uyguladığı açıköğretim programları dört önemli boyuttan oluşmaktadır:

- Basılı ders malzemeleri,
- Televizyon ve radyo programları,
- Akademik danışmanlık hizmetleri,
- Öğrenci işleri ve sınavlardır.

Açıköğretim programlarını oluşturan bu hizmetlerin tamamı Anadolu Üniversitesi' nin çeşitli birimleri ve Açıköğretim Fakültesince yürütülmektedir.

Açıköğretim Fakültesi'nde, şimdiye kadar, İş İdaresi ve İktisat Programları, Eğitim Önlisans Programı, Batı Avrupa Programları, Halk Eğitim Öğretmenleri Önlisans Programı, Lisans Tamamlama Programları, Hemşirelik Önlisans Programı gibi programlar yürütülmüştür. Bu programlardan bazıları sona ermiş veya ermek üzeredir. Bazıları ise, özellikle dört yıllık olan programlardır ve halen

devam etmektedir. Ancak bu programlardaki öğrenci sayısında özellikle ilk kayıttan sonraki kayıt yenilemelerde düşüşler gözlenmeye başlamıştır. Buna neden olarak açıköğretim müşterileri olan öğrencilerin gitgide artan farklı talepleri ve bu taleplerinin açıköğretim sisteminde karşılanamaması gösterilmektedir. İşte bu noktada, açıköğretim, müşterileri olan öğrencilerin gereksinimleriyle bütünleşememesinden kaynaklanan bir kalite problemiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Uzaktan öğretim modelleri, geleneksel modellere nazaran, eğitim maliyetlerini düşürmekte, bilginin dolaşım ve paylaşım hızını artırmakta, eğitim hizmetlerini yaygınlaştırmakta, eğitim hizmetlerini öğrencinin ayağına kadar götürmekte daha esnek, verimli ve üretken bir model olarak görünmektedir. Bir uzaktan öğretim modeli olarak AÖF, iletişim teknolojisinin sunduğu olanaklardan en üst düzeyde fayda ve verim sağlamaya dayanmaktadır. AÖF, bu tip esnek ve olumlu tarafını doğru ve yerinde kullanmıyorsa, kayıplarını en aza indirgeyip, hizmet olarak sunduğu ürünlerin/programların sayısını, çeşitliliğini ve kalitesini artırmıyorsa, geleneksel modeller gibi bir kalite, verimlilik ve üretkenlik sorunuyla karşı karşıya kalacaktır.

AÖF' nin kaliteye ve verimliliğe yönelik bu tip sorunlarını çözümlenebilmesi, müşterilerinin gereksinimlerini en üst düzeyde karşılama yeterliliğine bağlıdır. AÖF, elindeki mevcut olanakları yani ürünlerini daha iyi değerlendirerek, öğrencilerinin/müşterilerinin çeşitlenen ve bireyselleşen taleplerini karşılamanın yollarını aramalıdır. Öncelikle yapılacak şey, bir talep veya pazar araştırmasıyla öğrencilerinin/müşterilerinin gereksinimlerini saptamaktır. AÖF' nin mevcut altyapısıyla bu gereksinimleri ne kadar karşılayabileceğine ilişkin verimlilik analizleri yapılabilir. Zira hangi konuda, hangi alanda kaç kişinin ne gereksinimi olduğu bilinmediği zaman, AÖF' nin geleneksel modellere göre daha esnek, verimli ve üretken dediğimiz olumlu yanları hiçbir işe yaramayacaktır.

Uzaktan öğretim hizmeti sunan AÖF' nin, müşterilerin çeşitlenen taleplerini karşılayacak yeni programlar oluşturulmasına, programların esneklik kazanmasına, dolayısıyla sistemin, danışmanlık ve rehberlik yapacak, çeşitlendirecek, hizmetin birim sayısını artıracak, hizmete ulaştırma sayısını artıracak, daha çok kişiye hitap edecek yeni bir yapıya gereksinimi vardır. AÖF, mevcut ürünlerini/programlarını daha verimli kullanarak, programlarına esneklik kazandırarak da bu yeni yapıya ulaşabilir. Bunun için iki şekilde düzenlemeye gidilebilir:

- İçeriksel Düzenleme: Program türleri içerik olarak artırılabilir,
- Biçimsel Düzenleme: Sadece önlisans ve lisans programları ile yetinilmeyip, gereksinimler doğrultusunda, sertifika programları, yüksek

lisans ve doktora programları, mesleki ve hizmet-içi eğitim programları gibi çeşitlendirmeler söz konusu olabilir.

Bu şekilde yapılacak düzenlemeler sayesinde, AÖF' nin ürünleri/programları içerik ve biçim açısından çeşitlendirilmiş ve sayıları da artırılmış olacaktır. Böylece AÖF' nin üretkenlik ölçüleri de geliştirilmiş olacaktır.

Bilgi toplumuna geçiş sürecinde, günümüz insanı hızla artan bilgilere ulaşmak, onları depolayıp en kısa sürede uygulamaya aktarabilmek için, sürekli kendini geliştirme ve eğitime ihtiyacı içerisinde. Bu ortamda, gerek bilginin dağıtım ve paylaşımını sistematize edecek, gerekse de sürekli kendini geliştirme ihtiyacı içindeki yetişkin eğitimi ve yaygın eğitim hizmetlerini verebilecek uzaktan öğretim kurumlarına talebin artacağı söylenebilir.

Böyle bir ortamda, AÖF, daha verimli eğitim-öğretim hizmeti üretebilmek ve bunu öğrencilerine sunabilmek için sürekli değişmek ve gelişmek zorundadır. AÖF, üretim sürecindeki insan kaynağını doğru kullanarak süreçteki üretkenliği artırmaya çalışmalıdır. Sunduğu eğitim-öğretim hizmetinin her boyutunda yer alan insan kaynağını, gerekli meslek-içi eğitim programlarıyla eğitmek, onların bilgi ve becerilerini yeni değişim ve gelişmelere ayak uyduracak şekilde artırmak, belli alanlarda uzmanlaşmayı yaygınlaştırmak suretiyle de üretkenliğini artırabilecektir.

AÖF, kendi kalite standardizasyonunu sağlamak için, verdiği hizmetin müşterilerini/öğrencilerini ne kadar tatmin ettiğini araştırarak, üretim sürecinin hem üretim hem de tüketim boyutunda insan kalitesini artırmanın yollarını ararsa, öğrencilerinin kalite duyarlılığını belirleyerek onların bu duyarlılığını kısıktacak enformasyon altyapısını oluşturursa belki de bu sorununa çözüm bulabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Barkan, M. (1994). **Eğitim İletişimi**. Eskişehir: Anadolu Üniv. İletişim Fak.Yay.
- Ekin, N. (1997). **Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam**. İstanbul : İTO Yay.
- Gülbeden, D. (1991). **Eğitimin Etkenliği ve Türkiye' de Öğretim ile Ekonomik Gelişme Ölçüleri Arasındaki İlişkiler**. Ankara: MPM Yay.
- Gürgen, H. (1997). **Örgütlerde İletişim Kalitesi**. İstanbul: Der Yay.
- Gürsoy, B. (1985). **Verimlilik Üzerine Düşünceler**. Ankara: MPM Yay.

- Hakan, A. (1991). **Eğitim Sorunlarının özümünde Açıköğretim. Eğitim Bilimlerinde ağdağ Gelişmeler.** Eskişehir: Anadolu Üniv. AÖF.Yay.
- Kobu, B. (1994). **Üretim Yönetimi.** İstanbul: İstanbul Üniv.Yay.
- Köksoy, M. (1997). **Yükseköğretimde Kalite Ve Türk Yükseköğretimi İçin Öneriler.** Ankara: Hacettepe Üniv. Müh. Fak. Yay.
- Saygılı, İ. (1991) **Üretim Yönetiminin Fonksiyonları.** İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak.Yay.
- Tekeli, H. (1994). **Bilgi ağı.** İstanbul: Simavi Yay.
- Ünal, S. (1997) " Eğitim - Kalite - İstihdam". **Anahtar Dergisi.** Ankara: MPM,Yay. 9.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ'NDE UYGULANMAKTA OLAN KREDİLİ SİSTEMİN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETİM ELEMANI GÖRÜŞLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Jale BALABAN*
Yrd. Doç. Dr. Kıymet SELVİ*

ÖZET

Bu araştırmada Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde uygulanmakta olan kredili sistemin öğrenci ve öğretim elemanı görüşleriyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Kredili sistem uygulamasını değerlendirme amacıyla 28 maddelik Likert tipi bir anket geliştirilmiştir. Geliştirilen anket, öğretim elemanları ve öğrencilere uygulanarak kredili sistem hakkındaki görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenciler ve öğretim elemanları programda yer alan seçimlik dersleri yetersiz bulmuşlardır. Öğretim elemanları, zorunlu derslerin yeterliliği, öğrencilere yeterince sorumluluk verilmesi, öğretim elemanlarının sorumluluklarını yerine getirmesi ve öğretim sürecinin değerlendirilmesi ile ilgili olumlu görüş belirtirken, öğrenciler bunların hepsiyle ilgili olumsuz görüş belirtmişlerdir.

GİRİŞ

Dünyada özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda çok yönlü ve hızlı bir şekilde değişme ve gelişmeler olmaktadır. Geleceğin toplumunun bilgi toplumu olacağı gerçeği, ülkeleri bu yönde çalışmalara yöneltmiş olup, her ülke kendi gücü ölçüsünde eğitimdeki gelişmelere uyum sağlama çabası içerisine girmiştir.

Toplumsal kalkınmayı gerçekleştirebilecek nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi büyük ölçüde eğitim sisteminin görevidir. Bu nedenle eğitim sisteminin gelişmesi, toplumun sosyal ve ekonomik koşullarının gelişmesiyle hız kazanır. TÜSİAD (1990) raporunda da belirtildiği gibi, günümüzde eğitim, Türkiye'nin en önemli sorunu olup, değişmesi ve çağdaşlaşması bir zorunluluktur. Eğitim sistemi, bu görevini yerine getirirken, öğrencileri üretken birer yurttaş olarak görür ve onları toplum yaşamına, meslekler dünyasına ya da ileri eğitime

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

hazırlar (Şimşek, 1998:38). Bu görevlerin herbiri, eğitim sisteminin değişik programları ile gerçekleştirilir.

Eğitimde değişimin hedefi, boyutu, getireceği sonuçlar konusundaki beklentiler ile değişimin algılanış ve uygulanışı toplumdan topluma değişiklikler göstermektedir. Değişme süreçlerinde geçici hevesler, yüzeysellik, karışıklık, düzensizlik, yanlış yönlendirme ve direnmeler gözlenebilir. Bu nedenle eğitimde yapılacak değişikliklerin özellikle yenilikleri uygulayacak ve bunlardan etkilenecek gruplar tarafından çok iyi anlaşılması gerekmektedir (Fullan, 1991).

Saylor vd. (1981) eğitim programını, okulun, okul içi ve dışındaki bütün durumlarda beklenen sonuçlara ulaşmak için giriştiği çabaların bütünü olarak tanımlamaktadır. Program, öğrencilerin hedeflere ulaşmasını sağlayacak etkinlikleri içerir ve dinamik bir özelliğe sahiptir.

Eğitim programının hedeflerine ulaşma düzeyi, öğrenme ürünlerinin niteliğine, bir başka deyişle öğrenci başarısına bakılarak belirlenmektedir. Eğitim sisteminde öğrenme ürünleri, mutlak ve bağıl sistem özelliklerine göre değerlendirilmektedir. Mutlak değerlendirme sisteminde, öğrenci başarısı önceden belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle, mutlak değerlendirmede ulaşılması gereken standartlar bulunmaktadır. Öğrencilerin aldığı notlar, belirlenen bu standartlara ulaşmayı gerektirmektedir. Örneğin, çoktan seçmeli 100 soruluk bir testten en az 70 puan almak gerekir gibi bir ölçüt önceden belirlenmektedir. Geçme notunun anlamı, alınan puanın belirlenen standart ile aynı ya da yüksek olmasıdır; kalma notunun anlamı ise alınan notun belirlenen standartın altında olması demektir. Bir öğrencinin başarısı, başka öğrencilerin başarısından bağımsızdır. Mutlak sistemde verilen not sadece öğrencinin başarı ya da başarısızlığını göstermemekte, aynı zamanda eğitim sistemini, not sistemini ve öğretim elemanını sorgulamaktadır (Oosterhof, 1994). Başarı testleri, sınıflama anketleri, yerleştirme ölçekleri ve belgeleme sınavları mutlak değerlendirme sistemi uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir.

Bağıl değerlendirme, başarı alt sınırının belirlenmesinde grup başarısını esas almaktadır. Öğrencinin başarısı üyesi bulunduğu sınıfın başarısı ile kıyaslanır. Öğrencinin ulaşması gereken standartlar önceden belirlenmez.

Kredili sistem uygulamalarında hem mutlak değerlendirme yaklaşımı hem de bağıl değerlendirme yaklaşımı uygulanmaktadır.

Kredili sistem olarak uygulamaya konulan sistem literatürde değişik adlarla anılmaktadır. Bunlar, ders geçme (subject promotion), kredi sistemi (credit system), bireyselleştirilmiş sistem (individualized system), seçmeli sistem (elective

system)'dir. Tüm bu sistemlerin ortak yanı ise, öğrenciyi merkeze almaları ve öğrencinin yararını ön planda tutan yaklaşımlara dayandırılmış olmalarıdır (Köymen, 1998).

Kredili sistemin üç temel özelliği bulunmaktadır: Bunlardan birincisi eğitimin, öğrenci merkezli bir süreç olmasıdır. Bu süreçte her öğrenci, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel bakımdan kendine özgü bir bütündür. Tarihin çeşitli dönemlerinde bilgi ve değer kavramlarına ilişkin görüşlerdeki değişime dayalı olarak, eğitim sürecinin merkezinde önceleri öğretmen daha sonra da program ön planda yer almıştır. Eğitimin giderek bir uzmanlık alanı olması öğretmenlik mesleğini geliştirmiş ve öğretme ve öğrenme sürecinde öğretmen başat olmuştur.

Daha sonra öğretimin içeriği önem kazanmış ve program merkezli eğitim uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulamada önemli olan programda yer alan davranışların (bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar) öğrenci tarafından genellikle bilgi düzeyinde öğrenilmesi ve istendiğinde aynen tekrar edilmesidir. Bu uygulama, özellikle kalabalık sınıflarda, başarının düşmesine, etkililiğin ve verimliliğin azalmasına yol açmıştır. Bu sistemde not, öğrenciye ve ailesine yaptığı öğrenim ile ilgili bilgi veren, onlara yol gösteren bir araç olmaktan çıkmış, amaç haline gelmiştir. Oysa amaç öğrencinin hayatta başarılı olması için gereken davranışları kazanmasıdır (Bilgen, 1992).

Kredili sistemin ikinci özelliği özgürlüktür, yani öğretme ve öğrenme süreçlerinin öğrenciye göre düzenlenmesidir. Özgürlükten anlaşılan öğrencinin ders seçmeden meslek seçmeye kadar uzanan süreçte kendi ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda karar verebilmesidir. Özgürlük aynı zamanda sorumluluğun üstlenilmesini de beraberinde getirmektedir (Köymen, 1998).

Sistemdeki üçüncü özellik ise esnekliktir. Bu da gerek programın gerekse programın uygulanmasına ilişkin kuralların katı olmaması anlamına gelmektedir. Sistemde sınıf geçme değil ders geçme esası vardır. Program ne kadar esnek olursa, öğrenciye sunulan özgürlük de o kadar artacaktır.

Kredili sistemin ilkeleri kısaca şöyle belirtilebilir:

Öğrenci Merkezli Sistem

- Eğitim öğrenci merkezli bir süreçtir. Bu süreçte her öğrenci, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel bakımdan kendine özgü bir bütündür.
- Her öğrenci potansiyeli oranında başarılı olur. Her öğrencinin her programda aynı ölçüde başarılı olması beklenemez.
- Öğrenciler, ilgileri, yetenekleri, amaçları ve beklentileri doğrultusunda kendi öğrenmelerini gerçekleştirir.

- Öğrenme bireyin sorumluluğundadır. Bu sorumluluğu yerine getirmesinde çevresindeki koşullar (program ve öğretim yöntemleri vb.) ile destek programlarının (danışman, yönetici, aile vb.) katkı ve yardımları gerekmektedir.
- Ölçme ve değerlendirme, öğrencinin başarılı olmasını ve geleceğe hazırlanmasını sağlayan bir araçtır.
- Öğretmen, öğrenme koşullarının düzenlenmesinde yol göstericidir.

Özgürlük

- Öğrenciler, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda dersleri kendileri seçebilir.
- Öğrenciler, kendi ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda derslerin içeriğini belirler.
- Öğrenciler, kendi öğrenme biçimine ve derslerin içeriğine uygun öğrenme yöntemlerini seçebilir.
- Öğrenciler, kendi istek ve yeteneklerine uyacak şekilde başka bölüm ve fakültelerden ders alabilirler.
- Programdaki dersler, öğrencinin ilgi ve istekleri doğrultusunda seçimlik dersler çerçevesinde belirlenir.

Esneklik

- Program tür ve kademeleri arasında yatay ve dikey geçiş yolları açıktır.
- Program, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf dersleri olarak ayrılmaz, ancak derslerle ilgili koşullar vardır.
- Devam, öğrencinin sorumluluğundadır ve devamını sağlayacağı ortamı kendi yaratır.
- Öğrenci, öğrenen bir varlıktır ve değer olarak görülür. Bunun için zengin öğrenme ortamları hazırlanır.
- Öğrencinin program hedeflerine uygun başarıları, sınıf dışı, okul dışı ve hatta ülke dışı, nerede olursa olsun, değerlendirilir. Sınıf geçmeden çok süreçteki yaşantıları önemlidir.

Öğrenci merkezli sistemde “okullar öğrenciler için öğretmek istenilenlerden çok, öğrencilerin öğrenmek istediklerini öğreten bir yer olmalıdır” fikri önemlidir. Sistemin amacı, her öğrencinin kendi ilgi, istek ve yeteneğine göre yönlendirilmesine, geliştirilmesine, belirli alanlarda yetiştirilmesine ve başarısızlıktan çok, başarının değerlendirilmesine olanak sağlamaktır.

Son yıllarda eğitim sisteminde gözlenen sorunlara çözüm arayışları sonucu öğretmen ve içeriğin merkez olduğu uygulamalara son verilerek, öğrenci merkezli, ders seçme ve ders geçmeyi temel alan bir uygulamaya geçilmiştir.

İçerik ve öğrenci merkezli program anlayışlarının özellikleri aşağıda özetlenmiştir (Köymen, 1998):

İçerik Merkezli

Öğrenci Merkezli

Devam zorunluluğu vardır.

Devam, öğrencinin sorumluluğundadır ve öğrenci devamını sağlayacağı ortamlar yaratmalıdır.

Öğrenci sisteme bağlıdır ve yönlendirilmelidir.

Öğrenci kendini yönlendirecek yeterliliktedir.

Öğretim üyesi uzmandır ve öğrenciye aktarmalıdır.

Öğretim üyesi rehberdir ve öğrencinin kendisi bilgileri araştırır.

Öğrenciye değer verilmez.

Öğrenci öğrenen bir varlıktır ve bir değer olarak görülür. Bunun için zengin öğrenme ortamları hazırlanmalıdır.

Öğretim üyesi otoritedir.

Öğrenci özgürdür.

Öğretim üyesi öğrenmede ne, nasıl ve ne zaman sorularına kendisi karar verir.

Öğrenci bunları ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kendi seçer.

Eğitim geleceğe hazırlamadır.

Eğitim, her türlü gelişme ve problem çözmeye hazırlamadır.

Öğretim üyesi, öğretilecek içeriğin seyircisi ve vericisidir.

Öğrencinin hem içeriği hem de öğrenme yollarını seçmesi önemlidir. Süreçteki yaşantılar önemlidir.

İdareci ve öğretim elmanı için kolaydır.

Başta öğrenci olmak üzere herkes için keyiflidir.

Kredili sistemin dayandığı felsefede öğrenci; ilgi, yetenek, amaç ve beklentileriyle bir birey olarak kabul edilmektedir. Bu sistemin temelini oluşturan ilke, bireysel katılım olmaksızın öğrenmenin oluşmayacağı ve dış baskı ile aktarılan bilginin kalıcı ve anlamlı öğrenme oluşturmayacağı gerçeğidir. Bu durum, öğrencinin eğer gerçek anlamda yetiştirilmesi isteniyorsa, öğrenmede kendi sorumluluğunu kabul etmesi anlamını taşımaktadır. Öğrencinin bu sorumluluğu yerine getirmesinde çevresindeki koşullar (program ve öğretim yöntemleri) ile destek programlarının (danışman öğretim elemanı, idareci, aile, kütüphane vb.) katkı ve yardımları çok önemlidir (Fleming, 1973).

Anadolu Üniversitesi kredili sisteme 1995-1996 öğretim yılında geçmiştir. Aynı öğretim yılında İletişim Bilimleri Fakültesi de kredili sisteme geçmiştir. İletişim Bilimleri Fakültesi'nin dört bölümünde uygulanan programlardan mezun olabilmek için 144 kredi gerekmektedir. İletişim Bilimleri Fakültesi'ndeki zorunlu ve seçimlik derslerin bölümlere göre dağılımı şöyledir: Basım ve Yayımcılık Bölümü'nün derslerinin % 70'i zorunlu, % 30'u seçimliktir. Eğitim İletişimi ve Planlaması Bölümü'nün derslerinin % 64'ü zorunlu, % 36'sı seçimliktir. İletişim Sanatları Bölümü'nün derslerinin % 66'sı zorunlu, % 34'ü seçimliktir. Sinema ve Televizyon Bölümü'nün derslerinin % 71'i zorunlu, % 29'u seçimliktir. Bu sonuçlara göre, İletişim Bilimleri Fakültesi'nde uygulanmakta olan programda yer alan derslerin % 68'i zorunlu, % 32'si ise seçimlik derslerden oluşmaktadır.

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde uygulanmakta olan kredili sistemin öğrenci ve öğretim elemanı görüşlerine göre değerlendirilmesidir.

Bu amaçla, aşağıdaki araştırma sorularının varolan durum içerisindeki yanıtları aranmıştır:

Kredili sistemde;

- Öğrencilere sunulan seçimlik dersler yeterli midir?
- Programda yer alan zorunlu dersler yeterli midir?
- Öğrenmeye getirilen sorumluluklar nelerdir?
- Öğretim elemanına getirilen sorumluluklar nelerdir?
- Süreçteki etkinlikler değerlendirilip geribildirim verilmekte midir?

Varsayımlar

Bu araştırmada aşağıdaki varsayımlar kabul edilmiştir:

- Tüm fiziksel yapılar (bina, derslik, bilgisayar laboratuvarı, kütüphane, spor salonu vb.) bu sistemdeki işlevlerini yerine getirebilecek niteliktedir.
- Öğrenciler, hangi alana yönelecekleri ve bunun için hangi dersleri seçmesi gerektiği konusunda doğru karar verebilecek yeterlidir.

Sınırlılıklar

Araştırma sonuçlarının genellenebilirliği üzerinde etkili olabileceği düşünülen bazı sınırlılıklar şunlardır:

- Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi ile sınırlıdır.
- 52 öğretim elemanı ve 82 kişilik dördüncü sınıf öğrencisi ile sınırlıdır.
- Akademik danışmanlık görevinde bulunan öğretim elemanları ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Çalışma Kümesi

Araştırmanın çalışma kümesi, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'ndeki öğretim üyeleri ile 1998-1999 öğretim yılında kredili sistemin ilk mezunları olacak dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. 120 öğrenciden 82'sine ve akademik danışmanlık görevini sürdüren 75 öğretim elemanından 52'sine ulaşılmış ve örneklem olarak alınmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırma modeli betimsel türde olup, İletişim Bilimleri Fakültesi'nde uygulanmakta olan kredili sistemin geliştirilen anket yardımı ile öğrenci ve öğretim elemanları görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öğrenciye ve öğretim elemanına 28 maddeden oluşan paralel anket uygulanmıştır. Her maddenin en düşük puanı 1, en yüksek puanı 5'tir.

Araştırmada 2x4 blok desen kullanılmıştır. Birinci blok, kişiler değişkenini nitilemekte ve öğretim elemanı ve öğrenciden oluşan iki düzeyi içermektedir. İkinci blok, İletişim Bilimleri Fakültesi'ndeki bölümleri içermektedir; Eğitim İletişimi ve Planlaması Bölümü, Basım ve Yayıncılık Bölümü, Sinema ve Televizyon Bölümü ve İletişim Sanatları Bölümü'nden oluşmaktadır.

		<u>Bölüm</u>			
		EİP	BY	STV	İS
<u>Kişi</u>	Öğretim Elemanı	n=16	n=12	n=13	n=11
	Öğrenci	n=28	n=36	N=8	n=10
		N=134			

Şekil 1. Araştırma Deseni

Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesinde aritmetik ortalama, standart sapma ve iki-yönlü varyans analizi uygulanmıştır. İstatistiksel işlemler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Tüm istatistiksel çözümlenmelerde .05 anlamlılık düzeyi temel alınmıştır. Ancak, .01 düzeyinde de anlamlı olan bir farklılaşma saptandığında, bu ayrıca belirtilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri olan kişiler ve bölümlerin, seçimlik ve zorunlu derslerin yeterliliği, öğrenci ve öğretim elemanlarının sorumlulukları ve değerlendirme süreci bağımlı değişkenleri üzerindeki etkilerine ilişkin olarak yapılan istatistiksel çözümler sonunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Bu bulguların ilgili literatürdeki bulgularla karşılaştırarak yapılan yorumlarına ise tartışma başlığı altında yer verilmiştir.

BULGULAR

Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde uygulanmakta olan kredili sistem, öğrenci ve öğretim elemanı görüşlerine göre değerlendirilmesine ilişkin araştırma sonuçları aşağıda verilmiştir.

Öğretim elemanlarının, öğrencilerin ve her bölümün kredili sistem hakkındaki görüşlerini saptamak üzere uygulanan anketten elde edilen puanların ortalama ve standart sapmaları çizelge 1'de verilmiştir. Buna göre, kredili sistemin değerlendirilmesine yönelik öğretim elemanlarının görüşlerini ortalaması (M=89.19), öğrencilerin ortalamasından (M=76.46) daha yüksektir. Sinema ve Televizyon Bölümü'nün ortalaması (M=87.81), İletişim Sanatları Bölümü ortalamasından (M=81.86), Eğitim İletişimi ve Planlaması Bölümü ortalamasından (M=81.52) ve Basım ve Yayıncılık Bölümü ortalamasından (M=78.29) daha yüksektir. Kısaca, öğretim elemanlarının öğrencilere göre, Sinema ve Televizyon Bölümü'nün de diğer bölümlere göre kredili sistem konusundaki görüşlerinin daha olumlu olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. Öğretim elemanı ve öğrenci görüşlerinin ortalama ve standart sapmaları

Kredili Sistemin Boyutları		Kişi		Bölüm			
		Öğretim Elemanı	Öğrenci	ELP Ögt./Öğr.	BY Ögt./Öğr.	STV Ögt./Öğr.	İS Ögt./Öğr.
Seçimlik Dersler	M:	14,35	13,33	12,52	14,42	15,00	13,38
	SS:	3,25	3,68	3,30	3,41	3,26	4,02
	N:	52	82	44	48	21	21
Zorunlu Dersler	M:	10,42	8,38	9,34	8,73	10,00	9,00
	SS:	1,90	2,32	2,14	2,54	1,70	2,90
	N:	52	82	44	48	21	21
Öğrencinin Sorumlulukları	M:	12,40	10,84	11,93	10,98	11,81	11,14
	SS:	2,86	3,12	3,23	3,00	2,71	3,44
	N:	52	82	44	48	21	21
Öğretim Elemanın Sorumlulukları	M:	28,31	23,11	25,04	23,64	27,52	26,28
	SS:	4,21	5,96	6,12	5,98	3,34	6,60
	N:	52	82	44	48	21	21
Değerlendirme	M:	23,71	20,80	22,68	20,52	23,48	22,05
	SS:	3,69	5,57	4,50	5,61	4,46	5,27
	N:	52	82	44	48	21	21
Toplam	M:	89,19	76,46	81,52	78,29	87,81	81,86
	SS:	12,98	15,91	15,06	16,49	12,55	19,04
	N:	52	82	44	48	21	21

Çizelge 2. Seçimlik derslerin varyans tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	20243.74	1	20243.74	.94	.335
Bölüm	70137.25	3	23379.08	1.08	.360
KişixBölüm	74487.22	3	24829.07	1.15	.332
Hata	2724484.30	126	21622.89		

Öğretim elemanı ve öğrencilerin seçimlik derslerin yeterliliğine ilişkin görüşleriyle ilgili iki yönlü varyans analizi sonuçları çizelge 2’de verilmiştir. Varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=.94$, $p=.335$ sonucu .05 düzeyinde anlamlı değildir, dolayısıyla .01 düzeyinde de anlamlı değildir. Buna göre, seçimlik dersler konusunda öğretim elemanı ve öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir fark yoktur. Seçimlik derslerin yeterliliği konusunda öğretim elemanı ile öğrenci görüşlerine bakıldığında her ikisinin de düşük olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Zorunlu derslerin varyans tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	125.19	1	125.19	27.16	.0001
Bölüm	10.19	3	3.40	.74	.532
KişixBölüm	28.86	3	9.62	2.09	.105
Hata	580.82	126	4.61		

Çizelge 3’de görüldüğü gibi, zorunlu derslerin yeterliliği konusunda görüşlerin iki-yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=27.16$, $p=.0001$ sonucu .01 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, zorunlu dersler konusunda öğretim elemanı ve öğrenci arasında anlamlı bir fark vardır. Öğretim elemanları zorunlu derslerin yeterli olduğu konusunda olumlu görüş belirtirken, öğrenciler zorunlu derslerin yeterliliği konusunda olumsuz görüş belirtmişlerdir.

Çizelge 4. Öğrencinin sorumlulukları varyans tablosu.

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	66.37	1	66.37	7.18	.008
Bölüm	18.50	3	6.17	.67	.574
KişixBölüm	18.41	3	6.14	.66	.576
Hata	1164.36	126	9.24		

Çizelge 4’de görüldüğü gibi, öğrencinin sorumlulukları konusunda görüşlerin iki-yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=7.18$, $p=.008$ sonucu .01 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, öğrencinin kredili sistemdeki sorumlulukları konusunda öğretim elemanı ve öğrenci arasında anlamlı bir fark vardır. Öğretim elemanlarının görüşlerinin öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, öğrenciler kredili sistemde kendilerine verilen sorumlulukları yeterli bulmamaktadır.

Çizelge 5. Öğretim elemanının sorumlulukları varyans tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	651.93	1	651.93	23.16	.0001
Bölüm	64.93	3	21.64	.77	.514
KişixBölüm	166.70	3	55.57	1.97	.121
Hata	3546.97	126	28.15		

Çizelge 5’de görüldüğü gibi, öğretim elemanının sorumluluklarına ilişkin görüşlerin iki-yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=23.16$, $p=.0001$ sonucu .01 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, öğretim elemanının kredili sistemdeki sorumlulukları konusunda öğretim elemanı ve öğrenci arasında anlamlı bir fark vardır. Öğretim elemanlarının görüşlerinin öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğretim elemanları akademik danışmanlık ve öğreticilik konularında yeterli oldukları konusunda olumlu görüş belirtmişlerdir.

Çizelge 6. Süreçteki etkinliklerin değerlendirilmesi varyans tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	175.12	1	175.12	7.23	.008
Bölüm	45.69	3	15.23	.63	.598
KişixBölüm	55.66	3	18.55	.77	.515
Hata	3050.75	126	24.21		

Çizelge 6’de görüldüğü gibi, kredili sistemde süreçteki etkinliklerin değerlendirmesi konusundaki görüşlerin iki-yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=7.23$, $p=.008$ sonucu .01 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, kredili sistemde süreçteki etkinliklerin değerlendirmesi konusunda öğretim elemanı ve öğrenci arasında anlamlı bir fark vardır. Öğretim elemanlarının görüşlerinin öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 7. Kredili sistemin genel değerlendirilmesi varyans tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Kişi	4027.20	1	4027.20	18.22	.0001
Bölüm	419.97	3	139.99	.63	.595
KişixBölüm	850.56	3	283.52	1.28	.121
Hata	27851.33	126	221.04		

Çizelge 7’de görüldüğü gibi, anketin toplam görüşlerinin iki-yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, $F(1,126)=18.22$, $p=.0001$ sonucu .01 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, kredili sistemin değerlendirilmesi ile ilgili toplam puanlar açısından öğretim elemanı ve öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir fark vardır. Öğretim elemanlarının görüşlerinin öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kısaca kredili sistemin işleyişi ile ilgili olarak öğretim elemanları öğrencilerden daha olumlu görüş belirtmişlerdir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi’nde uygulanmakta olan kredili sistemin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, öğrencilere sunulan seçimlik derslerin yeterli ve yönlendirici olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, fakültenin programının % 68’inin zorunlu, % 32’sinin de seçimlik derslerden oluşmasıyla da görülebilmektedir. İletişim Bilimleri Fakültesi’ndeki her

bölümün, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre seçimlik ders sayısını artırmaları gerekmektedir. Seçimlik derslerin sınırlı olduğu durumlarda özgürlükten, zorunlu derslerin ağırlıkta olduğu durumlarda da esneklikten söz etmek oldukça zordur. Bu nedenle İletişim Bilimleri Fakültesi programının özgürlük ve esneklik içeren yapıya uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla öğrencilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda başka fakültelerden ders alabilmeleri için gerekli alt yapının da oluşturulması sağlanmalıdır.

Zorunlu derslerin öğrencilerin hedeflerini gerçekleştirecek yeterlilikte olduğu konusunda öğretim elemanları öğrencilerden daha olumlu düşünmektedir. Bu sonuca bakıldığında öğrencilerle öğretim elemanlarının zorunlu dersler konusunda farklı görüşte oldukları görülmektedir. Bu nedenle, zorunlu derslerin içeriklerinin tekrar gözden geçirilmesi ve öğrencilerin ilgi, yetenek ve hedeflerini gerçekleştirecek yapıda olması sağlanmalıdır. Ayrıca öğrencilere boş zamanlarını planlamalarına yardımcı etkinlikler sunulmalıdır.

Kredili sistemde danışman öğretim elemanının görevi, fakülte idaresince sorumluluğu kendisine verilen öğrencileri ilgi, istek ve becerileri doğrultusundaki derslere ve alanlara yönlendirmek, alınacak derslerin ve kredilerin uygun dönemlere dağılımını sağlamak amacıyla öğrenci ile yakın bir işbirliği yapmak olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 1991). İletişim Bilimleri Fakültesi'nde öğrenciler, ders dışında öğretim elemanlarının yönlendirmelerini yeterli bulmamaktadır. Kredili sistemde akademik danışmanlığın öğrenciler için çok önemli olduğu düşünülürse, öğretim elemanlarının bu konu ile ilgili hizmetiçi eğitim almaları ya da kendi kendilerini yetiştirmeleri gerekmektedir.

Öğrenci görüşleri, öğrenci etkinliklerinin değerlendirilmesi ve geribildirim verilmesinde yetersizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle öğretim elemanları, öğrencilere geribildirim ve düzeltme sağlamak için yeterlilik kazanmaları gerekmektedir. Geribildirim öğrencinin başarı ya da başarısızlığının nerelerden kaynaklandığını göstererek onun daha sonraki başarılarına yardımcı olmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bilgen, N. (1992, Temmuz). "Ülkemizde Uygulamaya Konulan Öğrenciyi Yönlendirme Ders Geçme ve Kredi Sistemi". **Eğitim ve Bilim**. 1-22.

Fleming, W.G. (1973). **The Individualized System in Ontario Secondary Schools: Results of OLSE Research**. Toronto: The Ontario Institute for Studies in Education.

- Fullan, M.G. (1991). **The New Meaning of Educational Change**. London: Cassel Educational Limited Viller House.
- Köymen, Ü. (1998). “Orta Öğretimde Ders Geçme ve Kredi Sistemi Birinci ve Üçüncü Yıl Uygulamalarının Değerlendirilmesi”. Nasıl Bir Eğitim Sistemi Sempozyumunda Sunulan Bildiri. 10-12 Nisan 1997. İzmir: Bilsa Bilgisayar Bilimsel Yayınlar.
- Oosterhof, A. (1994). **Classroom Applications of Educational Measurement**. (2nd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Macmillan Publishing Company.
- Resmi Gazete**. (1991, Eylül 2). Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliği. Sayı: 20979.
- Saylor, J.G., W.M. Alexander, & A.J. Lewis, (1981). **Curriculum Planning for Better Teaching and Learning**. (4th ed.). NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Şimşek, A. (1998, Temmuz-Ağustos). “Mesleki ve Teknik Eğitimde Yeniden Yapılanma”. **Görüş**. TÜSİAD, 36, 38-44.
- TÜSİAD Raporu. (1990). **Türkiye’de Eğitim**. İstanbul: TÜSİAD.

KÜRESELLEŞME ULUSLARARASI İLETİŞİM: KÜLTÜREL DEĞİŞME SÜRECİNDE KİMLİKLER

Yrd. Doç. Dr. Nimet ÖNÜR*

ÖZET

Bu çalışmada amaç, küreselleşmenin bir oluşum süreci olarak etkililiğini sürdürdüğü varsayımıyla, dünya toplumlarının kültürlerinde ve bu kültürler içinde yer alan kimliklerde meydana gelen değişimleri, modernleşme kuramı içinde iletişim ve gelişme perspektifi ile incelemektir. Araştırma konusu olarak, küreselleşme, küreselleşmenin dinamikleri ve küresel iletişim süreci ve bu sürecin ulus kültürüne ve ulus kültürleri oluşturan alt kültürüne olan etkisi temelinde kolektif ve bireysel kimlikler ele alınmaktadır. Tüm toplumlarda devam etmekte olan endüstrileşme ve kapitalistleşme süreçleri bu toplumların birbiriyle daha yoğun iletişime girmelerini sağlamaktadır. Böylece bir yandan endüstrileşme, diğer yandan kapitalistleşme toplumların kültürleri üzerinde değişme yönünde etkili olmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren kapitalizmin geldiği "çok ulusluluk" dönemi, küreselleşme sürecinde önemli bir etkidir. Uluslararası iletişim endüstrileri ile birlikte, kültürleri zaman ve mekan olarak yerlerinden çıkarmakta-bozmakta ve yamalı hale getirmektedir. Böylece kültürel kimliklerde de bir takım "ara oluşumlar", "melez" yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak toplumlarda; a.Müşteri kimliği b.Ulus kültürleri içindeki alt kültürüne ait kimliklerde canlanma, c.İletişim endüstrilerinin yaygınlaştırdığı postmodern değerlerin, mikro uluscu, etnik dinsel kimlikleri önemli hale getirdiği görülmektedir.

GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren dünya toplumları arasında giderek artan bir biçimde, endüstri, finans, teknoloji, iletişim, vb. alanlarda yeni işbölümü, birleşmeler, politik eşgüdüm ortaya çıkmakta ve bu süreç devam etmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren "küreselleşme" olarak kavramlaştırılan bu gelişmeler, çok uluslu şirketlerin oluşumunu, etkinlik alanlarını giderek genişletmektedir.

Küreselleşme ne yönden yaklaşırsa yaklaşılsın, bir süreç olma özelliğini korumaktadır. Batı toplumları diğerlerine göre merkez ülkeler olarak, bir takım avantajlara sahip olsalar da, küreselleşmenin kendisi ulus-üstü bir oluşum olduğu için, dünya toplumları bu sürece toplumsal evrim sürecinin farklı basamaklarından

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

katılmaktadır. Dolayısıyla "dönüşüm ya da geçiş" tüm toplumlar için geçerliliğini korumaktadır. Dünya bu yeni oluşuma geçerken, ulusal engeller giderek önemini kaybetmektedir. Bu durum bölge ve dünya ölçeğinde yeni toplumsal bütünleşmeleri motive etmektedir. iletişim teknolojilerindeki değişimler ve uluslar arası iletişimin yapılanması bu değişmelerin hem öncülerinin hem de sonuçlarının önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum kültürel alanı da etkilemektedir.

İletişim endüstrileri ve ürünlerinin ulusal engelleri çok önceki dönemlerden bu yana aşmış olması, ulus kültürleri ve yerel kültürleri zamanından ve mekanından kaydirmakta ya da kültürler arası eklektik yeni sentezlerin (oluşumların) ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır. Dünya toplumları, küresel kültür akımlarının yoğunluğu ve hızı karşısında yeni kültürel bütünleşme ve çözülme süreçlerine girmekte, kültürel homojenleşmeye doğru gidiş içinde düzensizlikler, karşıtlıklar oluşturabilmektedir.

Bu gelişmeler, bu kültürlere ait tekil ve tikel kimlikleri etkilemektedir. Hatta yeni sentezler olarak değerlendirilebilecek "melez (hybrid)" kimlikler üretilebilmekte ya da yaratılan anomi ortamında toplumsal normlara güvensizlik, yönetim kaybı, vb. gibi ara oluşumlar ve tepkiler üretilebilmektedir.

KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİ

Kapitalizmin geldiği son aşamanın yarattığı küreselleşme içinde, dünya toplumları tek kutupluluğa doğru giden evrim sürecine itilmektedir. Ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda çok sayıda ve çok yönlü değişme eğilimiyle birbirlerine yönelmektedir. Bu yönelimin kökenleri çok gerilere kadar gitmektedir.

16.yy'da feodalizmin tasfiye edilmesinde kapitalizm, dünya ekonomik sisteminde bütünleştirici rol oynamıştır. Başlangıçtan beri dünya ekonomisi ölçeğinde bir sermaye hareketi, kapitalist dünya ekonomisinin kurulmasına yol açmıştır (Wallerstein, 1992:165).

19.yy'dan itibaren ise endüstrileşme modern topluma dönüşümde önemlidir. Batı toplumları 19.yy'dan bu yana kapitalistleşme ve endüstrileşme ile birlikte, içiçe günümüzün modern toplumlarına dönüşmüşlerdir. Endüstri alanları kapitalist üretimle birleşince, toplumsal artıda (birikimde) gözle görünür bir farklılaşma yaratmıştır. Bu durum dönemi içinde Batı toplumlarında hızlı bir değişim ivmesi sağlamıştır.

Küreselleşmenin günümüzdeki görüntüsü içinde Batı toplumlarının endüstrileşmesini takip eden modernleşme süreci üç alanda ortaya çıkmaktadır

(Smith, 1994:254-258). a.Teknolojik bir üstünlüğün gereği devletlerarası ortaya çıkan gerilimler, zorlamalar, b.Politik sosyal kurumların geçişini sağlayan kültürel bir üstünlük, c.Askeri ve teknolojik güç üstünlüğünden oluşan bir savunma gücü.

Smith, toplumların küreselleşirken modernleştiğini, modernleşmenin ise ulus devletlerin çıkmasında önemli olduğu görüşündedir. Günümüzde ulus devletler, ulus-üstü politikalarla siyasal bir aktör olarak, birbirine yönelmektedir. Ulus içi otoritenin ve yasallığın sağlanmasında düzenleme ve yaptırımlar koyarken, uluslararası düzlemde çatışmalar ve düzensizliklerle yüzyüze gelebilmektedir. Devlet, yapısal olarak küreselleşirken, modernleşmektedir. Ulus ötesi güçlerle ulus içi oluşumlar arasında, denge unsurudur. Kapitalist dünya ekonomisi içinde bir araya gelen devletler sisteminde ana güç noktası günümüzün kapitalist devletleridir. Oysa henüz kapitalistleşme sürecinin yaşandığı gelişmekte olan toplumlar ve üçüncü dünya ülkeleri, merkez ülkelerin eklemlediği dış toplumlar olarak, sistemin çevresini oluşturmaktadır.

Wallerstein, dünya toplumlarını, kapitalist dünya ekonomisi çerçevesinde çekirdek- yarı çevre ve çevre arasında yaşanan dengesizliklere rağmen, içiçe olmayı sürdürdüğünü iddia etmektedir (Aktaran Giddens, 1992:40-50).

Kapitalist dünya ekonomisi, orijinal olarak devletlerarası bütünlüşmeleri gerçekleştirecek, dünya toplumlarını içine alan sistem haline gelmektedir. Bu süreç kültürel yönden, birçok gerilimlere ve zorlamalara neden olsa (Bauman, 1990:160-163). Batı toplumlarının modern kurumları diğer toplumlara aktarılmaktadır. Gelişmekte olan toplumlar ve üçüncü dünya ülkelerinde güdümlü (Chodack, 1973: 263-268), devlet aracılığıyla (dikey) ve aynı zamanda bu toplumların dış toplumlarla sermaye, endüstrileşme ve mal hareketiyle (yatay), karşı karşıya gelmeleri sonucunda modernleşme yönünde değişimler ortaya çıkmaktadır. Ancak bu süreç kendi iç dinamikleri içinde geleneksel ve yerel oluşumları da birlikte üretmektedir. Merkezdeki ülkelerin modernleşmesinde, yeni çağın, aydınlanma çağının etkisi söz konusudur. Oysa çevre ülkelerin böyle bir birikimi olmadığı için, dünya ölçeğinde modernleşmenin sancılı ve gergin geçmesine neden olmaktadır.

1980'lere kadar olan dönemde kapitalizm, artı değer oluşturmaya yönelik üretim mal ve sermaye hareketi ile, teknolojik yeniliklerin uygulanmaya konulmasını gerektirmiştir. Bu durum ulusal ve uluslar arası düzeyde tarımsal ve endüstri alanlarını geliştirmiş ve genişleterek merkez çevre ülkelerin etkileşimini artırmıştır. 1980'lerden sonra ortaya çıkan değişimler çok boyutlu (multi-dimentional) ve çok kademeli (multi-layerel) bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin yaşanması, üretim alanlarının küreselleşmesi ve rekabetin artmış olmasındandır. Bu noktada çok uluslu (multi-national) şirketlerin ağırlığı önemlidir. Dünya ekonomisindeki küreselleşme eğilimleri arttıkça, çok uluslu

şirketlerin ulus-aşırı /ötesi (transnational) etkinlik alanları genişlemektedir. Dünya ekonomisinin işleyişi içinde ortaya çıkan toplumlararası işbölümü sonucunda, bazı ülkeler belirli endüstri ve finans alanlarında özelleşirken, bazı endüstri alanlarının gerektirdiği bütçe ve finans olanakları gereği, çok uluslu şirketler, dünya pazarlarına yayılarak, toplumlararası teknolojik mal dolaşımını sağlamaktadır. Böylece şirketlerin çevresini küresel pazarlar oluşturmaktadır. Sermayelerin ulusal kimlikleri kaybolmakta, kurum kültürleri ön plana çıkmaktadır.

Ulus-ötesi ekonomik etkinlikler, küresel bir iletişim ortamıyla, toplumlararası işleyişini sürdürmektedir.

KÜRESEL İLETİŞİM

Küresel ekonomik yapılar karşılıklı olarak birbirini etkilerken, küresel iletişim yapısı, bu sistemin çatısını (frame work) oluşturmaktadır. Sistemin iletişim kanalları, ulus-ötesi şirketler ve ekonomik yapılar ile yerel ekonomilerin içice geçmesini sağlamaktadır. Bu süreç giderek uluslar arası iletişimin yapısal bir nitelik kazanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Enformasyon ağırlıklı ekonomilere sahip ülkelerde iletişimsel verilerin artmasıyla (uluslararası bankacılık, sigortacılık havayolu, uluslararası haber ajansları vb.) bilgisayarla ile telekomünikasyon teknolojileri birleşmektedir. Kompüterize olmuş finans ve ticari bilgi arzı, büyüyen bir kar alanına dönüşmektedir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda birçok ulus, bilginin kullanılması, birikimi ve geçişi ile ilgilenir hale gelmektedir. Bireysel alanlardan, ulus devletin bağımsızlığına kadar birçok alanda bilgi, değerli stratejik kontrol aracı ve mal olarak görülmektedir (Mowlana, 1986:41-42).

Uluslararası iletişim sistemi, ulus devletlerin ulusal politikalarıyla birleştiğinden, yerel ulusal ve küresel iletişim örüntüleri içice geçmektedir (Alleyne, 1995:60). Ancak ulus için toplumsal ilişki ve etkileşimlerde dengesizlikler, işlevsel olmayan (disfunctional) oluşumlar yaratabilmektedir. Endüstri toplumunun gerekleri temelinde ortaya çıkan ulus devletlerin, toplumu iletişim ve bilgi teknolojileriyle yerel ve ulusal düzeyde yeniden inşa etmeleri güçleşmektedir. Devletin para ve bilgi üzerinde kontrolünün azalması, ulusal bütünleşmeleri gevşetmekte uluslararası yönelimlere neden olmaktadır. Girişimciler küresel düşünüp yerel olanakları kullanmakta, küreselleşme ve yerelleşme işlevsel olarak birbirini tamamlamaktadır. Bu süreç içinde ekonomik ve toplumsal siyasal yapılar, yeni bir eğilim ve yönelim kazanmakta, farklı çap ve hızda modernleşme yönünde evrimleşmektedir.

Bilginin uluslararası akışı biçimleri ve kanallarını altı alt başlıkta toplamak olasıdır (Mowlana, 1986:1-4):

- Veri akışını sağlayan uydu ve gezegensel kaynaklarla birlikte bilgisayarlar ve ilgili teknolojiler
- Gazeteler, dergiler, kitaplar, teknik ve bilimsel gazetecilik ve haber ajansları
- Radyo, televizyon ve doğrudan yayın uyduları
- Film, kaset ve video, pazarlama reklamcılık ve kamuoyu yoklamacıları
- Posta, telefon, telgraf, teleks ve ilgili iletişim kanalları
- Dini ve diğer kişisel temaslar kapsamındaki turizm seyahat ve göçler

Devletler bir yandan merkez çevre ilişki ve etkileşimleri ile ekonomik olarak birbirine bağlanırken, iletişim sistemleri de (bir politik birim, bir ülke ya da bölge) zincirleme olarak birbiri içine geçmektedir. İletişim teknolojilerinin ilerlemesi, ulusal ve uluslararası marketlerde artan ölçekte alınır ve satılır hale gelmesi, bunların işlerliği ile ilgili kurumsal politikaların yaygınlaştırılması, iletişim zincirini tamamlayan halkaları oluşturmaktadır. Giderek artan oranlarda toplumlar bilgi sektörüne geçmektedir.

Dünya bilgi sektörü 1996 verilerine göre 1.370 milyar dolardır (ciro olarak). Bu sektörde en büyük payı iletişim hizmetleri % 43, bilgisayar hizmetleri % 18, donanım % 17, iletişim cihazları % 14, yazılım payı % 8'dir (Kalkan, 1997:6).

Dünyada en ileri iletişim teknolojileri ve ürünleri merkez (Batı) ülkelerden tam dünyaya yayılmaktadır (Hamelink, 1997:94-97). Örneğin 1994 yılı verilerine göre sırasıyla ilk üç sıra eğlence medyasında (Bertelsman, Walt Disney, New Comp, vb.) Almanya, A.B.D., İngiltere, Reklam ajanslarında (WPP, Saatchi & Saatchi, Inter Puplic, vb.) İngiltere, A.B.D., A.B.D.'dir. En büyük bilgisayar şirketlerinde (IBM, Toshiba, Fijutsu) A.B.D., Japonya, Japonya; en geniş elektronik şirketlerinde (Hitachi, Matsushita, General Electric) Japonya, Japonya, A.B.D.; en büyük iletişim pazarlarının (kitle iletişimi, telekomünikasyon, bilgisayarlar, vb.) ilk üç sırasını A.B.D. oluşturmaktadır. Dünyadaki bilgi kaynakları ve bilginin akışı ulus devletlerin kontrolünün dışına çıkmaktadır.

Amerikan kültür endüstrisinin gelirlerinin çok büyük bir kısmı, uluslararası satışlardan elde edilmektedir. Örneğin, Dallas dizisinin dünyanın % 90'dan fazla ülkesinde uluslararası izleyicisi vardır. Bu endüstride yerini alan şirketler kablolu ve uydu yayınları, vb. yayın olanaklarını da kıtalar ölçeğinde kontrol etmektedir. Film yapımı ve yazılı, elektronik yayında faal birleşik holdinglerdir (Sreberny-Mohammady, 1991:125).

Dünya bir merkezden uluslararası haber akışı, eğitici ve eğlendirici materyallerin dağılımı, ticari reklamların yayılması, bilgisayarlar aracılığıyla verilerin, telekomünikasyon aracılığı ile sesli mesajların dağılması yoluyla etkilenmektedir. Endüstri toplumları ve endüstrileşme sürecindeki toplumlar, üretim dağıtım ve pazar ilişkileri gereği, bilgi teknolojileri ve ürünlerini giderek artan oranlarda kullanmaktadır.

Birçok ülke kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinde bu teknolojinin ve ürünlerinin kullanımına toplumsal, hukuksal olanaklarla destek sağlamaktadır. Serbest Pazar işleyişi içinde bilgi ve kültür ulaşılabilir emtia (commodity) duruma dönüşmektedir. Dünyanın neresinde olursa olsun toplumlar endüstri, savunma sermaye birikimi ve dolaşımı gereği girdikleri sosyal, kültürel, ekonomik etkinliklerle uluslararası iletişim kanallarına açık hale gelmektedir.

Toplumlar, küresel iletişim sistemine var olan sosyal kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik değişkenleri temelinde entegre olmaktadır (Mowlana, 1986: 12). Dolayısıyla uluslararası enformasyon akışı, iki ya da daha fazla ulusal ve kültürel ekonomik sistemler arasında kurulan etkileşim gereği toplumsal kurumlar kültürler ve hukuk sistemlerini karşı karşıya getirmektedir. Toplumların bilgi toplumu olma yönünde ortaya çıkan eğilimleri gereği küresel iletişim bilgi ağına merkez ülkeler tam, çevre ülkeler ise kısmen katılabilmektedir. Çünkü çevre ülkeler teknik, ekonomik işleyiş ve kültürel değişme sürecinde merkez ülkelerle benzer evrimsel aşamaları tamamlayamamışlardır. Ancak bu durumda bölgesel bütünleşmeler (AB, Kuzey Amerika, Güneydoğu Asya, Avrupa Birliği gibi.) olabilmektedir. Bölgeselleşmelerin küreselleşmeye giden "ara oluşumlar" olarak değerlendirilmeleri çevre ülkelerin ikinci planda olma konumunu aşmalarında yeterli gözükmemektedir. Gerçekte iletişim teknolojilerini ve bilgiyi ekonomik, endüstri, eğitim, politik, vb. alanlarda kullanmakla bir gelişme yönünde değişme söz konusudur. Ancak endüstri ötesi toplumun dinamiklerinin yaratılması olası değildir. Böylelikle küresellik içinde merkez ve çevre ülkeler açısından iletişim teknolojisi ve ürünlerinin kullanımı farklı iki düzlemde gerçekleşmektedir: a. İletişim teknolojilerinin üretilmesi ve kullanılması toplumsal yaşamın her alanını işlevsel hale getirmekte, her düzeydeki insan ilişkileri yeniden örgütlenmekte, yeni dönüşümler ve köklü değişikliklere neden olmaktadır. Merkez ülkelerde ortaya çıkan bu durum bu ülkelerde devrim sayılabilecek yenilikleri ortaya çıkarmaktadır. b. Çevre ülkelerde ise iletişim teknolojileri ve iletişim ürünleri tüketilmekte, merkezden sunulan alternatif pazarlama ürünleri arasında tercih ederek, tüketme yoluna gidilmektedir. Böylelikle kitle toplumundaki kültürün üretene tüketenin ayrılması ve kitleselleşmesi, bilgi teknolojileri yardımıyla uluslararası alana taşınmış olmaktadır.

ULUSLARARASI İLETİŞİM YAPISI İÇİNDE ULUS KÜLTÜRLER

Ulus, ulus kültürü ve ulus devlet kavramları bugünkü içeriğiyle toplumsal oluşumlar olarak ele alınıp incelendiğinde kökenleri 18.yy'a kadar gitmektedir (Oran, 1980:33-58). Öncelikle İngiltere'de endüstrileşmenin gelişimiyle başlayan değişimlerin ivmelendirdiği bu oluşumlar, Batı Avrupa toplumlarında bazen Almanya örneğinde olduğu gibi önce ulus sonra devlet ya da İngiltere örneğindeki gibi ulus ve devlet içice dolayısıyla ulus kültürün de bu oluşumlar içinde gerekçiliğin dayattığı bir gelişim olarak ortaya çıktığı gözlenmektedir (De Wenden, 1998 :38-48). Fransa'da ulusun ve ulus kültürün oluşumu yüzyılların birikimine dayanmaktaydı. Asıl olarak ulus devlet ekonomik ve kültürel birliğin kurulması sonucunda ortaya çıkan bir oluşumdur (Lacoste, 1998:49-53). Batı Avrupa'daki ulus kültürlerin ortaya çıkışı 19.yy. endüstrileşme hareketiyle başlamakta, toplumlar endüstrileştikçe geleneksel kültürler, endüstri toplumunun kültürüyle dışlanarak boşluğun ulus kültürle doldurulduğu görülmektedir. Ancak dünyadaki tüm toplumlar için bu sav geçerli gözükmemektedir. Afrika'nın Asya'nın çeşitli bölgelerinde yer alan toplumlar, köle ticaretinin ve kapitalizmin egemenliğinde Batı Avrupa'da evrim sürecinin dışında kalmakta ya da olumlu yaklaşıldığında gecikerek girmiş oldukları belirtilmektedir. Öneğin, Afrika'nın etnik ve kültürel haritaları. Batı toplumlarının bu alanlara girerek, etkinlik kazanmasından sonra ortaya çıkmıştır (Amselle, 1998:72-77; Oran, 1980) ya da Giddens (1987:173)'in ileri sürdüğü gibi tüm Avrupa ülkelerine genelleme yapılmaksızın kapitalizmin gelişmesi ile ulus devletin gelişmesi arasında korelasyon söz konusudur. Bir zamanlar ulus devletleri geliştiren kapitalizmin ve endüstrileşmenin dinamikleri, ulus kültürleri de yapılandırmıştır. Gelner, modernleşmenin endüstrileşmeden geçtiğini ve endüstri kültürünün, bir ulus kültürü bağlamında ele alınması gerektiğini, uluslaşma sürecinde toplumların önemli kültürel engellerle yüzyüze geldiğini ileri sürmektedir (Aktaran Arnoson, 1990:208-212). Modernleşme toplumları daha çok iletişim endüstrilerinin etkisine koymaktadır. Süreç, kendiliğinden bireyleri geleneksel ve yerel kültürlerinin dışına itmektedir.

Tüm dünya ulus devletleri, siyasal bir aktör olarak küreselleşmeye katıldığında, henüz ulus üst kültürünü oluşturamamış gelişmekte olan toplumlarda geleneksel kültürlerin modern kültüre dönüşümünü, iletişim endüstrileri ve ürünleri hızlandırmakta ancak, dış etkilere açık hale getirdiği için, kültürleri yamalı duruma dönüştürmektedir. Çünkü özellikle 1980'den sonra kapitalizmin dinamikleri tüm toplumları uluslararası ve ulus-ötesi (transnational) oluşumlara taşımaktadır. Ulus devletler siyasal bir aktör olarak, küresel açılımlara yöneldiğinde tüm dünya toplumlarının kültürleriyle etkileşime geçmek durumundadır. Bu sürecin uluslararası iletişim yapısının gereği olarak iki ayrı oluşum içinde analiz edilmesi gerekliliği doğmaktadır:

- İletişim kültürü merkez ülkelerin -ki bunlar küreselleşmenin merkezinde yer alan ülkelerdir- ulus kültürlerini de değiştirmektedir.
- Merkezin dışında kalan ve henüz uluslaşma sürecinde olanlar -ki bunlar gelişmekte olan ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri- iletişim endüstrilerinin baskısı altına girmektedir. Geleneksel kültürleri modern evrensel kültüre dönüştürmekte, endüstri toplumu kültürü oluşturulmaksızın, iletişim endüstrilerinin geleneksel kültürlerin bozduğu ve değiştirdiği gözlemlenmektedir.

Uluslararası network ve bilgi akışıyla ve Amerikan iletişim endüstrisinin kültürel ürünleriyle hem merkezdeki ülkeler hem de merkezin dışındaki çevre ülkeler toplumlar, kendi iç yapısında ve dış toplumlarla yeniden örgütlenme gereği duymaktadır. Merkez ve çevre ülkeler, ekonomik sosyal kültürel alanda birbirleriyle eklemlenirken, uluslararası iş bölümünün dayattığı küresel bilgi akışına göre, merkez ülkelerin toplumsal ekonomik, yönetsel örgütlenmelerinde bilginin merkezi etkisi dolayısıyla, küresel değişime katılım zorunluluğu doğmaktadır. Bilgi üreten enformasyon endüstrileri, ulus devletlerin birçok alanda kontrolünü zayıflatmaktadır. Endüstri çağının gereklerine göre örgütlenmiş ulus devletler, yeni koşullara uyum güçlüğü içine düştüğünden, yapısal olarak sürekli bir modernleşme ve değişme içine girmektedir.

Devletin modernleşme süreciyle kazandığı yapısal değişimler, hukuksal alanda demokratikleşme süreciyle sonuçlanmakta çok kültürlülüğün yaşamasına olanak tanınmaktadır (Axford, 1995:131). Ancak bir yandan da ulus devlet, uyguladığı kültürel politikalarla ulus kültürleri geliştirmeyi de sürdürmektedir. Bauman (1990: 154-164)'ın üstünde durduğu gibi, ulus devletin ortaya çıkmasıyla, kültürel farklılıklar, aykırılıklar yerel kültürler, homojenleştirilme sürecindedir. Hatta devlet, yer verdiği örtülü ya da açık asimilasyon politikalarıyla ortak kültür üretme çabası içindedir. Küreselleşme ile birlikte devletin para ve bilgi üzerindeki denetiminin zayıflamasıyla yaşayan ulus kültürlerin homojen yapısı bozulmaktadır. Ekonomik sınırlar giderek kaybolmakta, ekonominin gelişen dinamikleri merkez ve çevre ülkelerin bölge ve dünya ölçeğinde birlikte hareket etme gereğini ortaya çıkarmaktadır. Hatta uluslararası kurumlaşmaların (Lahey Adalet Divanı, GATT, ILO, vb.) kurulmasında ve işlerlik kazanmasında etkili olmaktadır. İletişim sistemlerinin ülke sınırlarını küçültmesi, bölgesel gruplaşmaları (AB, NAFTA, KEİB, ECO, vb.) yaratırken, ekonominin girdileri çıktıları dünya pazarları ölçeğinde düşünülmektedir (Kılıçbay, 1994:179). Bu gelişmeler, ulus devletin uygulamalarında esnekliği zorlamaktadır. İnsan hakları, temel özgürlükler, demokrasi kavramları yeniden sorgulanmakta, ulus devletlerin denetiminden alınarak uluslararası örgütlenmelerin denetimine devredilme süreci doğmaktadır. Ulus devletin etkinlik alanını daraltmaktadır. Ulus kültürler ulus devletin örgütlülüğü altından çıkarak gelişmekte, ideolojik bir nitelik göstermeyen küresel

bir kültüre doğru değişime zorlanmaktadır. Küresel kültür içinde ulus kültürler yerel ve geleneksel özellikler göstermektedir.

Küreselleşme karşısında yerelliğin doğması, küreselleşmeye bağlı temel bir önermedir. Hobsbown'a göre küreselleşme gelenekselliği ve yerelliği üretmektedir. Fakat yeni geleneksellik su anın ve geçmişin yeni bir sentezidir (Aktaran Movlana 1996:197). İletişim teknolojileri ve ürünleri bir yönüyle ulusal ve yerel kültürler tehdit ederken, aynı zamanda onlara kendini ifade etme olanağı sunmaktadır. Bu süreç, ulus olmanın gereklerinden olan tarihi (geçmiş) bellek ve ortak mitleri yerel kültürleri (gelenek görenek adet ve uygulamalar da) canlandırmakta ve dinamizm kazandırmaktadır. Hatta eskiden önemli olsalar bile günümüzde marjinal olarak nitelendirilebilecek kültürleri (etnik, dini, sınıf...vb.) canlandırabilmektedir. Bu durum küreselleşme karşısında toplumların etnik dini ve kültürel özelliklerini ayakta tutmanın bir yolu olmakta ve küreselleşmenin dinamikleri içinde ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişmeler ulus kültür, alt kültürler, etnik ya da dini, azınlık kültürleri gibi, zaman ve belirli bir mekan içinde varlık alanı bulan kültürlerin gelişmesi genişleyen küresel sınırlar içinde insan gruplaşmalarına ciddiye duygusu sağladığından işlevsel olmaktadır. Ancak kültürel kimliklerin giderek güçlenmeleri, kültürel varolma çabası ile ideolojik yapı da kazanabilmektedir.

Küreselleşmenin dinamikleri içinde, bir dünya kültürü karşısında, muhafazakarlık, ırkçılık, seksizm gibi çelişkili ideolojik gerilimler ortaya çıkmaktadır (Wallerstein, 1990:50). Böylelikle dünya ortak bir kültürel yapılanmaya doğru giderken, bu değişim, sistemi sorgulayan ideolojik gerilimlerle geleneksel ve yerel oluşumlara doğru da evrilmektedir.

Wallerstein, dünya sistemi kuramında bu kültürü, kapitalist dünya ekonomisinin düşünceler sistemi olarak betimlemektedir. Kapitalizm yada kapitalist ilişkiler, zaman ve mekanı yeniden tanımlamakta, toplumsal ilişkilerde bu ilişkilerin yarattığı kültürel oluşumlarda evrensel ve yerel arasındaki modern dünyaya ilişkin imgeleri yeniden üretmektedir.

Uluslararası iletişim yapısıyla, toplumlar bir dünya devleti olmaksızın birbirleriyle etkileşim, kültürel homojenleşme ve bütünleşme içindedir. Dolayısıyla devlet ve toplum için birbirini aşan ulus ötesi ve devlet ötesi kültürel bütünleşmeler söz konusu olmaktadır. Bu kültürel süreçlerinin bazılarının içinde yer alan ulus kültürler de vardır. Malların, insanların, enformasyonun, bilginin ve imgelerin değişimi ve akışını sağlayan süreçler, küresel düzeyde özerklik kazanmaktadır.

Böylece üçüncü kültürler doğmaktadır. Üçüncü kültürler kendileri her tür kültürel akıntının kanallarıdır. Bunlar basitçe ulus devletler arasındaki ikili değişimlerin bir ürünü olarak değerlendirilmemelidir (Featherstone, 1990:1). Bu kültürlerin belli bir ulusal kimliği yoktur. Uluslararası medya gruplarının ya da holdinglerin ürettiği endüstri ürünlerinden birisidir. Bu nedenle kitleseldir. Endüstrileşmiş ülkelerle kültür düzleminde gelişmekte olan ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri bu yolla karşılaşmış olmaktadır. Dominant durumda olan iletişim kültürü tam olarak merkez ülkelerin ulus kültürleri de değildir. Medya kültürü yaratıcıları uluslararası pazar ilişkilerinin gereklerine göre, daha çok da bu endüstrinin yurdu A.B.D.'nin yönünde mesaj içermektedir.

İletişim kanalları ile aktarılan bu kültür eklektik olmakla zamana ve yere karşı kayıtsızdır. Herhangi bir zamana ait değildir. Bugün her yerden daha çok Batı'da gelişme göstermiş olup, iletişim araçları kanallarıyla "post modern" "kozmpolitan" bir kültür olacak dünyanın her köşesine taşınmaktadır (Smith, 1994:243). Ulusal kültürlerle karşılaştığı zaman iletişim yapısının gereği dışlanmamakta, özellik ekonomik sistemle tümleşik bir çevreye oturmaktadır.

Günümüz yeni modern iletişim endüstrileri ekonomik düzenin işleyişini iki yolla etkilemektedir. Bilginin dağılımında anahtar bir rol oynayarak, bu iletişim endüstrisinin kendisinde ticari bir oluşum olmasıyla birlikte ekonominin işleyişine katkı sağlamaktadır (Ronning & Lundby 1991:54-56). Sermayenin işleyim süreci içinde popüler basının, pazar ve fiyat belirlenimlerinde etkili olduğu görülmektedir. Hatta zaman zaman iletişim kanalları reklamcılığı sergileyen önemli bir kanal durumuna dönüşmektedir. Bu yolla tüketimin, yeni zevklerin yaygınlaştırılmasında medya, boş zamanların değerlendirilmesi ve eğlence alanlarını doldurarak endüstriyel işlerlik kazanmaktadır. Pazarlamada, tüketici tercihleri belirli alanları manipule ederek, belirli noktalarda toplanmasını sağlayarak pazarlama sürecinin gerektirdiği tüketici gereksinimleri sağlanmaktadır. Haber, bilgi ve belgeseller, eğlence endüstri alanındaki yapımlar hem kitlesel pazarlarda yer alan kültürel ürünler hem de tekrar eden kültürel formlar olarak, yeni ve modern olanın tanımlanmasında işlevseldir. "Evrensel olan" kültürü yansıtmaktadır. Örneğin, Hollywood filmleri son 10-15 yıldır film endüstrisi olarak merkezileşmiş ve Amerikan toplumunun kültürünü taşıyan önemli bir araç haline gelmiştir. Benzer olarak uydu aracılığıyla televizyon fiber optik kanalıyla bilgisayarlar, programlar ve oyunlar, vb. gelişmiş merkez ülkelerin bilgi ve kültür kodlarını ve açılımlarını (dil mantığını ve değerlendirme biçimlerini) tüm dünyaya yansıtmaktadır. Haberleşme alanında büyük haber ajanları (CNN, Reuters, Visnews, vb.) körfez savaşında olduğu gibi tüm ülkeler savaş ile ilgili bilgilere bu ajanslar vasıtasıyla ulaşmışlardır. Böylece iletişim teknolojileri iletişim endüstrisine yön veren merkez ülkelerin özellikle başta A.B.D. olmak üzere kültürlerini kavramlarını, simgelerini değer ve normlarını, dünya ölçeğinde yaygın

ve etkin kılmaktadır. Merkezin dışında kalan ülkelerin söz konusu etkiyi kurmaları olası değildir. Toplumların kültürlerini homojenleştirme ve ulus kültürü oluşturma yayma konusunda kullandıkları kanallar eşit değildir. Dünyanın bir ya da birkaç merkezinde holdingler tarafından üretilmekte olan iletişim kültürünü, hemen hemen tüm toplumların kültürleri dışında "yapay" bir kültür olarak değişime zorlamaktadır. Medya gerçekte yaşayan kültürleri hammadde olarak kullanmakta, üretildikten sonra bu kültürlere girdiler oluşturmaktadır. Medya kültürünün küreselliği kozmopolit olmayı da gerektirmektedir. Gelişen iletişim endüstrileri girdikleri pazarlarda tutunabilmek için, kültürel dinsel etnik farklılıkları göz önüne almakta, yerellikten özgünlükten yararlanmakta ve bunların çeşitli biçimlerde oluşan sentezleriyle geniş izleyici potansiyeli yaratabilmektedir.

Bauman (1990:143)'ın "ötekiler" olarak tanımlamaya çalıştığı toplumsal düzenin görmezlikten geldikleri, karşıtları (Örn., homoseksüeller, transseksüeller, dini etnik cemaatlar, vb.) medyanın yarattığı sanal dünya gerçekliği içinde yerlerini almaktadır. Asgaride benzer sosyal ilişkilerin belirli bir kısmını paylaşan, sanal gerçekliğe yansıyan özellikler temelinde sanal topluluklar oluşturmaktadır. Televizyon ekranlarından filmlerden gazetelerden bu kültürel alana duyarlılık yaratılmaktadır. Aynı şekilde birçok alt kültürde (Örn., çingeneler, göçmenler, vb.) birçok yapıma konu oluşturarak, sanal gerçeklik alanına dahil edilmekte, sağlanan iletişim kanallarıyla toplumsal varlıkları tanınmakta ve toplumsal sistemin alanı içine çekilmektedir. Hatta bu yapay kültürel alan içinde çok uzak coğrafyalardaki toplulukların yerel özellikleriyle tanınmaları ve önem kazanmaları da söz konusu olmaktadır. Bu durum gerçekte, iletişim endüstrisinin çeşitli ürünlerinin kültürel içerikleridir. Medya tarafından kurgulanmakta, pazar için üretilmektedir. Medya kültürü gerçeğin dışında çeşitli alt kültürlerin sentezleri olarak değerlendirilmelidir. Ancak modern insanın dünyaya ilişkin imgelerinin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Medya tüketicileri bu ürünleri tüketerek medya mantığını kullanır hale gelmektedir. Ekonomik, siyasal, kültürel...vb. tercihlerde medya gerçeği kullanılmaktadır. Her türlü toplumsal etkinlik medya da yer almakta böylelikle kurgulanan medya gerçekliği ile algılanan toplumsal gerçeklik pek çok yönden birbiriyle örtüşmektedir. Medya kültürü yaşamın her alanını kuşattığı için "evrensel kültür" medya kültürü tabanına oturmaktadır.

Küresel bir standardizasyon, coğrafi uzaklık yerine belirli piyasaları hedefleyen bir pazarlama yöntemiyle, bir takım ulusal özelliklere sahip bireylere (izleyici gruplarına) kapsamlı, büyük ölçekli ekonomileri yaratma çabasıdır. Küresel kültür endüstrileri bölgesel ve küresel piyasalarda, piyasa tabanlarını genişleterek artan maliyetleri kurtarmaya yönelmektedir (Morley & Robins 1995:156). Medya ve diğer iletişim endüstrileri ulus ile ulusun yaşadığı formal toplumsal çevre arasındaki ilişkiyi bozmaktadır. Ulus kültürler bir dünya kültürü oluşumuna doğru giden geçiş süreci içindedir. Medya kültürü ulus kültürlerine damgasını vurmakta,

kontrol eder hale gelmektedir. Uluslar kültürler geçmişten getirdikleri kültürel birikimlerini yavaş yavaş kaybetmekte, özgün kültürleri kitle kültürüne doğru değişmektedir.

DEĞİŞEN KÜLTÜREL KİMLİKLER

Küreselleşme ve küresel iletişim, enformasyonun ve iletişimin, küresel boyutlarda birkaç merkezden yayılarak homojenleşmesine karşı giden süreçte alternatif oluşumlarda birlikte yaşanmaktadır. Kimlik, yer aldığı toplumun modern öncesi -modern olup olmamasına göre değişmektedir. Modern öncesi toplulukların yapısal özellikler yönünden farklılaşmaması (bir kilo ile, dini bir cemaat, akrabalık grubu, aşiret, vb.) nedeniyle bireylerin kimliği sayıca az ve daha az değişebilir özellikler göstermektedir. Oysa modern toplumda, sayıca daha çok, hareketli, çeşitli (multiple), esnek bir benlik söz konusu olmaktadır. Kimlik, diğerleriyle (others) ve geliştirilmiş bir benlikle karşılıklı olarak etkileşim sürecinde belirlenmektedir. Değişen ve çeşitlenen roller, ait olunan toplumsal katmanların kayganlığı içinde, değişmekte ve giderek artan sayıda kültürel kimliklerden söz etmek olasıdır.

Küreselleşme ile birlikte bir veya birkaç merkezden, iletişim endüstrileri ve ürünleriyle dağılan mesajlar hem, merkez hem de çevre ülkelerdeki kültürel kimlikler üzerinde de etkili olmaktadır.

Endüstri toplumları, endüstrileşmiş süreçlerin mantığıyla standardize olan sosyal yapıların yarattığı bir eksende ilerlediği için, sosyo-kültürel örgütlenmelerle karşı karşıya gelen bireyler, birbirinden farklı genişlemiş bir dünya içinde bir takım streotiplerle karşılaşmakta ve onlara bağlanmak durumundadır (Archer, 1990:99). Standardize olmuş kitlesel üretim, kitlesel bir tüketimle ve tüketimi olası kılacak araçlarla çözümlenmektedir. Kitlesel üretim ve tüketimin artırılmasında uzmanların yaratıcılıklarından yararlanılmaktadır (Featherstone, 1992:266-267). Medya ile yaygınlaştırılan tüketim kültürü, modern kentlinin profilini çizmektedir. Gereksinimler ve gereksinimi gideren ürünlerde “yapaylık, marka, imaj söz konusudur. Bireyler medya, aracılığıyla modernitenin gerektiği” üretilen yeniye bağlanmak şu anın toplumsal değerlerini takip etmekte, geçmişin yaşam biçimini dışlayarak, yeni kimliklere bağlanmaktadır. Modern olmanın gerektirdiği sürekli değişimin getirdiği belirsizlik, başarılı rol performansını araştıran bireyleri ait olduğu sosyal sınıftan kültürel geçmişten ve geleneksel kimliğinden bağımsız olarak tüketim mallarının sembolik hiyerarşisine bağlanmaktadır. Bu yolla uluslar arası mal dolaşımına zemin oluşturan, tüketim kültürü özümşenerek, bireyler tüketim grupları hiyerarşisi içinde yerlerini almaktadır. Modernleşme süreci içinde küresel tüketim zevklerini paylaşan tüketici kimlikleri üretilmektedir. Gündelik yaşamın estetize olmasıyla birlikte, kültürel alanı, tüketim kültürü temelinde analiz

etmek olasıdır. Böylece endüstrileşme, kapitalistleşme temelinde ilerleyen küreselleşme, sürekli değişen bir tüketim kültürü ile “müşteri” kimliği üretmeyi sürdürmektedir. Ancak müşteri, medyanın betimlediği modern yaşam biçimi içinde yaşamayı arzulayan ve evrensel tüketim kalıpları olan bireylerdir.

Genişleyen dünya sistemi içinde merkezde yer alan günümüzün modern toplumlarındaki bireylerin modern kültüre yönelimleri de değişmektedir. Merkezdekiler modern yaşama ve değerler sistemine giderek daha az yönelim daha gevşek bağlılık gösterirken, çevredekiler (prephery) modern kültüre daha yoğun bağlılık içindedir (Robertson , 1992:86).

Küreselleşme ile birlikte çeşitli alt kültürler kendi çeşitliliği içinde canlanma olanağı bulmaktadır. Örneğin, gençlik alt kültürünü oluşturan ve medyanın tanım alanı açtığı kültürler (punk, rock, hayran kitleleri, vb.) canlanmaktadır (Robertson, 1994:86). Ancak medya bu kültürlerin yaşam biçimini betimlemekte bu alanlarla ilgili özgün tüketici tercihlerini örtülü ya da açık bir biçimde vurgulamaktadır. Bu konuda da tercihler, ulus ötesi alandan olup, endüstrileşmiş alanlar içinde kalmaktadır.

Küreselleşme, evrensel kültüre açılımlar ürettiği için "mikro uluscu" eğilimleri canlandırmıştır. Bunlar Batı toplumları için, ulus kültürünün yaratılmasındaki yerel oluşumlardır. (Örn., Fransız ..., sı, İngiliz bireyciliği, Alman..., sı, vb.) gibi. Modernleşme, sürekültürel politikalarla devlet kapitalizmi tarafından yok edilen kimlikleri yeniden arayış söz konusu olabilmektedir. Medya ile yaygınlaşan postmodern değerler içinde, kültürel farklılıklar, aidiyat sorunlarını giderecek çözüm yollarından biri de gelenekselliğin yeniden canlanmasıdır. Yerel toplulukların yeniden kurulması için politik bir hareket, etnik bir otonom isteği, kaybolan yüzyüze ilişkileri yeniden yerine koyacak oluşumlar arayışlar ortaya çıkmaktadır.

Hatta küreselleşmenin alternatif arayışları olarak önemli bir ayrışma ve yönelim merkezi oluşturan İslamcılık bu kategoride değerlendirilmektedir (Beeley, 1992: 293-311). Kökten dincilik eğilimleri içinde İslami köktencilik daha güçlü gözükmektedir. İslam'ın kendisi, sadece bir inanç alanı değil, bir sosyal alanda tanımlaması nedeniyle, moderniteye karşı alternatif oluşturmakta, Batı'nın giderek artan gücü karşısında zedelenen kimliklere psikolojik tatmin alanı açmaktadır. İslami kimlik ve alt versiyonları canlanmaktadır.

Küreselleşmenin yarattığı kimlik krizinden biri de belirli bir bölgeye, kültüre ait olan kimliklerin bölgelerinden ve zamanlarında uzaklaştırılmalarıdır. Eski etnik dil bağlılıklarıyla ulus devletlerin etkinlik alanlarından kültürel kırılmalar oluşturmaktadır. Daha da ötesi, ekonomik kırılmalar, kapital birikiminin

merkezilikten uzaklaşması, ekonomik ve politik güç olarak yeni merkezlerin oluşturulmasına yönelik eğilimleri artırmaktadır (Robertson, 1994:86). Ulus devlet içinde kalan etnik hatta ırk ayırımına dayanan toplulukların kendi kendini kontrol istemi ortaya çıkmaktadır. Medya kanalıyla yaygınlaşan ve postendüstri toplumların kültürlerin mantığı olan postmodernizmin değerlerin etkisiyle eskiye (dil, ırk, yaşam biçimi) olan bağılıklar canlanmaktadır.

Dünya sistemi içinde bakıldığında sistemin merkeziyle çevresi arasında bu konuda da etnik temelli ulusal otonomluk isteyen hareketler vardır. Bu hareketlerin bazıları dünya sistemiyle çok az bir bütünleşme içindedir. Üçüncü Dünya 'daki eğilimler bu grupta değerlendirilebilir. Diğer bir kısmı ise dünya sistemiyle tam anlamıyla bütünleşmekte, ait olduğu ulus devlet içinde kültürel ayrımlardan yola çıkarak, etkin olma isteğiyle sesini duyurmaktadır.

SONUÇ

Kavram olarak 1990'lardan sonra ortaya çıkan küreselleşme, 1980'li yıllardan sonra kapitalizmin geldiği son durumun sonucu olarak, çok uluslu şirketlerin oluşumu ve etkinlik alanlarının giderek genişlemesiyle, iletişim endüstrileri ve teknolojilerinin dünya toplumlarının giderek daha yoğun ilişki ve etkileşimlerini olası hale getirmekle sonuçlanmaktadır. Bu durum dünya toplumlarını birbiriyale daha da yakınlaştırmıştır. Böylece dünya toplumlarının ulus kültürleri ve ulus kültürlerine ait alt kültürleri yeni oluşum sürecine dahil edilmiştir.

İletişim teknolojileri ve ürünleri, merkez ülkelerin kitlesel kültürlerini yaygınlaştırmaktadır. Böylece küresel bir kültüre doğru gidiş söz konusudur. Ancak bu süreçte bazı kültürlerle ait simgeler dünya ölçeğinde yaygınlaştırılmakta, bazıları da gözardı edilmektedir. Bu nedenle kültürler arasında asimetrik bir ilişki söz konusudur. Bu noktada kültürün üretim ve tüketim halkaları içindeki önemi, ait olduğu ulusun dünya sistemi içindeki yerinin önemine göre değişmektedir.

Kültürler arasındaki böylesi bir etkileşim, modernleşme sürecinin dinamikleriyle birlikte a. Tüketim kültürü üzerinde gelişen müşteri kimliği oluşmuştur. b. Modern kültürden ayrılarak, aidiyat duygusunda zayıflık ve yönelim kaybı içinde olup, anomi ortamındaki bireyler bir kimlik arayışı içindedir. c. Çeşitli alt kültürler canlandırılmaktadır. Bu alt kültürlerle bağlanmadan dolayı ortaya çıkan çok sayıda kimlikler oluşmaktadır. d. Mikro uluscu eğilimler, artmakta etnik kültürler canlanmaktadır. Bu kültürlerle ait bireyler bu kültürlerin kimliğini tercih etmektedir. e. Geleneksel kültürel eğilimlerde de güçlenme ortaya çıkmaktadır. İslamcılık bunlardan biridir. İslami kimlik gibi benzer dini kimlikler önem kazanmaktadır. f. Bütün bu kimlikler belli bir bölgeye, ülkeye ait zamandan koparılmaktadır.

Kısaca küreselleşme, çok sayıda kültürel kimliği üretmekte, kapitalist sistemin işleyişiyle birlikte, bireyler birden çok kimliği bir arada taşımakta ya da küresel anlamda farklı kültürel akımların, yeni sentezlerin etkisinde kalarak, melez kimlikler oluşmaktadır. Bu kimlikler aile, toplum, zümre, sınıf, tabaka, vb. etkenlerden bağımsızdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Alleyne, M.D. (1995). **International Power and International Communication**. McMillan Press Ltd.
- Amselle, J. L. (1998). "Afrika'da Etnik Yapı ve Kimlik". Der: J. Loca. Çev: S. Idemon. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Archer, M. (1990). "Theory, Culture and Post-Industrial Society". Ed: M. Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications.
- Arnosan, D. P. (1990). "Nationalism, Globalization and Modernity". Ed: M. Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications.
- Axford, B. (1995). **The Global System: Economics, Politics and Culture**. New York: St . Martin Press.
- Bauman, Z. (1990). "Modernity and Ambivalence". Ed: M. Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications.
- Beeleys, B. (1992), "Islam as a Global Political Force". Ed: A. Mc Grew & P. G. Lewis. **Global Politics: Globalization and Nation State**. Cambridge: Polity Press.
- Cohen, S. & J. Zysman (1987). **Manufacturing Matters The Myth of Post Industrial Economy**. New York: Basic Books.
- De Wenden, C. W. (1998). "Ulus ve Yurttaşlık Hem Rakip Hem Ortak". Ed: J. Loca. Çev: S. Idemon. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. İstanbul: Metis Yayınları.

- Featherstone, M. (1990). "Global Culture: An Introduction". Ed: M. Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications.
- (1992). "Post modernism and the Aestheticization of Everyday Life". Ed: S. Lass & J. Friedman. **Modernity and Identity**. Oxford: Blackwell Publisher.
- Giddens, A. (1992). **The Consequences of the Modernity**. Cambridge: Policy Press.
- Hamelink, C. J. (1997). **International Communication: Global Market and Globalization**. London: Sage Publications.
- Kalkan, N. (1997, Ağustos 22). "Bilgi Sektörünün Hızına Erişilemiyor". **Milliyet Gazetesi**.
- Kılıçbay, A. (1994). **Politika ve Ekonomi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Lacoste, Y. (1998). "Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift mi?". Ed: J. Loca. Çev: S. Idemon. **Uluslar ve Milliyetçilikler**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Morley, D. & K. Robin (1995). **Kimlik Mekanları: Küresel Medya Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**. Çev: E.Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mowlana, H. (1986). **Global Information and World Communication; New Frontiers In International Relations**. Longman Inc.
- Oran, B. (1980). **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**. Ankara: Işık Yayıncılık.
- Robertson, R. (1992). **Globalization: Social Theory and Global Culture**. London: Sage Publication.
- Ronning, H. & K. Lundby (1991). **Media and Communications Reading in Methodology History and Culture**. Norwegian University Press
- Simith, A. D. (1994). **Milli Kimlik**. Çev: B. S. Sener. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Sreberny-Mohammady, A. (1991). "The Global and Local in International Communications". Ed: J. Curran. **Mass Media and Society**. Edward Arnold Limited.

Wallerstein, I. (1990). "Culture as the Ideological Battleground". Ed: M. Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications.

------(1992). "Societal Development or Development of The World Featherstone. **Global Culture and Modernity a Theory Culture and Society Special Issue**. London: Sage Publications

BATI ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE KİTLE İLETİŞİM SOSYOLOJİSİYLE İLGİLİ KAMUOYU ARAŞTIRMALARI

Yrd. Doç. Dr. Yaprak İŞÇİBAŞI*

ÖZET

Televizyon ve radyo yayınları toplum üzerinde son derece etkili olmaktadır. Bu durum Türkiye'de bütün unsurları ile yaşanmaktadır. Televizyon teknolojisinin sınır tanımazlığı, Anayasa ve kanunların akıl ve dikkatle hazırlanmasına bile fırsat vermemiş, korsan yayınlar, fiili durum yaratarak, alelacele Anayasa ve Kanunların değiştirilmesine yol açmıştır. Ancak ileri ülkelerde yıllar önce yaşanan sorunlar Türkiye'de de kendisini göstermiş, devlet, toplumsal ahlâk ve özellikle çocuklarla gençlerin davranışlarında olumsuz etkiler yaratmıştır. İleri Batı ülkelerinde bu konuda sürekli araştırmalar yapılmakta, yayın kuruluşları denetim altında tutulmaktadır. Bu çalışmalar "Kitle İletişim Sosyolojisi"nin gelişmesine büyük katkılar sağlamaktadır. Türkiye'de ise televizyon ve radyo yayınları devamlı tartışma konusu olduğu halde, bu alanda yeteri kadar araştırma yapılmadığı ve akademik kurumlarımızda "Kitle İletişim Sosyolojisi Bilim Dalının" geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Televizyon, aydınlanmamız, yaşadığımız yerde ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmamız açısından kitle iletişim araçları içerisinde en faydalı ve etkili olanlarından birisidir.

Bu yüzden, kamuoyu olarak, radyo ve televizyonun devlet tekeline çıkarılması için korsan televizyonların Anayasa ve mevcut kanunları çiğnemesine uzun bir süre ses çıkartılmadı. Daha iyi yayıncılık için ticari rekabet savunuldu. Sonunda da Anayasa ve kanun alelacele değiştirildi.

Bu arada düşünce ve sanatı ifade özgürlüğü içinde, kaliteli programlar için yayıncılıkta rekabet etmeleri istenen ticari televizyon ve radyoların yayınlarında şimdi, şiddet ve müstehcenlik başta olmak üzere, pek çok olumsuz etki tespit edilmekte ve bunlardan yakınılmaktadır.

* Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi

Televizyon ve Radyo yayıncılığının özel sektöre açık olduğu her ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de “En çok izlenen televizyon kanalı” olmak için kanallar arası rekabet yerleşik geleneksel ahlak anlayışını ve değer yargılarını zorlamaktadır. Bu ise beraberinde de bazı toplumsal sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Bu konuda, yayıncılığa Türkiye’den önce başlayan ülkelerde yapılan araştırmalar, özellikle çocukların ve gençlerin, televizyonda yayınlanan olumsuz programlardan yetişkinlere göre daha çok etkilendikleri ve ahlak değerleri ile davranış biçimlerini değiştirdiğini ortaya koymuş ve buna ilişkin bir “Kitle İletişim Sosyolojisi” ortaya çıkmıştır (Atkin ve Noyman, 1971; Atkin vd., 1971; Atkin vd., 1950; Schramm vd., 1961; The Longford Report, 1972; Haloran, 1964).

Bununla birlikte kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki olumsuz etkileri televizyonun icadından evvel yazılı basın ve sinema filmleri için de geçerlidir. Ancak, televizyonun gelişimi yaygınlaşması her türlü yayının evimizin içine teklifsizce girmesine neden olmuştur. Basılı medya ve filmlerin belirli bir fiyatla satılması ve sinemadaki koltuk sayısının sınırlılıkları, film ve basılı medyanın olumsuzluklarına bir sınırlama getirmiştir.

Ticari televizyonlarda müstehcenlik konusu batı ülkelerinde, Türkiye’den daha önce şikayetlere neden olmuş ve araştırmalara konu edilmiştir. Özellikle geleneksel ahlak anlayışı, yerleşik değer yargıları, özellikle de çocukların ruh ve beden sağlığını tehdit ettiği öne sürülen müstehcen yayınlara karşı toplum otoriteleri pek çok tedbirler almak zorunluluğu hissetmişlerdir.

Amerika Birleşik Devletlerinde, yapılan araştırmalarda ailelerin bu konuya duyarlı olduğu ortaya çıkmıştır. ABD’de 1960’lı yılların sonlarında ve 1970’li yıllar boyunca toplumsal eleştiriler televizyonda gösterilen şiddet üzerinde odaklandığından dolayı, kanal sansürcüleri ve televizyon yapımcıları seksüel içerikli göndermelerin sınırlılıkları konusunda sahne gerisinde savaş halindeydiler (Cowan, 1978; Liebert vd, 1982 :170).

Amerika’da 2-11 yaş arasındaki çocukların haftada 28 saat televizyon izlediği saptanmıştır. Bu çocukların liseyi bitirdikleri zaman sınıflarda toplam 11.000 saat geçirmiş olmalarına rağmen, televizyon karşısında 15.000 saat geçirdikleri saptanmıştır. Amerika’da Ohio üniversitesinde ulusal düzeyde yapılmış olan bir araştırmada oylamaya katılan ebeveynlerin % 55’inin federal hükümetin televizyon programlarında yayınlanan şiddet ve sekse ilişkin görüntü düzenlemesini istedikleri ortaya çıkmıştır (Johnson, 1995).

İngiltere’de televizyonun ABD’deki kadar çok olumsuz etkisine rastlanmamakta ise de, Amerikan filmlerinin bu ülkede de yoğun şekilde

gösterilmesi ve bir devlet kurumu sayılabilecek yapıya sahip olan BBC'nin yanında ticari amaçlı televizyon kanalı olan ITV (Independent Television) kanalının yayına başlaması ile çocuk ve gençler üzerinde olumsuz etkilerin oluştuğuna ilişkin bazı veriler tespit edilmiştir (Aziz, 1974 :308).

Bu tür programlar için İngiliz Hükümeti tarafından, Lord Longford'un başkanlığında 50'den fazla üyesi olan bir komite tarafından bütün kitle iletişim araçlarını kapsayacak şekilde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçları "Longford Raporu" adı ile kamuoyunun bilgisine sunulmuştur (Longford, 1972).

İngiltere'de kamu ve özel radyo ve televizyonlar yayınlarını parlamento tarafından kabul edilmiş ilke ve kuralları çerçevesinde yapmaktadırlar. Bu kuruluşların yayınlarını denetleyen biri kamu, diğeri de özel her ikisi de onikişer üyeden oluşan iki ayrı kuruluş vardır. Ticari kuruluşlar Independent Broadcasting Authority (IBA), kamu kuruluşları ise British Broadcasting Corporation (BBC) tarafından denetlenmektedir.

Buna rağmen İngiltere'de seyirci ve dinleyiciler de kendi içlerinde örgütlenmişlerdir. Bunlar arasında en etkilisi Mrs. Mary Whitehouse'un örgütlediği "National Viewers and Listeners Association"tır. Kimileri Mrs. Whitehouse'un bu çalışmalarını överken, kimileri de memnuniyetsizliklerini belirtmişlerdir (Gönlübol ve Özal, 1987:2-3).

Fransa'da özel televizyonların yayına başlamaları 1985-86 yıllarına rastlamaktadır. Fransız kamu televizyonlarında müstehcenlik, okullarda seks eğitimi verildiği halde tabu olarak kabul edilmekteydi. Şaşırtıcı olan bir nokta da, Fransız filmlerinde yapımcılar erotizme yer verdikleri halde, televizyon yapımcıları bazı sahneleri riskli görmeleri halinde ve kısa seks sahnelerinin olduğu programları bile, bizdeki kırmızı nokta gibi "Küçük Beyaz Kare" işareti ile uyardıydılar (Hurard, 1992:97).

Fransa'da her iktidar değişikliğinde, radyo ve televizyon yayınlarının düzenlenmesi ile ilgili yeni yasa önerileri gündeme getirildi. 1947-1988 yılları arasında 23 değişik yasa tasarısının önerilip tartışıldığı görülmektedir (Öksüz, 1993:2).

Fransa'da, Aralık 1986'da kurulan CNCL (Commission Nationale de la Communications et des Libertés) ifade özgürlüğünün savunulması ile "Çocukların ve Ergenlik Çağındaki Gençlerin Korunması" gerekliliği arasında hassas bir denge oluşturmuştur.

1987'den sonra CNCL, sayısı gün geçtikçe artan “problemlı yayınları” yani seks, porno ve şiddet içerikli film ve programları durdurmak zorunda kalmıştır (Hurard, 1992 :105).

1989 yılında çıkartılan bir yasa ile CNCL, değiştirilerek yerine, Görsel İşitsel Üst Konsey (CSA, - Le Conseil Superieur de l'Audiovisuel) kurulur (Eğilmez, 1996).

Türkiye'ye gelindiğinde ise televizyon yayıncılığı otuzbirinci yılında olduğu halde, televizyon yayınlarının, özellikle çocuk ve gençlik üzerindeki etkileri konusunda Başbakanlık Aile Kurumunun “Türkiye’de Televizyon ve Aile” (Batmaz ve Aksoy, Aralık 1993-Aralık 1994 yayın Kasım-1995) konusunda yaptırdığı araştırma hariç tutulursa, yeterince araştırma yapıldığı, böylesi toplumsal bir konuya gerektiği önemin verildiğini söylemek – ne yazık ki – mümkün olmamaktadır. Oysa bu konudaki akademik araştırmaların sürekli bir şekilde yapılması gerekliliği ortadadır.

Olaya bu açıdan bakıldığında Akademik Kurumlarımızda “Kitle İletişim Sosyolojisi Bilim Dalı”na giren konulardan, özellikle medya kanallarının Türk toplumu üzerindeki etkilerine ilişkin sürekli kamuoyu araştırmaları yapılması hedeflenmeli, çalışmalarını bu alana yönlendirecek araştırmacıların teşvik edilmeleri gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Atkin C.K. & J. Noyman (1971). “Television Viewing and Aggressive Behaviour”. A Report Prepared for the National Association of Broadcasters.

Atkin C.K., L.B. Murray & J. Noyman (1950). “Television and Social Behaviour”. Report Of the Departmental Committee on Children and Cinema. London, U.K: Home Office.

------(1971). “Television and Social Behaviour”,
An Annotated Biography of Research Focusing on Television Impact on Children. NIMH.

Aziz, A. (1974). “Görsel İşitsel Haberleşme Araçlarının Çocuk ve Gençliğe Etkisi”. Yıllık 1973'den ayrı bası. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Basın-Yayın Y.O Yayını.

- Batmaz V. ve A. Aksoy (1995 Kasım). "Türkiye'de Televizyon ve Aile (Elektronik Hane) Aralık 1993-Aralık 1994". Pan Ajans İletişim ve Araştırma, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Yayın no 185.
- Cowan G. (1978). **See Who Evil: The Back Stage Battle Over Sex and Violence in Television**. New York: Simon and Schuster.
- Eğilmez S. (1996). "Fransa'da Şiddet ve Pornografik Sahneler İçeren Yayınlardan Gençlerin ve Çocukların Korunmasına Yönelik C5A Kuralları". CSA, La Lettren 86, LEMONDE Jeudi, RTÜK Arşivi.
- Gönlübol M. ve Ö.Özal (1987). "İngiliz radyo ve TV Kuruluşları Hakkında Rapor". RTÜK Hizmetleri İçin Ofis Çoğaltması.
- Halloran J. (1964). **The Effects of Mass Communication With Special Reference to Television**. Leicester: University Press.
- Hurard, F (1992). "Sex on French Television". Ed: A. M. Hargrave. **Sex and Sexuality in Broadcasting**. Annual Review, Broadcasting Standards Council, John Libbey, U.K.
- Johnson B. (1995, June 2). "Pulling the Pug on Television's Sex and Violence". The Detroit News, Editorial Page.
- Liebert R.M., J.N. Sprafkin & E.S. Davidson (1982). **The Early Window-Effects of Television on Children and Youth**. 2nd Ed. United States: Pergamon,
- Öksüz, S. (Eylül 1993). "Televizyonda Özelleştirmeye Gidilirken Fransız Televizyonu Sorunları Çözemedi". RTYK; Ofis Çoğaltması.
- Schramm W., J. Lyle & E. Parker (1961). **Television in the Lives of Our Children**". California: Standford University Press
- The Longford Report (1972). **Pornography**. London: Goronet Books, Hodder Paper Books Ltd.

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI'NDA İDEOLOJİ

Yrd. Doç. Dr. Banu DAĞTAŞ*

ÖZET

Bu çalışmada, medya metinlerinin üretim ve tüketim süreçlerini ideolojik açıdan analiz eden İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın ideoloji kavramsallaştırması incelenmiştir. Bu bağlamda önce İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın ideoloji yaklaşımlarını belirleyen Volosinov, Gramsci, Althusser ve Barthes'in düşünceleri ele alınmıştır. İngiliz Kültürel Çalışmaları bir yandan medyayı toplumdaki hakim değer ve ideolojileri yeniden üreten bir kurum olarak görürken, diğer yandan hegemonik mücadelenin yapıldığı bir alan olarak görmektedir. Gramsci'nin karşı-hegemonya kavramsallaştırmasından hareketle, izleyicinin medya metinleri karşısında tartışmalı (negotiated) ya da karşıt (oppositional) okumalar geliştirerek, dilde hegemonik mücadelenin verilebileceği kabul edilmektedir.

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI

Medya metinlerinin üretim ve tüketim süreçlerinin, ideoloji merkezli çalışılması İngiliz Kültürel Çalışmaları ile başlamıştır. İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın medya metinlerine yaklaşımını, doğal olarak medyaya ilişkin bakış açıları belirler. İngiliz Kültürel Çalışmaları medyayı, toplumda hakim ideoloji ve değerleri yeniden üreten bir kurum olarak görür. Bu yaklaşım medya metinlerinin ideolojik analizinin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Sosyal bilimlerde Kültürel Çalışmalar yaklaşımı köken olarak 1930'larda oluşan Frankfurt Okulu'na kadar uzanmakla birlikte, kültür temelli analizler özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda artmıştır. Bu artışa yol açan etkenlerin başında toplumsal değişimde "değer" (value) bazlı hareketlerin yer alması gelir. Reel sosyalizmin çöküşü ile beraber izm'ler arasındaki mücadelenin gerilemesi, cinsiyet, etnik köken, ırk, din gibi kültür ağırlıklı toplumsal taleplerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Yeni medya teknolojileri de bir yandan kültürel çeşitlilik ve özerkliğe olanak tanırken, diğer yandan kültür üzerindeki müdahaleleri kolaylaştırmıştır (Kellner, 1995:16). Kapitalizmin kendi içinde yaşadığı yapısal değişim sonucu, refah devleti anlayışının terk edilmesi, devletin çökuluslu şirketler karşısında zayıflaması ve 1980'li yıllarda muhafazakâr

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi.

hükümetlerle beraber, yeni muhafazakâr değerlerin canlanması kültür alanının analizini daha cazip hale getirmiştir. Eleştirel bir toplum analizinden hareket eden Kültürel Çalışmalar toplumu, sınıf olgusunu aşan paradigmalara incelemeye çalışmıştır.

Kültürel Çalışmalar “eleştirel çalışmalar” olarak kabul edilmektedir. Eleştirel çalışmaların ortak paydası kapitalist ekonomik düzene ve liberal siyasal sisteme yönelttikleri eleştirilerdir ve bu nedenle eleştirel olarak adlandırılır. Marksist bir toplum eleştirisinden hareketle, yapısalcılık içinde dönüşen Kültürel Çalışmalar, tarihi reddeden ve tüm toplumsal hayatı söylemlere indirgeyen postyapısalcılık ve postmodernizme uzanan bir çizgide çalışmaktadır. Yapısalcılığın kültürel çalışmalar üzerinde en önemli etkisi, dilin kültürel ve toplumsal hayatı anlamada çok önemli olduğunun altını çizmesidir (Larrain, 1994:59). Marksizm ise kültürel çalışmaları şu iki yönden etkilemiştir: Birinci olarak kültürü anlamak için toplumsal ve tarihi yapı ile ilişki kurmak gerekir. Kültür ve tarih birbirinden ayrılmaz. İkinci olarak kapitalist sanayileşmiş toplumlar etnik köken, sınıf, cinsiyet, ırk gibi bölünmelere ayrılmıştır. Kültür, bu bölünmelerin kurulduğu ve anlam üzerinde mücadelenin verildiği alandır (Storey, 1996:3). Kellner (1995) Kültürel Çalışmalar’ın başlangıcında Batı Avrupa Marksizmi’nin önemli bir rol oynadığını, ancak yakın zamanlarda Marksizmi reddeden eğilimlerin oluştuğunu öne sürer.

Kültürel Çalışmalar, kültür ve kültürel ürünlere yaklaşımları açısından genellikle Frankfurt Okulu Yaklaşımı, İngiliz Kültürel Çalışmaları ve Postmodern/postyapısalcı yaklaşımlar olarak sınıflanır. Frankfurt Okulu’nun önemi “kültür endüstrisi” kavramını ortaya atmasından gelir. Frankfurt Okulu’na göre kapitalist sistem içinde kültür endüstrilerinin ürünleri hakim kapitalist düzenin meşrulaştırılması işlevini görür. Ancak medyanın politik ekonomisinin üretim süreci içinde analizi, medya kurumlarının diğer kurumlarla olan ilişkisi konusundaki ampirik ve tarihsel araştırmalar ve izleyici çalışmaları Frankfurt Okulu’nun eksik kalan yönleridir (Kellner, 1995:29). Daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan İngiliz Kültürel Çalışmaları ve Hall, kültürü toplumsal üretim ve yeniden üretim kuramına oturtur ve hakimiyet (domination) ve direnç (resistans) yapıları üstünde durur. Postmodern/postyapısalcı çalışmalar ise özne kökenli olup, izleyici ve onun medya metinlerini alımlaması üstünde durur. Bu çalışmalar metinlerin politik ekonomisi, kültürün üretim süreçleri gibi bazı kavramları dışlar. Özne kökenli bu yaklaşımlar, anlamın izleyici tarafından yaratılmasının altını çizer. Bu yaklaşım içinde özne, dil ve söylem içinde oluşan, değişen, dönüşen, sürekli yapılaşma halini yansıtan bir kategori olarak ele alınmış ve her türlü özdençi açıklamalardan kaçınılmıştır (İnal, 1996:155).

İngiliz Kültürel Çalışmaları 1960'lı yıllarda kültüre eleştirel ve multi-disipliner yaklaşan bir proje olarak Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmaları olarak başladı. Başlangıçta İngiliz Kültürel Çalışmaları dikkatini kendi dönemlerinin sorunları üzerinde yoğunlaştırmış ve kültür politikası üzerinde çalışmıştır. İlk çalışmalardan biri olan Richard Hoggart (1958)'ın "Edebiyatı Kullanmak" adlı çalışmasında bireylerin kültürel kaynaklarla nasıl yaşadıkları ve nasıl kimlik oluşturdıkları incelenmiştir (Aktaran Kellner, 1995:36). Çalışmanın ilk yarısı İngiltere'de işçi sınıfına dahil olan toplulukların nasıl geleneksel olarak karşıt kültür geliştirdikleri ve bu toplulukların devlet, okul ve medya aracılığı ile ulusal kültüre dahil edilme süreçlerinin incelenmesine ayrılmıştır. Bu ilk çalışmalar sınıf ve ideoloji kavramlarından hareketle alt kültürlerin (özellikle işçi sınıfı çalışılmıştır) medya aracılığı ile nasıl sisteme dahil edildiği ile ilgilenirken, yeni toplumsal hareketler çalışmaları etkilemiş, feminizm, ırk, eğitim ve pedagoji ve Thatcher hükümeti ile beraber yeni muhafazakâr hakimiyet gündeme alınmıştır (Kellner, 1995:36).

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARININ İDEOLOJİ KAVRAMSALLAŞTIRMASI

İdeoloji, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nda merkezi bir konuma sahiptir. Storey (1996:4) bir çok ideoloji tanımı olduğunu, ancak kültürel çalışmalar için Hall'un formülasyonunun kabul görmüş bir tanım olduğunu söyler. Hall, Gramsci'nin hegemonya kavramına dayanarak ideolojik mücadele süreçlerini "eklemlenme" (articulation) ile açıklar. Eklemlenme kullanım sırasındaki üretimdir ve kültürel metinler ve pratikler eklemlenme ile anlam kazanır. Millner (1994) Hall'un Gramsci yorumunun yapısalcılık ile post-yapısalcılık arasında bir yerde konumlandığını öne sürer. İdeolojiyi anlamlar çerçevesinde geçen bir mücadele olarak gören Hall; ideoloji ile ilgili olarak şu üç şeyin altını çizer (Aktaran Larrain, 1994:74):

- İdeolojiler izole olmuş kavramlardan oluşmaz. İdeolojiler farklı öğelerin, farklı anlamlar setine eklemlenmesinden oluşur.
- İdeolojik önermeler bireyler tarafından yapılır, ancak ideolojiler bireysel bilincin ya da niyetin ürünü değildir, aksine niyetler ideoloji içinde oluşur.
- İdeolojiler öznelere (bireysel-kollektif) oluşturarak çalışır.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nda ideolojiye verilen ağırlık Batı Avrupa Marksizmi'nden ve dolayısıyla yapısalcılıktan kaynaklanır. Yapısalcı yaklaşımda konu "gösterge" sorununa dönüşür. Anlam toplumsal bir pratiktir ve "dil" aracılığı ile gerçekleşir. Dil ve sembolleştirme anlamın üretildiği araçlardır. Althusserci Marksizm ve semiyolojinin birleşimi, "medya metinlerinin" çalışılmasına önemli bir katkı getirmiştir. Geleneksel Marksizm ideolojinin dışsal toplumsal ve ekonomik belirleyicileri ile ilgilenirken, Althusser'in göstergesel pratiklerin iç

ilişkileri üstüne yoğunlaşması metin analizleri için kuramsal bir baz oluşturur. Ekonomi-politik yaklaşıma göre medya başat ekonomik üretim tarzına bağlı geniş anonim yapılar olması ölçüsünde ideolojiktir. Matterlart'a göre "ideoloji" bir sınıfın tahakkümünün rasyonelliğine ilişkin göstergeler doğrusudur. Bu göstergeler verili bir toplumun temelini gizleme işlevleriyle düzenlenmiştir. Burada ideoloji, gerçek koşulları perdelemeye yarayan göstergeler oluşturur. Başka bir deyişle, egemen sınıf göstergeleri tersine çevrilebilir, imgeleri öteki sınıfların, bunları gerçekliğin kendisi olarak kabul etmelerini sağlayacak şekilde bozabilir (Aktaran Sholle, 1994:216).

Sholle (1994:219)'a göre Williams ideoloji teorisini daha kapsamlı olan "duygu yapısı" ve "hegemonya" terimleri içine yerleştirerek yansıtma teorisinin ve bilim/ideoloji çiftinin tuzaklarından kurtarmaya çalışır. Sholle (1994:219), Eagleton (1976)'un Williams'ın "duygu yapısı" teriminin, gerçekte ideoloji terimini üçüncü tanımına, yani "anlam ve düşünce üretiminin genel sürecine" göndermede bulunduğu işaret eder. Sholle (1994:219)'e göre hakim duygu yapısı, iletilerin kodlayıcı ve kodaçıcıların içinde yer aldığı tecrübe (experience) bağlamını tanımlar. Bu genel yapı medya metnlerinin üretilmesi ve alınılması için bir gönderme noktası oluşturan yaşanan anlamlar ve değerler sistemidir.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın önemli bir temsilcisi olan **Stuart Hall** da, ideolojiyi anlamlar çerçevesinde geçen bir mücadele alanı olarak görür. Bu bağlamda Gramsci'nin bireylerin kendi konumlarının bilincine vardıkları, mücadele ettikleri bir alan olarak gördüğü ideoloji nosyonuna dayanır. Hall, ideolojinin kökenlerini bulmaktan ziyade somut etkilerini tanımlamaya çalışır.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'na damgasını vuran Stuart Hall'un medya konusundaki düşüncelerini anlamak için, öncelikle kodlama ve kodaçıklama (encoding/decoding) konusundaki görüşleriyle başlamak daha anlamlıdır. En temelde Hall ve İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın medya konusundaki yaklaşımları, dayandıkları toplumsal yapı ve bu yapı ile kitle iletişim araçlarının arasında kurdukları ilişkilendirme üzerinde temellenir. Düşünürler, bu ilişkilendirme yapılırken, siyasal, kültürel ve ekonomik yapılanmanın birlikte, bütüncül bir şekilde anlaşılması gerektiğini vurgular. Hall medya iletilerinin üretimi ve tüketimini "yeniden üretim" kavramı çerçevesinde ele alır. Bu bağlamda üretim pratiklerine ilişkin kullanılan bilgiler, tarihsel olarak tanımlanan teknik beceriler, profesyonel ideolojiler, kurumsal bilgi, tanım ve varsayımlar iletinin kendisini biçimlendirir (Hall, 1980:129). Hall kitle iletişim araçlarının işlevini şöyle tanımlar (Hall, 1994:200):

"Modern iletişim araçları kültürel ve ideolojik alanı tedricen kolonileştirmiştir. Toplumsal gruplar ve sınıflar üretici ilişkilerinde

olmasa da ‘toplumsal’ ilişkilerinde giderek parçalanın ve kısımlar halinde farklılaşın hayatlar sürdürürken kitle iletişim araçları (a) grupların ve sınıfların öbür sınıflara dair bir hayat, anlam, pratik ve değer ‘imgesi’ inşa etmelerinin temelini sağlamaktan, (b) tüm ayrı ve bölük pörçük parçalardan toplumsal totalitenin tutunumlu bir şekilde bir ‘bütün’ olarak kavranabileceği temsilleri ve düşünceleri sağlamaktan giderek daha çok sorumlu hale gelir.”

Hall (1994:200)’e göre modern medyanın büyük kültürel işlevlerinden birincisi budur: Başkalarının “dünyalarını”, yaşanan gerçekliklerini algıladığımız ve onların hayatları ile bizimkilerini kavranabilir bir “bütünün dünyası” halinde, bir “yaşanan totalite” halinde hayali olarak yeniden inşa ettiğimiz toplumsal bilginin, toplumsal imgenin sağlanması ve seçici bir şekilde inşa edilmesi.

Medya, iletilerin üretilmesi için toplumsal, ekonomik ve teknik olarak örgütlenmiş aygıtlardır. Sembolik iletilerin üretimi, geniş bir şekilde anlam ileten göstergeler sistemi olarak anlaşılın dilin aktarımından geçmeksizin gerçekleştirilemez. Olaylar kendi başlarına anlam iletemez. Olayların ister gerçek, ister kurmaca olsun anlaşılabilir kılınması için sembolik biçimlere dönüştürülmesi gerekir. Bu işleme kodlama adı verilir. Kodlama olaylara anlamlar yükleyen kodları seçmek, olayları kendilerine anlam yükleyen göndergesel bir bağlama yerleştirmek demektir (Hall, 1994:204). Hall (1994:204-205) kodlama konusundaki kültürelci tavrını “Kültür, Medya, İdeolojik Etki” adlı makalesinde şöyle belirtir:

“Bizim normal, ortak duysal beklentilerimizi ihlal eden ya da şeylerin verili eğilimlerinin tersine giden ya da statükoyu bir şekilde tehdit eden sorunlu ya da rahatsızlık verici olaylar- önemli ölçüde farklılık arzeden tarzlarda kodlanabilirler. Farklı bölgelerde yeğlenen kodlar olan ve toplumun üyelerinin çoğunun kabul edeceği ‘doğal’ açıklamaları cisimleştiriyor görünen kodların seçimi, bu sorunlu olayları uyuşma dayalı olarak başat ideolojilerin repertuarı içinde bir yerlere yerleştirir. Bu başat ideolojiler repertuarının tek bir üniter söylem oluşturmayıp, bir başat söylemler çoğunluğu olduğunu anımsamalıyız: ‘Yani bunlar kodlayıcılar tarafından olayları başat ideolojinin ufku içinde yeniden üretmek için’ kasıtlı olarak seçilmezler, ama kodlayıcıların içerisinde seçimlerini yapmak zorunda oldukları anlamlar alanını oluştururlar... Bu ideolojik söylemler, kodlama amaçları onları kullanarak güdüp yönetmek olanlara bile ‘zaten bildiğimiz şeylerin özeti’ olarak görünür. Birtakım öncüller içeriyor olmaları, bu öncüllerin başat durum tanımlarını cisimleştirdikleri ve varolan iktidar, zenginlik ve tahakküm yapılarını

temsil ettikleri ya da kırılmaya uğratarak yansıttıkları; böylece anlamlandırdıkları her olayı yapılandırdıkları ve verili ideolojik yapıları yeniden üretecek şekilde telaffuz ettikleri vb. bu süreç kodlayıcılar için bile bilinçdışı hale gelmiştir. Bu süreç genellikle mesleki ideolojilerin -fenomenel düzeyde kodlamanın gündelik pratiklerini yapılandıran ve her durumda etkili bir şekilde kodlayıcıyı kendi kullandığı malzemenin ideolojik içeriğinden ve kullandığı kodların ideolojik bulaşmalarından uzaklaştıran bir mesleki teknik yansızlığın parantezi içine yerleştiren pratiğin pratik teknik rutinleştirimlerinin (haber değeri, haberin anlamı, canlı sunum, heyecanlı fotoğraflar, iyi öyküler, sıcak haber vb) müdahalesi tarafından maskelenir. Böylece olaylar sistematik olarak tek bir tarzda kodlanmayacak olsalar bile, sistematik olarak çok sınırlı bir ideolojik yada açıklayıcı repertuvara dayandırılma eğiliminde olacaktır ve bu repertuvar (her bir durumda, yeni olayların bu repertuvarın ufku içine sokulabilmesi ideolojik bir işi gerektirse de) şeyleri başat ideolojinin alanı içinde ‘anamlı’ kılma eğilimine sahip olacaktır.”

Hall’un “şeyleri başat ideolojinin alanı içinde anlamlı kılma” olarak açıkladığı olgu hegemonyanın alanıdır. Hall ve kültürel çalışmalar hegemonyanın kültürel alandaki yeniden üretimi ile ilgilenirler. Burada yapısalcılıktan ve semiyolojiden alınan ise; ideolojinin bir göstergeler sistemi olarak görülmesidir. Hall da Volosinov gibi göstergeyi bir ideolojik mücadele alanı olarak görür. Yine Volosinov’dan hareketle Hall göstergenin çok aksanlılığından bahseder ve kodların açıklanmasında yananlam düzeyinin daha açık olduğunu ileri sürer. Semiyoloji göstergeler evreni içinde kodlar ve alt-kodlar halinde düzenlenmiş ideolojiler evrenini gösterir. Hall (1994:205)’a göre bu kültürel anlamlandırmanın toplumlarda aralıksız bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan unsur temelde göstergelerin ve çeşitli kodlar ve alt-kodlar halinde düzenlenişlerinin doğası ve kodların “metinlerarasılığı”dır.

Bir göstergenin geniş bir toplumsal anlamlar, ilişkiler ve çağrışımlar alanına gönderme yapmasını sağlayan yananlamsal (connatative) kodlar, herşeyden önce toplum üyelerinin toplumun kurumlarına, inançlarına, düşüncelerine ve meşrulaştırmalarına dair sahip oldukları toplumsal pratiklerin ve sorgulamaksızın kabul edilen bilginin, dil ve kültürün ufkuna sokuldukları ve yaygın bir şekilde dağıtıldıkları araçlardır. Bu kodlar, toplumsal hayatın yüzünü kaplayan ve onu sınıflandırılabilir, kavranabilir, anlamlı kılan çapraz referans çevrelerini, anlamın ve yananlamın çökeltmelerini oluşturur. Bu kodlar bir kültürün “anlam haritaları”nı oluşturur (Hall, 1994:188).

Hall (1980:136-137) egemen söylemler içinde kodlanan metinlerin bile karşı çıkarak ya da tartışarak okunabileceğini söyler. Bu anlayış izleyiciyi aktif kabul eden bir anlayıştır. Hall medya metinlerinin üç tür okumasından söz eder. “Egemen/hakim (hegemonic/dominant) okuma” bunlardan birisidir ve bu görüş benimsendiğinde medya metinlerinin egemen ideolojiyi yeniden ürettiği varsayılır. Hall’a göre ikinci okuma şekli “tartışmalı” (negotiated) okuma”dır ve bu kez izleyici/alıcı metnin belli kısımlarını kendi görüşlerine uygun bulurken, belli görüşlere karşı çıkar. Kimi okurlar ise metnin içindeki düz ve yan anlamların tümünü farkederek ve iletiyi tümüyle “karşıt (oppositional)” okur. Hall’un tartışmalı ve karşıt okuma biçimi izleyiciye aktif bir rol vermekte ve bu noktada post-yapısalcıların aktif öznesi ile çakışmaktadır. Ancak Hall özneyi yapan tarihsel, toplumsal koşulları dışlamaz ve bu koşulları genel olarak kültürle özdeşleştirir. Bu yönüyle de yapısalcılığa yaklaşır.

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARININ İDEOLOJİ KAVRAMSALLAŞTIRMASININ KAYNAKLARI

Medya analizlerinde dil-ideoloji ilişkisinden hareket eden İngiliz Kültürel Çalışmaları’nın ideolojiyi ele alışları Volosinov, Gramsci, Althusser ve Barthes’in yaklaşımları tarafından belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde bu düşünürlerin ideoloji analizleri ele alınacaktır.

Volosinov

Özellikle 1970’lerde avant-garde Avrupa düşüncesine damga vuran dil ve ideoloji tartışmalarının başlangıcı ilk kez Sovyet filozof V.N. Volosinov’un **Marksizm ve Dil Felsefesi** adlı yapıtında dile getirilmiştir. Volosinov (1973:10) “Nerede bir gösterge varsa, orada ideoloji vardır” demiştir. Volosinov’un ideolojiye bakışı dil merkezlidir. Dil, dinamik, genelleyci bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Gösterge üretimi, toplumsal formasyonların içinde ve arasında gerçekleşir. İdeolojinin işlendiği temel ortam dil ve bilinç pratiğidir, çünkü anlam dil yoluyla üretilir. Volosinov’a göre ideoloji ve dolayısıyla özel anlam ve tanımlar gösterge yoluyla üretilir. Birey kendisini önce dil sistemi içine yerleştirmek kaydıyla düşünebilir ve konuşabilir. Bu sistem toplumsal olarak inşa edilir ve ayakta tutulur. Dilin kullanımı içinde gömülü olduğu toplumsal ilişkilerin doğasına, kullanıcıların toplumsal olarak birlikte örgütlenme tarzlarına ve kullanıldığı toplumsal ve maddi bağlamlara bağımlı olacaktır. Dilin eklenmesindeki temel öge göstergedir. Ve göstergeler anlamın maddi kayıtlarıdır.

Volosinov (1973:9)’a göre bir gösterge basitçe gerçekliğin bir parçası olarak varolmaz; başka bir gerçekliği yansıtır ve kırılmaya uğratar. Göstergelerin nüfuz

sahası ve ideoloji alanı aynı yer ve zamanı kaplayan şeylerdir: Bilinç ancak göstergelerin maddi ifadelerinde ortaya çıkabilir ve bu göstergeler kendi içlerinde maddi olduklarından gerçekliğin sadece yansımaları değil, onun ayrılmaz parçalarıdır. “Sözcük, belli başlı ideolojik fenomendir ve bilinç, sözcüklerin içselleştirilmesinden bir tür iç konuşmadan” başka bir şey değildir. Bir başka deyişle bilinç içimizdeki bir şey olmaktan çok, çevremizde ve aramızda olan bir şey, bizi baştan sona oluşturan bir gösterenler ağıdır (Eaglaton, 1996:270).

Göstergelerin biçimi bireylerin içinde yaşadığı toplumsal örgütlenme ve bireylerin bu örgütlenme ile olan karşılıklı ilişkileri tarafından konumlandırılır (Volosinov, 1973:21). Bu nedenle Volosinov anlamın her zaman için eklenmesinin bağlamı tarafından belirlendiğini öne sürer (Akataran Storey, 1996:4). Kültürel metinler ve pratikler çok aksanıdır; metinler farklı kişilerce, farklı bağlamlarda, farklı politikalarla eklenilebilir. Sonuç olarak anlam hem toplumsal bir üretimdir, hem de aynı metin farklı eklenmelerle okunabileceği için potansiyel bir çatışma alanıdır (Storey, 1996:4).

Volosinov’la başlayan ve Althusser gibi yapısalci düşüncülerle devam eden anlayışa göre ideoloji göstergeden koparılmadığı gibi, gösterge de, somut toplumsal ilişki biçimlerinden ayrı düşünülemez. Gösterge bu ilişkilerin içinde yaşar, buna karşılık bu ilişki biçimlerinin de toplumsal yaşamın maddi temeli ile ilişkilendirilmesi gerekir. Gösterge ve onun toplumsal konumu ayrılmaz derecede birbirine karışık-kaynaşır ve bu konum bir konuşmanın yapısını ve biçimini belirler. Bu durumu Eaglaton (1996:270) şöyle yorumlar: “...Demek ki burada ideolojiyi sadece ekonomik ‘altyapının’ yansımalarına indirgemeyen, sözkonusu sözcüğün maddiliğine ve yakalandığı söylemsel bağlarla gerçek hakkını veren materyalist bir ideoloji kuramının ana hatlarıyla karşı karşıyayız”.

Eaglaton (1996:270).’a göre dil ve ideoloji Volosinov’a göre bir anlamda özdeş olsa bile, bir diğer anlamda özdeş olamaz. Çünkü çatışan ideolojik konular kendilerini aynı ulusal dil içerisinde dile getirebilir ve aynı dilsel cemaat içinde keşşebilir. Bu konum göstergenin sınıf mücadelesinin bir alanı olmasını gösterir Böylece Volosinov ile beraber ideoloji kavramı dilsel bir boyut kazanmış olur: karşıt toplumsal çıkarların gösterge düzeyindeki mücadelesi. Volosinov (1973:23) ideolojinin bu boyutunu şöyle açıklar:

“Göstergede yansıtılan gerçeklik yansıma değil, kırılmadır. İdeolojik göstergedeki gerçekliğin kırılması nasıl olur? Birbirinden farklı toplumsal çıkarların her ideolojik gösterge keşşmesi ile. Bundan dolayı gösterge sınıf mücadelesinin alanı haline gelir. İdeolojik işaretin toplumsal çok katlılığı oldukça önemli bir konudur. Toplumsal mücadelelerin baskıları sonucu oluşur. Gösterge sınıf

mücadelelerini aşar ve kaçınılmaz olarak gücünü yitirir, alegori içinde dejenere olur ve toplumsal aklın nesnesi olmaktan ziyade, filolojik bir karşılaştırmanın nesnesi haline gelir”.

Gramsci

İkinci kuşak Avrupa’lı Marksist düşünürler **Althusser** ve **Gramsci** salt ekonomik alt yapı üzerinde yoğunlaşarak yapılan analizlerin, üst yapının işleyişini tam olarak açıklayamadığından hareketle, **üst yapı kurumlarının görece özerkliği** kavramını gündeme getirmiştir. Bu nedenle bu düşünürlere üst-yapı kuramcıları da denmektedir. Yine her iki düşünürün de altını çizmek istediği nokta, Batılı kapitalist toplumlarda, toplumsal iktidarın baskıcı olmayan araçlarla sürdürülmesinde ideolojinin rolüdür. **Gramsci** bu bağlamda alana yeni bir kavram kazandırmıştır: **hegemonya**. Gramsci’nin düşüncesinin çıkış noktası; İtalyan ve sosyalist kimliğinden hareketle 1917’de 1920’lerde İtalya’da konseyci işçi hareketlerinin yenilmesi ve faşizmin yerleşmesidir. Ayrıca İtalya’nın Batı Avrupa ülkelerine göre politik sistem olarak daha geri kalmış olması Gramsci’yi Liberal ve faşist devlet üzerine düşünmeye itmiştir. Gramsci Batı Avrupa ülkelerinde Rusya gibi proletaryanın bir devrim gerçekleştiremeyeceği düşüncesinden hareketle yeni bir sosyalist strateji geliştirdi. Bu stratejide hegemonya, direnç, rıza gibi kavramlar büyük önem taşıyordu. Ortodoks Marksizm Batı’da hakim olan burjuva devletini emekçileri baskı altında tutan bir “araç” olarak görür. Gramsci burjuva devletinin baskıcı yönünün yanısıra “ikna edici” yönünün olduğunu öne sürmekte, bu iknayı “hegemonya” kavramı ile açıklamaktadır. Devletin iknaya, rızaya dayalı yönünün altının çizilmesi, o güne kadar yapılan devlet tanımlarını aşar, modern dünyadaki devleti daha iyi açıklayan tanımlamalara ulaşır. Kapitalist toplumlarda çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan üst yapı kurumlarının başında **medya** gelir. Diğerleri eğitim, hukuk, aile, kilise, sendika gibi sivil toplum kurumlarıdır. Bu kurumlar hegemonyanın kurulmasını sağlayan kurumlardır. Gramsci batılı toplumlarda sosyalizmin kurulmasına yönelik devrimci mücadelenin başarılı olabilmesi için devrimcilerin de bir karşı-toplumsal iktidar (counter hegemony) ideolojisi ya da yeni bir bütüncül, kültürel yapı geliştirmeleri gerektiğini vurgular. Sosyalist devrimden sonra kurulacak olan siyasal sistem, siyasal iktidara ek olarak, yeni bir yaygın ve **bütüncül kültürel yapının** besleyebileceği bir toplumsal iktidara da dayanabildiği ölçüde geniş kitlelerle buluşacaktır. Gramsci, sosyalist devrimi ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal, ideolojik yönleriyle ve bir bütün olarak ele almış, sınıf mücadelesinin burjuva toplumunun her alanında yürütülmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Rusya’da olduğu gibi devlet birden ele geçirilemez batılı kapitalist toplumlarda. Çünkü buralarda gelişmiş sivil toplum örgütlenmeleri vardır. Eagleton (1996:165-166) bu konuyu şöyle betimler:

“Egemen iktidarın, inceden inceye ve kapsamlı bir şekilde alışılmış gündelik etkinliklerin en küçük parçasına kadar yayıldığı, ‘kültür’ün kendisi ile ayrılmaz bir biçimde içiçe geçtiği anaokullarından bir biçimde cenaze törenlerine kadar yaşantımızın bütün dokusuna kendi damgasını vurduğu bir toplumsal oluşum içerisinde, işçi sınıfı iktidarı nasıl ele geçirebilir? Büyük ölçüde yabancı ve baskıcı birşey olarak algılanan bir iktidara karşı değil de, bir bütün olarak toplumsal düzenin ‘sağ duyusu’ haline gelmiş bir iktidara karşı nasıl savaşıyoruz?”

Eaglaton (1996:165)’a göre, Gramsci’nin kafasındaki sorunsal, modern toplumlarda fabrikaların işgal edilmesinin devrimci mücadele için yeterli olamayacağıdır. Aynı zamanda, en geniş ve en gündelik tanımı içinde “kültür” alanının tamamında da mücadele verilmelidir. Yönetici sınıfın iktidarı maddi olduğu kadar, manevidir de. Ve herhangi bir “karşı hegemonya”, yürüttüğü siyasi mücadeleyi o ana kadar ihmal edilmiş olan değerler ve alışkanlıklar, dilsel kalıplar ve ritüel pratikler alanına taşımak zorundadır. Eaglaton Lenin’in 1918’de Moskova’da düzenlenen işçi sendikaları konferansında bu konuya zekice bir yorum getirdiğinden sözeder. Eaglaton (1996:165)’un Collected Works Cilt 27’den aldığı bu konuşma metni şöyledir:

“Rus devriminin bütün zorluğu, ilk adımı atmanın Rus devrimci işçi sınıfı için Batı Avrupalı sınıflar için olduğundan çok daha kolay olmasıdır. Fakat bizim için daha zor olanı bunu devam ettirmektir. Batı Avrupa ülkelerinde bir devrim başlatmak daha güçtür, çünkü oralarda devrimci proletaryanın karşısında daha yüksek düzeyde bir düşünce vardır, oysa işçi sınıfı bir kültürel kölelik durumundadır”.

Hegemonya kavramı, bir yönetici gücün kendi hakimiyeti için hükmettiği insanların rızasını alma biçimi anlamında kullanılır. Hegemonya güç ve rızanın bir bileşimine dayanır. Gramsci’ye göre, liberal kapitalist devlette zor’un arkasında işleyen rıza, sistemin devamı için önemli bir unsurdur (Bobbio ve Texier, 1982; Bumin, 1981; Eaglaton, 1996; Fiske, 1996; Hall, 1994; Portelli, 1982; Saybaşıllı, 1985). Hegemonya tek başına üretken ve ekonomik alanda kazanılmaz. Hegemonya kısmen tabi sınıfların üst yapılara içerilmesiyle başarılıdır. Gramsci iktidar kavramını, iktidarın baskıcı olmayan yönlerinin altını çizerek yeniden tanımlar ve hakimiyet nosyonunu sınıf çıkarlarının daha ötesinde algılar. Ve buradan hareketle hegemonyanın sağlanmasında, toplumsal, entellektüel ve ahlaki hayatın bütün eğilimlerinin üretici sistemin gerekliliklerine aktif bir şekilde uyumlu kılınmasında üst yapıların, devlet ve sivil birliklerin, siyaset ve ideolojinin oynadığı merkezi rolün kavranmasını sağlar.

Hakim sınıf tek bir amaç etrafında toplanmaz. Burjuva toplumu farklı hakim sınıflardan oluşmuştur. Bunların yönetilenleri “tabi kılma” alanında birbirleriyle rekabet eden söylemleri vardır. Ancak “devlet” gibi, “hukuk” gibi bütün hakim sınıfların çıkarının ortaklaştığı kavramlar sözkonusu olduğunda uzlaşırlar, üniter bir tavır takınırlar. Hakim sınıfın hegemonyasının ideoloji aracılığı ile işlemesi, ideoloji aracılığı ile tabi sınıfların rızasının alınmasıdır. Burada dil ve sembolleştirme ve dolayısı ile medya önemli meşruluk araçlarıdır. Gramsci hegemonyayı devlet ile ekonomi arasındaki bütün aracı kurumları kapsayan sivil toplum ile ilişkilendirir. Ancak Anderson (1988) buna katılmaz. Anderson’a göre hegemonya devleti de içermektedir, çünkü zaten kapitalist devletin siyasi biçiminin kendi başına hakim sınıfların hakimiyetini sağlamada önemli ve yaşamsal bir organdır.

Tabi kılınmış sınıflar güçlü olmadıkları zamanlar ya da diğer bir deyişle varolan düzene “karşı-hegemonik” bir gücü yeniden sunmaya yetecek kadar örgütlenemedikleri zaman, hegemonya bu tabilik durumlarının pekiştirilmesinin bir aracı olarak kullanılır. Hegemonya belli dirençlerle karşılaşabilir, bu yüzden istikrarlı değildir. Hegemonya ekonomik bir tavizle yıkılmaz. İşçi sınıfı muhalefetinin temsilcisi konumunda olan sendikalar hakim sınıflardan belli ekonomik tavizler koparabilir. Ancak bu hegemonyanın yıkılması anlamına gelmez. Hegemonya sınıf mücadelesinde belli bir dengenin tesis edilmesini başarır, dolayısıyla, yönetici bloğun rıza ve meşruluk kazanması için verilecek ödünler, hegemonyanın asıl temelini alt-üst edemeyecektir (Hall, 1994:192). En temel hegemonik strateji “ortak duyunun” (common sense) inşasıdır. Eğer yönetici bloğun fikirleri sınıf temelli değil de, ortak duyu olarak kabul edilebilirse, bu sınıfın ideolojik hedefleri gerçekleşir ve ideolojik işleyiş gizlenir (Fiske, 1996:225). Fiske bu işleyişi şöyle örnekler:

“Toplumumuzda suçluların cezalandırılmaları gereken zayıf ve günahkar bireyler olduğu düşüncesi bir ‘ortak duyudur’. Bu tür bir ortak duyu, yasaları ihlal edenlerin ağırlıklı olarak dezavantajlı ya da güçsüz toplumsal gruplar içindeki erkekler olduğu gerçeğini gizlemektedir. Ortak duyu böylece, suçluluğun bireysel nedenlerden değil, toplumsal nedenlerden kaynaklandığı biçimindeki olası anlam üretimini engellemiş olmaktadır.”

Fiske’ye göre suçluluğun adaletsiz bir toplumdan çok günahkar bireyin bir ürünü olduğu yönündeki ortak duyu, burjuva ideolojisinin bir parçasıdır ve alt sınıflar tarafından kabul edildiği sürece hegemonya işlemektedir. Dolayısıyla Gramsci’ye göre yönetici sınıfa karşı savaşımın esas alanı sivil toplumda yer alır. Sivil toplumu denetleyen grup hegemonik gruptur ve politik toplumun fethi, onu

devletin tümüne (sivil toplum+politik toplum) yayarak bu hegemonyayı tamamlar. (Akataran Portelli, 1982:173)

Millner (1994:72)'e göre hegemonya en kuvvetli şekliyle kültürdür. Ancak bu kültürün bazı sınıfların hakimiyetini yaşattığı unutulmamalıdır. Toplumsal sistemdeki tüm değer ve düşünceler varolan yönetici sınıfı destekler. Hegemonya; değerler üzerinde bir uzlaşmadır ve genellikle “ortak duyu”nun içine yerleşir, ancak yönetici sınıfın çıkarıdır. Millner (1994:66) hegemonyayı Weber'in meşruluk kuramına benzetir ve “**Meşruluğun Marksist Kuramı**” tanımlaması yapar. Diğer bir kültürelci araştırmacı Grossberg (1996:162) hegemonyayı; geniş bir toplumsal proje için, bir toplumsal blok tarafından, geniş bir kitle desteğinin harekete geçirilmesi olarak görür. Ancak Grossberg hegemonyanın evrensel bir mücadeleyi tanımlamadığını; gelişmiş kapitalizmin, kitle iletişiminin ve kitle kültürünün sınırları ile belirlenen bir mücadeleyi tanımladığını öne sürer. Eagleton (1996:167) uzlaşmaya dayalı bir yönetimin sadece kapitalizme özgü bir durum olmadığını, ancak rıza ile baskı arasındaki oranın, kapitalist toplumlarda rızadan yana kaydığına inanmak için geçerli nedenler olduğunu belirtir. Eagleton (1996:167)'a göre burjuva devleti mecbur kaldığında açık şiddete başvurur; fakat böyle yapmakla ideolojik güvenilirliğini önemli ölçüde yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. “Toplumsal yaşamın dokusuna baştan sona yayılmış ve böylece bir alışkanlık, görenek veya kendiliğinden gelişen etkinlik gibi “doğallaşmış” ve görünmez bir halde kalmak genel olarak iktidar adına daha tercih edilir bir durumdur.”

Hall (1988:85)'a göre hegemonya, hakimiyetin ideolojik zorla değil, kültürel önderlikle sağlandığını ima eder. Hall kültürel çalışmaların medyaya yaklaşımındaki temel boyutun altını çizer:

“Hegemonya, toplumdaki temel ekonomik süreçler üzerinde etkin bir üstünlük sağlamış olan hakim sınıf ittifakının ya da yönetici bloğunun toplumun hayat tarzı, anlayışı, biçimi, kültür ve medeniyet düzeyini bir sınıfın dar çıkarlarına uygun olarak dönüştürmese bile, bir bütün olarak hakim toplumsal ve üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirecek süreçlerdeki üstünlüğünü kuşatır. Bu önderlik anlayışında önemli olan nokta, hegemonyanın hukuksal ve meşru ölçütlerden ziyade, tabi durumdaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla sağlanmasıdır.”

Medya belli bir sınıf ittifakının değerleri yerine, bir bütün olarak hakim toplumsal ve ekonomik sistemin değerlerinin yeniden üretilmesi ve bu konuda rıza sağlanması açısından işlev görür. Medya “herkesin anlaştığı şey”in genel

çerçevesine duyarlı olduğu sürece varolabilir ve bu da uzlaşma'dır ve devlet'dir. Eğer medya özel bir partiyi ve onun düşüncelerini savunursa partizanlıkla suçlanır. Ancak bu parti veya partilerin çıkarları ve güçleri devletle çakışır ve meşruluk kazanırsa medya tarafından desteklenir. Medyanın yansızlığı; devletin dolayımını, yani özel çıkarların genelleştirildikten ve ulusun rızasını kazandıktan sonra meşrulaşan bir süreci gerektirir. Böylece özel çıkarlar genelleşir ve meşrulaşır, yöneten sınıfın genel çıkarı haline gelir (Hall, 1988:87). Hall devletin çatışmalı konulardaki bu rolünden dolayı medyanın “devletin ideolojik aygıtı” olduğunu söyler. Hall ve Kültürel Çalışmalar medyanın bir partiyi, bir özel grubu meşrulaştırmasının yolunun, o özel grubun çıkarlarının ortak duyuya, hakim değerlere, üzerinde uzlaşılan değerlere referansta bulunmasından geçtiğini söyler. Üzerinde uzlaşılan değerler devlet de olabilir erkek egemen ideoloji de ya da beyaz ırkın üstünlüğü. Hegemonya kavramı Gramsci tarafından sınıfa eklenen güç ilişkilerini açıklamak için kullanılırken; kültürel çalışmalarla beraber cinsiyet, ırk, din, etnik, köken ve anlama eklenen güç ilişkilerini açıklamak için kullanılmaktadır.

Althusser

Althusser yapısalcı bir marksist düşünür olarak ideolojiyi “pratik” olarak görmüştür. Althusser Marx'ın ekonomi ağırlıklı kuramını yapı ve bilinçdişi kavramlarını kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Marx'a göre ideoloji yönetici sınıfın, işçi sınıfı üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırdığı, “yanlış bilinç” oluşturan fikirlerdir. Marx'a göre işçi sınıfı burjuvaziyi yıkacak ve sömürünün olmadığı bir toplumsal sistem yaratacaktı. Böyle bir toplumsal sistemde yanlış bilince de yer yoktur. Ancak yirminci yüzyılda kapitalizmin içsel bir devrimle yıkılmayacağı ve Rusya'daki devrimin Avrupa'ya ve batı dünyasına yayılmayacağı ortaya çıktı. Kapitalizm, üyelerinin çoğunluğunu hâlâ ikincil konumda tutmaya ve azınlık çıkarları doğrultusunda sömürmeye devam ediyordu. Bu durumu açıklayabilmek için, Althusser gibi Marksist düşünürler daha gelişkin bir ideoloji kuramı geliştirdiler. Bu kuram ideolojiyi toplumun ekonomik temeliyle çok yakın bir neden-sonuç ilişkisinden özgürleştirdi ve onu bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği bir fikirler sisteminden ziyade, tüm sınıfların katıldığı ve her yana yayılmış pratikler olarak yeniden tanımladı. Fiske (1996:223)'ye göre tüm sınıfların bu pratiklere katılması, bu pratiklerin artık hakim sınıfın çıkarlarına hizmet etmediği anlamına gelmemektedir, aksine bu hizmeti yerine getirirler: “yeniden tanımlanan ideoloji, Marx'ın düşündüğünden çok daha etkilidir, çünkü tüm sınıfların düşünce ve yaşam biçimlerine dışarıdan değil, içeriden işlemektedir.”

Althusser'e göre ideoloji üretim ilişkilerini, sınıflararası ilişkileri ve insanların yaşadıkları dünyaya olan ilişkilerini yeniden üretmek üzere işler. Her toplum bir yandan üretirken, bir yandan da varoluş koşullarını yeniden üretmek zorundadır,

yoksa çöker (Aktaran Coward ve Ellis, 1985:130). İdeolojinin insanların kendi aralarındaki ilişki ve kendi varoluş koşullarının yaşama biçimi olarak görülmesi, aynı zamanda onu yanlış bilinçten kurtarır. İdeoloji bireylerin üretildiği ve çeşitli yollarla toplumsal yapılar içinden hareket edebilmek için bu yapılara yönelişlerini ürettikleri bir pratiktir. Bireyler hareket edebilmeleri için konumlara “özne” olarak yerleştirilir ve bu da kendi etkinliklerinin temelidir (Coward ve Ellis, 1985:130). Althusser’de ideoloji kapitalizmin yeniden üretilmesi ve bu bağlamda da öznenin üretilmesi anlamında işlevseldir. İdeoloji öznelere toplumsal ilişkilerle özgül ilişkilerde oluşturması açısından maddi bir güçtür (Aktaran, Coward ve Ellis, 1985; Woollacatt, 1988). Bu gücün maddiliği Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) gibi bazı somut kurumlar ve bazı temsil pratikleri (dil, sembolleştirme, metin) aracılığı ile daha iyi anlaşılır. Bazı kurumların işlevleri ideolojiyi yeniden üretmek, dolayısıyla bireyleri de ideoloji için özne olarak yeniden üretir gözüktüğünden, Althusser ideolojinin somut kurumlara dayandığını öne sürer.

Althusser’in ideoloji kavramını anlamada anahtar kavramlar **toplumsal yeniden üretim, öznenin üretimi** ve bunların somutlaştığı **DİA**’dır. Ancak bunların yerli yerine oturtulması Althusser’in klasik alt yapı-üst yapı ilişkilerine bakışımın ve bu bağlamda **“pratik”** ve **“bir pratik olarak ideoloji”** nosyonunun irdelenmesi ile mümkündür.

Althusser’e göre üretim tarzı; ekonomik üretim tarzı, politik üretim tarzı, kuramsal üretim tarzı ve ideolojik üretim tarzı olarak ayrılır ve her birine “pratik” denir. Pratik, toplumsal formasyonun üretildiği ve dönüştürüldüğü belirli bir üretici etkinliği belirtir. Daha açık bir ifadeyle Althusser’in düşüncesinde pratik, belirli bir insan emeği ve üretim araçlarının kullanılması sonucunda, belirli bir hammaddenin, belirli bir ürüne dönüştürülmesi sürecidir (Aktaran Geras, 1985:309). Ekonomik pratik, maddi geçim araçlarının ve ekonomik üretim ilişkilerinin üretilmesi demektir. Bu pratik üretici güçlerin biçimi ve üretim ilişkileri tarafından oluşturulur. Politik pratik toplumsal grupların karşılıklı ilişkilerini, toplumsal örgütlenme biçimlerini ve bu biçimler arasındaki egemenlik ve başegme ilişkilerini üretir. İdeolojik pratik ise öznelere toplumsal bütünlükte eylemde bulunmalarını sağlayan durumları üretir. Her pratik diğerinin varoluş koşullarını hazırlar. Bu pratikler sistemi yeniden üretirler. Bu pratikler arasında ekonominin direkt olarak belirleyiciliğine dayalı bir ilişki yoktur. Diğer pratiklerin (politik, ideolojik pratik, kuramsal pratik) ekonomik pratikten görece özerklikleri söz konusudur. Ekonomi son kertede hangi pratiğin belirleyici olduğunu belirlediği için diğer pratiklerden “görece” özerktir. Ekonomi herhangi bir anda belirleyici olup olmayacağını, olmayacaksa da yerine hangi pratiğin belirleyici olacağını saptayabilecek durumdadır. Yapısalcılık açısından bakılacak olunursa; bu pratikler hem belirleyici hem de belirlenendir. Dolayısıyla ekonomi belirleyici olduğu kadar belirlenendir ve her pratik, parçası olduğu genel oluşum tarafından belirlendiği

kadar, genel oluşumun belirlenmesine kendi adına katkıda bulunmaktadır (Geras, 1985:23).

Althusser İdeoloji ve Devletin İdeoloji Aygıtları(1971)'nda **“yeniden üretim”** kavramını ortaya atar. Althusser bir üretici sistem olarak kapitalizmin üretim koşullarını genişleyen bir ölçekte yeniden ürettiğini ve bu genişleyen ölçekte yapılan yeniden üretimin **toplumsal yeniden üretimi** (emek gücünün ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimini) içermesi gerektiğini ileri sürer (Aktaran, Hall, 1994). Bu genişletilmiş **“toplumsal yeniden üretim”** nosyonu tam da görünüşte direkt olarak üretimle bağıntılı olmayan tüm aygıtların eylemliliğini gerektirir. Emek gücünün ücret aracılığıyla yeniden üretimi **aileyi** gerektirir; **“yönetici ideolojiye boyun eğmenin yeniden üretilmesi”** **kültürel kurumları, kiliseyi, kitle iletişim araçlarını, siyasal aygıtları** ve ileri kapitalizmde tüm diğer ‘üretici olmayan’ aygıtları giderek kendi bölgesine kaydıran bütün bir devlet yönetimini gerektirir (Aktaran Hall, 1994:94). Devletin bu toplumsal yeniden üretimi tüm toplumun rızasını sağlama alan yapı olmasından dolayı ve sermayenin süregiden hegemonyasını ve yönetici sınıf bloğunun uzun vadeli çıkarlarını gözetmede nötr olarak kavranmasından dolayı, Althusser bu süreçte işe karışan tüm aygıtları (katı anlamda devlet tarafından örgütlenmiş olup olmadıklarına bakmaksızın) **“devletin ideolojik aygıtları”** olarak adlandırır (Hall, 1994:94). Burada Althusser'deki toplumsal yeniden üretim ve Gramsci'deki hegemonya kavramlarının benzer işlevleri gördüğü söylenebilir. Bu aygıtlar devletin dışında özel mülkiyet olarak da işletilebilirler, ancak bu konum onların hakim düşüncenin yeniden üretimine hizmet etmelerini engellemez. İdeoloji hem özneyi belirli konumlara yerleştirir, hem de devletin ideolojik aygıtlarında somut hale gelir. Bu aygıtlardan aile öznenin söylemde, dolayısıyla anlamda belli bir ilişki içerisinde üretildiği alan haline gelir; bu ilişki daha sonra öznenin devletin maddi kurumları içerisindeki tutumunu belirler (Coward ve Ellis, 1985:133). Diğer bir değişle toplumsal ailevi konum bireylere verdiği görevlerle, onların üretim tarzında **“özneler”** olarak tanımlanmalarında ve yeniden üretimlerini belirlemede önemli bir rol oynar.

Althusser'e göre ideoloji bir doğruluk-yanlışlık karşıtlığına göre konumlanamaz. Diğer bir deyişle, doğruluk ve yanlışlık ölçütleriyle ilgili bir nosyon değildir. Althusser'e göre ideoloji, bireylerin toplumla olan ilişkilerini **“yaşama biçimini”** temsil eder. Bu aynı zamanda bireylerin bilinçdışı, duygulanımsal ilişkilerine de göndermede bulunur (Aktaran Eagleton, 1996:202).

İdeolojiler düşünmeden ziyade, yaşananın, tecrübe edilenin alanıdır. İdeolojide insanlar kendileri ve kendi varoluş koşulları (örneğin, emeğin kapitalizmin altında toplumsallaşması) arasındaki ilişkiyi değil, kendileri ve kendi varoluş koşullarını **“yaşama”** tarzını (piyasa ilişkileri aracılığıyla kapitalist üretimin gerçek koşullarını yaşama tarzımızı) ifade ederler (Hall, 1994:183). Althusser'e göre ideoloji

bireylerin varlıklarının reel koşulları ile kurdukları hayali ilişkidir (Eaglaton, 1996; Larrain, 1994; Aktaran Woollacatt, 1988).

Barthes

Barthes “Mitler” (1957) çalışmasının birinci bölümünde çağdaş toplumda insanı çevreleyen otomobil, reklam, turizm, sabun, şarap, çeşitli filmler gibi mitleri eleştirel bir yaklaşımla ele almış, “Günümüzde Mit” adlı ikinci bölümde ise; mitlerin oluşturduğu genel düzeni, genel yapıyı dilbilimin ve oluşmakta olan göstergebilimin kavramlarıyla kuramsal açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Barthes’ın bu çalışmasının en önemli yönü; yananlam, ideoloji ve mit ilişkisidir. Davidson (1992:105)’a göre Barthes Mitler’de objeleri metin (text), metinleri de mit olarak okumuştur. Ona göre otomobil, müzik, reklam imajları, filmler birer göstergedir.

İnal (1996:55)’a göre, Barthes Mitler’deki ideolojinin toplumsal boyutundan ziyade, dil içinde kurulma biçimi ile ilgilenmiştir. İnal Barthes’ın Mitler’de çeşitli dilsel süreçleri ve bazı medya metinlerini (reklamlar) sorun edindiğini ve gerek bu çalışmasında, gerek diğer çalışmalarında dili sadece sözel bir konuşma edimine ilişkin bir sistem olarak ele almadığını söyler. Barthes’ın “ideoloji ve dil sorununu birlikte ele alış ve burjuva gerçekliğini” dil içinde kuruluşuna ilişkin söyledikleri tüm medya metinleri ve çağımızın medyası televizyon metinlerine ilişkin yeni bakış açısı arayışlarına izini bırakmıştır. Ungar ve McGraw (1989)’a göre Barthes’ın Mitler çalışması anlamın ve değerlerin gündelik hayatta nasıl oluştuğunun çalışılmasına iyi bir örnek oluşturur. Bu çalışmada Fransız toplumsal yaşamındaki küçük burjuva değerlerinin çeşitli değişkenleri ele alınmıştır. Cunningham (1993:129) ise Barthes’ın Mitler’de burjuva kültüründe yerleşmiş olan hakim değerlerin, kültürel yeniden üretimini analiz ettiğini söyler. Weedon ve diğerlerine göre (1992:180) Barthes’ın Mitler çalışmasının temel amacı, ideolojinin doğallaştırıcı etkisinin kritiğini yapmaktır. Coward ve Ellis (1985:51)’e göre Bathes Mitler’de yeme, giyinme, tatile gitme, güreş etme gibi gösterge sistemlerinin, mit olarak adlandırdığı başka bir anlamlandırma sistemi tarafından yönlendirildiğini bulmuştur. Barthes’a göre bunlar “burjuva sınıfının çıkarlarına göre bazı anlamları doğallaştırıp, dünyanın şimdiki durumunu ebedileştiren temsil etme biçimleridir”.

Barthes’ın kültürün analizinin semiotik aracılığı ile yapılmasında ve ideolojinin anlaşılmasındaki anahtar kavramı Hjelmslev’den alıp geliştirdiği yananlam’dır. Nöth (1990:310) Barthes’ın yananlam kavramını şöyle açıklar:

“Barthes kültürel ve edebi eleştirilerinde yananlam kavramını, metinlerde gizli olan anlamı tespit etmek için kullanır. Mitler

çalışmasında ikincil anlam sistemini mitler olarak tanımlamıştır. Barthes yine bu çalışmada yananamların alanını ideoloji olarak tarif etmiştir. **Kitle iletişim araçları iletilerine doğal bir oluşum vermek için mitleri ya da ideolojileri ikincil anlam sistemleri olarak yaratır.** Düzanlamsal düzlemde doğal anlamı ifade ederler. Yananlamsal düzlemde ise, ikincil, ideolojik anlamı iletirler. Burada ikincil anlamın mit olarak işlev görmesi, onun iletilmek istenen ideolojik anlamı doğallaştırması, masumlaştırıcı rol oynamasıdır. Ancak düzanlamın masum, yananlamın ideolojik olması fikri S/Z’de reddedilmiş bir düşüncedir. S/Z’de ‘düzanlam yananamların sonucusudur’ gibi bir düşünce oluşmuştur.”

Barthes (1990:23) miti analiz ederken üç boyutlu bir örüngüden bahseder: gösteren, gösterilen ve gösterge. Barthes’a göre mit semiyolojik sistemin ikincil düzenidir. İlk sistemdeki gösterge (sign), ikinci sistemin (mitin) göstereni (signifier) haline gelir. Barthes (1990:24) birincil semiyolojik düzene dilin objesi, ikincil düzene, yani mite meta-dil adını verir.

Dil	1. Gösteren (Signifier)	2. Gösterilen (Signified)	
	3. Gösterge (Sign) I. GÖSTEREN (Signifier)		II. GÖSTERİLEN (Signified)
Mit	III. GÖSTERGE (Sign)		

Şekil 1: Barthes’ın Mit Çözümlemesi

Kaynak: Barthes, 1973, s.124.

Şekilde de görüldüğü gibi birincil düzenin (dilsel düzenin) göstergesi, ikincil düzenin, yani mitin göstereni haline gelir. Barthes (1990:124-125) bu çözümlemeyi, onunla ilgili çalışmalarda çok sık tekrarlanan bir örnekle daha somut hale getirir:

“Şimdi berberdeyim ve bana Paris-Match’ın bir sayısını uzatıyorlar. Kapakta, Fransız üniforması giymiş genç bir zenci, gözleri yukarıda, muhtemelen üç renkli bayrağa dikili asker selamı veriyor. Resmin anlamı bu. Ancak bana neyi belirttiğini görüyorum: Fransa büyük bir

imparatorluktur, bütün oğulları, herhangi bir renk ayrımı olmaksızın onun bayrağı altında bağlılıkla hizmet ederler ve sözde sömürgecilik suçlayıcılarına, bu zencinin hizmetlerinden daha iyi bir yanıt olamaz. Burada tekrar büyük bir semiyolojik sistemle karşı karşıyayım: önceki sistemin bir göstereni var (bir zenci asker, Fransız bayrağını selamlıyor); bir gösterilen var (amaçlanmış bir Fransızlık ve askersellik karışımı); son olarak da gösteren aracılığı ile varlık kazanan gösterilen var.”

Barthes (1990:126) bu örnek için şu terminolojiyi tercih eder: dilsel sistemin ilk terimi, yani gösteren (signifier) olur. Fransız bayrağını selamlayan zenci asker düz anlamsal gösterendir, fotoğrafik imajı ise düz anlamsal gösterilendir. Her ikisi birden düz anlamsal göstergeyi (denotative sign) oluştururlar ve yananlamın göstereni (connotative signifier) olurlar. Diğer bir deyişle, dilsel gösterge yeni bir gösterene dönüşür ve sömürgecilik, milliyetçilik ve militarizm gibi ideolojik kavramlar gösterilenler olur (İnal, 1996:55; Silverman, 1983:29). “Barthes’a göre yananlam tarafından gösterilen ideolojidir. Barthes ideolojiyi daha pejoratif anlamıyla algılar, hakim sınıfın, burjuva sınıfının değerlerini genelleyen ve meşrulaştıran yanlış bilinç olarak. Barthes bu çalışmada özellikle küçük burjuva ideolojisinin nasıl meşrulaştırıldığını ve yeniden üretildiğini gösterir çeşitli örneklerle; geziler, deterjan reklamları, tiyatro oyunları, filmler...” (Aktaran, Coward ve Ellis, 1985:52).

Geniş halk kitesine hitap eden Elle Dergisi’nde tanıtılan yemekler sonuçta toplumun çoğunluğu için rüyadan başka birşey değildir. Ancak bunlar gerçekmiş gibi sunulur. Barthes (1990:102) bu çarpıcı konuyu şöyle analiz eder:

“Elle Dergisi (gerçek bir mit gömüsü) bize hemen her hafta zengin bir biçimde hazırlanmış bir yemeğin güzel bir renkli fotoğrafını verir: üzerine kirazlar dizilmiş altın rengi keklik palazları, pembemsi ve mayonezli soğuk piliç yemekleri, kırmızı kabuklarla çevrili istakoz kebabları, dondurulmuş meyvalarla süslü elma tatlıları, çok renkli pastalar, vb... Bu mutfakta, egemen olan başlıca ulam örtülülüktür: yüzeyleri doldurma, yuvarlaklaştırma, yiyeceği salçaların, kremaların, şekerlemelerin, jölelerin düzgün çökeltisi altına saklama yolunda gözle görülür biçimde çaba harcanır... Ancak örtülülük herşeyden önce seçkin mutfağın önde gelen yönelimlerinden birini süslemeyi hazırlayıp destekler. Elle’nin saydam tabakaları ölçsüz süslemeler için bir fon oluşturur; oyulmuş mantarlar, kiraz noktacıları, işlenmiş limon motifleri, yer mantarı soyuntuları...”

Barthes (1990:103) önce Elle Dergisi'ndeki mutfağı düzenlamıyla sergiler. Ancak daha sonra bunu yananlamıyla, küçük burjuva değerlerinin üretilmesi ve dolayısıyla yanlış bilinç oluşturma'nın gizlenmesi olarak okur:

“Bu süs mutfağı gerçekten de tümüyle mitsel bir ekonomiye dayanır. Yemeği şöyle tepeden bir bakışla, yalnız gözle de tüketilebilen, aynı zamanda hem yakın, hem erişilmez bir nesne biçiminde yakalayan Elle fotoğraflarının da gösterdiği gibi, açıkça bir düş mutfağı sözkonusudur. Sözcüğün tam anlamıyla, büyümlü bir gösterme mutfağıdır, hele bu derginin düşük gelirli çevrelerde çok okunduğu da anımsanınca. İki şey birbirini açıklar: Elle gerçekten bir halk kitlesine seslendiği için ekonomik bir mutfak öngörmemeye özen gösterir. Yalnızca burjuvalardan oluşan okur kitlesinin geniş bir satın alma gücü bulunan Express'e bakarsanız, onun mutfağı büyümlü değil, gerçektir; Elle düş ürünü keklilik tarifeleri verir, Express'se Nice salatasının tarifini. Elle okurunun payına yalnızca masal düşer, Express okuruna ise, bunları yapabileceği kesin olduğuna göre, gerçek yemekler.”

Burada Barthes'ın ilk söylemi düzenlamsaldır. İkincide ortaya konan ise, yananlamdır; ideolojidir. Barthes'ın yananlamı mit olarak adlandırmasının nedeni ise; mitin iletilmek istenen ideolojik anlamı doğallaştırması, masumlaştırıcı rol oynamasıdır. “Mit bu durumda yananlamda ideolojik iletiyi saklayarak ve düzenlamda ise aktüel iletiyi kullanarak burjuva sınıfının iletilerini doğallaştırır” (Nöth, 1990:376). Barthes (1973:158)'a göre mitin görevi tarihi doğallaştırmaktır. Tarihsel olgular mit ile doğal olarak gösterilir. Burjuva toplumunda mit depolitize olmuş konuşmadır. “Tarih-doğa ilişkisini kurarken mit ekonomik davranır; insan etkinliklerinin karmaşıklığını çözer, onlara basit bir öz verir. Bu yolla mit toplumsal statükonun korunmasına hizmet eder. Bu bağlamda da mit istatistiksel olarak sağdadır.” (Barthes, 1993:162).

Fiske, Barthes'ın mitlere yüklediği tarihi doğallaştırma işlevinin aslında mitlerin belirli bir tarihsel dönemde egemen olmayı başarmış toplumsal sınıfın ürünü oldukları gerçeğine işaret ettiğini söyler. Mitlerin yaydıkları anlamlar bu tarihi beraberlerinde taşırlar, ancak mit olarak işleyebilmeleri için yaydıkları anlamların tarihsel ya da toplumsal değil, doğal olduğunu vurgulamaları gerekmektedir. Mitler kendi kökenlerini ve dolayısıyla siyasal ve toplumsal boyutlarını gizlemlerle ya da gizlerler.

Fiske (1996:121) Barthes'ın, mitlerin dinamizmi düşüncesinden hareketle, reklamcılarının ve medya üreticilerinin, meslek sahibi kadın, yalnız yaşayan anne ve

yeni duyarlı erkeklere uyum sağlamak için geliştirilmesi gereken yeni toplumsal cinsiyet mitlerini kullanmalarının kaçınılmaz olduğunu öne sürer.

Barthes'ın, Balzac'ın Sarrazine adlı öyküsünü incelediği *S/Z (1970)* adlı çalışmasında postyapısalcılığın izleri görülür. Bu çalışmasında Barthes her metnin okunmasını bir üretim etkinliği olarak görür. Sarrazine, Barthes tarafından yorumlanarak yeniden kurulmuştur *S/Z*'de. Rıfat (1990:118)'a göre Barthes metnin çokanlamlılığını yakalamak için, okuma etkinliğini kendi kültürel birikimine başvurarak sürdürür. Barthes bu çalışmada ayrıca “okurcul” (readerly) metinler ve “yazarsıl” (writerly) metinler ayrımını yapar. Okurcul metinler; daha pasif alınılan; metnin anlamının okur tarafından olduğu gibi kabul edildiği, görece kapalı metinlerdir. Yazarsıl metinler ise; okurun metni tekrardan yazdığı, metne katıldığı ve anlamı oluşturduğu metinlerdir (Aktaran Fiske, 1990:103).

S/Z'de düzanlam, yananamların sonuncusu olarak tanımlanır:

“Düzanlam ilk anlam değildir, fakat ilk anlam gibi davranır; bu yanılsama sonucunda düzanlam nihai olarak sadece yananamların sonuncusuur (okumayı temellendirir ve kapatır gibi görünen yananamlar), metnin, dolayısıyla dilin yapısına, yapı olarak dile döndüğünü varsaydığı en üstün mit.” (Barthes, 1970:9; Aktaran Coward ve Ellis, 1985:99).

Düzanlamın, yananamların sonuncusu olarak algılanması anlayışı Mitler'de olmayan yeni bir anlayıştır. Buradan hareketle, düzanlamın verili olmayıp izleyici tarafından oluşturulduğu söylenebilir. Bu noktada Barthes postyapısalcılığa yaklaşır. Silverman (1983) ve Nöth (1990)'e göre Mitler'de sorunlu olup, *S/Z*'de çözülen konu; yananlamın ideolojik, düzanlamın ise masum olarak düşünülmesidir.

SONUÇ

İngiliz Kültürel Çalışmaları medya metinlerini ideolojik yeniden üretimin gerçekleştiği ve aynı zamanda ideolojik mücadelenin verildiği bir alan olarak görmektedir. Medya metinleri, Hall'un da altını çizdiği gibi hakim ideolojiyi yeniden üretecek şekilde kodlansalar dahi, tartışmalı ve karşıt olarak da okunabilirler. Çünkü anlamın metinlerin kullanımı ya da tüketimi sürecindeki üretim, eklemleme (articulation) ile oluştuğu savunulmaktadır. Özetle, izleyici medya metinlerini edilgen bir şekilde okumaz, kendi “çoklu okumalarını” yapabilir.

Medya metinlerinin ideolojik/hegemonik mücadelenin yapıldığı alan olarak görülmesi fikri **Volosinov**'a dayanarak ileri sürülmüştür. Çünkü Volosinov'a göre

ideoloji, “anlamın maddi kaydı olan gösterge aracılığıyla oluşur ve metinler çok aksanıdır; farklı kişilerce, farklı bağlamlarda, farklı politikalarla eklemenebilir”.

Yine medya metinlerinin hegemonik mücadelenin verildiği bir alan olarak görülmesi fikri, **Gramsci**'den hareketle geliştirilmiştir. Gramsci'de “sınıf temelli” olarak analiz edilen hegemonya kavramı, İngiliz Kültürel Çalışmaları ile ırk, etnik köken, cinsiyet, zevk, anlam gibi olgular üzerinde verilen güç mücadelesi olarak genişletilmiştir. Gramsci'nin sosyalist strateji için geliştirdiği “karşı hegemonya” ve “direnc” kavramları, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nda metinler üzerinde mücadele verilmesi ve “çoklu okuma” olgularının kavramsallaştırılmasını sağlamıştır.

Althusser'den alınan, göstergelerin içsel dinamikleri üzerine yoğunlaşılması ve ideolojinin, üretim ilişkilerini ve insanların yaşadıkları dünyaya dair ilişkilerini “yeniden üretmek” üzere işlev görmesidir.

“İdeolojinin dil içinde kurulma biçimi ile ilgilenen” **Barthes**'dan alınan ise, Mitler çalışması ile yan anlamın ideolojik olarak incelenmesi, S/Z'de ise “yazarsıl (writerly) metin” kavramı ile metnin çok anlamlılığının vurgulanmasıdır. S/Z'de her metnin okunmasının bir üretim etkinliği olarak görülmesi ile “çoklu okumanın” temeli oluşmuştur.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın ideoloji kavramlaştırması ve medya metinlerinin ideolojik analizi ile Marksist gelenekte daha soyut ve sınıf temelli olarak kabul edilen ideoloji kavramı, daha somut ve kültür temelli bir anlayışa oturtulmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Anderson, P. (1988). **Gramsci, Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji.**

Çev: T. Günersel. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Barthes, R. (1973). **Mythologies.** London: Paladin.

----- (1990). **Çağdaş Söylenler.** Çev: Tahsin Yücel. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Bobbio, N. ve J. Texier (1982). **Gramsci ve Sivil Toplum.** Çev: A. İpek ve K. Somer. Ankara: Savaş Yayınları.

Bumin, K. (1981). **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar, Deneyler, Arayışlar.** İstanbul: Ağaoğlu Yayınları.

- Coward R. ve J. Ellis (1985). **Dil ve Maddecilik: Semiyolojideki Gelişmeler ve Özne Teorisi**. Çev: E. Tarım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cunningham, S. (1993). "Cultural Studies from the Viewpoint of Cultural Policy". Ed: G. Turner. **Nation, Culture, Text**. London: Routledge. 126-140.
- Davidson, M. (1992). **The Consumerist Manifesto-Advertising in Postmodern Times**. London: Routledge.
- Eaglaton, T. (1996). **İdeoloji**. Çev: M. Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, J. (1996). **İletişim Çalışmalarına Giriş**. Çev: S. İrvan. Ankara: Ark Yayınevi.
- (1990). **Understanding Populer Culture**. London: Unwin Hyman.
- Geras, N. (1985). "Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme". Der: K. Saybaşılı. **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları. 303-349.
- Grossberg, L. (1996). "History, Politics and Postmodernism-Stuart Hall and Cultural Studies". Ed: D. Morley & C. Kuan-Hsing. **Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies**. London: Rautledge. 151-173.
- Hall, S. (1980). "Encoding / Decoding". **Culture, Media and Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79**. London: Hutchinson. 128-138.
- (1988). "The Rediscovery of 'Ideolog': Return of Repressed in Media Studies". Ed: M. Gurevitch, T. Bennett & J. Curran. **Culture, Society and the Media**. London: Sage. 56-90.
- (1994). "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki." Der: Mehmet Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark Yayınevi. 169-195.
- İnal, M.A. (1996). **Haberi Okumak**. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Kellner, D. (1995). **Media Culture, Cultural Studies: Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern**. London: Routledge.

- Larrain, J. (1994). **Ideology and Cultural Identity, Modernity and the Third World Presence**. London: Polity Press.
- Millner, A. (1994). **Contemporary Cultural Theory: An Introduction**. London: VCL Press.
- Nöth, W. (1990). **Handbook of Semiotics**. New York: The Association of American University Press.
- Portelli, H. (1982). **Gramsci ve Tarihsel Blok**. Çev: K. Somer. Ankara: Savaş Yayınları.
- Rıfat, M. (1990). **Dilbilim ve Göstergibilimin Çağdaş Kuramları**. İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Saybaşıllı, K. (1985). **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Sholle, D. (1994). "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar / Bilgiye". Der: M. Küçük. **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark Yayınevi. 211-240
- Silverman, K. (1983). **The Subject of Semiotics**. Oxford: Oxford University Press.
- Storey, J. (1996). **What is Cultural Studies A Reader**. London: Arnold.
- Ungar, S. & B. McGraw. (1989). **Signs in Culture, Roland Barthes Today**. Iowa City: Iowa Press.
- Volosinov, V.N. (1973). **Marxism and the Philosophy of Language**. Çev: L. Matejka & I.R. Titunik. New York: Seminar Press.
- Weedon, C., A. Tolson & F. Mott (1992). "Introduction to Language Studies at the Centre". Ed: Hall vd.. **Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79**. London: Routledge. 177-185.
- Woollacatt, J. (1988). "Messages and Meanings". Ed: M. Gurevitch vd. **Culture, Society and the Media**. London: Routledge. 91-111.

2000 YILI SENDROMU

Metin BİLİCİ*

ÖZET

2000 yılı problemini anlamak aslında teknik olarak zor değildir. Ancak bu sorunu her zaman karşılaşılan sorunlardan farklı kılan, bilgisayar teknolojilerinin hayatlarında sağladıkları kolaylıkları pek de hissetmeden, hissetse de üzerinde düşünmeden yaşayan pek çok insanı da doğrudan ilgilendirmesi. Bu çalışmada, öncelikle sorunun tanımı, iş ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri ve sorunun çözümüne yönelik yapılan çalışmalara değiniliyor.

GİRİŞ

“2000 yılı sorunu” denildiği zaman genellikle, bilgisayarlar üzerinde çalışan işletim sistemleri ve uygulama yazılımları gibi bileşenlerin 2000 yılı ve sonrasında, tarih ile bağıntılı olarak karşılaşılabilecek sorunlar akla geliyor. Bu basit gibi görünen sorun, tarihlerin tutulduğu her chipde, her bilgisayarda kendini gösterebilir. Çünkü 2000 yılının hesaba katılmadığı dönemlerde tarihlerin yıl hanesi son iki basamak göz önüne alınarak bilgisayarlara giriliyordu. Örneğin 1999 yerine 99 gibi. Böyle yazmak da yıl hesaplamalarında herhangi bir sorun yaratmıyordu. Bu yöntemin kullanılmasının sebebi, geçmiş yıllarda bilgisayar sistemlerinde hafıza ve disklerin yeterince büyük olmaması ve fiyatlarının pahalı olmasıdır. Ayrıca sorun sadece iki basamaklı kullanım sorunu değildir. Bir de 2000 yılına has artık yıl hesaplaması söz konusu. 2000 yılını artık yıl olarak tanımayan bazı sistemler ve uygulamalar vardır. Bu da, 29 Şubat 2000 yılını izleyen tarihlerin sarkmasına neden olmaktadır. “Artık yıl”ı hesaplamak için kullanılan yöntem şudur: Eğer bir yıl dört ile bölünebiliyorsa “artık yıl”dır, ama aynı zamanda 100 ile de bölünebiliyorsa o yıl “artık yıl” değildir. Fakat eğer 400 ile bölünebiliyorsa o yıl “artık yıl”dır. Bu yüzden 2000 yılı 400 yılda bir rastlanan özel bir durumdur.

2000’E ADIM ADIM

2000 yılı sorunu (Y2K) konusunda, yayınlanan GartnerGroup raporu bugüne değin yayınlananlara göre en çok tehlike sinyali vereni. 87 ülkede, kamuya ve özel sektöre ait 15 bin kuruluşu üç ayda bir gözleyerek çıkardığı rapora göre, 2000 sorunu çözüm çalışmalarında finans sektörü diğerlerine göre en ilerlemiş olanı. Ancak, her biri yaşamsal önemde olan diğer sektörlerde durum oldukça vahim.

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Yaşamsal Hizmetler Aksayacak

Çalışmalarda en geride olan sektörler, gıda, tarım, sağlık, eğitim ve devlet hizmetleri. Bu gruplar içindeki kuruluşların yüzde 66'sı en az bir "temel yaşamsal sistemde" sorun yaşayacak. Bundan da kötüsü, doğalgaz ve su dağıtım şirketleriyle petrol şirketlerinin yarısının bir ya da daha fazla "temel yaşamsal sistemde" sorun yaşayacak olması. Aynı öngörü kimya sanayi ile ulaştırma ve inşaat sektörleri için de geçerli.

Bir "temel yaşamsal sistem sorunu", kuruluşun yapmakta olduğu işin ya da o işin bir bölümünün durmasına (kesintiye uğramasına) neden olan uygulama sorunudur. Sözü edilen kesilmelerden yüzde 10'u işyerlerini en az üç gün üretim ya da hizmetten alıkoymaktadır.

Sektörler bazında yaşanan sorunların yanında, ülkeler bazında da çalışmalar farklı düzeylerde sürmektedir. Bu konuda en ileri ülkeler Hollanda, Belçika, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri. Yine aynı rapora göre, büyük sanayi ülkelerinden Japonya ve Almanya'da kuruluşların en az % 50'si bir ya da daha fazla "temel yaşamsal sistemleri"nde sorun yaşayacak. Rusya, Çin ve Hindistan ise onlardan da kötü durumda, çünkü bu ülkelerdeki kuruluşların üçte ikisinin üretim ve hizmetleri kesintiye uğrayacak.

2000 Yılı Sorununa Daha Fazla Yatırım

GartnerGroup araştırmasına göre, Y2K çözüm giderleri, kuruluşların 1997 yılı bilişim giderlerinin yüzde 5'i iken, 1998'in ilk yarısında yüzde 18'e, ikinci yarısında da yüzde % 29'a ulaşıyor. Öyle görünüyor ki, Y2K sorununun çözümü için daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalmak, kuruluşların bilişim yatırımlarını olumsuz etkileyecek. Raporda dikkat çeken diğer önemli konular ise şunlar:

- Tüm dünyadaki kurum ve kuruluşların yüzde 23'ü 2000 yılı sorunu çözüm projelerine hala başlamadılar. Bu oran geçen yıl % 50 idi. Çalışmalarına henüz başlamayan kuruluşların % 86'sında iki bin kişiden daha az çalışan var.
- Kuruluşların % 50'si, 2000 yılına uyumlu olan sistemlerini denemeyi planlamıyor, kendilerine ürün satan firmaların bu görevi yerine getireceklerine inanıyorlar.
- Tüm kuruluşların ancak % 9'u sistemlerindeki 2000 yılı sorunlarını dikkate almış.

2000 YILINDA HAYAT FELÇ OLABİLİR

Sanayi, iletişim, ulaşım, kontrol-güvenlik ve tüm benzeri sektörlerde kullanılmakta olan araç ve gerecin içinde elektronik devreler ve bunların üzerinde de amaca özel yongalar^(*) bulunuyor. Birçok temel kontrolün yapılmasını sağlayan bu yongalar barajlardaki suya katılacak klor miktarının hesaplanması, evlere ve işyerlerine giden elektriğin gücü, fabrikalarda otomatik olarak yapılan işlerin yönetilmesi, farklı hizmetlerin faturalanması, uçak ve gemilerin buldukları yerin saptanması, ultrason cihazları ve uydular gibi kritik noktalarda yoğun olarak kullanılıyorlar.

Bu tür yongalarda bulunan sorunlar birkaç farklı şekilde olabiliyor. Örneğin Rollover denilen, 1999 yılından 2000'e geçiş aşamasında bu tür cihazların 1900 yılında olduklarını sanmaları ve bu doğrultuda yanlış operasyonlar yapma olasılıkları var. Bu tür sorunları olan yongalar, en iyi olasılıkla sistemin tümüne bir hata raporu verip, gerektiği şekilde çalışmalarını askıya alabilir. Ancak belirli bir zaman sürecine göre işleyen sistemler, yüz yıl öncesine döndüklerini sanıp, olmadık işlere kalkışacaklardır.

Sorun bununla da sınırlı olmayabilir. Bugün birçok sistemin 29 Şubat tarihini pas geçtiği biliniyor ve 2000 yılı sorununu çözmeye yönelik araştırmalar sırasında açığa çıkıyor! 29 Şubat 2000 tarihinde neler olabileceği ise tam bir bilmece. Bunun gibi, 2000 yılına başarılı bir şekilde geçip, 2001 yılında şaşırarak olan sistemlerin de varlığı saptanmış durumdadır.

TÜRKİYE'DE 2000 YILI SORUNU

Ülkelerin 2000 yılı sorununa karşı aldığı önlemler konusunda dünya çapında yapılan bir araştırmada Türkiye, "soruna yeterince hazır olmayan ülkeler" arasında gösterilmiştir. Gartner Group'un yaptığı araştırmaya göre çoğu gelişmiş 12 ülke dışında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 3. grup ülkelerde büyük çöküş yaşanabileceği belirtildi.

2000 Yılı Sorununun Kamu Hizmetlerine Etkisi

Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarının 2000 yılı krizi ile ilgili çalışmaları medyada pek yer almıyor. Ya devlet ve kamu kuruluşları 01.01.2000 Cumartesi günü her şeyin eskisi gibi devam edeceğini bekliyorlar ya da gereken önlemin alınması çalışmalarını "devlet sırrı" gibi gizlilik içinde yürütüyorlar. Düşünülmesi

(*) Programlanabilen elektronik devre (chip).

bile korkunç ama, henüz uyum girişimlerine başlamamışsa 01.01.2000 kışının tam ortasında bizi aşağıda sayılan bazı yaşamsal sorunlar beklemektedir.

- Hangi ölçüde aksayacağı şimdiden bilinmeyen elektrik, doğalgaz ve akaryakıt dağıtımı,
- Bağlı olarak hava, kara, deniz ve demiryolu ulaşımının durması,
- Ses vermeyen telefon, akmayan musluklar,
- Ordunun, Emniyet örgütünün teknik olarak karşılaşılabilecek sorunlar,
- Devlet harcamalarının vergi toplayamayan Maliye örgütüyle nasıl karşılanacağı sorunu,
- Çöp toplayamayan, ölüsünü gömemeyen, otobüsünü yürütemeyen belediyenin durumu,
- Sigorta primini toplayamayan, emeklisine aylığını ödeyemeyen, hastaneleri çalışmayan Sosyal Sigorta Kurumu, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur.

Finans ve Sağlık Alanında 2000 Yılı Sorunu

Sermaye Piyasaları Kurulu (SPK)'nun, hisse senedi bulunan 400 kuruluşta gerçekleştirdiği ankete göre, sadece 46 kuruluşun 2000 yılı sorunu bulunmuyor. Anketten bazı çarpıcı örnekler:

- Kuruluşların yalnızca % 54'ü bir proje lideri atamış.
- Kuruluşların yalnızca % 51'i çözüm projesi için bir plan ve bütçe belirlemiş.
- Kuruluşlardan % 45'i sorunu çözmek için ek kaynak kullanacak.
- Kuruluşların % 80'i envanterlerini tamamlamış durumda.
- Kuruluşların % 68'i kritik sistem ayırımı yapıyor.
- Kuruluşların yalnızca % 12'si risk analizi yapıyor.
- Kuruluşların yalnızca % 30'u ters koşullara hazırlık yapıyor.

Merkez Bankası'nda ise sorun 1990'lı yılların başında farkedilmiş. Bu nedenle birçok program bu sorun göz önünde bulundurularak hazırlanmış. Bankanın ana bilgisayarları üzerinde 10.000 program ve yaklaşık 2.250.000 satır uygulama programı bulunuyor. Şube otomasyonu paketlerinde ise 1.300.000 satır uygulama programı var. Tüm programların dönüşümünün 1999'un ilk yarısında tamamlanması planlanıyor.

2000 yılı sorunu sağlık sektörünü de ciddi biçimde tehdit ediyor. Bu tehditlerin en başında hastane ve sağlık kuruluşlarının (SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Özel Sigortalar) bilgi sistemleri geliyor. Birçok tıbbi aygıt bir PC'ye bağımlı olarak çalışmaktadır. Bu aygıtlar bağımsız olarak bir sorun içermeseler de bağlı oldukları PC sorun yaşayacağından sorundan etkilenmeleri kaçınılmaz olacaktır. Bunlara

örnek olarak manyetik rezonans (MR) sistemleri, x-ray aygıtları, kalp atışlarını gözlem aygıtları, laboratuvarlarda kullanılan aygıtlar sayılabilir. Buradaki dert bunlardan hangilerinin sorun yaratacağının bilinmemesindedir. Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde bazı tomografi ve röntgen cihazları 2000 yılı uyumlu. Ancak bazıları değil. Cihazların tarih hanesindeki aksaklık, özellikle bebeklerin doğum tarihinin saptanmasını sağlayan programı etkileyecek. Yine bakanlığa bağlı hastanelerde bazı hemodiyaliz makinelerinde sorunlar yaşanacağı belirtiliyor.

Sağlık Bakanlığı, Ankara Yüksek İhtisas Hastanesi'nde örnek proje yürütüp, 2000 yılından etkilenebilecek sistemleri ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar sonrasında hastane % 99 uyumlu hale getirilmiş. Diğer hastanelerde ise çalışmalar sürmektedir.

DÜNYA'DA 2000 YILI SORUNU

2000 yılı problemi, büyüklüğü ve riskleri ile Amerika ve Avrupa'da birkaç yıldan beri yalnızca bilişim sektöründen insanlar değil, tüm kamuoyu tarafından ciddi olarak ele alınıyor. Yalnızca şirket içindeki 2000 yılında potansiyel risk oluşturan sistemlerin düzeltilmesi değil, şirketler arası operasyonların kesintiye uğramaması için de yoğun çaba gösteriliyor. Bu kapsamda uyumluluk garantisi veremeyen şirketlerle iş ilişkilerini durduran kuruluşlar gittikçe artıyor.

Bazı şirketlerin aldığı önlemlerden örnekler:

- KLM gibi bazı havayolları ile Londra'daki Lloyd of London sigorta şirketi 31 Aralık 1999 ile 1 Ocak 2000 günü olan uçuşları sigorta kapsamından çıkaracak.
- FED (ABD Merkez Bankası) artacak nakit talebini karşılamak üzere rezervlerini 50 milyar dolar civarında artıracak.
- Pennsylvania'da 3 hastane ve 25 klinik gelecek yıl için randevu vermeyi durdurdu.

BASINDA YER ALAN 2000 YILI SORUNU İLE İLGİLİ HABERLER

Sabah: "2000'e Az Kaldı!"

"Y2K tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük tehlikelerle geliyor. Bilgisayar sistemlerinin 2000 uyarlanmasında geç kalınması kaos yaratabilecek. 2000 yılına kısa bir süre kala devlette de "2000 yılı paniği" başladı. 1 Ocak 2000 tarihinde bilgisayarların 1900 tarihine dönecek olması birçok problemlere yol açacak.

DPT, 2000 yılı sendromu ile ilgili acil önlem paketi hazırladı. DPT Müsteşarı Orhan Güvenen 2000 yılının ilk mesai günü olan 3 Ocak tarihinin "Resmi tatil" ilan edilmesini istedi. Güvenen dün Meclis'e gelerek, başkanlığını Enerji eski Bakanı Ziya Aktaş'ın yaptığı Bilgi ve Teknoloji Komisyonunda 2000 yılı sendromu konusunda önemli açıklamalarda bulundu. Bilgisayarların 2000 yılına girerken ciddi sorunlar yaratacağını söyleyen Güvenen, "2000 yılının ilk çalışma günü olan 3 Ocak resmi tatil ilan edilerek devlet daireleri ile okullar kapatılmalı. Bu süre içinde de uyum çalışmaları yapılmalı" dedi.

Güvenen, milletvekillerine verdiği brifingde şu ilginç örnekleri verdi:

- 1960 yılında doğmuş bir kişinin yaşı 2000 yılında 40 olmayacak, hesaplamalara -60 olarak girecektir.
- Özellikle enerji üretimi ve dağıtımı, haberleşme ve sağlık sektörlerinde 2000 yılı probleminin ciddi sonuçları olabilecektir.
- Hava seyrüsefer sistemlerinde kullanılan radarlardaki 2000 yılı probleminin acilen çözülmesi gerekmektedir.

Ortaya çıkabilecek diğer bazı sorunlar da şöyle:

- 1 Aralık 1999 tarihinde, 1 Aralık 2000 günü ödenmek üzere bankadan alınan bir yıllık borç, ödeme gününün bilgisayar tarafından, 1 Aralık 2000 yerine 1 Aralık 1900 tarihini göstermesi sonucu, bankanın kayıtlarında 99 yıllık faiz ile birlikte girecek.
- 31 Aralık 1999 günü gece 23.29'da başlayıp 1 Ocak 2000 günü 00.02'de tamamlanacak bir telefon konuşması için 99 yıl 2 dakikalık fatura kesilecek.

Güvenen, 2000 yılına girişin sorunsuz atlatılabilmesi için DPT'nin hazırlık yaptığını belirterek, şu önerilerde bulundu:

- 2000 yılı uyumunu yapmamış kuruluşlar için 1 Kasım 1999'da beklenmedik durum planları uygulanmalı.
- Sağlık kuruluşlarında jeneratör ve diğer kesintisiz güç kaynakları hazır bulundurulmalı.
- 2000 yılı problemi nedeniyle açılacak davaların kısa sürede sonuçlandırılması için gerekli önlemler alınmalı.
- Uyum harcamaları tasarruf tedbirleri dışında tutulmalı.
- Türkiye'nin özellikle enerji alanında yoğun ilişkide bulunduğu Rusya Federasyonu, Cezayir, Libya, İran gibi ülkelerdeki 2000 yılı uyum çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olunmalı.
- Oluşabilecek ilave para talebine karşı emisyon hacmi artırılmalı.
- Hastanelerde, hayati önem taşımayan ameliyatlar ertelenmeli veya yılın ilk haftası için randevu verilmemeli.

- Faturalama sistemlerinde problem çıkması ihtimali varsa Ocak 2000 faturalarının 1999 yılının son üç ayındaki ortalama temel alınarak elle hesaplanması sağlanmalı.” (6 Temmuz 1999).

Chicago Sun Times: “Şehir Uyarı Şebekesinde Y2K Hatası Bulundu”

Chicago'nun 2.2 milyon dolarlık acil uyarı sistemi 2000 uyumlu değil. İtfaiye sorumlusu Edward Altman, kontrol panelleri ile ilgili sorunları çözmek için en az bir yıla gerek duyulduğunu söyledi. Chicago'luları yaklaşan bir nükleer felakete ya da büyük bir fırtına ile ilgili olarak uyarı sistemler çalışmayacak (16 Aralık 1998).

Washington Post: “13 Eyalet Y2K sorunu ile karşı karşıya”

İşsizlik çeklerinin ödenmesinde gecikmeler yaşanabilir. Y2K sorunu konusunda eyaletlerin yavaş davranmaları nedeniyle toplamda milyarlarca doları bulan ilaç, yiyecek, çocuk sağlığı yardımları ve diğer benzeri ödemelerde gecikmeler yaşanabileceği belirtiliyor. İşsizlik sigorta programı kapsamında kullanılan bilgisayarların birçoğunda bulunan yazılımlar 30 yıldan daha yaşlı. Söz konusu yazılımlar, 20 milyar doların üzerinde bir para işlemi gerçekleştiriyor ve yoğun olarak hesaplamalarda tarih bilgisi kullanılıyor. İşsizlik sigorta sistemlerinde Y2K sorununun toplam olarak 490 milyon dolarlık bir maliyetle çözülebileceği hesaplanmakta (23 Aralık 1998).

VNU Newswire: “Microsoft’un Başı Y2K ile Yine Belada”

FoxPro veritabanı yazılımları geliştirme araçlarının 2000 yılı uyumlu olmaması nedeniyle Microsoft firması mahkemelik. Ruth Kaczmarek adlı bir geliştirici FoxPro 2.5, 2.6 ve Visual FoxPro 3.0 yazılımlarının 2000 yılını yeni bir yüzyıl olarak algılamadığını ifade ederek Chicago mahkemesine dava açtı (16 Aralık 1998).

Washington Post: “Al Gore: 2000’e Hazırlanıyoruz”

ABD Başkan Yardımcısı Al Gore, diğer ABD’li politikacıların aksine bilgisayarlar hakkında oldukça fazla bir bilgiye sahip. Gore, bilgi teknolojilerine ayrı bir önem veriyor. Al Gore 2000 yılı hakkında şunları söylüyor:

“Kuruluşlarımızın şu anki yönetimi, 2000 sorununu çözmek için tasarlanan projelerin durumu hakkında bizi bilgilendiriyor. Konuya ilişkin yaptıkları çalışmaları yakından izliyoruz ve eminim yakın zamanda atacakları büyük adımlar göze çaracaktır. 2000 yılı çalışmalarının ana parçalarından biri olağanüstü durum

planlaması. Asıl amacımız bütün kritik federal sistemin 1 Ocak 2000 tarihinde açık ve işler vaziyette olmasını sağlamak. Tüm çalışan olağanüstü durum planlarını hazır tutmalıyız ki birimlerimizin sistemleri çalışmasa bile hizmet vermeye devam etmelerini sağlayalım. Bir kısım birimiz ciddi iş verilerinin kurtuluşunu sağlayacak olağanüstü durum planlarını yaptılar. Diğerleri de halen çalışmalarına devam ediyorlar. Ve eminim ki bu tür bir planlama sayesinde işlerimiz yolunda gidecek.” (23 Aralık 1998).

2000 YILI SORUNU İÇİN CİDDİ UYARILAR

- Dünya teknolojisinin büyük bir bölümü değişik seviyelerde çöküşler yaşayacak. Bilgili bir gözlemci, bu çöküşlerin sonuçları hakkındaki kendi düşünceleri ne olursa olsun bunu yadsıyamaz.
- Çöküş olasılığı önümüzdeki 6-7 ay^(*) içinde dünya kamuoyunun büyük bir bölümü tarafından öğrenilecek. Kamuoyu, çöküşlerin olacağını anladığı zaman, panik olasılığı artar. Panik, teknolojik çöküşlerden daha büyük zararlar verebilir.
- Yöneticiler kamuoyunda yeniden güven sağlamalı ve çöküş ve panikten kaynaklanabilecek zararı minimize etmelidirler. Zararı azaltmanın en önemli aracı kamuoyunun görebildiği hazırlıklardır. Hem özel, hem kamudaki yöneticiler toplumun iyiliğine özen göstermelidirler. Hatta gerekiyorsa kamuoyunu koruyacak acil yasalar çıkarılmalı, felaket planlaması yapılmalıdır.
- Y2K düzeltme çabaları yüzyılın sonunda tamamlanmış olmayacak; bütün dünyada birçok sistem çökecek. Özel ve kamu sektörü yöneticileri bu gerçeği kabul etmeli, toplumlarını, olası krizlere toplum olarak cevap vermek üzere hazırlamaya başlamalıdır. Bu olayın daha önceden yaşanmamış olma özelliği, gerçek sonuçları bilinmez kılıyor. Yöneticiler en iyiyi ümit etmeli, en kötüsü değilse bile büyük bir fırtınaya hazırlanır gibi hazırlıklı olmalıdırlar.

2000 YILI SORUNUNA KARŞI ALINACAK KİŞİSEL ÖNLEMLER

2000 yılı sorunu yaşamsal faaliyetleri çok yakından etkileyeceği için aşağıdaki önlemlerin mutlaka alınması gerekmektedir.

- Elektronik eşyaların 2000 yılı uyumlu olup olmadığı kontrol edilmelidir.
- Nüfus kağıdı, ehliyet, pasaport, tapu örnekleri, bütün sigorta poliçeleri, yatırım belgeleri, okuldan not dökümü örneği yenilenmelidir. Ödeme makbuzları kesinlikle saklanmalıdır.

(*) Bu satırlar kaleme alındığında 2000 yılına yaklaşık 6 ay süre vardı.

- SSK/Emekli Sandığı'ndan emeklilik belgesi edinilmelidir.
- Benzin deposu mutlaka tam olarak doldurulmalıdır.
- Bilgisayar dosyaları yedeklenmelidir.
- Yedek tüp edinilmelidir.
- Mum ve pil alınmalıdır.
- 1999'un son hesap özetinden sonra bir ay kesinlikle kredi kartı kullanılmamalıdır.
- Paranın bir kısmı nakit olarak elde tutulmalıdır.

2000 YILI ÇÖZÜMLERİ

2000 yılı çözümleri her şirket ve kullanılan her değişik teknoloji için farklı olacaktır. Yani 2000 yılı problemi için, tek bir çözüm üretilmesi mümkün değildir. 2000 yılı problemini çözmek için bazı yollar izlenmelidir. Bu yollar 3 ana başlık altında toplanabilir.

- 1- **Analiz ve Plan:** Problemin çözümüne başlamadan önce elde bulunan sistemlerin ve uygulanabilecek çözümlerin bir analizini yapıp buna uygun bir plan yapmak gerekir.
- 2- **Düzeltil ve/veya Değiştir:** Eğer programın kaynak koduna ulaşılabilirse ve bu konuda bilgi varsa kaynak kod üzerinde düzeltmeler yapılabilir. Sistem aynı platform üzerinde tutulup değişiklikler yapılabilir ya da başka bir platforma taşınabilir. Hazır paket çözümler kullanılabilir.
- 3- **Sistemi Tamamen Kaldırmak:** Eski sistemi tamamen kaldırıp yeni bir sisteme geçmek zaman ve insan gücü sıkıntısı çekildiğinde başvurulacak yöntemlerden biridir. Önemli sistemlerin düzeltilmesi, bazı sistemlerin kaldırılıp yeni sistemlerin kullanmasını gerektirebilir. Bu kararları verebilmek oldukça zordur, fakat ihtiyaçlara göre karar verilmelidir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi 2000 yılı sorunu, yalnızca bir bilişim sorunu değil, tüm şirketleri, iş hayatını ve de en önemlisi bütün bireyleri kapsayan makro bir sorundur.

Gerekli önlemlerin alınmadığı takdirde, ne tür felaketslere yol açacağı açıktır. Bu yüzden bireylerin yaşama hakkını ciddi bir biçimde sarsacak bu felakete dur demek için, başta devlet olmak üzere, konuyla ilgili tüm kurumların bir an önce harekete geçmesi gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Bilgisayar Gazetesi. Eylöl 1998, Sayı: 45.

Bilişim 98 Dergisi. Eylöl 1998.

BT Haber Dergisi. 8-14 Mart, Sayı: 208.

Computerworld Türkiye Dergisi. 24 Ağustos 1998.

Ergil, K. A. (1998, Ağustos). "Sağlıkta 2000 Yılı Sorunu". **Computerworld Türkiye Dergisi.**

Ergil, V. A. (1998, Eylöl). "2000 Yılı Sorununun Kamu Hizmetlerine Etkisi". **Bilişim 98 Dergisi.**

Hunter, R. (1998, Ağustos). "2000 Yılı Uyarıları". **Computerworld Türkiye Dergisi.**

Microsoft Life Dergisi. Mart 1999.

PC Week Dergisi. 23 Temmuz 1998.

Sabah Gazetesi. 6 Temmuz 1999.

Yeğen, T.(1999, Mart) "2000 Yılı Sorunu Nedir?". **Microsoft Life Dergisi.**